

Атанас Цихури

"... Улюбёны
я ў сваю зямлю"

Апанас Цыхун

“...Улюбёны я ў сваю зямлю”

Гародня 2010

Серыя „Гарадзенская бібліятэка”
выдаецца пад патранатам
Аляксандра Мілінкевіча, лідэра
Руху „За Свабоду”, лаўрэата прэміі
Еўрапейскага парламента
імя А. Сахарава „За свабоду думкі”

Copyright © Гарадзенская бібліятэка, 2010

Укладальнік: Іван Буднік

Здымкі: з архіваў Івана Будніка, Міхася Цыхуна, Янкі Лялевіча,
Уладзіміра Хільмановіча

Графічная апрацоўка і падрыхтоўка да друку: Зміцер Гупянец

Дызайн вокладкі: Зміцер Гупянец

Лагатып серыі: Алесь Раднова

Каардынатар серыі: Павал Мажэйка

Ідэя серыі: Эдвард Дмухоўскі

Гарадзенскі Рух „За Свабоду”

e-mail: zasvabodu.hrodna@gmail.com

ISBN 978-83-61617-94-5

Друкарня: Pro100, Беласток

Дзякуем сябрам з Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego за апеку
над выданнем

Ад укладальніка

«...Улюбёны я ў сваю зямлю» выходзіць да 100-годдзя з дня нараджэння вядомага гродзенскага краязнаўцы Апанаса Цыхуна. Гэта творчая спадчына, найбольш значныя яго творы. Яны ў свой час друкаваліся ў розных рэспубліканскіх, абласных і раённых газетах і часопісах, некаторыя выходзілі асобнымі кніжкамі, невялікімі накладамі ў дрэнным афармленні і амаль зніклі, хаця і захоўваюць сваю навуковую і мастацкую вартасць.

Так названа кніга і таму, што гэта не толькі спадчына яе аўтара, але і спадчына многіх пакаленняў гарадзенцаў, якую рупліва, з любоўю да нашага краю, нашай мовы, да мінуўшчыны на працягу свайго жыцця нястомна збіраў, вывучаў Апанас Пятровіч. Збіраў па вёсках у час працы інспектарам райана, працуючы ў архівах, вывучаючы старажытныя фаліянты і навуковую літаратуру, і перадаў наступным пакаленням як бясцэнны народны здабытак. Толькі прывязанасць сэрцам да роднай зямлі, да Беларусі надавала яму сілы ў працы, і веру ў тое, што знойдзенае, здабытае не загіне, а прынясе карысць людзям.

Іван Буднік

Вяртанне Сейбіта

З таго пахмурнага сакавіцкага дня, калі мы развіталіся з Апанасам Пятровічам Цыхуном, прайшло ўжо больш чым пяць гадоў і сёння цяжка ўзнавіць у памяці пачуццё адзіноты, якое раптам абрынулася на тых, хто меў блізкія адносіны з гэтым чалавекам. Не ведаю як для іншых, але для мяне, тады яшчэ ліцэіста, а пасля студэнта, Апанас Цыхун быў сімвалам дваццатага стагоддзя, жывым увасабленнем усяго таго, аб чым я з захапленнем чытаў у кнігах. Апанасу Пятровічу было восем гадоў калі беларусы ўпершыню абвясцілі незалежнасць, і восемдзсят, калі гэтая незалежнасць стала фактычнай. Падлеткам, вучнем настаўніцкай семінарыі ў Гародні, ён бачыў, як стары манах Іона насуперак польскім уладам над уваходам у беларускі дзіцячы прытулак вывешваў бел-чырвона-белы сцяг, і зусім сталым чалавекам пабачыў, як гэты ж бел-чырвона-белы сцяг залунаў над усімі дзяржаўнымі ўстановамі горада. І ў тым, што гэтак сталася, была немалая заслуга самога Апанаса Пятровіча, які дзесяцігоддзямі, рызыкуючы працай, грамадскім становішчам і часта нават асабістай свабодай, пераконваў вучняў і настаўнікаў – Беларусь, гэта самае дарагое, што мы маем. Апанас Цыхун ведаў лепшых прадстаўнікоў тых пакаленняў, высылкам працы якіх Беларусь даказвала сваё права на незалежнасць у міжваеннай Польшчы і СССР, пераможцай выйшла з вялікай вайны і адбудоўвалася пасля. Выкладчыкі беларускіх гімназій 1920-30-х гг., кампазітары, мастакі, пісьменнікі, навукоўцы, спартсмены... І ён не шакадаваў ні часу, ні сваіх знаёмстваў, ні ведаў на прыпадковых часам знаёмых. Шчодро адкрываў сваю душу і скарбніцу сваіх ведаў для іншых, адкрываў мінулае і сваіх сяброў. Для мяне асабіста, апрача таго, што Апанас Пятровіч Цыхун стаў мне настаўнікам і сябрам (гэта дзіўна, але людзі могуць сябраваць, нават калі аднаму дзевяноста год, а другому васемнаццаць), ён стаў яшчэ і ідэальным прыкладам беларускага нацыяналіста. Апанас Пятровіч ніколі не казаў пра нейкую непаўнаважнасць або, наадварот, богаабранасць беларусаў, не лічыў патрэбным сыпаць праклёны ў адрас суседзяў (моцнае слова можна было ад яго пачуць толькі ў адрас Гітлера і Сталіна), але адначасова быў настолькі перакананы ў святасці словаў «незалежнасць, мова, дэмакратыя», што часам можа было падумаць, быццам ён жыві у незалежнай Беларусі не з 1991-га, а як мінімум з 1918-га года.

Ды, уласна кажучы, так яно і было. Апанас Цыхун, прайшоўшы шлях ад вясковага пастушка да заслужанага настаўніка краіны, доўга рыхтаваў нас да незалежнасці, духоўную Беларусь будаваў ужо даўно. Ён, па вялікаму рахунку, толькі і рабіў усё жыццё, што сеяў. Сеяў у школе, у сям'і, сеяў сваімі кнігамі і ўчынкамі. І працягвае сеяць цяпер.

Андрэй Вашкевіч. 22 красавіка 2010 года. Гародня.

Пройдзеныя шляхі-пуцявіны*

* - У кнізе захаваны мова і правапіс арыгінальных тэкстаў.
Вершы друкуюцца ў апошняй прыжыццёвай аўтарскай праўцы.

Нарадзіўся я 5 траўня 1910 года ў вёсцы Кунцаўшчына, што недалёка вёскі Лаша, радзімы акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага, у беднай сялянскай сям'і. Зараз былая Лашанская воласьць зьяўляецца Індурскім сельсаветам Горадзенскага раёна. Назва вёскі, відаць, паходзіць ад прозьвішча абшарніка Яна Кунца, якому яна некалі належала. Пазьней Кунцаўшчына перайшла да ўладальніка маёнтка Сьвіслач Дольная пана Вандаліна Вайцехавіча Пуслоўскага. Гэты маёнтак і яго ваколіцы часта наведвала пісьменьніца Эліза Ажэшка. У сваім лісьце да знаёмага яна пісала: «Тут у Сьвіслачы ёсьць такі палац, якога вы ня знойдзеце ў іншых краінах сьвету, спадчына часу, людзей, даўнейшых звычайў, стары, не заплямлены ніводнай кропляй тынкоўкі, ні фарбы, з высокім востраканечным дахам, на які сплываюць галінкі клёнаў і каштанаў. Навокал - мора зеляніны. Травы, як лес, растуць, а сыябло да сыябла не падобныя, дзіка растуць, бурна, расьсейваючы ў незьлічоную колькасьць усялякіх адценьняў, пахнуць нябачнымі кветкамі, абмотваючы ногі падарожніку рознымі павоямі. З аднаго боку пладовы сад, стары й цяністы, бязь зьезджаных дарог, з мноствам кустоў бэзу, дзікіх ружаў, акацыі, маліны й квітнеючых ужо белым цьветам суніц: пасярэдзіне сада, проста ад ганку - дарога да вёскі, высаджаная таполямі, нядоўгая, таму што вечарам відаць з ганка палаца, як гараць дровы ў нечых сялянскіх хат. З другога боку палаца, у самага падножжа ўзвышша, на якім стаіць палац - рака Сьвіслач. Месца гэта прыгожае, праўдзівей сказаць, сумнае, чым вясёлае, але мне ў ім вельмі добра адпачываецца, весела, так што ўчора вечарам, сядзячы над ракой зь сяброўкай, успамінала свае маладыя гады...»

І сапраўды, палац уладальнікаў маёй вёскі Кунцаўшчыны, паноў Пуслоўскіх, быў цудоўны, крыты чырвонай дахоўкай, бачны з адлегласьці ў дзесяць кілямэтраў. Ён быў гонарам паноў Пуслоўскіх, а пазьней - Красінскіх. І я ў маленстве, пасучы раницай коняў, часта назіраў за ім, дзівіўся ягонай прыгажосцю, асабліва чырвоным дахам. Старэйшыя людзі расказвалі пра яго легэнды. Будавалі палац прыгонныя сяляне на працягу дванаццаці гадоў. Звозілі каменьне з навакольных палёў.

У маёй Кунцаўшчыне было ўсяго 18 двароў і 190 дзесяцінаў ворнай зямлі. Вёска размясьцілася на левым беразе рэчкі Лашанкі, якая каля вёскі Сухая Даліна ўпадае ў раку Сьвіслач. У гэтай яе частцы і бывала Эліза Ажэшка, а на аснове падзеяў, што адбываліся там, напісала апо-весьць «Дзюрдзі».

Паабапал вёскі Кунцаўшчына, нібы вартавыя, з узнятымі ў неба крыламі, стаялі некалі два ветракі. Адзін зь іх быў уласнасьцю сям’і Буднікавых, другі - Цыхуноў. Стаялі яны на ўзвышшах, дзе заўсёды дзьмуў моцны вецер. Ветракі былі добра бачны здалёк, служылі своеасаблівымі арыентамі падарожнікам. Адносіліся да найбольш старажытных ветракоў, г. зв. казловых. Асновай казловага ветрака зьяўляўся вэртыкальны слуп-вось, трывала замацаваны ў крыжавіне (казлох). Вятрак свабодна паварочваўся вакол слупа-восі ў залежнасьці ад напрамку ветру пры дапамозе дышла.

У якім годзе Кунцаўшчына ўзьнікла і адкуль прыйшлі яе першыя пасяленцы, ніхто ня ведае. У вёсцы найбольш было Цыхуноў, затым - Салеяў. Былі і такія прозьвішчы, як Краўцэвіч, Баламут, Кароль, Пых, Ахрамовіч. Старажылы казалі, што Салеі паходзяць ад палонных татараў, якія аднекуль сюды прыйшлі й пасяліліся. Нават сваім вонкавым выглядам яны нагадвалі татараў (у суседа Антася Салея быў шырокі твар, нос, касыя вочы, асадзістая фігура, выдатна ён езьдзіў на кані, служыў у войску ў коньніцы). Навогул, пры паляках амаль усе Салеі й Цыхуны адбывалі вайсковую службу ў конных фармацыях: уланах, шваляжэрах, коннай артылерыі. А назва вёскі Кунцаўшчына нагадвае назву татарскіх паселішчаў - Абярдоўшчына, Качаноўшчына і інш.

У Кунцаўшчыне было і такое прозьвішча, як Шкарда, якое нагадвае былых яцьвьягаў. Яго меў адзін з кунцаўскіх прымакоў.

Вядома, што яцьвьягі ў 16 стагодзьдзі канчаткова былі разьбіты й гэрманізаваны. Асобныя зь іх знайшлі прытулак ў Русі Літоўскай. Сюды, напрыклад, прыйшоў з атрадам апошні яцьвьязкі князь Скурда і пасяліўся недалёка Горадні. Можна быць, што гэта далёкі нашчадак тых яцьвьягаў. Навогул, усе жыхары вёскі Кунцаўшчына лічылі сябе беларусамі. Мова іх чыста беларуская. Лінгвісты называлі іх «сакунамі з-пад Горадні», бо ў дзеясловах замест зваротнай часьціцы -ся яны вымаўлялі -са (наеўса, напіўса, набраўса).

* * *

Свой радавод знаю да чацьвёртага калена. Прапрадзедам маім быў Мацей Цыхун, прадзедам - Тамаш або Тумаш, дзедам - Гаўрыл. У вёсцы нас называлі па прапрадзедзе - Мацейчыкамі, а пасьяла па бацьку Пятрусевымі. Мяне называлі Панас Пятрусеў або Мацейчыкаў. Па

прычыне таго, што ў вёсцы Кунцаўшчына ў асноўным былі прозвішчы Салей і Цыхун, кожнай сям'і, каб адрозніць ад іншых, давалі розныя мянушкі: Цыхун Міхалка быў Буднікаў Міхалка. Чаму Буднікаў? Таму што прадзед ягоны некалі працаваў на лясных промыслах - будох, спальваў пэўныя пароды драўніны, каб атрымаць попел, зь якога выварвалі паташ, неабходны для вытворчасці шкла, гнаў смалу, дэгаць, выпальваў драўляны вугаль. Цыхун Сямён быў Ксёндзаў Сямён, таму што прадзед меў вуніяцкі малітоўнік (раней жыхары маёй вёскі былі вунятамі), добра чытаў па-польску малітвы па нябожчыках, таму сяляне і называлі яго ксяндзом, а чальцоў ягонай сям'і - Ксёндзавымі. Ёзік Цыхун быў Муляроў Ёзік, бо прадзед у даўнія часы быў муляром, будаваў сялянам каменныя хлявы адрыны й іншыя будынкi. Цыхун Пятрук быў Задарожны Пятрук, бо хата гэтай сям'і стаяла за дарогай. Амаль усе сем'і мелі адпаведныя мянушкі; па прозвішчах не называлі, паколькі прозвішчы былі аднолькавыя.

У той час у Кунцаўшчыне сяляне жылі вялікімі сем'ямі. Кіраваў гаспадаркай у асноўным старэйшы з роду, аўтарытэт якога быў непакісны. На выпадак сьмерці ён перадаваў усю гаспадарку старэйшаму сыну. Усё гэта рабілася вусна, без аніякіх пісьмовых завяшчанняў. Іван Ануфрыевіч Карскі (дзядзька Я.Ф Карскага, фальклярыст і этнограф) апісаў, як яму давялося быць сьведкам такога завяшчання ў маёй вёсцы ў селяніна Сьцяпана Краўцэвіча. «Перад сьмерцю, — пісаў Карскі, — ён паклікаў чатырох сваіх сыноў (пяты ў той час быў у салдатах) і сказаў ім: «Дзеткі мае радносьнікі! Вы бачыце, што я зусім цяпер хворы і, здаецца, што ўжэ ня выйду з гэтай хваробы, то ты, Ясю, застанешся гаспадаром, а вы, дзеткі, слухайце яго як старэйшага брата, бо ён варт, каб яго слухаць, бо ён не распусьнік, ужэ жанаты... да не забывайце, дзеткі, і брата свайго Казімера, што ў маскалях». Пасьля ён звярнуўся да сынавой (нявесткі): «І ты, Багуська, ня крыўдзь нікога, але ўсе шануйце адно другога, то вас людзі будуць і бог будзе любіці...».

На ўсход ад Кунцаўшчыны над ракой Сьвіслаччу, дзе былі самыя лепшыя землі, размяшчаліся багатыя шляхецкія аколiцы. Іх налічвалася каля 70. У кожнай такой аколiцы было ад 12 да 80 забудоваў, так званых «заградаў». «Шляхціц на заградзе - роўны ваяводзе» - з пахвальбой заяўлялі шляхціцы. Шляхта карысталася асобымі прывілеямі, не хадзіла да пана Пуслоўскага на паншчыну, насіла іншае адзеньне. Нават

шляхецкія палеткі ворнай зямлі адрозьніваліся ад кунцаўскіх. Загоны ворнай зямлі мелі форму выгнутай шаблі, так званыя «заклы». Адноўчы, калі Іван Ануфрыевіч Карскі, праязджаючы каля аколiцы, запытаў у старога шляхціца, якая гэта вёска, абураны шляхціц яму адказаў: «Копыто - тэн дурань, хто пыта!» Шляхецкія аколiцы адрозьніваліся ад вёсак тым, што ў іх не было вуліцы, а двары-загроды размяшчаліся бяз пляна. Пабудовы шляхецкія хаваліся ў зеляніне, акружанай платамі й брамамі. Будынкi крыліся ў асноўным саломай, часам дранкай. Асобна будаваўся сьвіран. У большасьці хат падлога была дашчатая. У заможнай шляхты каля ўязной брамы стаялі мэмарыяльныя слупы. Слупы вышыней у 2-3 мэтры завяршаліся невялікай каплічкай, на адной са сьценак яе была разьба па дрэве - сэрца, прабітае дзідай.

З паўднёвага боку Кунцаўшчыны ў рэчышчы Лашанкі быў выган, на якім расьлі алешына, лаза, чарот. У рэчцы Лашанцы ў асобных месцах былі глыбокія віры, у якіх летам сялянскія хлапчукі (у тым ліку і я) мылі коняў, купаліся, рукамі лавілі рыбу й ракаў, якіх было шмат, асабліва ва ўрочышчы Ракаўшчына. Бывала, паскідаем зь сябе адзежу, залезем у рэчку — і давай рукамі лавіць ракаў. Засунеш руку ў нару, у якой сядзіць рак, і выцягваеш яго, выкідаеш на бераг, а потым зьбіраеш іх у сарочку з завязанымі рукавамі. Пакуль наловіш ракаў, дык чыста пакалечыш рукі. Асабліва старыя ракі надта ж моцна шчыпаліся, да крыві калечылі пальцы...

Над вёскай Кунцаўшчына, помню, узвышалася старая таполя з буславым гняздом, якую, кажуць, пасадзіў у маладосьці мой прапрадзед Мацей Цыхун. Начную цішыню час ад часу парушаў бусьліны клёкат. Буслоў у Кунцаўшчыне лічылі сьвятымі. Іх ніхто ня крыўдзіў. Думалі, што яны прыносяць чалавеку вялікую карысьць, ахоўваюць вёску ад няшчасных выпадкаў, хваробы, голаду й пажараў. Лічылі, што адрына, на якой буслава гняздо зьвіта, ніколі не загарыцца, ніколі у яе ня ўдарыць пярун.

Увесну навакольле напаўнялася начнымі канцэртамі жабаў і салавак. Летам Кунцаўшчыну зачароўвалі навакольныя палі збажыны. Палавела жыта. Пад легкім подыхам ветрыка яго жытнёвыя хвалі каціліся, набягалі адна на другую. Сярод жытнёвага мора сям-там уздымаліся самотныя дзікія грушы (дзічкі), зялёныя кроны якіх гушкаліся на жыт-

нёвых хвалях, нібы дзівосныя караблі. Хвалявалася жытнёвае мора. Сьпелым калосьсем зьвінелі ягонья берагі. Пахла сьвежым хлебам, медуніцай, васількамі. Яно прыцягвала да сябе чалавека. Так і хацелася пайсьці і ақунуцца ў ягонья духмяныя хвалі, услушацца ў ягоны шэпт, увабраць у сябе ягоную таямнічасць. Але боязна было русалак, якія жывуць у жыце. Казалі: гора таму, хто далёка забрыдзе ў жыта й напаткае залатую русалку. Яна яго заказыча да сьмерці, абматае доўгімі валасамі й ад сябе ўжо не адпусьціць. А дзяцей, каб ня лезьлі ў жыта, бабулі палохалі Русавым дзедам. Памятаю, як нас, малых, палохала Русавым дзедам нейкая нашая далёкая сваячка бабуля Явуся. І мы яе слухалі, ня лезьлі ў жыта, не тапталі. Баяліся Русавага дзеда.

Аднойчы бацькі паехалі на торг да мястэчка Індуры, а мы засталіся з бабуляй Явусяй. Бабулю Явусю мы, дзеці, вельмі паважалі. Яна нам распавядала пра вадзянікоў, ведзьмароў, пра залатых русалак, што жывуць у жыце. Сьпявала жніўныя песьні. Загадвала цікавыя загадкі. Нам вельмі хацелася, каб яна расказала што-небудзь і пра Русавага дзеда, што жыве ў жыце. Прасілі яе. Бабуля глядзела на нас, хітравата ўсьміхалася, паўтарала: «Ой, дзеткі, і страшны ж Русавы дзед!» Затымначала расказваць: «На маім вяку, — казала яна, — давлялося два разы зь ім спаткацца. Усялякіх давя-лося бачыць: вадзянікоў, галышоў, русалак, але Русавы дзед зь іх найстрашнейшы, бо ён дзяцей хапае...» Пасьля такіх словаў нам становілася страшна. Мы пераглядаліся паміж сабой, кожны з нас адчуваў за плячыма халадок, чуў, як прабягалі па целе мурашкі. А бабуля Явуся глядзела на нас з усмешкай і працягвала распавяд: «Русавы дзед, - казала яна, - заўсёды ходзіць у доўгай кашулі, падпярэзаны круцалём, босы. Ён высокі, з барадой і доўгімі русымі валасамі. Таму і празвалі людзі яго Русавым дзедам. Жыве ў жыце, як і русалкі, да самага жніва, як той кароль у сваім царстве-гасударстве. Што хоча, тое і робіць, рондзіць. Пільнуе, каб хто жыта не патаптаў. Жыве, дзеткі, ён не адзін, а са сваімі перапёлчакмі, курапатачкамі, жаўручкамі, кнігаўкамі, дзяркахыкамі. Пазашываюцца ў жыта, у густую траву і ўсю ночку дзяруцца, як могуць, каб ніхто і блізка не падышоў да яго: «Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр!.. Крычаць на ўсю аколіцу. А Русавы дзед, накрыўшыся верасковай радзюшкай, сьпіць сабе на мяжы пад грушай-дзічкай, і ў вус ня дзьме...»

Бабуля Явуся прыпынялася, задумвалася й далей расказвала: «А аднойчы ў мяне зь ім было і такое здарэньне: іду я сабе сьцежачкай праз

жыто, а яно, як лес, высока, высока, густое - вуж не пралезе. Звоніць сабе каласкамі. Я тут зірць убок - і замярла ад страху. Бачу, той самы Русавы дзед, як на карцінцы якой. Каля сьцежачкі сядзіць, нешта глыбае. Стаю, як укопана. Ні ўперад, ні назад. Думаю, каб це трасца ўзяла і зь дзедам! Што рабіць? Прапала! Задушыць адну ў жыцце ды й годзе, не абаронішся. Але ж Бог літасьцівы. Гарцёма наслаў, суседа. Зірнула, а Русавага дзеда і сьлед прастыў. Толькі яго і бачыла. Гарцём доўга зь мяне сьміяўся: «Гэ, кажа, старая нешто прыдумала! Ніякага Русавага дзеда не было. На нешто прыгледзілася».

Пасья кароткага перапынку бабуля Явуся ізноў нам расказвае пра Русавага дзеда: «Акалі я яшчэ маленькай была, да мяне была прычাপілася трасца. Такая хвароба некалі была. Некаторыя людзі казалі: гэ, трасца не хвароба, ад яе ніхто не памёр. А я вам кажу, хвароба, ды яшчэ якая гадкая. Як прычاپілася да мяне трасца, радачкі не было. Кожны вечар трасе, як кажуць «і за бацьку і за се». Маці плакала, убівалася, а парадзіць нічога не магла. Бо ў той час ніякіх лекараў не было, ня тое, што цяпер — у кожным сяле лекар. Не было каму лячыць».

Перад тым, як пачне трасьці, я залазіла на печ. Маці навальвала на мяне бацькавы кажух, бурку, а мяне ўсё адно трасло, калаціло. Бывала, ляскаеш, як той воўк, зубамі. І так кажнюсенькі вечар».

Нам вельмі цікава было, і мы адначасова запыталіся: «Бабулю, а раскажыце, як вылечыліся ад той трасцы?». Бабуля Явуся памаўчала з хвіліну, уздыхнула, глянула на нас і далей працягвала: «Адзін раз суседка Барбуша маёй маці ды й кажа: Ганулю, што ты сабе думаеш? Глянь, што сталасо з тваёй дачкой! Да чаго трасца давяла? Вядзі ты яе да Русавага дзеда, хай ён выжане зь яе гэтую трасцу. Трэбо, каб добра спалохаў. Яна сама ўцячэ, выйдзе».

Памятаю, было гэта на Пятра й Паўла. Маці паклікала мяне да сябе ды й кажа: «Явуську, пойдзьмо паглядзімо з табой, як цвіце наш лён». Была сьвятая раніца. Сонейко грэло. Жыто стаяло ў рост чалавека. Палавело. Зараз жаць. А здалёк сінеў лён. Маці падвяла мяне да яго, ды й кажа: «Ты, Явуську, тут пачакай, а я зараз вярнусо». Добро, кажу. Стаю, чакаю. Слухаю, як жаўручкі пекна сьпяваюць. А зноў раптам чую матчын голас: «А іей! Явуську?.. Прандзей уцякай! Русавы дзед! Русавы дзед!..» Я залямантавала на ўсё поле. І пабегла як магла. Прыйшла

да прытомнасьці, калі маці мяне гладзіла па галаве й казала: «Явузьку! Ня плач! Усё абышлося добра. Русавы дзед выгнаў трасцу. Даволі, папамэнчылася ад яе». І праўда, з той пары трасцу як хто рукой зьняў. А ў тую вайну, - працягвала бабуля Явуся, - Русавы дзед нават партызанам зрабіўся. Сваіх хаваў у жыце. А хай, было, які немчурыско пакажацца ў жыце, так і засмаліць з кулямёта, як касой зрэжа. Ого! Як агню, непрыяцелі баяліся Русавага дзеда!..»

Бабуля Явуся Цыхун, Баўтрукова (так па-вясковаму ўсе яе называлі), ня толькі цікава расказвала казкі, байкі, ведала шмат прыказак, прымавак, але была ў вёсцы Кунцаўшчына вядомай знахаркай. Яна загаворвала й выпякала рожу (інфэкцыйную хваробу скуры), вылівала валасяніцу (валасень, паразытычны вадзяны чарвяк, падобны на волас) і іншыя хваробы. У маленстве я вельмі любіў купацца ў рэчцы Лашанцы, у якой было шмат валасяніц. Адна зь іх была ўлезла мне ў ступню нагі. Нага спухла, стала сіняй. Пачаліся пякельныя болі. Не знаходзіў сабе месца - так балела. Бацька хацеў палячыць, узяў ды й пасыпаў на балючае месца сінім каменем (так называлі медны купарос). Стала яшчэ больш пячы. Не было рады. Тады бацька ўзяў мяне на плечы й занёс да бабулі Явусі. Яна паглядзела й сказала: «Валасяніца ўлезла ў нагу. Трэба вылавіць яе». Нагрэла вады. Наліла ў кубак. Узяла пучок жытнёвых каласкоў. Палажыла пад хворую нагу, нешта шэпчуць, стала паліваць з кубка цёплай вадой. Празь некалькі хвілінаў яна вынула з-пад хвораі нагі пучок каласкоў, наглядзела на іх і сказала бацьку: «Во, паглядзі, як круціцца валасяніца! Во якая яна. Жывы волас!..» Пасьля бабулінага лячэньня, выліваньня валасяніцы, боль як хто рукой адняў. Бацька мяне ўжо на плячох ня нёс, я ўжо сам трохі пакуль-гваючы прыйшоў дахаты. А пасьля трохразовага выліваньня валасяніцы мая нага зусім перастала балець.

* * *

За выкуп зямлі вёскі Кунцаўшчына сяляне судзіліся з панам Вандалінам Пуслуоўскім дванаццаць год, з 1864 года па 23 жніўня 1876 года. Як сяляне не даказвалі, усё адно суд выйшаў за панам.

Мой бацька, Пётр Гаўрылавіч (або Пятрусь, як яго называлі сяляне) Цыхун, меў гаспадарку, якая складалася з чатырох дзесяцінаў ворнай зямлі, аднаго каня, каровы й паловы сялянскай хаты. Бацькі

яго рана паўміралі. У яго быў малодшы брат Іван Гаўрылавіч Цыхун і сястра Агата Гаўрылаўна. Яна выйшла замуж у вёску Зарубічы. Пасьля сьмерці мужа прыняла прымака на прозьвішча Рагачэўскі. Па гэтай прычыне сям'ю яе ўсе ў вёсцы называлі Прымакавай. Старэйшы сын, Антось Рагачэўскі, гаспадарыў, а малодшы, Казімір Рагачэўскі (мой стрыечны брат), у пэрыяд панскай Польшчы быў вядомым у Заходняй Беларусі рэвалюцыянэрам-падпольшчыкам. Нарадзіўся ён у 1903 годзе ў вёсцы Зарубічы Індурскага сельсавета (тады Індурскай воласьці, Горадзенскага павета) у беднай сялянскай сям'і. Жыцьцё яго мала чым адрозьнівалася ад жыцьця сотняў і тысячаў такіх як ён сялянскіх дзяцей таго часу. Зямлі ў Рагачэўскіх было занадта мала, каб пражыць двум братам. Таму Казімір вымушаны быў шукаць сабе пабочных заробкаў. Карчаваў панскі лес, біў уручную каменні для брукаваньня шашы. Працаваў у асаднікаў. Паўсюды ён бачыў несправядлівасьць, цяжкае жыцьцё сялян, зьдзекі з боку паноў. На ўсё гэта абьякава ня мог глядзець, таму стаў на шлях барацьбы за вызваленьне сваёй радзімы ад польскіх паноў.

За рэвалюцыйную дзейнасьць Казімір Рагачэўскі 28 красавіка 1928 года знаходзіўся ў «дэфэнзыве», польскай паліцыі, у Горадні, дзе перанёс страшэнныя катаваньні. На допыце яго білі гірай у грудзі, лілі ў нос воцат, ламалі рукі, засаджвалі пад пазногці голкі, але Казімір ня выдаў сваіх сяброў па падпольнай рабоце. Па ягонай ініцыятыве ў той час, 1-га траўня 1929 года, у мястэчку Індурка быў праведзены першатравеньскі мітынг. Мітынг быў разгромлены паліцыяй. Казімір Рагачэўскі арыштаваны. 26-га траўня 1930 года Горадзенскі павятовы суд прысудзіў яму два гады турэмнага зьнявольленьня. Пасьля адбыцьця зьнявольленьня Казімір Рагачэўскі знаходзіўся пад строгім наглядам паліцыі. Не адзін раз Казімір трапляў у лапы вядомага ў тыя часы ката Стэфана Вуйціка. Але ні турмы, ні паліцэйскія нарады не змаглі пахіснуць стойкага рэвалюцыянэра. Яго падпольная барацьба прыймала яшчэ больш канспіратыўны характар.

Хутка Казімір Рагачэўскі зноў быў схоплены паліцыяй. Яго вялі са скручанымі назад рукамі два паліцыянты. Раптам, незаўважна, да яго падбег адзін хлонец і падаў яму ў рукі камень. Казімір Рагачэўскі яго і скарыстаў. Ён ударыў па галаве аднаму паліцыянту, зваліў яго з ног, а затым цесануў па галаве і другому, які таксама не ўтрымаўся на нагах, а

сам кінуўся ў натоўп. І яму ўдалося скрыцца з вачэй паліцыі. Пасьля гэтага Казімір, забяспечыўшыся зброяй, пайшоў у падпольле. Некаторы час знаходзіўся ў Зарубіцкім лесе. Начамаі прыходзіў у вёску, сустракаўся са сваімі сябрамі, распаўсюджваў улёткі, вывешваў лёзунгі, плякаты. Ён быў для польскай паліцыі няўлоўны.

Аднак 3 сакавіка 1933 года паліцыі ўдалося трапіць на сьлед Казіміра Рагачэўскага. У той час, калі Казімір зайшоў у хату да брата, каб пераапрацуцца, аб ягоным зьяўленьні данёс канфідэнт зь вёскі Зарубічы мянушкай Ястраб. Узброеная польская паліцыя ўварвалася ў хату, але Казімір Рагачэўскі не разгубіўся. Ён трапным выстралам з нагана паклаў паліцыянта І. Радкевіча, а камэнданту Індурскага пастарунка І. Бранявіцкаму выстралам з нагана выбіў левае вока. Расправіўшыся з паліцыянтамі, Казімір Рагачэўскі скрыўся. Пры дапамозе сваіх сяброў ён быў дастаўлены ў вёску Мазанава Горадзенскага павета. Паліцыя выходзіла зь сябе, шукаючы Казіміра, але посьпехаў ня мела. Само імя Казіміра Рагачэўскага наводзіла на паліцыянтаў і правакатараў жах. 3 сакавіка 1933 года камэндантам павятовай паліцыі быў абвешчаны ўсеагульны вышук Казіміра Рагачэўскага. Польскія ўлады кожнаму, хто пакажа месца прабываньня Казіміра Рагачэўскага або даставіць ягоную галаву, абяцалі выплаціць 1000 злотых. Ва ўсе камэндатуры (Аўгустоў, Саколку, Ваўкавыск, Беласток, Сувалкі, Шчучын, Ліду, Першы і Другі камісарыяты Горадні) былі высланы афішы з фатаграфіямі Казіміра Рагачэўскага, якія расклеівалі ў відных месцах. Становішча Казіміра Рагачэўскага было цяжкім. Прайшло нямала часу, пакуль пры дапамозе правакатара ўдалося нарэшце ўстанавіць месца, дзе хаваўся Казімір Рагачэўскі.

16 сакавіка 1933 года польская паліцыя з Горадні, Індурь, Лунны, Скідаля акружылі вёску Мазанава. Тайныя агэнты з паліцыянтамі спачатку накіраваліся да хаты рэвалюцыянэра Івана Бычка, але там Рагачэўскага не знайшлі. Георгій Капыцкі, які даў сховішча Казіміру Рагачэўскаму, ведаў, што неўзабаве акружаць і ягоную сядзібу, што становішча складваецца вельмі цяжкае. Ён падбег да месца ўкрыцьця Казіміра й папярэдзіў яго. Хацеў было падвесці яму каня, каб Казімір вярхом на ім непрыкметна праскочыў у лес, але ўжо было позна. Дзясяткі паліцыянтаў і тайных агэнтаў з сабакамі акружылі хату Капыцкіх. Паліцыянты сякерамі секлі сыцены. Георгія Капыцкага й ягоную жонку

Алену катавалі, але яны ні слова не казалі пра Рагачэўскага.

Аднак празь некаторы час паліцыі ўдалося трапіць на месца, дзе хаваўся Казімір Рагачэўскі. Пачалася страляніна. Камэндант Луньненскай паліцыі Вронскі безупынна крычаў дрыжачым голасам: «Здавайся, Рагачэўскі! Вшытко скончоно! Выходзь!..» Але Рагачэўскі ня думаў здавацца. Ён ня меў магчымасьці бачыць сваіх ворагаў з укрыцьця. Страляў наўгад. Паліцыянты туліліся да сьцен хаты, хаваліся за вуглы, паўзлі па зямлі. Некаторыя зь іх ізноў падалі. Раптам адзін зь іх спрытна падабраўся бліжэй да месца ўкрыцьця і кінуў у праход сьлёзацёкавую гранату. Казімір пачуў едкі пах дыму, сьціснула яго за горла, пацяклі сьлёзы. Ён зразумеў, што засталася нядоўга жыць. Сьлёзачечны газ дзейнічаў... Рука Казіміра раптоўна паднесла да віска наган з апошнім патронам. Выстрал... І Казіміра Рагачэўскага ня стала. Сумная вестка абляцела прыціхлыя вёскі, сёлы, мястэчкі й гарады былой Заходняй Беларусі, так званых «Крэсаў». Ня стала баявога хлопца, барацьбіта за лепшую долю й волю беларускага народа. Польская паліцыя сьвяткавала перамогу, трыюмфавала...

Цела Казіміра Рагачэўскага паліцыянты выцягнулі з укрыцьця. Прывязалі да дрэва, фатаграфавалі, насьміхаліся. Затым паклалі на грузавую машыну й прывезлі ў Горадзенскую дыфэнзіву. Аб гэтым стала вядома падпольшчыкам. Яны ноччу праламалі краты, узялі цела Казіміра Рагачэўскага й паспрабавалі вынесьці. Аднак ахова ня спала. Адкрыла агонь, страляніну. Падпольшчыкі вымушаны былі пакінуць цела Рагачэўскага. Ім не ўдалося пачатую справу давесьці да канца: вынесьці цела свайго баявога сябра й належным чынам пахаваць. Па загадзе польскіх уладаў цела Казіміра Рагачэўскага было спалена.

Доўгі час яго баявыя сябры, блізкія й знаёмыя не маглі згадзіцца з тым, як жорстка распрэвілася польская паліцыя з Казімірам Рагачэўскім. Па вечарох хлопцы й дзяўчаты ў вёсках зьбіраліся пад хатамі, сьпявалі аб ім невядома кім складзеную песьню, у якой услаўлялі ягонае імя. Шмат часу прайшло з той пары. Ня стала ягоных баявых сяброў, маладых хлопцаў, але памяць аб ім живе ў народзе. У 1969 годзе ў вёсцы Зарубічы на доме, у якім нарадзіўся і жыў Казімір Рагачэўскі, была ўсталявана мэмарыяльная дошка, на якой значацца словы: «Тут нарадзіўся і жыў адважны рэвалюцыянер, які

загінуў у няроўным баі супраць белалапакаў 16 сакавіка 1933 года ў вёсцы Мазанава Мастоўскага раёна».

У пэрыяд, калі камэндантам павятовай паліцыі быў абвешчаны вышук Казіміра Рагачэўскага, падпольшчыкі сплянавалі пераправіць яго ў БССР. Я асабіста знаў жыда зь мястэчка Індуры, якому было дадзена заданьне перавезьці Казіміра Рагачэўскага за мяжу, але гэта яму не ўдалося. Усё адно і ў БССР Казіміра Рагачэўскага чакала сьмерць. Хлопцы-рэвалюцыянэры знаходзіліся ў той час паміж молатам і кавалдам. З аднаго боку беларусаў саджалі ў турмы палякі, з другога - бальшавікі, якія разагналі Камуністычную партыю Заходняй Беларусі, асабліва не любіў яе «любимый отец всех народов» Сталін. Тысячы лепшых сыноў, якія вялі барацьбу за вызваленьне Беларусі ад акупантаў і думалі знайсці прытулак у СССР, былі бальшавікамі расстраляны як «врагі народа». Такі лёс чакаў і майго стрыечнага брата Казіміра Рагачэўскага, калі б ён апынуўся на тэрыторыі Савецкага Саюза.

У пэрыяд майго сірочага дзяцінства ён мною апекаваўся, і мне было яго вельмі шкада. Пазьней я пра яго нават напісаў верш «Ціха шэпчаць імшалыя хвоі».

Брат майго бацькі, Іван Гаўрылавіч Цыхун, быў кавалём. Рабіў у кузьні, бо зямлі надвух братоў не хапала. Затым змушаны быў эміграваць у Амэрыку, бо быў замешаны ў бойцы зь сялянскімі хлопцамі падчас вечаўны, гуляньня.

Матка мая, Юлія Фёдараўна, паходзіла зь сям'і Краўцэвічаў зь вёскі Сухая Даліна. У яе быў брат Максім Фёдаравіч Краўцэвіч, па матцы самы блізкі й дарагі мне дзядзька. Іхныя бацькі рана памерлі. Гадаваліся сіротамі. Яны мелі невялікую гаспадарку, трацяк ворнай зямлі - чатыры дзесяціны. Але Максім ёю ня вельмі цікавіўся. Яго прыцягвала школа, вучоба. Яму ўдалося атрымаць адпаведную адукацыю і стаць сельскім настаўнікам. Спачатку настаўнічаў у сваёй вёсцы Сухая Даліна, затым - у вёсцы Баброўнікі. Як настаўніка яго паважалі. Сярод сялян і вучняў карыстаўся пэдагагічным аўтарытэтам. Цікава праводзіў занятакі з вучнямі. Даваў ім трывалыя веды для паступленьня ў Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарыю. Аб ім, як аб выдатным настаўніку, даведаўся вядомы ў тых часы ўладальнік маёнтка Лікоўка, земскі судзьдзя. Ён запрасіў Максіма Краўцэвіча да сябе ў маёнтак

вучыць сваіх дзяцей. Такім чынам дзядзька Максім стаў у гэтага пана гувэрнёрам. Са сваімі абавязкамі добра спраўляўся, спадабаўся панам Пчыцкім, і яны яму дапамаглі пераехаць у Пецярбург і там уладкавацца на работу на Галоўны артылерыйскі палігон. Дзядзька Максім стаў вайскоўцам. Даслужыўся да чыну маёра. Атрымліваў добры заробак. Вось ён і паставіў, як кажуць, маіх бацькоў на ногі. За ягоныя грошы бацька купіў чатыры дзесяціны добрай зямлі, пабудаваў хату, паставіў адрыну. Але неўзабаве пачалася вайна Расеі зь Нямецчынай. Майго бацьку забралі ў царскую армію. У хуткім часе наша вёска Кунцаўшчына апынулася пад пагрозай. Па загадзе царскіх уладаў усе жыхары павінны былі пакінуць сваю маёмасьць і на фурманках ехаць у Расею як бежанцы. Пакінулі сваю родную вёску і мы з маткай. Мне было тады пяць год, але я добра памятаю, як маці паказвала, як гарэла наша Кунцаўшчына. Як толькі жыхары выехалі, яе падпалілі казакі, відаць было на небе вялікае зарыва. Помню, як matka аглядалася едучы й плакала. Памятаю, як ехалі на возе ў будзе, як цыганы. Як няўмела кіравала мышастай кабылкай маці, як насіла яна наш воз з будой са стромкіх узвышшаў, як мы з братам Іванам трымаліся адзін за аднаго й плакалі. На фурманках даехалі мы аж да мястэчка Шклова. Там усе сяляне, у тым ліку і мы з маткай, здалі коні й вазы дзяржаве, а самі цягніком паехалі ў горад Шую, а затым пераехалі да дзядзькі Максіма ў Петраград.

У хуткім часе да нас вярнуўся з фронту бацька. Але пачалася Кастрычніцкая рэвалюцыя, удзельнікам якой стаў і мой бацька. Ён служыў у нейкім бранявым атрадзе. Пасьля рэвалюцыі ў горадзе наступіў цяжкі час, разруха й голад. Нам, дзецям, давалі па васьмушцы хлеба напалову зь мякінай. Дзядзька Максім застаўся ў Петраградзе, а мы, дзеці, вярнуліся з бацькамі ў 1918 годзе на радзіму ў Кунцаўшчыну, якая апынулася над нямецкай, а затым пад польскай акупацыяй. Вёска была амаль поўнасьцю спалена. У ёй заставалася адна хата й дзьве адрыны.

У хаце жыў адзін селянін з жонкай і дзецьмі, Андрэй Краўцэвіч, Грамза, як называлі яго вяскоўцы па-вулічнаму, бо ў яго на правай руцэ не было трох пальцаў. Некалі абрэзаў іх у сячкарні рэжучы сечку. Як пазьней я даведаўся, гэтая тая самая хата, у якой некалі пабываў дзядзька заснавальніка беларускай філялёгіі Я.Ф. Карскага, Іван Ануфрыевіч

Карскі, царкоўны дзячок, фальклярыст, этнограф. І.А.Карскі апісаў, як яму давалося быць сьведкам завяшчання перад сьмерцю селяніна Сьцяпана Краўцэвіча. Вось гэты чалавек, нашчадак селяніна Сцяпана Краўцэвіча, Андрэй Краўцэвіч, ці Грамза, і ўзяў нас да сябе ў хату.

На сялянскіх сядзібах расла вышэй чалавечага росту крапіва. У садох красаваліся сонцам налітыя яблыкі, грушы, сьлівы, але ніхто іх не зрываў, бо не было людзей. Начамаі вакол хаты чуто было, як цяўкалі лісіцы. Страшна было выходзіць з хаты ўначы, бо падбіраліся ваўкі. Мае бацькі дзівіліся, як магла жыць у такой глушы сям'я Краўцэвічаў. І нам было страшна, але паступова зь цягам часу Кунцаўшчына пачала аджываць, адраджацца. Пачалі вяртацца з розных куткоў Расеі яе былыя жыхары. З кожным днём іх прыбывала. Жылі яны ў скляпох, якія захаваліся, у зямлянках, будадох. Паступова набывалі жывёлу, коней і кароў. Будавалі хаткі й адрыны. Пачалі апрацоўваць лесам зарослыя надзелы зямлі. Засьпявалі ў вёсцы пеўні, закудахталі куры. Зазьвінелі і дзідзячыя галасы.

Паступова і мы сталі жыць самастойна. Купілі ў Индуры нейкую курную хату. Разабралі яе, перавезьлі ў Кунцаўшчыну й паставілі на старым падмурку. Вядома, у ёй змайстравалі ў першую чаргу хлебную печ, на якой можна было пагрэць плечы. І пачалі жыць. Хата хоць і старая была, але моцная. Ёйныя сьцены былі прасычаны дымам, здаровыя й смольныя. Пасьля таго, як пабудавалі сабе новую хату, яе прадалі людзям у вёску Сухая Даліна, а тыя людзі потым прадалі яе ў вёску Агароднікі. І зносу ёй не было. Такой здаровай была тая курная хата. Не адну сям'ю абслужыла, не адно пакаленьне людзей...

Пасьля пабудавалі адрыну, хлявы. Дапамагаў у гаспадарцы ізноў мой дзядзька Максім Фёдаравіч Краўцэвіч, але ня доўга. У пэрыяд культуры асобы Сталіна, у час страшнай яжоўшчыны па даносе «осведомителя-стукача» ён быў арыштаваны як вораг народа. Да гэтага прычыніўся і я, даслаўшы яму сваю фатаграфію (тады я ўжо быў паступіў вучыцца ў польскую настаўніцкую сэмінарыю). Фатаграфіі дзядзька не атрымаў, яна трапіла ў рукі энкэвэдзістаў. Перанёс катаваньні. Ад расстрэлу выратавала ягоная нязвыклая мужнасьць і настойлівы характар. Не дапамаглі чакістам і тартуры. Аднак яго ўсё адно судзілі як ворага народа. Прасядзеў ён у лягэры шэсьць гадоў. Не на карысьць дзядзьку

Максіму склаліся і другія абставіны. Мой другі дзядзька па бацьку, Іван Гаўрылавіч Цыхун, будучы ў Амэрыцы, зьвязаўся з палітыкай, актыўна ўдзельнічаў у розных забастоўках, мітынгх. Па гэтай прычыне яго ўлады пастанавілі высяліць. Неўзабаве арыштавалі разам з блізкімі сябрамі. Пасадзілі ў самалёт і высадзілі на тэрыторыю Савецкага Саюза недалёка ад Ленінграда. Іх падабралі ворганы міліцыі як амэрыканскіх шпіёнаў. Падчас допытаў дзядзька Іван назваў прозьвішча Максіма Фёдаравіча Краўцэвіча. Гэта яшчэ больш навяло падазронасьць на яго ў тым, што ён сапраўды зьяўляецца амэрыканскім шпіёнам, ворагам народа. Толькі пасья таго, як Яжоў сам аказаўся ворагам народа, маіх дзядзькоў выпусьцілі з турмаў, але яны доўга не пражылі. У хуткім часе намёр Іван Гаўрылавіч Цыхун, а затым і Максім Фёдаравіч Краўцэвіч...

Неабходна сказаць, што і з нашай вёскі Кунцаўшчына, у якой было 18 двароў, у пэрыяд сталіншчыны былі рэпрэсаваны як ворагі народа, а затым расстраляны дзесяць чалавек, якія не вярнуліся на Радзіму, а засталіся ў СССР. Зь іх: Баламут Яўхім Міхайлавіч, Баламут Антон Міхайлавіч, Краўцэвіч Іван Ігнатавіч, Краўцэвіч Іосіф Сьцяпанавіч, Салей Аляксей Антонавіч, Салей Максім Фаміч, Цыхун Антон Сямёнавіч, Цыхун Іван Трафімавіч (студэнты, настаўнікі, вайскоўцы, рабочыя).

Мая маці, Юлія Фёдараўна Цыхун, сярод вясковых жанчынаў таго часу лічылася даволі адукаванай. Чытала й пісала. Навучалася самастойна, каля свайго брата Максіма. Любіла чытаць кніжкі. Асабліва запомнілася мне тоўстая, вялікіх памераў ейная кніга са шматлікімі ілюстрацыямі. Гэта была Біблія - Стары і Новы Запаветы, якую яна прывезла зь бежанства.

Па характары матка была вельмі добрая, вясёлая, чулая да людзей. Старалася дапамагчы кожнаму ў ягонай бядзе. Запомнілася мне, як у нас часта начавалі брудныя жыды, якія хадзілі па вёсках і скуплялі пняьку (клуча), шэрсць свіную, яйкі й іншыя дробныя рэчы. Кожнаму чалавеку спачувала, падтрымлівала яго маральна й матэрыяльна. Ведала шмат казак, баек, прыказак і прымавак. Сьпявала нам, брату і мне, розныя песні. Але лёс наканавань ёй ня доўга жыць. Памятаю, як яна ўзяла мяне й меншага брата Івана з сабой да царквы, да Лашы. Было сьвята, здаецца, Сёмуха. У Лашанскай царкве было многа

людзей. Страшэнная таўкатня, цяснота. Яна, трымаючы мяне і брата за рукі, пераступала ў царкве парог, які быў акуты жалезам. Упала на ім і расьсекла да крыві сабе нагу. Пасьля на гэтым месцы ўтварылася язва. Што яна ні рабіла, прыкладала да раны лісты падбелу, лапуха й іншыя травы, але нічога не дапамагала. Язва пашырылася, страшна ёй дакучала, не давала спакою. Пасьля да яе прычапілася другая хвароба - сухоты. Празь нейкі час яна ад іх і памерла, пакінуўшы нас, траіх дзяцей, сіратамі. Мне ў той час было восем гадоў, брату Івану - шэсьць, а сястрычцы Ніне - чатыры гадкі.

Пасьля сьмерці маткі бацька ў хуткім часе ажаніўся з маладой дзяўчынай зь вёскі Сухая Даліна, Барбарай Міхайлаўнай Клінкевіч. У час вясельля, па злобе на бацьку, нехта наўмысна падпаліў нашу адырну. У выніку чаго згарэла ўсё збожжа, сена й салома. Не было чым карміць жывёлы. Настаў цяжкі час, асабліва для нас, сіратаў. Мачаха нас мала глядзела. Думала, што пасьля сухотаў маткі і дзеці памруць. Ня выжывуць, захварэюць.

Не было ў нас ні бабулі, ні дзядулі, ні блізкіх, якія на другім курсе польскай настаўніцкай сэмінарыі спачувалі б сіратам. У самыя цяжкія часіны я ў думках зьвяртаўся да свайго дзядзькі Максіма Федаравіча. Даставаў з куфэрка яго фатаграфію, глядзеў на яе, і мне на душы становілася трохі лягчэй. Ведаў, што ён адзін нам спачувае, шкадуе, алё ён быў далёка ад нас. Добра памятаў ягоны наказ, каб вучыўся, слухаў настаўнікаў, паважаў бацькоў і старэйшых людзей.

* * *

Мне вельмі хацелася ў школу. Але беларускіх школаў пры Польшчы амаль не было. Змушаны быў ісьці ў Лашанскую пачатковую польскую школу. Школа знаходзілася ў вёсцы Лаша ў старым будынку, у якім некалі працаваў настаўнікам у народным вучылішчы бацька будучага вучонага Яўхіма Фёдаравіча Карскага. У ім жыла сям'я Карскіх, у ім ўбачыў сьвет будучы вучоны, з вуснаў маці пачуў роднае беларускае слова, якому быў верны да апошніх дзён свайго жыцця.

Ня ведаючы польскай мовы, спачатку вучыцца было цяжка, але паступова прызвычаіўся. Вучыўся я добра. Памятаю, што за адзін навучальны год я скончыў на выдатна аж два клясы. Кіраўнік Лашанскай школы Станіслаў Кучынскі, выдатны педагог, да мяне вельмі добра

ставіўся. На працягу навучальнага года перавёў мяне з другога кляса ў чацьвёрты, які я скончыў зь вельмі добрымі адзнакамі. Пасьля вучобу працягваў у Індурскай польскай сямігадовай школе, так званай «паўшэхнай». З Кунцаўшчыны ў Індурскую школу хадзіў адзін, штодзённа робячы па чатырнаццаць кіляметраў дарогі. Індурскую школу я скончыў таксама з добрымі вынікамі. Затым стаў рыхтавацца да конкурснага экзамену для паступленьня ў Горадзенскую польскую настаўніцкую сэмінарыю. Дапамагаў мне далёкі сваяк па матцы, які ўжо вучыўся ў Горадзенскай настаўніцкай сэмінарыі, Міхаіл Віктаравіч Салей. Першы экзамен у польскую настаўніцкую сэмінарыю здавалі па сьпевах (лічылі, што настаўнік навінен добра сьпяваць, мець добры слых, іначай ня можа быць настаўнікам пачатковых клясаў). Гэта мне і дапамагло паступіць у настаўніцкую сэмінарыю, прайсьці конкурсе.

Першы экзамен я здаў прафэсару Франчаку Станіславу на «5». Хоць выгляд у мяне быў мізэрны, хударлявы, але прырода не пакрыўдзіла мяне голасам і сыхам. Пасьля таго, як я прасьпяваў экзаменатару польскую патрыятычную песьню «*Nie rzucim ziemi skąd nasz rod*» (Не пакінем зямлі адкуль наш род), ён узяў аловак і пастукаў ім па стале, сказаў, каб я таксама пастукаў як і ён. Затым на піяніна праіграў мэлёдыю і сказаў, каб я яе паўтарыў, што я і зрабіў. Сказаў мне: «*Wystarczy. Bardzo dobrze!..*»

Відаць, добры пачатак дапамог мне здаць і апошнія экзамены, хача веды ў мяне былі слабыя. Такім чынам, я вытрымаў конкурсе для абітурыентаў і стаў сэмінарыстам першага курса Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі.

У польскай настаўніцкай сэмінарыі ў той час вучыліся амаль адныя палякі, часткова рускія, дзеці эмігрантаў, беларусаў зусім мала - на ўсіх курсах чалавек шэсьць. Вучыцца было цяжка, асабліва беларусам, сялянскім дзецям. Цяжкімі былі для вымаўленьня маё імя - Афанасій і прозьвішча - Цыхун. У сувязі з гэтым мне даводзілася перажываць розныя зьявагі ад варожа настроеных да беларусаў асобаў. Аднойчы мяне паклікаў у канцылярыю выкладнік фізкультуры, прафэсар Дэканьскі, каб мяне ўключыць у сьпіс фізкультурнай каманды, і ніяк правільна ня мог напісаць мае імя й прозьвішча. Некалькі разоў выпраўляў, нарэшце злосна заўважыў: «*Kto ty jesteś? Czy ty chińczyk?*

Czy ty japończyk? Skąd ty jesteś?..»

Вучоба ў сэмінарыі давалася цяжка. За права вучыцца трэба было плаціць 80 злотых у паўгодзьдзе. За няўплату ў тэрмін грошаў мяне некалькі разоў выключалі са школы. Даводзілася жыць не ў інтэрнаце, а на прыватнай кватэры, дастаўляць прадукты харчаваньня зь вёскі, хлеб - адну вялікую булку, т.з. бохан, на два тыдні, а часамі і на больш.

Дарагія былі падручнікі, вучэбныя дапаможнікі, асабліва струны для скрыпкі (адна струна каштавала 50 грошаў). Струны часта ірваліся, а купляць не было за што.

Апрача таго, выкладнікі розных прадметаў з пагардай ставіліся да беларусаў, нашай мовы. Асабліва выкладніца польскай мовы й літаратуры, паляністка, пані Райсуўна, Ляшка, як яе празывалі сэмінарысты. Гэтая худая, на тонкіх нагах, старая паненка, са скрыўленай левай сківіцай, ва ўсім бачыла ў беларусаў варожасьць. Яна і ў маіх пісьмовых работах знаходзіла нейкія «русіфікацызмы», хаця я ў той час зусім ня ведаў рускай мовы. Памятаю, у сачыньні на тэму «Якая з асоб у паэме «Пан Тадэвуш» А. Міцкевіча найбольш мне спадабалася» я напісаў, што найбольш мне спадабаўся капітан Рыкаў (расеец). Хаця сачыньне было напісана нядрэнна, яна мне паставіла двойку толькі за тое, што я выразіў сымпатыю да расейскага чалавека.

У вучобе вялікае значэньне мела і веравызнаньне. Ксёндз Чарняўскі не адзін раз нагадваў мне, што трэба будзе жыць, а «pan'stwo, koteczku, polskie». Прапанаваў мне прыходзіць на заняткі рэлігіі. Але я не пайшоў, трымаўся веры бацькоў сваіх. Пасьля гэтага паводзіны мае выклікалі з боку дырэкцыі сэмінарыі, прафэсуры й ксяндза антыпатыю. Тым больш, усім было вядома, што мой стрыечны брат Казімір Рагачэўскі быў рэвалюцыянэрам-падпольшчыкам...

Скончыць сэмінарыю, відаць, па ўказаных і іншых прычынах мне не давялося. З чацьвёртага курса мяне прызвалі ў польскую армію. Адтэрміноўкі не далі. Абавязковую вайсковую службу праходзіў у Вільні ў «артылерыі памяровай», затым, як рэзэрвіст - у г. Сувалкі, у другім дывізіёне 29-га палка артылерыі лёгкай, па-польску скарачана «PAL». Як у час абавязковай вайскавай службы, так і ў час рэзэрвы мяне спэцыялізавалі цэляўнічым. Быў у чыне малодшага сяржанта.

У час вайскавай службы ў Вільні ў трэцяй батарэі «памяровай»

артылерыі служылі хлопцы розных нацыянальнасцяў: палякі, летувісы, беларусы, яўрэі й адзін цыган, прозвішчам, памятаю, Вільчэўскі. Вось у працэсе праходжання вайсковай службы і звязаў мяне лёс з гэтым чалавекам. Мы сталі блізкімі, шчырымі сябрамі. Ён прывіў мне любоў да сваёй цыганскай мовы.

Відаць, што Вільчэўскі ў войску адчуваў адзіноту, самоту ў воддалі ад сваіх людзей. Яму не было з кім пагаварыць на сваёй мове і ён выбраў за аб’ект мяне, стаў да мяне звяртацца на сваёй мове, тлумачыць мне значэнне асобных словаў, як яны вымаўляюцца. Гаварыў па-цыганску цэлымі фразамі. Напрыклад: «Дэ міро сахачкірассо» (Дай мне закурыць), «Кай ду трэдассо?» (Куды ты паедзеш?), «Кай ду тарджо?» (Дзе ты стаіш?), «Комэс сахачкірассо?» (Хочаш закурыць?), «Ду ісы Рамо?» (Ты зьяўляешся цыганам?), «Шукаро ракло» (Прыгожая дзяўчынка) й іншыя.

Пасья арміі далей вучыцца ў сэмінарыі я ня меў магчымасці. Бацька з мачахай купілі ў Горадні дом і пераехалі туды жыць. А мяне схілілі, каб я ажаніўся й застаўся на гаспадарцы. У 1934 годзе я ажаніўся з дзяўчынай зь вёскі Сьвіслач Дольная Горадзенскага павета Марыяй Аляксееўнай Зянкевіч. Мне было тады 24 гады, ёй - 23. Такім чынам я, пашкадаваўшы бацькоў, застаўся на гаспадарцы, сам стаў гаспадаром. Усе справы ляглі на мае плечы. Прытым, сяляне-аднавяскоўцы мяне на гэтай пасадзе сустрэлі ваража. Асобныя насмяхаліся, казалі: «Гімназіст задумаў стаць гаспадаром», «Нічога з гэтага ня будзе». Крыўдна было, але мусіў зь лёсам пагадзіцца, цярпець. Новую хату бацька прадаў, я змушаны быў жыць з жонкай у хаце з сыроўкі, пераробленай з хлява, халоднай. Гаспадарка была ў пазыках, няўплочаныя падаткі. Часта прыезджаў сэквэстратар. За няўплату падаткаў забіраў жывёлу й іншыя сельскагаспадарчыя прылады. У гаспадарцы хапала сельскагаспадарчага інвэнтару. Быў адзін конь чорнай масьці, сьяпы на адно вока, называўся «Мумей», нейкай мангольскай пароды. Карова Жучка, авечкі й свіньні. Назаўсёды застаўся ў памяці конь «Мумей», зь якім я перажыў розныя нягоды, нястачы, ліхія гадзіны. Здаецца, ён разумеў мае думкі, як чалавек. Выконваў самыя цяжкія работы. Ніколі не падводзіў. Увечары, калі ён пасьвіўся на выгане, дастаткова было паклікаць, як ён адразу адгукаўся на мой голас.

Спачатку гаспадарыць было вельмі цяжка, але паступова стала лягчэй, прызвычаіўся, увайшоў, як кажуць, у стан рэчаў. Маральна падтрымлівала жонка Марыя Аляксееўна. Паступова зжыўся я з сялянамі, знайшоў зь імі агульную мову. Празь некаторы час яны сталі мяне паважаць. Адным словам, панурыўся я з галавой у сялянскае жыцьцё, палюбіў просты, шчыры працоўны народ, ягоную мову, звычай, прыказкі, прымаўкі, песьні. Асабліва запрыязьніўся зь мясцовымі хлопцамі й дзяўчатамі. Кожны вечар, пасья працы, яны прыходзілі да мяне й прасілі, каб я ім паіграў. Любілі танцы. І я ім амаль кожны вечар пад Пушкавай хатай граў на скрыпцы: полькі, кракавяк, абэрак, лявонію, падыспан, нарэчаньку, галёпа. Моладзь шчыра дзякавала, а я ад жонкі змушаны быў слухаць ейныя вымовы.

* * *

Асабліва зжыўся я, пасябраваў з Андрэем Кашкам, які раней, калі быў маладым, пасьвіў у Кунцаўшчыне кароваў, а пасья занямог і стаў начным вартаўніком. Стаў вартаваць маёмасьць кунцаўлянаў. Не адзін раз дзед Андрэй Кашка выратаваў Кунцаўшчыну ад пажару. Знаў ён кожную хату, кожны хлявушок, сьвіран. Дасканала знаў яе жыхароў, да сваіх абавязкаў ставіўся сумленна. У сваім жыцьці ні разу не хварэў, а пражыў ён нямала, празь восьмы дзясятка пераваліла. Быў ён моцнага складу, прысадзісты, шыракаплечы. Зімой, ідучы на варту, апранаў доўгую бурку зь мікалаеўскім башлыком. На ногі надзяваў чосанкі з галошамі, на галаву - шапку-вушанку, якую сам сабе пашыў з воўчай скуры. Ніякія маразы, ні завеі не страшылі дзед Андрэя Кашку. Добра апрануты й абуты, зь берастовым кіём у руцэ, дзед Андрэй Кашка важна крочыў па брукоўцы вёскі Кунцаўшчына з аднаго канца ў другі. Уважліва прыслухоўваўся да ўсяго ў навакольні: ці ёсьць людзі ў хатах, як паводзіць сябе ў хлявох жывёла. Добра ведаў, калі і ў які дзень ці ноч і ў якога гаспадара будзе жарабіцца кабыла ці цяліцца карова. Дзедава вуха лапала кожны нязначны погук, кожны стук у хляве. Ідучы празь Кунцаўшчыну, ён часта здымаў кішанковы ліхтарык, які заўсёды вісеў на гузіку ягонаў буркі, націскаў пальцам на гузічак, і белы, як малако, сноп электрычнага сьвятла пранізваў цемень ночы, асьвятляючы шырокі вусаты дзедаў твар. Невялічкія жывыя ягонья вочы ўтаропліваліся ў цемрадзь і бачылі ўсё.

Не адзін раз дзед Андрэй Кашка з кіему руцэ адганяў ад Кунцаўшчыны ваўкоў. Аднойчы з сабакамі дагнаў нават старога ваўка аж за вёскай, які, трымаючы зубамі за вуха паршука й падганяючы яго сваім хвостом, дабіраўся да густога ельніку. І якая ж радасьць была, калі свайго, хаця і пакусанага, паршука Буднікаў Міхалка убачыў на падворку.

- Во, гэта вартаўнік! Мінуліся тыя рачкі, што выпіралі ваўкам бачкі! Вось гэта вартаўнік, — казалі аднавяскоўцы...

У час начной варты дзед Андрэй Кашка асабліваю ўвагу звяртаў на ахову хатніх птушак. Паважаў качак, курэй, а найбольш гусей, за тое, што яны яму дапамагалі вартаваць, захоўваць сялянскую маёмасьць.

- Ого! Гусі ніколі не падвядуць. Вельмі чуткія. Не адзін злодзей прагарэў ад іх, не зрабіў сваёй чорнай справы... Гусі нават Рым выратавалі, - часта казаў дзед.

Любіў дзед Андрэй Кашка пеўнікаў. Яны былі падчас варты яго самымі блізкімі сябрамі. Пеўнікі сваім звонкім, гарластым «Ку-карэ-ку-у-у-у !..» адганялі ад дзеда настырліваю стому, сон. Замянялі гадзіннік. Пеўнікаў дзед Андрэй браў пад асабісты кантроль і ахову. Стараўся не дапусьціць, каб ім пагражала якая-небудзь небясьпека.

З хатніх птушак не пераносіў індыкоў. Не хацеў зь імі сустракацца.

- Фэ, якое гадкае стварэньне! Глядзець няма на што. Балбочуць абы што, - казаў дзед Андрэй, калі даводзілася зь імі сутыкацца.

У час начной варты не здаралася, каб ён хоць на хвілінку задрываў. Дзед Андрэй прыслухоўваўся да ўсяго ў начной цішыні. Любіў ён углядацца ў бязьмежныя прасторы сусьвету, зь ягонымі незьлічонымі блізкімі й далёкімі сьвяціламі. Знаў амаль усе вялікія й малыя сузор'і, толькі называў іх па-свойму: «Вунь Вялікая, а вунь Малая Мядзьведзіцы. Там відаць - Стажары, збоку - Коўшык, а там - Пояс, а за ім, угары, - Сіцячко...» Стоячы на вуліцы Кунцаўшчыны, дзед Андрэй Кашка за ноч некалькі разоў пералічваў на небе сузор'і. І як толькі на ўсходзе паказвалася самотная зорка - «Утраніца», ён скончваў сваю начную варту й амаль кожны раз заглядаў да нас у хату. Зімой, у час маразоў, я на ноч не зачыняў дзьверы хаты на засаўку, каб ён мог, калі захоча, прыйсьці ў хату пагрэцца. Навогул, калі мы дзе-небудзь ад'язджалі, дзед Андрэй быў у нас за гаспадара. Пільнаваў хату, даглядаў нашага сына Геніка.

У вольны час дзед Андрэй Кашка любіў парыбачыць. Прыходзіў да мяне, браў волак (сачок) і мы накіроўваліся да рэчкі Лашанкі. Рэчку я перагароджваў волакам, а ён, б'ючы кійком па вадзе, крычучы, наганяў рыбу ў волак. У той час у рэчцы было шмат рознай рыбы: рагатак, гаркушак, кручкоў, сьвігаў. Калі яны ў волак трапляліся - ня бралі, кідалі іх ізноў у рэчку. Найбольш трапляліся ў волак рачныя келбы, плоткі, ялцы, акуні, сьліжы, шчупакі, а часам - вангоры. За кароткі час мы вярталіся з добрым уловам рыбы. Нас ужо чакала мая жонка Марыя Аляксееўна. Настрой у мяне і ў дзёда Андрэя Кашкі быў заўсёды добры. Мы браліся за справу, сядалі й чысыцілі рыбу, а каля нас завіхалася і котка Мурка. Падсмажаную рыбу Марыя Аляксееўна ставіла ў велькай місцы на стол. Сама сядала. Дзед Андрэй даставаў з кішэні свайго каптана чвэртку «Выбаровай» гарэлкі, якую мы, не сьпяшаючыся, спаражнялі, закусваючы сьвежай смажанай рыбай...

* * *

Калі я быў у Кунцаўшчыне на гаспадарцы, апрача начнога вартаўніка дзёда Андрэя Кашкі блізкім маім сябрам быў жыд зь мястэчка Індуры - Іршка. Быў ён сынам бедных бацькоў. Рана застаўся сіратаю. Падрос, работы пры панскай Польшчы ніякай не было. Жыхары - жыды мястэчка Індуры - знаходзілі сякія-такія мізэрныя сродкі для існаваньня. Займаўся дробным гандлем. Такім гандлем стаў займацца і бедны Іршка. Памятаю, як ён мне некалькі разоў расказваў свой сакрэт, якім чынам зрабіўся дробным гандляром, якіх у той час у вёсках называлі анучнікамі (ганучнікамі), бо ў асноўным яны скуплялі ў насельніцтва рызьзё.

Спачатку яму крамар Лейба даў у крэдыт на пяць золотых сахарыну, які ў той час у панскай Польшчы замяняў сялянам цукар. Сахарын вымяняў у сялян на яйкі, затым іх рэалізаваў на грошы. З выручкі вярнуў пазыку крамару й самому засталася тры золотых чыстай выручкі. Такім чынам, як кажуць, Іршка ўзьбіўся на ногі, займеў свой «капітал», стаў дробным гандляром, анучнікам.

Дробны гандаль даваў яму магчымасьць выбіцца зь ліку беспрацоўных. Бывала, укладзе Іршка свой тавар у ражок саявога мяшка, закіне за плечы й крочыць ад хутара да хутара, ад вёскі да вёскі, ад сяла да сяла. Толькі тады, калі выходзіў зь мястэчка на бальшак, Іршка адчуваў сябе сапраўды чалавекам. Знікала зь ягоных вачэй урослая

ў зямлю, мохам пакрытая бацькоўская местачковая хатка. Не дакучаў холад, бо ідучы, грэўся, дыхаў сьвежым паветрам. Адчуваў сябе чалавекам, бо ня бачыў тых надзьмутых, ганарлівых гільдавых купцоў, якія зь яго заўсёды строілі кпіны, учынялі зьдэкі.

Любіў Іршка простых, шчырых вясковых людзей. Яны заўсёды яго радасна сустракалі. Ветліва запрашалі ў свае хаты.

- Бабачкі, дальбог, во, Іршка ідзе! Вунь, там каля кладкі, — радасна паведамлялі жанчыны, здалёк пабачыўшы танклявую, крыху згорбленую фігуру зь мяшком за плячыма. Перад старэйшымі гаспадарамі ён здымаў нават шапку-ярмолку, паказваючы сваю рыжую, густую шавялюру. Шэра-зялёнага колеру ягонья вочы сьвяціліся радасьцю, на вуснах зьяўлялася лёгкая усьмешка. У нашай вёсцы не было ніводнага выпадку, каб хто яго зьняважаў, пакрыўдзіў. Мужчыны набывалі ў яго пачачкі тытуню, моцнай махоркі з Горадзенскай тытунёвай фабрыкі Шарашэўскага, разрэзвалі іх на палавінкі або чварткі, бо ня кожны мог купіць цэлую. Набывалі «кеёнжачкі» курыльнай паперы маркі «Аіда», запалкі, якія калолі на палавінкі або чварткі, каб адной запалкай можна было два або чатыры разы здабыць сабе вагню. А так у асноўным здабывалі курцы сабе агню крэсівам. Кавалачкам ад зломанага сярпа білі па крэмяню, утваралася іскарка, якая падала на порт (спаленую анучку), іскарку разьдзьмухалі й прыкурвалі папяросу або люльку.

Свой дробны тавар Іршка мяняў на анучы, сьвіное шчаціньне, конскі хвост, грыву, лён, яйкі, крупу, гарох, фасолю, сачэўку. Жанчыны набывалі ў яго гузікі, іголкі, мыла, соду, сахарын. Дзяўчаты - грабяні, брошкі, шпількі да валос, графкі, жучкі. Але асабліва чакалі зь нецярпеньнем Іршку малыя дзеці. Кожнае зь іх думала, што маці ці татка падабрэюць, ды і купяць яму пеўніка, што сьвішча, ці цукерку ў прыгожай паперы. Але такое здаралася вельмі рэдка. Бацькам не было за што купляць. Вельмі добра было, калі тата зь мястэчка часам прывозіў дзеткам на булцы. Вось тады была ў іх вялікая радасьць, сьвята. Дзеці з булкамі насіліся па цэлых днях, адкусваючы па крыху, каб даўжэй захаваць. Паказвалі іншым дзецям, выхваляліся: «А во мой тата якую мне купілі булку! Вунь, якую! Во, які мой тата!» Зь вялікай зайздрасьцю глядзелі на іх дзеці бедных сялянаў, асабліва дзеці-сіроты, якім ніхто нічога не купляў.

Любіў Іршка-анучнік прасёлачныя дарогі. Звыкся ён з імі. Але бывала, што надвор'е не спрыла яму, асабліва зімой. Мароз шчаміць, пячэ. Завіруха. А Іршка ідзе з мяшком за плячыма, закутаўшы галаву мікалаеўскім башлыком. Ні люты мароз, ні мяцеліца не спынялі яго. Паволі, крок за крокам, рухаўся бедны анучнік па засьнежаных прасто-рах да сваіх людзей. Падганялі яго нястача і голад. У вёсцы ён мог ада-грэцца, напіцца малака ці кавы з сахарынам, пераначаваць на цёплай печы. Але гэта здаралася вельмі рэдка, хіба ў час вялікіх наводак, калі рэчка Лашанка разьлівалася й немагчыма было пераехаць празь яе на-ват вярхом на кані. А дома яго чакалі згаладнелыя дзеткі й жонка.

У Іршкі-анучніка была вялікая цяга да музыкі. А набіў руку йграць ён на скрыпцы яшчэ малым хлапчуком у свайго дзядзькі Іцкі, які быў музыкам, іграў на вясельях і вячорках. Але ён даўно ўжо памёр, а свае скрыпкі Іршка ня меў за што купіць. Вось ён і заходзіў да мяне, былога сэмінарыста, паіграць на скрыпцы, каб хоць крыху забыцца пра сваё гора, пагутарыць са мной, часам у мяне і заначаваць.

Скрыпка ў яго руках гаварыла, плакала, як жывая істота. Я зь вялікай асалодай слухаў яго задушэўныя, журботныя жыдоўскія мэлёдыі, цудоўныя танцы. Некаторыя зь іх я ў яго пераняў, асабліва польку-шабасоўку, якую да сёньняшняга часу іграю, успамінаючы пра-жыты час і беднага анучніка зь Індуры - Іршку.

Мяне зь Іршкам ядналі і іншыя справы. Я цікавіўся жыдоўскай мо-вай. Часта думаў, яўрэі нешта гаргічуць паміж сабою, а ты стаіш, як дурны, і нічога не разумееш. Вось і выкарыстаў я Іршку, каб ён мне да-памог ёю крышку авалодаць. Ён згадзіўся дапамагаць, толькі з умовай, каб я гэта трымаў у таямніцы, не гаварыў жыдом, што ён мяне вучыць. Я зразумеў, што жыды былі супраць, каб хто іншы знаў іхнюю мову. За гэта я Іршку дапамагаў матэрыяльна й быў яму вельмі ўдзячны. Вучоба працягвалася каля двух гадоў. У гэтым мне дапамагло веданьне асноваў нямецкай мовы, якія я атрымаў у польскай «паўшэхнай школе». У мяне ў маладосьці была добрая сьляхавая памяць, дзякуючы гэтаму я хутка запамінаў жыдоўскія словы. Іршка заходзіў у хату, зьвяртаючыся да мяне на сваёй мове, размаўляў па-жыдоўску й тлумачыў. Асабліва цяжкія словы й выразы я запісваў у сшытак. Такім чынам, за кароткі час я амаль авалодаў ідышам. Запомніў асобныя песьні, якія сьпяваў й

іграў на скрыпцы Іршка, як, напрыклад, песьню: «Гіз зон дэ вайн»...

Празь некаторы час анучнік Іршка, як кажуць, матэрыяльна трошкі падмацаваўся. Неяк назьбіраў грошаў і купіў сабе старога, худога каня, каб не хадзіць па вёсках пехатой, а езьдзіць, як і іншыя яўрэі-гандляры. І што за дзіва было, калі людзі ўбачылі, як Іршка на санях упершыню ўехаў у вёску Кунцаўшчыну.

- Людзі! Людзі! Ляньце!.. Гэта ж Іршка! Гэта ён да нас прыехаў, не прыйшоў ... Як добра, што каня купіў. Каня купіў - во, якога файнага, сівага! - загаласіла Буднікава Гануля ...

Іршка важна сядзеў на санях з пугай у руцэ. Уехаў у вёску, сныніўся каля Баўтруковай хаты. Людзі абступілі яго. Гладзілі каня рукамі. Прынеслі яму духмянага сена з руткай, але Іршкаў конь яго толькі панюхаў, ня еў. Галаву адварнуў. Стоячы побач стары Салеяў Сьцяпан заўважыў: «Ні есьць - мусі зубоў ні мае. Стары!» Падышоў бліжэй. Узяў каня за храпы й зазірнуў яму ў зубы. Затым сказаў: «Гэ! Хлопцы, на ім далёка не заедзяш, дзе сеў - там і зьлезяш!..»

І сапраўды, Іршка на санях даехаў толькі да рэчкі. Быў марозік. На рэчцы прыбярэжні. Іршкаў конь саняў на пераезьдзе ня змог нават з рэчкі выцягнуць. Упаў у ваду й ня мог устаць, а над ім са спусчанай галавой, разьвёўшы рукі, стаяў анучнік Іршка. Людзі набеглі. На вяроўках ледзь сівага з рэчкі выцягнулі. Конь ляжаў з адкрытымі вачыма й глядзеў на свайго гаспадара, нібы шкадаваў, што доўга яму не паслужыў. Сані людзі прыцягнулі да вёскі, а Іршка ізноў, як і раней, пакрочыў з салявым мяшком за плячамі ад хутара да хутара, ад вёскі да вёскі.

Навогул, пры панскай Польшчы на каня глядзелі людзі як на адзінага кармільца. Прапажа каня лічылася вялікім горам, няшчасцём для сям'і. Па ім плакалі як па нябожчыку, чалавеку, гаспадары...

У Кунцаўшчыне ў тых часы не было ні тэлевізараў, ні радыё. Але ўсё-такі жыцьцё ў вёсцы не было такім ужо сумным, як можа здавацца нам зараз. Сяляне ўмелі весяліцца! Нягледзячы на бядоты, сваю працу аблягчалі песьнямі, жартамі, казкамі, рознымі гульнямі. Памятаю, як я будучы сэмінарыстам ехаў з бацькам вечарам дахаты, дык у мяне было такое ўражаньне, быццам уся зямля сьпявала. У кожнай вёсцы пасьяля працы пад хатамі зьбіраліся хлопцы й дзяўчаты ды сьпявалі да позьняй

Пройдзеныя шляхі-пуцявіны

ночы народныя беларускія песьні. А ў ціхім летнім вечары ўсе гэтыя песьні навакольных вёсак зьліваліся ў адзіны вялікі, магутны хор, і здавалася, што ўся зямля сьпявае, прыгожа, урачыста...

Вясна абуджала ўсю прыроду. Яе чакалі. Найурачыстым веснавым сьвятам лічыўся Вялікдзень. Да гэтага сьвята рыхтаваліся ўсе: і старыя, і малыя. Перад сьвятам, на Дабравешчаньне, кожны раз прылятаў бусел, сядаў на сваё гняздо на таполі, якую пасадзіў яшчэ мой прапрадзед Мацей Цыхун, і працяглым клёкатам абвясчаў кунцаўлянам, што на-ступае Вялікдзень. Бусла ўсе лічылі сьвятой птушкай. Да яго ставіліся зь вялікай пашанай.

Цікава да гэтага вялікага сьвята рыхтаваліся хлопцы, мужчыны й нават дзяды. Кожны зь іх выбіраў, зубаючы (стукаючы аб зубы), моцныя яйкі, каб у час велікодных сьвятаў іх біць. Гэта была вельмі азартная гульня. У маёй вёсцы Кунцаўшчыне было шмат рызыкковых бітакоў яек. Адзін зь іх - Якаў Сурба, які ня толькі выбіраў моцныя яйкі ў сябе дома, а запрагаў кабылу ў воз, езьдзіў па шляхецкіх аколіцах і там выбіраў моцныя яйкі, плацячы шляхцічам у некалькі разоў даражэй.

Раніцай, у першы дзень Вялікадня, пасья ўсяночнай, калі людзі, разгавеўшыся, яшчэ спалі, азартнікі гэтай гульні ў яйкі групкамі па пяць-шэсьць чалавек запаўнялі вуліцу Кунцаўшчыны, асабліва хлопцы. Яны зубалі яйкі, абмяркоўвалі, спрачаліся, у каго мацнейшае, затым білі. Адзін трымаў яйка, а другі зьверху біў другім, спачатку нос яйка, а пасья - пятку, пуху, як называлі. Калі паб'е нос, затым - пятку, дык той забіраў пабітае яйка, якое называлася ўжо - шупляй. Калі каму трапіць моцнае яйка, дык ягоны ўладар за дзень зможа навыбіваць шмат шупляў. Іншы хлопец або мужчына за дзень шмат навыбівае. Поўныя кішэні прывалачэ шупляў. У каго слабыя яйкі, той за сьвята ўсе папрабівае, застанецца пад канец Вялікадня бязь яек і сьвята яму - ня сьвята. У гэтай гульні былі і такія хлопцы-рызыканы, якія падраблялі яйкі, каб былі моцныя. Сырыя яйкі праколвалі, выдувалі й залівалі смалой. Такія яйкі называліся смаленымі. І з-за такіх яек часта узьнікалі бойкі, у некаторых выпадках даходзіла да панажоўшчыны. Яшчэ азартней гэтая гульня ў яйкі праводзілася каля Лашанскай царквы ў першы дзень Вялікадня. Азартнікі гульні ў яйкі ў царкву нават і не

заходзілі. Увесь час праводзілі на цвінтары, на якім збіраліся хлопцы й мужыны з усіх вёсак Лашанскага прыходу. На вялікі жаль, ні адзін з этнографуў не зафіксаваў гэтага відовішча, што калісьці адбывалася каля Лашанскай царквы. Няма здымкаў і дакладнага апісаньня гэтай азартнай гульні.

Кожная сям'я да Вялікадня рыхтавала сваю каробку, плеченую з саломы й лазы ў выглядзе прадаўгаватага посуду з вечкам.

У каробку клалі пірагі, кумпяк, каўбасы, сыр, масла, яйкі, хрэн, соль. У заможных гаспадароў былі поўныя каробкі, а ў бедных — паўпустыя. Сяляне каробкі ў суботу перад Вялікаднем зносілі пад адну хату, адчынялі вечкі, а прыехаўшыя з Лашанскай царквы сьвятар з дзячком асьвячалі іх. За гэта сяляне давалі ім яйкі й пірагі.

Пасьля Вялікадня рэшткі з асьвячонай каробкі гаспадар клаў у настольнік, зь якім абходзіў палеткі азімых і яравых пасеваў і закопваў у зямлю.

Цэлую ноч першага дня Вялікадня не давалі заснуць галокальнікі (валачобнікі). Адны адыходзілі, прасьпяваўшы песьні, другія прыходзілі. Для дарослых і дзяцей галокальнікі сьпявалі песьню: «Хадзіў Хрыстос сам па зямле», а для дзяўчат - «Канпельку». За гэта ім давалі яйкі, каўбасы, пірагі, часам кумпякі.

У велікодныя дні малым дзецям і падлеткам хрышчоных бацькі давалі фарбаваныя яйкі, так званыя «валачонна», два-тры, часамі чатыры-пяць штук. Мне й брату Івану заўсёды давала валачонна хрышчоная матка Жэня Салейчыкава па чатыры яйкі й па куску пірага. Бацькі хрышчонога ў мяне не было. Ён рана памёр. Мне было крыўдна глядзець, як усім хлопцам хрышчоных бацькі даюць валачонна, а мне не было каму даваць.

У кожнай мясцовасьці некалі існавалі свае сьвяты. Сьвяты памінаньня продкаў «Дзяды» ў Кунцаўшчыне адзначаліся восеньню й зімой, два разы. У кожнай царкве было сваё прастольнае сьвята. У нашым прыходзе, у вёсцы Лаша, дзе была царква сьвятога Мікалая, прастольнае сьвята адбывалася 22 траўня — Мікола, як яшчэ называлі - Фэст. На Фэст зьязджаліся людзі з усіх навакольных вёсак і зь іншых

прыходаў. Ішлі й ехалі старыя й малыя, хлопцы й дзяўчаты. Прыязджалі далёк сваякі. Пад Лашанскую царкву адусюль зыходзіліся жабракі. Асобныя зь іх прыязджалі вазамі з будамі. У некаторых жабракоў былі музычныя інструмэнты - ліры. Пад царкву з'язджаліся цукернікі, якія арганізоўвалі гульні ў цукеркі, абдурвалі людзей. У канцы службы ў царкве прыходзілі згоджаныя на гуляньне музыкі: гарманіст, скрыпач і бубнар. Да самай раніцы ня спала вёска, не сьціхала гуляньне. На Міколу наладжвалася гуляньне і ў нашай вёсцы Кунцаўшчыне. Прыязджалі пасьля абедні ў царкве ў госьці сваякі, прыходзілі знаёмыя, хлопцы й дзяўчаты. Пасьля выпіўкі пачыналася гуляньне, танцы. Асабліва ў тыя часы моднымі танцамі былі: полька-галёп з прысядам, кракавяк, нарэчанька, падыспанец, вальс і іншыя.

Гуляньне амаль кожны раз скончвалася трагічна, асабліва перад нямецка-польскай вайной 1939 года. У кожнай вёсцы была моднай панажоўшчына. Амаль кожны хлопец, кавалер (як тады называлі дарослага хлопца) на гуляньне не ішоў з голымі рукамі, а меў з сабой фінку ці складны або звычайны нож. Некаторыя прыходзілі на гуляньне з гірамі, прымацаванымі ў рукавах на спэцыяльных спружынах. Амаль не было такога гуляньня, вечарыны, каб каго-небудзь з хлопцаў не забілі, або не парэзалі. Польскія ўлады ў тыя часы за гэта моцна не каралі, не судзілі. Абы толькі ў палітыку хлопцы ня ўмешваліся. Гэта было самым страшным для беларусаў, бо яны самыя сябе зьнішчалі. Завадатараў панажоўшчыны ў вёсках тады называлі збойцамі. Кожная вёска мела свайго збойцу. Нават ганарыліся імі.

Самым страшным панажоўцам, збойцам, у тыя часы быў нейкі Ніканор зь вёскі Ярмолічы (зараз у Бераставіцкім раёне). Гэта быў малады хлапец. Высокага росту, танклявай фігуры, прыемнага выгляду, але авантурыст, задзіра. Казалі, што ў яго было дваццаць чатыры загоеныя нажавыя раны, якія ён атрымаў у бойках. Вось гэты збойца Ніканор дзе толькі зьяўляўся на гуляньнях, там і пачыналася бойка, затым - панажоўшчына. Абавязкова каго-небудзь з хлопцаў парэжуць, або заб'юць. Вось гэты Ніканор пасьля царквы з Лашы са сваімі сябрамі, якраз на Міколу, і завітаў у Кунцаўшчыну. Іх было каля 15 чалавек, старых кавалераў. Не жаніліся, бо мала было зямлі. Не было на чым жыць, разводзіць гаспадарку, абзаводзіцца сям'ёй. Гэтыя старыя кавалеры і хадзілі па фэстах, шукалі прыгодаў. Завіталі

яны і ў Кунцаўшчыну. Не прайшло і паўгадзіны танцаў, як Ніканор знайшоў прычыну, каб пачаць бойку. Ён ударыў Шаўцоваму Валодзю па галаве, але той быў ужо падрыхтаваны. Меў у рукаве на спружыне гіру. Ён махнуў рукой, гіра выскачыла з рукава і ўдарыла Ніканора ў грудзі, да галавы не дастала. Вось і пайшла бойка. Закрычалі дзяўчаты. Загаласілі жанчыны. Пайшлі фінкі, нажы й гіры ў ход. На гэты крык падняліся бацькі, старыя дзяды, сваякі, якія прыехалі на фэст зь іншых вёсак. Усе, добра падвыпіўшы, пабралі калы, сякеры, хто што мог і давай гваздзіць ярмоліцкіх збойцаў на чале зь іхным Ніканорам. Нічога не дапамагло ім: ні фінкі, ні нажы, ні гіры, якімі яны былі ўзброены. У гэтай бойцы зь Ярмолічамі асабліва вызначыўся сямідзесяцігадовы дзед Ігнась Судзін. Ён са сваімі жанатымі ўжо сынамі, трымаючы ў моцных руках акладзіну, гваздаў ёю панажоўцаў. Так што бойка скончылася перамогай кунцаўлянаў. У ёй прынялі ўдзел ня толькі хлопцы, мужчыны, дзяды, але і дзяўчаты. Панажоўцы пабітыя, пакалечаныя вымушаны былі пакінуць Кунцаўшчыну, хаця Паўлюку Слаўнаму і Валодзю Баламутаваму нанеслі нажавыя раны, парэзалі рукі.

Хочацца патлумачыць, чаму па-вулічнаму Краўцэвічаў сям'ю ў вёсцы сталі называць Слаўнымі. Старыя казалі, што ў Кунцаўшчыне надарыўся такі выпадак. У вёсцы нечакана паявіўся вядомы на ўсю акругу асілак на прозьвішча Фарат, п'яны. Ён без жаднай прычыны дачапляўся да мужчынаў, біў іх да сьмерці. Заходзіў з хаты ў хату. Усе баяліся, уцякалі. Ніхто ня мог супраць яго ўстаяць. І раптам напаткаў ён Краўцэвічага Ёзіка, невысокага росту, ня вельмі моцнага складу хлопца. Фарат глянуў на яго і хацеў зразу зграбастаць пад сябе, але той у бойку зь ім не ўступаў. Хватка ад яго ўхіляўся, адступаў, выкручваўся, адшпіляючы нахаду сваю дзягу зь мядзянай масьўнай спражкай. Адшпіліўшы дзягу, Ёзік з такой сілай урэзаў Фарату спражкай па скроні, што той, як сноп, зваліўся на зямлю. Тады Ёзік спрытна скочыў на яго, яшчэ некалькі разоў урэзаў спражкай па галаве, затым зьвязаў яму рукі. Такім чынам, непрыкметны хлопец Ёзік Краўцэвічаў паканаў вядомага асілка Фарата. З той пары аднавяскоўцы Ёзіка сталі называць Слаўным. І нашчадкі яго ў Кунцаўшчыне сталі называцца - Слаўнымі, замест Краўцэвічамі.

Царкоўныя прастольныя сьвяты, фэсты, як іх называлі сяляне ў былой Заходняй Беларусі, шырока адзначаліся ва ўсіх царкоўных пры-

ходах. Гэтых фэстаў баяліся польскія акупанты, бо збіралася адусюль рэвалюцыйна настроеная моладзь. На дрэвах вывешваліся чырвоныя сцягі, антыўрадавыя транспаранты. Лепшыя сыны беларускага народа вялі барацьбу за сваё сацыяльнае й нацыянальнае вызваленне, за свае правы. Таварыства беларускай школы, культурна-асьветніцкая арганізацыя працоўных Заходняй Беларусі, праводзіла шырокую работу па арганізацыі барацьбы за беларускую школу. Кіраўнікамі й актыўнымі дзеячамі ТБШ у тыя часы былі: Б.А.Тарашкевіч, І.С.Дварчанін, Р.Р.Шырма, П.В.Мятла, С.К.Паўловіч і іншыя.

Памятаю, як мой бацька з мачахаю прыехалі з фэсту, які адбываўся ў Алекшыцах (зараз у Бераставіцкім раёне) і расказваў, як выступаў перад народамі ад Беларускай сялянска-работніцкай Грамады Браніслаў Тарашкевіч. Як ён, стоячы на сялянскім возе, недалёка ад царквы, кляіммі палітыку буржуазнага захопніцкага ўраду Польшчы. Як на яго напалі паліцыянты, сцягнулі з воза. Хацелі арыштаваць, але хлопцы абаранілі, пачалі біць паліцыю. Расказваў, як на дапамогу тэрмінова была выклікана паліцыя з Горадні, якая ледзьве змагла разгнаць мітынг. Многіх арыштавалі, сярод якіх апынуліся і мае бацька з мачахай, на машыне завязьлі да Горадні, але пасяля допытаў адпусцілі.

Такія фэсты зь мітынгамі штогод адбываліся ва ўсіх царкоўных прыходах: Капцеўскім, Індурскім, Дзерачынкоўскім, Коматаўскім, Луньненскім, Верцялішкаўскім, Абухаўскім і іншых.

Вёска Кунцаўшчына ў даваенныя часы мела несамавіты выгляд. Паабал яе брукаванай вуліцы, нібы авечкі ў летнюю сьпёку, туліліся цесна зьбітыя сялянскія хаты, у асноўным крытыя саломай, толькі асобныя - дахоўкай. Пасярэдзіне вёскі - студня-журавель. Вакол вёскі - агароджа, так званы брук, выкладзены можа прапрадзедамі зь вялікіх каменных валуноў. За вёскай на скрыжаваньні дарогаў - чыгунны вясковы крыж з агароджай. На крыжы прымацаваная круглая з мэталу таблічка, на якой напісана: «С.К.Сооружень Кунцошцизненским Обществом вь память Г.Б. на сохраненія оть всех ненастій Мая 23 д. 1888 года». На гэтым крыжы жанчыны вешалі рушнічкі, вяночкі. Каля крыжа клалі кветкі. Калі праводзілі нябожчыкаў у апошні шлях, каля гэтага крыжа затрымліваліся з труной, сьвятар зь дзячком выконвалі пахавальны абрад. У сьвяты са званіцы Лашанскай царквы да Кунцаўшчыны й ейнага наваколля

даносіўся царкоўны звон, склікаючы сялянаў да царквы.

Бедна жылі кунцаўляне. Асобным не хапала на весну хлеба, кармоў для жывёлы. У самы вясёлы час, калі ўсё аджывала, калі трапятаў у небе жаўрук, душу селяніна таміла туга, ён ня бачыў і не адчуваў сапраўднай прыгажосці прыроды. Думаў, як пракарміць жывёлу, чым засеяць поле.

Людзі часта хварэлі. Былі гады, калі памірала больш, чым нараджалася. Мэдыцынская дапамога не аказвалася, не было мэдработнікаў, асабліва акушэрак. Іх замянялі бабулі-парадзіхі, жанчыны, якія прымалі роды, дапамагалі пры родах. Такімі бабкамі-павітухамі ў Кунцаўшчыне былі: Явуся Баламутава, Агата Шкардзіная і Гануля Баўтрукова. Асабліва вялікім аўтарытэтам сярод жанчынаў карысталася баба-павітуха Явуся. Ніхто бабу Явусю акушэрскай справе не вучыў, а колькі яна прыняла ад жанчынаў дзяцей, колькі дапамагала бедным жанчынам пры родах! Глядзіць, бывала, яна на сваіх прыёмных дачок і сыноў і нацешыцца ня можа: якія ўсе яны прыгожыя, здаровыя, шчаслівыя.

Бабку Явусю ў вёсцы ўсе любілі, паважалі. Вяскоўцы й дваровыя людзі казалі, што яна мае «лёгкую руку». Да яе за дапамогай і я зьвярнуўся, калі жыў у Кунцаўшчыне. Яна прыняла роды ў маёй жонкі. І якая была на душы радасьць, калі абвесьціла мне, што нарадзіўся сыноч, які будзе шчаслівы, пойдзе простаю дарожкай, стане знатным чалавекам. І сапраўды, сказанае бабкай Явусей збылося. Мой сын Генадзь стаў вядомым вучоным чалавекам.

Бабку Явусю паважалі ня толькі ў Кунцаўшчыне, але і ў іншых мясцовасьцях, дзе яна прымала роды. У тыя часы, з боку царквы й усяго насельніцтва нечалавечае стаўленьне было да незаконнанароджаных дзяцей, значыць, народжаных ад бацькоў, якія не былі ў афіцыйным шлюбе. Такое дзіця называлі байструком, ім пагарджалі, крыўдзілі, а матку, якая незаконна нарадзіла дзіця, маглі і пакараць.

Жывучы працяглы час у вёсцы Кунцаўшчына, я цікавіўся як праходзілі кірмашы й таргі ў навакольных мястэчках, актыўны ўдзел і сам прыймаў у іх. Праз маю вёску праходзіла дарога з суседняй вёскі Сухая Даліна. Па ёй заўсёды ехалі сяляне са сваімі таварамі на торг у мястэчка Індура, якое знаходзіцца ў сямі кілямэтрах ад маёй роднай вёскі.

Зь літаратуры даведаўся, што не адзін раз па гэтай дарозе праз маю вёску праязджала і пісьменьніца Эліза Ажэшка. Аб індурскіх таргах яна ўспамінае ў сваіх творах, толькі Індуру не называе сваім прозьвішчам.

Таргі ў Індуры заўсёды адбываліся па аўторках, раз на тыдзень. Праходзілі на галоўнай плошчы каля жыдоўскай сынагогі, школы, якая захавалася да сёньняшняга дня. Яна цяпер ня дзейнічае, бо жыдоўскае насельніцтва немцамі амаль поўнасьцю зьнішчана, вывезена ў гета. З усіх жыдоўскіх сем'яў засталася толькі два чалавекі.

У кожны аўторак на торг ехалі сяляне з навакольных вёсак. Везьлі на продаж у асноўным збожжа. Вялі жывёлу — коней, кароў. Везьлі авечак, цялят, кур. Характэрна, што ў прыпеўках калыханак малым дзецям матулі ці бабулі напявалі аб гэтых кірмашах. Запісаў я ад сваёй пешчы Хрысьціны Зянкевіч зь вёскі Сьвіслач.

Гай-да-да! Гай-да-да!

Паедзем да Скідля - па быдла!

Да Росі - па гусі.

Да Ражанкі - па абаранкі.

Да Індуры - па куры.

Да Індуры на торг ехалі й іншы старэйшага ўзросту людзі, сярэдняга ўзросту й моладзь. Прыбывалі рознага роду памагатыя ў куплі й продажу: махляры, пасярэднікі ў час продажу ці куплі, т.з. васмахтары, хабарнікі. Прыбывалі цыганы. Прадавалі й мянялі коней, ашуквалі сялянаў. Заможныя сяляне праязджалі вярхом на сваіх жарабцах - вытворніках розных пародаў. Кожны стараўся пахваліцца сваім, каб да яго прыводзілі больш кабылаў для пакрыцьця. Таргі ў Індуры праходзілі бурна, жвава, з барышамі, папойкамі. Аднак часта даходзіла да боек, была і панажоўшчына.

Сяляне па-рознаму называлі мястэчка Індуру. Адны называлі Індура, іншыя - Нандора. Асобныя згаджаліся з выдуманай нейкім дзядзькам этымалёгіяй паходжаньня назвы, што нібы паходзіць яна ад «дурной жыдоўкі» Инды, адсюль - Инда-дура, Індура.

Сапраўдная назва мястэчка паходзіць ад рэчкі Індуркі, ад балцка-га тэрміну ў значэньні - трысьнёг, чарот. І сапраўды рэчка каля Індуры была парослая трысьнёгам і чаротам. Дакуманты ўзгадваюць мястэч-

ка ў 1508 годзе. Некалі мястэчка належала магнатам Давойнам, пасля перайшло да Кішкаў, затым было аддадзена ў пасаг старасьцянецкай жмудзкай, жонцы князя Крыштафора Радзівіла і пасля перайшло ва ўладаньне дома Радзівілаў.

Каля Індуры ў час вайны са швэдамі ў лютым 1708 года высланае Карлам XII войска пад кіраўніцтвам гэнэрала Маерфэльда напала на расейскае. Адбылася бітва, у час якой шмат загінула швэдаў. Аб тым сьведчаць швэдзкія могілкі, што каля былога маёнтка Ляхнова, на якія кунцаўскія хлопцы вадзілі пасьвіць коні. Аб гэтых могілках са старажытных часоў і да сёньняшняга дня жыве ў народзе легенда, што ляхноўскі пан, нейкі Ян Кунц, задумаў швэдзкія могілкі заараць і пасеяць на іх жыта. Увесь дзень аралі парабкі швэдзкія могілкі. Навыворвалі столькі чалавечых чарапоў, касьцей, што ад іх аж поле пабялела. Кажуць, валасы за плугамі цягнуліся. Пан, як глянуў на поле, дык затросься ад жаху, зьбялеў. А ноччу прысьніўся яму страшны сон, ад якога ён страціў розум, здурнеў. Кажуць, з той пары месца сабе не знаходзіў, начамі хадзіў па полі, плакаў, аж пакуль яго нейкая сіла зусім не скруціла. Так і памёр. Пасьля ягонай сьмерці нашчадкі баяліся швэдзкіх могілак. Так і ляжалі яны стагодзьдзямі нячэпанымі. Ні адзін з уладальнікаў Ляхнова не адважыўся іх араць. Мы, дзеці, таксама баяліся, вадзілі пасьвіць толькі са старэйшымі.

Побач Індуры - гарадзішча над рэчкай Індуркай, умацаванае двума валамі й ровам. Пры раскопках знойдзены кэраміка са славянскім арнамантам, жалезныя прылады працы й зброя, косьці дзікіх і свойскіх жывёлаў, зярняты. Гарадзішча адносіцца да II - III ст. Выяўлены рэчы, блізкія да знаходак II - III ст. у Горадні. Раней гэта гарадзішча чамусьці называлі “гарой крулёвы Боны». Старажылы казалі: «Тут горад быў - праваліўся пад зямлю».

Два разы на месяц адбываліся славетныя кірмашы ў мястэчку Лунна. Мястэчка сяляне называлі па-рознаму, адны Луна, другія казалі: «паедзямо да Лунай». Правільна трэба называць - Лунна. Дакумэнты яго называюць у I пал. XVI ст. Гэта мястэчка нагадвае нам былых яцьвягаў, жыхароў былой Чорнай Русі, як і населеныя пункты Котра, Волпа, Бершты, Яцьвезь, а таксама - Кандакі, Мадэйкі, Дзергеле (у ваколіцах Зэльвы). Што абазначаюць іх назвы, цяжка ўстанавіць, бо ня ведаем яцьвязкай мовы.

Яцвягі згубілі сваю незалежнасць. На іхных землях пасяліліся іншыя народы, а памяць аб іх захавалася толькі ў назвах населеных пунктаў.

Кірмашы ў Луньне адбываліся на плошчы каля былой вуніяцкай царквы. Праходзілі вельмі бурна, своеасабліва. Мясцічка ажывала, зьвінела ад стуку аб брук колаў сялянскіх вазоў, рыку кароў, піску сьвіняў, людзкой гамонкі, музыкі.

Асабліва славіліся бандарныя вырабы зь вёскі Бандары. Бандары на кірмашы прывозілі прадаваць балеі, цабэркі, ушаты, дзежкі, бойкі, кваскі, бочкі двухдонныя на сіроп, бочкі на капусту, гэтак званыя кадкі, дойніцы, даёнкі, конаўкі для піцьця вады, стаўніцы для захоўваньня збожжа, кублы для адзежы. Бандарам не саступалі сваімі вырабамі і ганчары. Жыхары вёскі Гліняны, што на Скідальшчыне славіліся сваімі ганчарнымі вырабамі з чорнай гліны. Славіліся сваімі вырабамі з чорнай гліны і ганчары зь вёскі Тарасюкі. Іх вырабы знаныя былі на ўсю акругу. Вядомыя ганчарныя вырабы: гаршкі, збонкі, ладышкі, верцяхі, глякі былі на кірмашах і ў ганчароў з-пад Горадні, зь вёсак Гібулічы, Малахавічы, Альшанка й Цьвіклічы.

На луньненскіх кірмашах вялікі попыт быў на вырабы з лазы й усялякай драніны. Гэтымі вырабамі славіліся жыхары вёскі Канюхі, што ў Азёрскім сельсавеце. Яны прадавалі: калупашкі, кошыкі, бучы для рыбы. Вялікі попыт быў на вырабы як з лазы, так і з саломы: севанкі, сявенкі, гарцы, корабы для захоўваньня збожжа, асьвянцоўкі, розныя кошыкі. Вырабамі з саломы славіліся калісьці жыхары вёскі Саломенка, радзімы беларускага астранома й асьветніка Марціна Пачобута-Адлянцага. Сяляне зь вёскі Стральцы, што на Скідальшчыне, прывозілі на кірмашы прадаваць свае вырабы з драўніны: церніцы, ламачкі, трапачкі, шчоткі для апрацоўкі лёну, сані, гнутыя дугі, разворкі да вазоў. Стальмахі зь вёскі Бубны прывозілі на кірмашы калёсы да вазоў, калёсы для драўляных плугоў, драўляныя плугі, драўляныя бароны й іншыя прылады.

На луньненскіх кірмашах прадавалі й куплялі апрача ўказаных вырабаў коней, кароў, сьвіней, авечак, гусей, курэй. У час купліва й продажу дапамагалі: фактары, васмахтары, махляры, перакупцы, асобы зь ліку жыдоў. Часта прыязджалі цыганы. Яны ў асноўным гандлявалі коньмі. Каб ляпей выглядаў конь ці кабыла, яны іх нейкім спосабам

надзьмувалі. У выніку чаго коні выглядалі ўкормленымі, поўнымі, гладкімі. А каб бадзёрымі былі, цыганы паілі коней гарэлкай. Адным словам, цыганы часьцяком спрытна абдурвалі сялянаў.

Будучы гаспадаром, і я часта наведваў луньненскія кірмашы. Недалёка Лунны, у вёсцы Радзівонавічы жыў мой швагер Віталь Буркас, прозьвішча якога таксама нагадвала мне яцьвягаў. Вось з жонкай разам да яго і заязджалі ў госьці, наведвалі кірмашы. Швагер Віталь Буркас дапамагаў мне ў купліве, адзін раз дапамог купіць вельмі добрага каня.

Звычайна пад канец кірмашу, прыходзілі музыкі: гарманіст, скрыпач, бубняр. Да глыбокай начы не сьціхала музыка, гуляньне. Моладзь толькі на сьвітаньні разыходзілася па хатах. Госьці, пахмяліўшыся, ехалі й ішлі да сваіх вёсак, хутароў.

Луньненскія кірмашы садзейнічалі збліжэньню людзей, моладзі, калектыўнаму адпачынку, збыту й куплі розных тавараў, жывёлы. Прыносілі сялянам вялікую карысьць. Аднак яны часта скончваліся трагічна. Паміж хлопцамі з розных вёсак узьнікалі бойкі. Асабліва агрэсыўнымі лічыліся кавалеры з-за Немана, іх называлі - занямонцамі. У выніку боек не абходзілася, каб каго-небудзь з хлопцаў не пабілі, парэзалі або забілі.

* * *

Пасьля вайсковай службы пражыў я ў вёсцы Кунцаўшчыне да 1937 года. Крыху наладзіў гаспадарку, разьлічыўся з даўгамі, аплаціў падаткі. Але пачаліся суды за зямлю, пасьля якіх далей жыць на гаспадарцы я ня мог, пераехаў у Горадню. Бацька жонкі дапамог купіць у горадзе нявелькі домік. Але доўга ў ім жыць не давялося. У 1939 годзе ў ліпені месяцы мяне прызвалі як рэзэрвіста на зборы (у Другі дывізіён 29-га палка артылерыі лёгкай, у г. Сувалкі). Дывізіёнам камандаваў тады капітан Шныгэр, а 3-й батарэяй - падхаронжы Моматаў.

Яшчэ да пачатку вайны наш дывізіён знаходзіўся недалёка ад Гданьска (на «Паможу»), дзе 1-га верасьня 1939 года нас застала вайна. Ноччу наша вайсковая часць ледзь ня трапіла ў нямецкае акружэньне. Празь сілу вырваліся зь яго. На ранку 2-га верасьня мы былі ўжо ў Аўгустове. Пагрузіліся ў вагоны. Камандаваньнем мне было даручана на плятформе з двума кулямётнікамі ахоўваць гарматы й скрыні з амуніцыяй. Стоячы на плятформе, у небе ўбачыў тры нямецкія самалё-

ты, якія ляцелі проста на нас. Не пасьпеў я выстраліць з карабіна, як пачуўся аглушальны сьвіст бомбы і мяне хваляй паветра з плятформы закінула за гранітную пагрузачную сьценку («рампу»). Калі я прыйшоў да прытомнасьці, дык убачыў, як гарэлі вагоны. Мяне лёгка параніла, са шчакі цякла кроў. У карабіна майго асколкам бомбы адшчапіла кусок прыклада. Перад вагонамі ляжала многа забітых жаўнераў.

Іх падабралі санітары, і цягнік рушыў у кірунку Горадні. Пакуль заехалі, нас некалькі разоў атакавалі нямецкія пікіроўцы. Раніцай мы былі ўжо ў Горадні. Хаця хата знаходзілася амаль побач нашай стаянкі, заглянуць у яе не было магчымасьці. У ёй была мая жонка з малым сыночкам Генікам. З Горадні наш цягнік накіраваўся да Беластока. Па дарозе на кожным прыпынку нас сустракалі з плачам жанчыны й дзеці. Памятаю, пад самы вечар мы былі ўжо ў Варшаве. Запомнілася, як радасна вітала нас Варшава. Жыхары сталіцы выйшлі на вуліцы. Мы ехалі на конях. Як цэляўнічы са сваёй абслугай (нумарамі) я сядзеў на перадку гарматы. Жанчыны, дзяўчаты й дзеці крычалі, віншавалі нас, падавалі жывыя кветкі. Зычылі сувальскім ваякам перамогі над лютым ворагам, які напаў на Польшчу...

У Варшаве наш дывізіён на чале з капітанам Шныгэрам заняў абарону перад фартамі «Бэма» - заходні рубаж сталіцы. Дывізіён выконваў функцыю «Zapory przeciwczolgowej miasta Warszawy». (заслона процітанкавая горада Варшавы). На гэтым адцінку мы трымалі абарону да апошняга часу, пакуль не капітулявала Варшава.

Перад нашай батарэяй, за мінным полем стаялі падбітыя тры нямецкія танкі. Наша батарэя можна адбівала атакі нямецкіх танкаў, не давала ім уварвацца на вуліцы Варшавы. Мне запомнілася адна жорсткая атака. Перад нашай батарэяй ноччу пяхота выкапала глыбокія траншэі. Пехацінцы заселі ў іх і падрыхтаваліся да абароны. Але не прайшло і паўгадзіны, як немцы адкрылі па гэтых траншэях ураганны артылерыйскі агонь. Пяхота ня вытрымала. Не магла ўтрымацца нават некалькі гадзінаў. Нямецкія снарады траплялі ў самыя акопы, траншэі. Засыпалі салдатаў зямлёй. Стоячы замаскаваныя за гэтымі траншэямі, мы добра бачылі, як пехацінцы, якія засталіся жывымі, уцякалі, хто куды мог, падалі.

Пасьля такой ураганнай артылерыйскай атакі немцы думалі, што

Ў траншэі нікога не засталася. Ня ведалі, што за траншэямі, зама-скаваная, стаіць наша батарэя. Пастанавілі захапіць гэтыя траншэі. Як толькі нямецкая пяхота падыйшла да траншэяў на чале са сваім таўсцяком-камандэрам, мы наўпростай наводкай адкрылі па немцах шквальны артылерыйскі агонь. Усё поле перад намі пакрылася дымам. Я толькі ўбачыў у біноклі, як тоўсты камандэр замахнуў рукамі й зваліўся на зямлю, дзе расла на агародах капуста. Першая атака была адбіта, але не прайшло і паўгадзіны, як на нашу батарэю рушылі нямецкія танкі, хаця поле перад намі было замінэравана. Немцы з танкаў і з гарматаў адкрылі агонь. Пры гармаце мы не маглі ўстаяць. Нас выра-тавала бомбасховішча. Празь некаторы час прыціхла, а калі мы выйшлі з бомбасховішча, дык убачылі, што гармата стаіць перахіленая. Яе ле-вае кола было прабітае. Страляць зь яе было немагчыма. На дапамогу нам прыслалі два кулямёты. Далі нам па два літры бэнзыну й запалкі. Адступіць не было куды. У гэты час нам паведамілі, што «Rząd opuścił Warszawę - wro'ci po skończonej wojnie”.

На гэтай пазіцыі нам давялося перажыць страшныя налёты ня-мецкай авіяцыі, штурмы пікіроўцаў на Варшаву. Супроцьпаветранай абароны амаль не было. Мы бачылі толькі два польскія мысьліўскія самалёты, якія падымаліся ў паветра толькі пасля налётаў нямецкіх пікіроўцаў, а празь некаторы час і іх ня стала. Нямецкія пікіроўцы бамбілі Варшаву няспынна. Адна эскадра скончвала бамбіць, другая налятала. Варшава была ахоплена суцэльным агнем і дымам. Немцы штурмавалі Варшаву днём і ноччу. Вярхоўнае камандаваньне польскай арміі перабралася з Варшавы ў Берасьце.

Камандуючым абаронай Варшавы быў прызначаны гэнэрал Ю.Ромэль. Андэрс узначальваў апэратыўную групу войск па абаро-не сталіцы з поўдня, якой было даручана не дапусьціць пераправы праціўніка празь Віслу. Дарога цераз Прагу, прадмесьце Варшавы, у выніку бамбардаваньняў была разбурана. Шматлікія дамы былі ў руінах. На вуліцах барыкады зь перакуленых машынаў. Варшава тры-малася, не падала духам. Немцы некалькі разоў прапанавалі абаронцам Варшавы здацца, але страляніна працягвалася днямі й начамі. Разам з намі, вайскоўцамі, былі і цывільныя асобы, якія дабраахотна прымалі актыўны ўдзел у абароне Варшавы. Мне запомніўся адзін малады хла-пец, які прыйшоў да нас і на маіх вачах загінуў. Я перажываў, як плакалі

па ім бацькі, якія прыйшлі яго хаваць. Была з намі і адна студэнтка унівэрсытэта, якая з карабінам у руках абараняла сталіцу. Запомніўся ў паважным узросце сівы чалавек. Казалі, што ён быў адвакатам, які, уладкаваўшыся з кулямётам на 3-м паверсе недабудаванага дома, днямі й начамі паліваў градам куляў наваколле, дзе былі немцы.

* * *

17 верасня 1939 года мы атрымалі паведамленьне аб пераходзе Чырвонай Арміяй савецка-польскай мяжы. Нам казалі, што яна ідзе на дапамогу польскай арміі. Толькі пазьней даведаліся, што гэта няпраўда. 28 верасня 1939 года Варшава капітулявала, але страляніна яшчэ працягвалася. Асобныя вайсковыя аддзелы не складалі зброі, у тым ліку і 29 дывізіён лёгкай артылерыі, якім даводзіў капітан Шныгэр. Зацішша наступіла толькі празь некалькі дзён. Немцы трымалі сталіцу ў атачэньні. Толькі самалёты нізка лёталі, кантралявалі з паветра. Пасьля пачалі кідаць улёткі з заклікамі, каб складалі зброю й выходзілі з Варшавы на шырокі тракт, які быў з абодвух бакоў абстаўлены нямецкімі танкамі. Капітан Шныгэр у Лазенкоўскім парку апошні раз ссыхтаваў усіх, якія засталіся жывымі, сказаў разьвітальную прамову, пацалаваўся з кожным жаўнерам. Затым падышоў да свайго сівога каня, пагладзіў яго, пацалаваў у храпу. Адыйшоў, адварнуўся, яшчэ раз акінуў усіх позіркам і скрыўся з вачэй паміж дрэваў Лазенкоўскага парку.

Пасьля здачы зброі, польскія палонныя жаўнеры, у тым ліку і я, у суправаджэньні нямецкіх танкаў, дажджлівай ноччу былі дастаўлены ў спэцыяльны, падрыхтаваны для абаронцаў Варшавы лягэр для ваеннапалонных у Гуры Кальварыі. Хто ня мог ісьці, немцы на дарозе расстрэльвалі. Мне пашанцавала. У мяне былі добрыя артылерыйскія боты, лёгкія, не мулялі. Я стараўся трымацца на нагах, падчас прыпынкаў не сядаў на мокрую зямлю, ішоў у першых шыхтах. У асобных салдатаў не было абутку, ішлі босыя. Мае ж боты ў паходзе мяне выручалі, але былі і небясьпечнымі. Да іх маглі прыглядзецца немцы, сыцягнуць з ног. Я гэтага баяўся горш раптоўнай сьмерці. Босы далёка не зайшоў бы, а адсталага дабілі б. Небясьпечна было з такімі ботамі і сярод сваіх жаўнераў, асабліва ноччу. Іх сыцягвалі з ног, а былі выпадкі, што дзеля іх забівалі.

Лягэр для ваеннапалонных быў добра падрыхтаваны. Абнесены

калючым дротам вышыняй больш як два мэтры, для вартавых зробленыя вышкі, зь якіх уся тэрыторыя лягэра была выдатна бачна. Начама з вышак навакольле лягэра асьвятлялася магутнымі пражэктарамі. У лягеры абаронцам Варшавы на працягу першага тыдня немцы нічога не давалі есьці. Не было нават вады. Настаў голад. Спалі пад адкрытам небам. Пачаліся халодныя ночы, часта з дажджамі, з мокрым сьнегам, а многія салдаты ня мелі шынэляў, не было чым прыкрыцца. Да палонных прысталі розныя хваробы, асабліва - дызэнтэрыя. Не давала спакою вашывасць. Апрача ўсяго гэтага, у лягэр урываліся п'яныя эсэсаўцы й рабілі паляваньні на палонных, асабліва на жыдоў, «юдаў». Пад музыку іх змушалі танчыць па-аднаму або групамі, калектыўна. Зь ямы, у якую хадзілі апраўляцца палонныя, змушалі іх рукамі пераліваць зьмесіва ў другую яму. Пасьля гэтага іх гналі купаць у ледзяную ваду Віслы. Затым прыганялі назад да тае ямы, і расстрэльвалі.

У наш лягэр немцы час ад часу палонным пускалі параненых коняў, якіх вылечыць магчымасьці не было. Адчынялі вароты й пускалі. Галодныя палонныя накідваліся на каня, валілі яго на зямлю й забівалі. Кожны стараўся сабе адрэзаць кавалачак, хто чым меў. Праз кароткі час на зямлі ад каня заставаліся толькі косьці, якія палонныя ачышчалі пасьля ад рэштак мяса.

* * *

Празь некаторы час мне і іншым палонным, якія паходзілі з Заходняй Беларусі, пашанцавала выбрацца з гэтага пекла. На падставе нямецка-савецкага ваеннага пагадненьня, першы эшалён з ваеннапалоннымі быў адпраўлены ў СССР. Нас пасадзілі ў таварныя вагоны па 85 чалавек у кожны, пры забітых вокнах і дзьвярах, і даставілі ў Берасьце, дзе палонных сустрэлі савецкія вайскоўцы. Правялі рэгістрацыю, ад кожнага запісалі дадзеныя, прозьвішча, імя, імя па бацьку і якую займаў да вайны пасаду. У час рэгістрацыі чамусьці правяралі рукі, якія яны. Пасьля рэгістрацыі нам казалі, што цягнік пойдзе ў кірунку Горадні. У Горадні нас сустрэнуць, павядуць у лазьню, а затым пусьцяць на волю, да сваіх сем'яў...

Да Горадні я не даехаў. Сярод палонных пайшлі чуткі, што з аднаго лягэра нас павязуць у другі, савецкі. На прыгараднай станцыі Ласосна, якая была недалёка ад майго дома, выскачыў з вагона. Баец, які нас суправаджаў, у мяне не страляў. Такім чынам, я апынуўся на волі.

Сустрэўся са сваёй жонкай і сынам.

Для мяне і іншых падобных лёсам людзей пачалося новае жыццё. Атрымаў магчымасць працаваць настаўнікам у школе. Першапачаткова настаўнічаў у Лашанскай сямігадовай беларускай школе. Памятаю, зь якой радасцю, зь якім энтузіязмам дзеткі вучыліся ў сваёй роднай школе. Як добра ставіліся да школы іхныя бацькі, стараліся даць сваім дзеткам адукацыю. Нават дарослыя пайшлі вучыцца на вечаровыя курсы. Але такое становішча панавала няпоўныя два гады. Ізноў наступіла змрочная часіна.

Я быў прызваны на ваенныя зборы на 45 дзён. 22 чэрвеня 1941 года вайна застала мяне за Беластокам, каля паселішча Асавец. Памятаю, у апошні дзень перад самай вайной камандэры праводзілі конкурс на лепшага запявалу. Я быў запявалам атрада рэзэрвістаў, які складаўся з жыхароў былой Заходняй Беларусі. Да дванаццатай гадзіны ночы хадзілі мы строем і сьпявалі ў маршы паходныя песьні. У гэтым конкурсе я быў адзначаны кіраўніцтвам як лепшы запявала, мне была аб'яўлена падзяка, асабліва за песню: «Коннаармейская тачанка». Пасьля конкурсу, стомленыя, мы заснулі ў палатках. Але раптам здрыганулася зямля. Пачуўся пякельны сьвіст. 22 чэрвеня, на золку, на нашыя палаткі паляцелі нямецкія бомбы, засакаталі кулямёты. Усе ўскочылі на ногі. Выбеглі з палатак, захапіўшы з сабой адзежу. Пачулася паветраная трывога, затым - каманда афіцэраў. Загулі маторы танкетак, цягачоў. Пачалася вайна...

Артилерыя выехала зь лягэра і заняла абарону за лесам. Мне камандэр загадаў быць у штабе пры тэлефоне, які знаходзіўся ў зямлянцы, даў сувязнога байца. Там я з сувязным і правёў першы дзень вайны. Спачатку была сувязь, а пасля зусім абарвалася. Мы ня ведалі, што робіцца. Толькі пад самы вечар зьявіўся ў зямлянку сяржант і сказаў, каб мы жывей уцякалі, бо немцы прарвалі абарону і хутка будуць тут. Я са сваім сувязным выскачыў зь зямлянкі і давай бегчы, але над намі зьявіліся нямецкія самалёты. Адзін зь іх павярнуўся, спусьціўся нізка і засакатаў з кулямёта. Я з тэлефонам упаў у невялікае паглыбленьне на ўзвышшы, самалёт разьвярнуўся зноў, наляцеў на мяне і зноў секануў з кулямёта. Я скурчыўся, падабраў ногі пад сябе. Сьцяравятнік ізноў паўтарыў сваё, некалькі разоў праляцеў нада мною, ад куляў

мне вочы засыпала пяском, але ніводная ня трапіла. Калі сама-лёт адляцеў, я падняўся, але на нагах ужо ня мог стаяць. Нейкі курч схапіў, ня вытрымалі нэрвы. Трохі паляжаў, супакоіўся, устаў. Недалёка ляжаў мой сувязны. Падышоў да яго й пераканаўся, што ён ужо не падымецца. Быў увесь у крыві. На мяне напаў страх. Ня ведаў куды падацца. Выйшаў на дарогу й убачыў некалькі сваіх памежнікаў. Папрасіў іх, каб яны ўзялі мяне з сабою, не пакідалі. Такім чынам я з памежнікамі дабраўся да самога Беластока. Хаця па дарозе з бункераў нас абстралялі палякі. Яны рабілі з дрэваў барыкады.

* * *

Беласток увесь быў ахоплены суцэльным агнём. Навокал усё грымела. Стагнала зямля. Сьмярдзела трутным дымам. Навакольле было зацягнутае смугой. Даведаўся, што 3-я і 10-я савецкія арміі і сам Беласток знаходзяцца ў нямецкім акружэньні. У горадзе яшчэ адшукаў камэндатуру. Вакол будынка стаялі й ляжалі параненыя байцы. Да іх прыбывалі ўсё новыя і новыя вайскоўцы. Карціна была жудасная. Я дабраўся да ваеннага камэнданта, маладзенькага лейтэнанта, у якога на працягу сутак выконваў абавязкі пісара. Вёў рэгістрацыю людзей, якія прыбывалі ў камэндатуру з разьбітых вайсковых часьцей. На другія суткі, ноччу камэнданта ўжо не было. Яго замяніў нейкі малады сяржант. Я адчуваў, што становішча стала катастрафічным і немцы неўзабаве ўварвуцца ў горад. І сапраўды, на досьвітку пабачыў, як немцы на роварах, з закасанымі рукавамі, з аўтаматамі ўварваліся на вуліцы горада. Я добра разумеў, што такое палон, бо яго перажыў у 39-ым. Трэба было ратавацца.

Мне з адным байцом удалося схавацца ў нейкі склад з дрэвамі, у якім мы праляжалі двое сутак. Затым ноччу вылезьлі й на вуліцы спаткалі паляка, які аказаўся вельмі добрым чалавекам. Ён нам сказаў: «Я сам быў у такой сытуацыі. Ідзеце да мяне ў хату». Даў нам есьці й дазволіў пераначаваць. Ранкам сказаў, што больш нас хаваць ня можа. Па вуліцах немцы вывесілі аб'явы, што ў каго ў хаце знойдуць вайсковага, уся сям'я будзе расстраляна. Даў нам нейкую старую адзежу. Мы пераапануліся, і нам пашанцавала выбрацца за горад. Недалёка было жыта. Гэтым жытам дабраліся да глухога хутара. Гаспадар аказаўся беларусам. Ён пакарміў нас жытняй заціркай і даў па кавалку хлеба.

Дазволіў ў хляве пераначаваць.

Назаўтра на досьвітку мы падняліся, добра адпачыўшы, рушылі ў небясьпечную дарогу. Адыйшоўшы ад гасьціннага хутара, я са сваім сябрам разьвітаўся. Ён пайшоў у сваім кірунку, а я ў сваім, на ўсход, полем, арыентуючыся па сонцы. Па дарозе ішлі нямецкія машыны, ехалі абозы. Маскіруючыся, прабіраўся да сваіх родных мясьцінаў. Стомлены, дайшоў да Адэльска, большасць будынкаў якога была спалена. Затым дабраўся да вёскі Канюхі. З Канюхоў да мястэчка Індуры. Здалёк убачыў на тэлефонных слупох некалькі павешаных жыдоў. Ад Індуры праз жыта накіраваўся да вёскі Круглікі, у якой жыву мой швагер Антось Рукша. Хаця прайшоў за кароткі тэрмін больш як 80 км, але блізасьць родных мясьцінаў мне давала сілы. Швагер сустрэў мяне здзіўлены, адкуль я ўзяўся ў такі страшны час, як выжыву. Жонка ягоная нагрэла вады, я памыўся. Далі чыстую бялізну й верхнюю адзежу. У вёсцы Круглікі ўсё насельніцтва было ў трывозе. Немцы арыштоўвалі былых актывістаў, прыхільнікаў саветаў. Па даносе расстрэльвалі, саджалі ў турмы, вывозілі ў Нямецчыну. Швагер Антось Рукша таксама баяўся, каб і яго не арыштавалі, а тут яшчэ і я...

Скончвалася лета. Памагаў швагру ў жніве. Звозіў снапы. Пасьля перабраўся ў вёску Сьвіслач, да бацькоў жонкі Зянькевічаў, але ў іх было небясьпечна, падкусваў солтыс. Некаторы час жыву і ў Горадні, у брата. Затым, каб пазьбегнуць вывазу ў Нямецчыну, пераехаў у вёску Агароднікі на хутар да дзядзькі Івана Журневіча. Днём працаваў, выконваў розныя работы па гаспадарцы, а вечарамі вучыў ягоных дзяцей. Апошнія месяцы нямецкай акупацыі жыву ізноў у Горадні па вуліцы Манюшкі, 21.

* * *

Пасьля вызваленьня Беларусі ад нямецкай акупацыі мяне з братам Іванам ізноў прызвалі ў шэрагі Чырвонай Арміі, але па загадзе Сталіна ўсіх былых настаўнікаў ад вайсковай службы вызвалілі, бо не было каму вучыць дзяцей, школы немцамі былі разбураны. З 1944 года па 1945 год працаваў у Лашанскай сямігадовай школе Горадзенскага раёна ў якасьці завуча. Зь верасьня 1945 года па верасень 1946 года працаваў дырэктарам у Капцёўскай сямігадовай школе. Прывезьлі майго брата Івана без адной нагі, параненага, зусім слабога. Нагу яму адарвала пад Кёнігзбэргам.

Інваліду не было да каго прытуліцца. На вёску да сябе я яго ня мог узяць. У мяне не было ніякіх умоваў для ягонага лячэння. Па гэтай прычыне я перайшоў працаваць настаўнікам у школы Горадні. Зь верасня 1946 года па жнівень 1948 года працаваў настаўнікам у польскай сярэдняй школе №2 Горадні. Пасьля гэтага, са жніўня 1948 года па верасень 1949 быў дырэктарам Калбасінскай пачатковай школы Горадзенскага раёна. Жыў у Горадні разам з братам Іванам, дапамагаў яму чым толькі мог, каб падтрымаць хоць крыху стан ягонага здароўя. Са жніўня 1968 года на верасень 1970 года працаваў дырэктарам Батароўскай васьмігадовай школы.

Хачусказаць, што пасля нямецкай акупацыі, калі працаваў настаўнікам у Лашанскай школе, у мяне былі вялікія непрыемнасці з ворганамі КДБ. Была глыбокая восень. Адноўчы, пасля заняткаў у школе, правёўшы шэсьць урокаў, я прыйшоў да селяніна Аляксея Баліцкага, у якога кватараваўся, быў на сталаваньні. Раптам у хату ўвайшлі два добра выпіўшыя кадэбісты. Як пазней даведаўся, адзін зь іх меў прозьвішча Шаляпін, другі Іваноў. Яны са мною прывіталіся, назвалі нават на імя па бацьку. Затым папрасілі гарэлкі. Гаспадар мой якраз рыхтаваўся да вяселья. Нагнаў самагонкі. Пачуўшы просьбу, ён прынёс бутэльку й паставіў на стол, а даччы сваёй, школьніцы, загадаў падемажыць яек на закуску. Але кадэбісты, не чакаючы закускі, папрасілі тры шклянкі, налілі ў іх самагонкі, выпілі. Затым паўтарылі й прапанавалі выпіць і мне. Я сказаў, што не магу выпіць без закускі. Тады адзін зь іх, Шаляпін, ударыў мяне па твары й з шклянкі абліў самагонкай, крыючы матам. Гаспадар з гаспадыняй і дзецьмі спалохаліся, уцяклі з хаты, пакінуўшы мяне аднаго з кадэбістамі. Шаляпін ізноў ударыў мяне па твары й аб'явіў, што я арыштаваны. Загадаў апранацца. Затым вывелі на вуліцу. Была цёмная восеньская ноч. Шаляпін, ідучы за мной, з размаху ўдарыў прыкладам аўтамата ў плечы. Дзякуючы куртцы, якая была на тоўстай ваце, ад першага ўдару я моцнага болю не пачуў. Затым ён паўтарыў, і калі я павярнуўся тварам да яго, ён выстраліў уверх з аўтамата.

Кадэбісты загналі мяне ў сельсавет, які быў у канцы вёскі і кінулі да, як яны называлі, бандытаў, якіх прыгналі са шляхецкіх аколіцаў. Зь імі мне давялося прасядзець усю ноч. Яны думалі, што я сапраўды зьяўляюся нейкім шпіёнам. Зьвярталіся да мяне, пыталі па-польску, ці сапраўды мяне выкінулі англічане на парашуце? Мне не да раз-

мовы было. Я ведаў, што заўтра ўжо буду у Горадні, у турме. Шкада было жонкі й дзяцей...

З гэтымі бандытамі, як яны іх называлі, (а былі гэта мужчыны-палякі, якія хаваліся, не хацелі ісьці ў савецкую армію) я прасядзеў усю ноч. За ноч, відаць, самагонка ім прайшла. Кадэбісты рана прыйшлі ў сельсавет. Мяне паклікаў Шаляпін у асобны пакой і запытаў, ці я помню, што ўчора адбылося. Сказаў, што я прыйшоў п'яны, зачэпляўся да гаспадара, і яны вымушаны былі часова мяне затрымаць у сельсавеце. На гэта я ім нічога не адказаў, ведаў, што зь імі, як кажуць, кашы ня зварыш. За імі права: што хочучь, тое і зробіць. Шаляпін падсунуў мне паперу, загадаў напісаць наступнае: «Я, такі і такі, «обязуюсь, что вчера было, держать в военной тайне, иначе отвечаю пред военным трибуналом». Я падпісаў, пасья чаго быў вызвалены ад арышту.

Назаўтра вестка пра мой арышт абляцела ўсю вёску. Насельніцтва дзейнасьцю гэтых кадэбістаў было запалохана, кожны баяўся і слова сказаць, каб не пасадзілі, ці не пабілі, хаця ведалі, што яны вытвараюць. Ведалі, што ў вёсцы Рагачы загадалі старшыні сабраць з насельніцтва 30 аскубаных курэй і даставіць у сельсавет. У млыне Вайтаўшчына, у вёсцы Балічы, узялі ў млынара тры мяхі пшанічнай мукі. У вёсцы Лаша кадэбіст Шаляпін хацеў згвалтаваць вучаніцу восьмага класа, але да гэтага не дапусьціў ейны бацька, якога Шаляпін за гэта пабіў. Адным словам, кадэбісты па вёсках гулялі, арыштоўвалі, саджалі ў турмы і ніякай управы на іх не было. Але на гэты раз ім, як кажуць, не пашанцавала. Якраз у гэты час у вёску Лаша завітаў спэцыяльна камандэраваны з Масквы, строга сакрэтны работнік КДБ па праверцы дзейнасьці мясцовых кадэбістаў. Вось ён і даведаўся аб іхных выхадках. Аб усім гэтым, відаць, даклаў «наверх». Празь некаторы час Шаляпін быў арыштаваны й пасаджаны ў турму, не дапамаглі і ягоныя сябры з Горадні. Мяне выклікалі ў Менск на вочную стаўку. Каб не вышэйгаданыя абставіны, Шаляпін пасадзіў бы мяне ў турму. Па вёсках ужо з насельніцтва зьбіраў матэрыялы, каб мяне пасадзіць, альбо, як ён выказваўся, «надо было его шлёпнуть»...

Амаль два дзясяткі гадоў (1949-1968) працаваў інспэктарам Горадзенскага аддзела народнай асьветы. Гэта быў для мяне нялёгкі, і разам з тым вельмі плённы ў маім духоўным жыцьці час. Шматлікія выезды

ў школы, сустрэчы з настаўнікамі й сялянамі дапамагалі ўсебаковаму пазнанню роднага краю, зьбіранню фальклёрна-этнаграфічнага й моўнага матэрыялу.

Менавіта ў гэтыя гады я праводзіў напружаныя пошукі мясцовых і архіўных матэрыялаў пра свайго знакамітага земляка, можна сказаць, аднавяскоўца, сьвятова вядомага славіста, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі, акадэміка Я.Ф.Карскага. Вывучэньне й папулярызаваньне ягонай дзейнасьці сталі для мяне, так бы мовячы, галоўнай справай жыцьця. Пра Карскага апублікаваў больш як дваццаць артыкулаў. А ў 1964 годзе на ягонай радзіме ў вёсцы Лаша мною быў урачыста адкрыты музэй, створаны дзякуючы дапамозе дачкі Яўхіма Фёдаравіча Карскага Натальлі Яўхімаўны Баркоўскай-Карскай, ейнага мужа Віктара Іванавіча Баркоўскага і ўнучкі вучонага Тацьцяны Сяргееўны Карскай. Музэй Я.Ф.Карскага доўгі час працаваў, прыцягваў увагу шматлікіх наведвальнікаў ня толькі з Горадзеншчыны, але і з усёй нашай краіны й нават з замежжа. Але музэй быў недаспадобы намэнклятурным работнікам, якія не маглі цярпець усяго нацыянальнага. У 1991 годзе па загадзе былых партыйных ворганаў ён быў разбураны, а частка экспанатаў музэя Я.Ф.Карскага была перавезена ў музэй баявой славы ў вёску Луцкаўляны, а затым - у гістарычна-археалягічны музэй ў Горадні. Ня глядзячы на ўсё гэта, я далей стараўся ўвекавечыць свайго земляка, славутага сына Прынёманья. Напісаў верш, прысьвечаны яму «Сярод лашанскіх курных хат».

На працягу 15-гадовых карпатлівых пошукаў разнастайных зьвестак і фактычных матэрыялаў аб жыцьці й навуковай дзейнасьці свайго земляка, выдатнага беларускага вучонага Яўхіма Фёдаравіча Карскага мне ўдалося сабраць унікальны ілюстрацыйны й тэкставы матэрыял. На падставе яго падрыхтаваў альбом «Я.Ф.Карскі. Жыцьцё й дзейнасьць». Альбом мае навукова-папулярны характар, аднак ён да гэтага часу ляжыць у Беларускай Акадэміі Навук бяз жаднай справы, ня ўбачыў сьвет, нікому там не патрэбны. Аднак я на гэтым не спыніўся. На працягу дзесяці год я рыхтаваў кнігу «Акадэмік з вёскі Лаша. Краязнаўча-біяграфічны нарыс». Старшы навуковы супрацоўнік Інстытута Мовазнаўства імя Я.Коласа АН РБ І.І.Крамко й дацэнт БДУ І.К.Германовіч далі на падрыхтаваную мною кнігу добры водгук: «Падрыхтаваны А.П.Цыхуном краязнаўча-біяграфічны нарыс «Акадэмік з вёскі Лаша» абавязкова

трэба выдаць. Галоўная каштоўнасьць гэтага нарыса - насычанасьць многімі новымі, невядомымі дагэтуль звесткамі пра мінулае і цяперашняе вёскі, у якой нарадзіўся і правёў свае дзіцячыя гады будучы вучоны. Асабліваю цікавасьць выклікаюць вытрымкі зь неабвешчаных яшчэ архіўных дакументаў, успамінаў дачкі і ўнучкі вучонага...»

Кніга ўбачыла сьвет дзякуючы спонсарам - калгасам імя Дзеншчыкова і «Індура», а таксама выканкаму Горадзенскага раённага савета народных дэпутатаў.

Гады працы школьным інспэктарам для мяне былі адзначаны няспынным клопатам пра выкладаньне беларускай мовы й літаратуры ў Горадзенскім раёне. Я стараўся вывучыць і абагуліць лепшы досвед настаўнікаў, заахвочваў іх да самастойнай, творчай працы на ўроках, усяляк падтрымліваў тых, каго адміністратары за патрыятычную адданасьць справе гатовы былі залічыць да «буржуазных нацыяналістаў», бараніў іхны чалавечы й пэдагагічны гонар.

Выкладаньне роднай мовы й літаратуры ў школах раёна было паднята на больш высокі прафэсійны ўзровень. У 1967 годзе мне было прысвоена ганаровае званьне «Заслужаны настаўнік БССР».

* * *

Адначасова з інспэктарскай работай я займаўся і літаратурнай дзейнасьцю. 20 гадоў узначальваў літаратурнае аб'яднаньне пры Горадзенскай раённай газэце «Сельская новь». Пісаў вершы й праязічныя творы. У літаратурным аб'яднаньні налічвалася каля 40 чальцоў. У ім удзельнічалі вучні школаў, рабочая моладзь, студэнты вышэйшых навучальных установаў, некалькі работнікаў міліцыі, вайскоўцы, пэнсіянэры. Наймалодшаму сябру літаратурнага аб'яднаньня было 12 год, а найстарэйшаму, паэту Міхасю Дуброўскаму, - 70 год, чалецкі білет якому быў падпісаны Максімам Горкім. Удзельнічаў у літаратурным аб'яднаньні і сыляпы настаўнік музыкі, які пісаў вершы. Зараз ён чалец Саюзу беларускіх пісьменьнікаў. Ягонае імя - Віктар Кудлачоў.

Літаратурныя паседжаньні праходзілі жыва й цікава. Усе чальцы прымалі ў ім актыўны ўдзел. Абмяркоўваліся літаратурныя творы. Рэгулярна выпускаліся літаратурныя старонкі, асобныя падборкі ўдзельнікаў. Чальцы літаб'яднаньня часта выступалі перад вучнямі й

настаўнікамі школаў раёна, у сельскіх клюбах, у вайсковых часьцях.

Неабходна адзначыць, што ў рабоце літаратурнага аб'яднаньня пры газэце «Сельская новь», у арганізацыі яе вялікую дапамогу мне аказваў вядомы паэт Міхась Васілёк. Гэтае прыгожае, сымбалічнае літаратурнае імя паэта-самародка Міхася Восіпавіча Касьцевіча, бунтарнага хлопца зь вёскі Баброўня, што на Скідальшчыне, адпавядала ягонаму вонкаваму выглядзю, складу характара, ягонай творчасьці. Пад гэтым імем Міхась Іосіпавіч Касьцевіч выступаў у прагрэсыўным заходнебеларускім друку з 1925 года.

Першая завочная сустрэча зь Міхасём Васільком адбылася ў мяне ў Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі, у якой мне давялося вучыцца. Памятаю, адзін сэмінарыст, паляк, часта прыносіў у сэмінарыю вершы Янкі Купалы і Міхася Васілька. Сам чытаў і даваў чытаць сваім бліжкім сябрам па вучобе, у тым ліку і мне.

Пра Міхася Васілька шмат цёплых словаў давялося чуць і ад стрыечнага брата, падпольшчыка, адважнага рэвалюцыянэра Казіміра Рагачэўскага.

Пры Польшчы мне зь Міхасём Васільком не давялося сустракацца. Але вельмі хацелася паглядзець на яго. Ён мне падаваўся чалавекам мужнай душы, зь ветлівым тварам і з васільковымі вачамі. Інтуіцыя не падвяла. У гэтым я пераканаўся, калі зь ім асабіста пазнаёміўся. Адбылося гэта ўжо праз гады. Аднойчы ішлі мы з дырэктарам Гождскай школы па Савецкай вуліцы, і раптам ён мяне штурхануў лёгка у бок, ды і кажа: «Глядзі, а во і Міхась Васілёк ідзе!» І сапраўды, я ўбачыў чалавека сярэдняга росту, з вачамі колеру блакітнага неба.

Убачыўшы знаёмага, Міхась Васілёк усміхнуўся. Вочы яго зазьзялі радасцю.

- Каб цябе качкі стапталі, Міша, дзе ж ты прападаў, што цябе не відаць даўно было?

- Ведаеш, Восіпавіч, ад школы не адарवेशся. Работа такая, бо дзяцей не пакінеш, - адказаў дырэктар.

Затым зірнуў на мяне й сказаў: «Будзьце знаёмы, Апанас Пятровіч, з нашым народным паэтам Міхасём Васільком!».

Так збылася мая мара. Мы пазнаёміліся, затым знаёмства гэта пе-

райшло ў сапраўднае сяброўства...

У кастрычніку 1956 года па запрашэнні настаўніка Капцёўскай школы мне з Васільком надалася магчымасць прыняць удзел у літаратурным вечары. З Горадні ў Капцёўку ехалі аўтобусам. Пасажыраў было няшмат. Міхась Васілёк быў у добрым гумары. Шуткаваў, размаўляў. Расказаў пра сваю Баброўню, у якой прайшлі ягоныя дзіцячыя гады, юнацтва. Успамінаў, як гаспадарыў на сваім невялікім надзеле зямлі, аб тым, што ягоны бацька быў некалі ляснічым, як палявалі некалі на ваўкоў ягоны аднавяскоўцы:

- Як толькі сьцямнее, - казаў Васілёк, - той, у каго была двухстволка, садзіў парася ў мяшок, закідаў на плечы й ішоў у лес. Там даставаў парася зь мяшка, прывязваў яму вярочку да нагі, а сам лез на дрэва, сядзў на сук і час ад часу тузаў вярочку. Парася пачынала вішчаць на ўвесь лес. А сам прыслухоўваўся. Як толькі прагудзе «а-а-а-а-ў-у-у-у...», так і знай, што хутка воўк будзе каля парасяці. Толькі добра страляў у ваўка, не прамахніся!..

- А ў мяне, - працягваў свой расказ Міхась Васілёк, - з ваўком і такі выпадак быў. Стаю я з двухстволкай на лясной палянцы. Цішыня. Дай, думаю, сабе, закуру. Дастаў табакерку, скруціў папяросу, хацеў было выкрасаць красілам сабе вагну, як раптам чую, нешта зашалаць-цела. Я глянуў - воўк! Ад страху ў мяне аж ногі падкасіліся, а ён, падлюга, падыйшоў да пня, стаў пярэднімі нагамі на яго, паглядзеў на месяц, ды і як шмаргане то адной задняй нагой, то другой, толькі зямля закурэла. Ну, я ў гэты час яму і смальнуў з дубальтоўкі, толькі трэск пайшоў па ўсім лесе. На табе, думаю, падлюга! Чую воўк заенчыў, як малое дзіця: «Ой-ой-ой!..» Аж шкада неяк стала. Нічога ня бачу. Дым закрыў паляну. Думаю, дай пагляджу на забітага ваўка. Падыйшоў да пня, а ваўка і сьлед прастыў. Я і сюды, я і туды. Няма, як у зямлю кануў. Што, думаю, за халера?.. З гэтым я і дахаты прыйшоў. З галавы воўк не выходзіў, усё думаю... Толькі назаўтра дзеці знайшлі дохлага ваўка. Казалі, што ўвесь загаджаны ляжаў, ад яго смурод нейкі нёс, не падыйсці было...»

Слухаючы цікавы расказ Міхася Васілька, я не заўважыў, як прайшоў час і мы апынуліся ў Капцёўцы. Перад школай нас спаткалі настаўнікі й навучэнцы. Былі і іхныя бацькі. Усе чакалі выступлення паэта. Самы прасторны кляс не змяшчаў людзей. Як толькі Міхась

Васілёк падняўся зь места, падыйшоў да трыбуны, у зале раздаўся гром аплядысмэнтаў. Міхась Васілёк некаторы час стаяў усхваляваны. А затым пачаў чытаць верш «Песьні мае»:

Эх, старонка мілая,

Дзён тваіх паэт я...

Дрэўца ты пахілае.

Песьня недапетая...

Пасья апошняй страфы ў зале зноў пачуліся бурныя аплядысмэнты. Міхась Васілёк прачытаў яшчэ некалькі вершаў. У канцы ягонага выступу зь месца паднялася мілавідная дзяўчынка й сказала: «Калі ласка. Прачытайце нам верш «Як я пана перанёс». Усе ў зале зааплядавалі. Пачулася: «Просім! Просім! Просім!» Міхась Васілёк, відаць, не чакаў, што яму трэба будзе чытаць верш вучням па памяці. Тэкста ў яго не было. Ён пачаў чытаць, але няўпэўнена, не зусім дакладна. Дзеці й настаўнікі яму дапамагалі. А затым дружна ўсе зноў білі аплядысмэнты.

Міхась Васілёк падтрымліваў цесную сувязь з насельніцтвам раёна. Частым госьцем быў у Парэцкай, Азёрскай, Скідальскай, Грандзіцкай, Рыбніцкай, Путрыскай і іншых школах.

Міхась Васілёк любіў дапамагчы кожнаму чалавеку. Памятаю, аднойчы нехта звоніць у раённы адзел народнай асьветы. Я падняў слухаўку, слухаю - чую голас Міхася Васілька. Ён мне дыі кажа: «Ведаеш. Учора ў рэдакцыю заходзіў Сьцяпан Майхровіч. Ты яго ня знаеш. Гэта беларускі крытык, літаратуразнавец. Хачу цябе зь ім пазнаёміць. Добры чалавек. У гатэлі «Беларусь» жыве. Неабходна яму дапамагчы здабыць білет. Людзей едзе вельмі многа». Празь некаторы час мы былі ў гатэлі «Беларусь», але яго не засталі. Знайшлі на чыгуначным вакзале. Дапамаглі праз свайго знаёмага набыць яму неабходны білет. Пасадзілі ў вагон, разьвіталіся зь ім.

Міхась Васілёк часта наведваў і мяне, бываў у маім доме, у якім жыў і сёння (вул.Берталя, 41). Заходзіў да мяне ў раённы адзел народнай адукацыі, у якім тады я працаваў. Заходзіў ён да мяне і 2-га верасня 1960 года, але я ў гэты час быў у камандэроўцы. Як толькі я вярнуўся з камандэроўкі, адразу пайшоў да яго. Прадчуваў, што ў яго здарылася нешта непрыемнае. Калі адчыніў дзьверы, дык убачыў:

Марыя Іванаўна, жонка ягоная, і сын Ярык у сьлёзах, горка плачуць. Пытаюся, што здарылася, а яна мне празь сьлёзы прамовіла: «Няма нашага Міхася... Памёр... Ночкай спаў добра. Устаў, памыўся. Выпіў чаю, сабраўся ісьці на работу, дайшоў да дзьвярэй, пахіснуўся і ўпаў. Мы тут да яго, а ён толькі захроп, скончыўся... Нічога не дапамагла і хуткая дапамога...»

Здарылася гэта зь ім 3 верасня 1960 года, на 55-м годзе жыцця.

Труна зь цела паэта была ўстаноўлена ў Доме Элізы Ажэшкі, у якім ў тых часы зьбіраліся чальцы абласнога літаратурнага аб'яднаньня. Вестка аб сьмерці паэта абляцела ўвесь горад. Да Дома Элізы Ажэшкі ішлі людзі, старыя і малыя. Каля труны ў жалобе стаялі: старэйшы сын паэта Лёлік, малодшы - Ярык, жонка Марыя, сёстры паэта - Надзя і Глаша, супрацоўнікі рэдакцыі газеты «Гродзенская праўда», прадстаўнік ад саюза пісьменьнікаў БССР Ян Скрыган, выкладнікі Горадзенскага пэдагэгічнага інстытута, студэнты, настаўнікі, вучні са школаў горада і раёна.

У дзень пахаваньня паэта ўвесь дзень ішоў надакучлівы дождж. Жалобнае шэсьце ад Дома Элізы Ажэшкі накіравалася на гарадзенскія могілкі, дзе паэта і пахавалі. Над труной выступілі з прамовамі прадстаўнікі кіруючых ворганаў, пісьменьнік Ян Скрыган, апошнім выступіў сябра паэта Сяргей Бандарэнка, які прачытаў свой верш «Памяці Міхася Васілька».

Памяці паэта Міхася Васілька і я прысьвяціў свой верш «Сее восень янтар», які ў дзень ягонага пахаваньня надрукавала газета «Гродзенская праўда».

Адышоў ад нас паэт-самародак Міхась Васілёк, але памяць аб ім жыве ў сэрцах людзей Прынёманьня. На доме, у якім ён жыў, была ўстаноўлена мэмарыяльная дошка. Па ініцыятыве землякоў паэта, настаўнікаў, асабліва былога падпольшчыка, чальца КПЗБ, партызана Віталія Сытага была вынесена пастанова аб адкрыцьці мэмарыяльнага музэя ў вёсцы Баброўня, на радзіме паэта. Я таксама ў гэтым быў вельмі зацікаўлены і прыймаў самы актыўны ўдзел у яго стварэньні. У тых часы ў вёсцы Баброўня захоўваліся яшчэ ўласныя будынкі Міхася Васілька: адрына, у якую Міхась Васілёк складаў бедны ўраджай са свайго зямельнага надзелу. Тут ён малаціў цэпам, рэзаў у сячкарні сечку, адпачываў і пісаў цудоўныя вершы. На такую адрыну стаялі тады

яшчэ сячкарня й дзьве церніцы.

Пад музэй Міхася Васілька муж старэйшай сястры паэта Надзі аддаваў свой дом. Але ініцыятыва стварэння мэмарыяльнага музэя Міхася Васілька партыйныміорганамі не была падтрымана. Час ішоў. Адына Міхася Васілька была прададзена за некалькі соцен рублёў. Сельскагаспадарчыя прылады, якімі карыстаўся паэт: сячкарня, церніцы (нават быў і цэп, якім паэт малаціў) прапалі. Вельмі шкада страчанага. А як цікава было б на ўсё гэта паглядзець экскурсантам, маладому пакаленьню, а нават і старэйшым людзям, але страчанага па віне кіруючых органаў ніхто ўжо ня верне...

Адначасова з інспэктарскай работай мяне ўвесь час захапляла вусная народная творчасць. Любіў я слухаць народныя песьні. Стараўся пабываць у самых аддаленых вёсках, паселішчах, закінутых, глухіх хутарах, запісаць ня толькі песьні, але дыялектныя словы, трапныя выслоўі, прыказкі, прымаўкі, гідранімы, тапанімы, мікратапанімы, анамастычныя адзінкі.

Аб маёй збіральніцкай дзейнасці даведаўся вядомы беларускі мовазнавец, пісьменьнік, які ў свой час скончыў Горадзенскі пэдагагічны інстытут, збіраў і запісваў вусную народную творчасць на тэрыторыі Горадзенскага раёна, Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Ён працаваў загаднікам катэдры беларускага мавазнаўства ў Менскім пэдагагічным інстытуце (цяпер Менскі дзяржаўны пэдагагічны унівэрсытэт). Вось гэты глыбокай душы чалавек, настаўнік і дарадца, сваімі навуковымі працамі і натхніў мяне да далейшай плённай збіральніцкай дзейнасці ў галіне вуснай народнай творчасці, на выяўленьне й захаваньне для нашчадкаў неацэнных моўных скарбаў народнай мовы.

Спачатку я зь ім быў знаёмы завочна. Перапісваўся. Ён быў вядомы ня толькі як мовазнавец, пісьменьнік, але і як удзельнік войнаў, прайшоўшы баявы шлях. Быў удзельнікам савецка-фінскай вайны 1939-1940 гадоў і актыўным удзельнікам партызанскага руху на Беларусі ў Другую Сьвятовую вайну. Нягледзячы на свае баявыя заслугі, ён быў чалавекам вельмі сьціплым. Ніколі аб сваіх баявых заслугах не гаварыў, не выстаўляў сябе, як кажуць, на паказ, як гэта рабілі, а часам робяць і цяпер. У асобе Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага я сустрэў чулага чалавека, чалавека высокай культуры.

Напярэдадні кожнага свята першая паштоўка, якую я атрымліваў, была напісана рукою Федара Міхайлавіча Янкоўскага. Берагу іх, захоўваю як дарагую памяць аб блізкім мне й дарагім чалавеку, якога даўно ўжо няма сярод жывых.

Упершыню зь Фёдарам Міхайлавічам Янкоўскім я спаткаўся ў 1961 годзе ў Горадні на чыгуначным вакзале. Адбылося гэта ў канцы верасня. Памятаю, быў ціхі й пагодлівы восеньскі дзянёк. Ветліва сваяціла сонейка. Письмова мы дамовіліся сустрэцца на чыгуначным вакзале, затым паехаць у Лашанскую школу на радзіму Яўхіма Фёдаравіча Карскага. І вось я на вакзале. Прыбыў даўгачаканы цягнік зь Менска. Пачалі выходзіць з вагонаў людзі. Я стаў шукаць вачыма чалавека, якога ніколі ня бачыў. Спыніўся на адным, які мітусьліва кідаў позірк на сустракаючых. Ён быў без галаўнога ўбора зь цёмнымі гладка зачэсанымі назад валасамі, сярэдняга росту, з партфэлем у руцэ. Я падумаў - гэта ён. Неўзабаве праціснуўся між сустракаючых, падышоў да яго і сказаў: «Добры дзень вам! Здаецца не памыліўся?». Фёдар Міхайлавіч ветліва ўсьміхнуўся, падаў мне руку і сказаў: «Але, сапраўды, гэта я, той самы. Не памыліліся...»

З той пары мінула сорак год, а мне здаецца, што гэта сустрэча адбылася нядаўна. Ня верыцца, што Фёдара Міхайлавіча ніколі не сустрэну, ня ўбачу, не пачую ягонай ня вельмі таропкай гамонкі, упрыгожанай шматлікімі прымаўкамі й прыказкамі, мяккім народным гумарам.

Для мяне, настаўнікаў і вучняў школаў Далінаўскага сельсавета ў тых часы сустрэча зь вядомым вучоным, мовазнаўцам, пісьменьнікам была вялікай падзеяй. Вельмі карысным было знаёмства зь ягонымі працамі, з кніжкамі: «Беларускія прыказкі і прымаўкі», «Матэрыялы для слоўнікаў народна-дыялектнай мовы». Адна за другой выходзілі ягоныя навуковыя працы.

Пасьля сустрэчы на чыгуначным вакзале мы неўзабаве апынуліся на аўтобуснай станцыі. Узялі білеты, селі ў аўтобус. Я хваляваўся, як нас сустрэнуць настаўнікі, якія прыйшлі з навакольных школаў на сустрэчу з вучоным. Фёдар Міхайлавіч быў у добрым настроі. Гутарыў са мною. Цікавіўся станам выкладаньня ў школах роднай мовы й літаратуры. Не заўважылі, як прайшоў час і мы апынуліся ў вёсцы Лаша. Тут нас ужо чакалі дырэктар школы Пётр Маліноўскі, настаўнікі з навакольных

школаў, вучні й іхныя бацькі. Да сённяшняга дня запомнілася шчырае вitanьне Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага і ягоны выступ у Лашанскай школе на тэму «Беларускія прыказкі й прымаўкі». Асабліва зацікавіла слухачоў тое, што аўтар зборніка ўключыў шмат прыказак і прымавак, якія ён сабраў і запісаў на тэрыторыі Горадзенскага раёна. Усе вучні і бацькі вельмі ўважліва слухалі, стараліся запомніць кожнае сказанае ім слова, асэнсаваць яго, зразумець. У канцы выступу па прапанове Фёдара Міхайлавіча навучэнцы прыводзілі свае прыказкі й прымаўкі, якія запомніліся ім ад сваіх бацькоў.

Пасля выступу ў школе Фёдар Міхайлавіч прагледзеў у адным з клясаў абсталяваны куток-музэй заснавальніку беларускага мовазнаўства акадэміку Яўхіму Фёдаравічу Карскаму. Мы ўсе вельмі былі яму ўдзячны за прапанову, якую ён нам даў, каб абсталяваць у школе музэй выдатнаму вучонаму. Я асабіста вельмі яму ўдзячны за дапамогу, якую ён мне аказаў у справе стварэння альбома «Я.Ф.Карскі. Жыццё й дзейнасць». Па ягонай прапанове рэдактарам яго быў прызначаны Барыс Сцяпанавіч Лапаў, кандыдат філялягічных навук, мовазнавец. Вельмі сціплы, шчыры чалавек, але лёс яму наканаван быў доўга жыць, раптоўна памёр. Часта ўспамінаю, колькі яны прыклалі старанняў, каб альбом убачыў свет. У сувязі з гэтым Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі да фрагментаў альбома, якія былі надрукаваны ў часопісе «Маладосць» №10 у 1966 годзе, напісаў вельмі змястоўны, чулы артыкул. У ім ён выказаў шчырыя й цёплыя словы і пра мяне, як школьнага інспектара, збіральніка тапанімічных назваў, дыялектнай лексыкі.

Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі, праўду кажучы, натхняў мяне да пачэснай працы па зборы вуснай народнай творчасці, дыялектнай лексыкі, на стварэнне слоўніка Горадзенскага раёна «Скарбы народнай мовы» (зь лексычнай спадчыны насельнікаў Горадзенскага раёну). Навуковым рэдактарам гэтай кніжкі быў доктар філялягічных навук П.У. Сьцяцко. Рэцэнзэнтам - І.Я. Яшкін, кандыдат філялягічных навук. Кніга ўбачыла свет у 1993 годзе.

Кніга-слоўнік мае тры часткі. У першай - «Лексыка» - падаюцца рэгіянальныя словы Прынёманскага краю, не зафіксаваныя сучаснымі слоўнікамі літаратурнай мовы, словы родных мне гаворак. У другой частцы — «Анамастыка» - змешчаны гэаграфічныя назвы Горадзеншчыны,

назвы водных аб'ектаў басэйна ракі Сьвіслач. Трэцюю частку складаюць прыказкі, прымаўкі, фразэалёгізмы, зафіксаваныя ў народнай мове.

Слоўнік адрасуецца шырокаму колу чытачоў, аматарам і захавальнікам народнага слова, а таксама настаўнікам і вучням сярэдніх школаў, ліцэяў, гімназіяў, студэнтам і выкладнікам ВНУ.

На пісьмовым стале перада мною ляжыць тоўстая папка зь лістамі й паштоўкамі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, які перапісваўся са мною амаль да апошніх дзён свайго жыцця. Усе ягоныя паштоўкі й кніжкі з аўтографамі зьберагаю як самыя дарагія рэліквіі. Праглядаю, чытаю. Зь іх паўстае вобраз жыццядзейнага чалавека, зь ветлівай усмешкай на вуснах. Са мною ён дзяліўся і радасьцямі, і няўдачамі, і сваім горам, будучы цяжка хворым.

Памятаю, як Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі запрасіў мяне ў Менск на навуковую канфэрэнцыю па праблемах лексыкалёгіі й лексікаграфіі, якая праходзіла з 8 на 10 кастрычніка 1963 года. Праслухаў шмат цікавых дакладаў. Пазнаёміўся з асобнымі цікавымі людзьмі, у тым ліку і з дацэнтам Віленскага унівэрсытэта беларусам А.К.Антановічам, які прачытаў рэфэрат аб рэлігійных кнігах, напісаных на беларускай мове арабскім пісьмом татарамі, т.з. «Кітабы». Гэта для мяне было новае. Аб Кітабах я нічога ня ведаў. Падчас перапынку мне пашанцавала пазнаёміцца з А. К. Антановічам асабіста. Ён, даведаўшыся, што я з Горадні, папрасіў мяне, каб я наведаў горад Скідаць, пабываў у татарскіх сем'ях, пацікавіўся іхным жыццём і асабліва - Кітабамі. Просьбу ягоную я выканаў, але на жаль, пасяля ягонай сьмерці. Кітабы я знайшоў, яны захаваліся ў былога татарскага мулы Мацьвея Давыдавіча Мухарскага. Пасяля гэтага я напісаў вялікі артыкул «Беларускія татары», які быў 5 верасня 1990 года надрукаваны ў газэце «Гродзенская праўда».

На навуковай канфэрэнцыі Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага я тады не сустрэў. Даведаўся, што ён быў у бальніцы, перанёс цяжкую апэрацыю. Калі паправіўся, адразу напісаў мне: *«Дарагі Апанас Пятровіч! Пасля вашага візіту ў Мінск я чакаў, што напішаце якія два словы. Вы - змаўчалі? Чаго? Калі што не так - крыўдуйце, але не вельмі...»*. Вось, як чула ён да мяне ставіўся.

Вось ягоны другі ліст, датаваны 11 лістапада 1967 года, напісаны ім пасяля прысваеньня мне ганаровага званьня Заслужанага настаўніка

Беларускай ССР. У ім ён пісаў: «Дарагі Ананас Пятровіч! Рады вітаць Вас з атрыманнем даўно чаканага ганаровага звання. Віншую, радуся, ганаруся. Спадзяюся, што будзеце мець больш зручнасці клапаціцца пра родную народную асвету, пра выкладанне роднага слова. Спору і плёну ў Вашай працы. Ведайце, што шчасця большага няма ў зярняці, як на ніве роднай прарасці! Прарасціце, расціце, сейце разумнае, добрае. Роднае!».

Наступны ліст, напісаны Фёдарам Міхайлавічам Янкоўскім, ад 6.01.1989, калі ён быў цяжка хворым. І, відаць,разумеў, што яму засталася нядоўга жыць: «Шаноўны Апанас Пятровіч Цыхун! Рад: прачытаў Ваш допіс у газеце «Літаратура і мастацтва» (30.12.1988). Рад, што прачытаў пра Антона Баліцкага - з Вашых родных Балічаў. Баліцкі быў гарачым патрыётам Бацькаўшчыны, не з валацугаў, не са швэндалаў, што або абкрадалі, або лупцавалі за нацыяналізм... Вялікае Вам Дзякую! Здароўя! Усяго добрага. Шчыра Ф. Янкоўскі.»

Пра Баліцкага ў адной са шматлікіх прысланых мне паштовак ён ізноў пісаў: «Дарагі чалавеча! (пішу нямогучы). Прыміце мой шчыры дзякуй і за публічнае слова пра Баліцкага, і за шчыраванне, і за пажаданні. Адчуваю: не ўсё надрукавалася. Дай Божа вярнуцца Вам і даслаць матэрыял, як і што было, як і калі яго знішчылі... Усяго добрага Вам і ў Вашу хату! Шчыра Ф. Янкоўскі.»

І апошні ягоны ліст, відаць, перад самай сьмерцю: «Дзень добры ў хату! Дзень добры Вам, дарагі Цыхун! Пішу, як кажуць, наўздагон. Просьба. Напішыце мне - прашу Вас, пра публікацыю ў «Горадзенскай праўдзе» (абрэзаны канец публікацыі). Магчыма, Вы не напісалі пра лёс людзей, патрыётаў, якія загінулі ў перыяд сталінішчыны. Ці не думаеце даць працяг? А можа - трэба напісаць рэдактару: чаму няма пра лёс Баліцкага, пра рэабілітацыю і пра іншае? Такая просьба. Даруйце, чалавеча, што пішу не сваёю рукою... Напрацаваўся. 50 год... Застаўся адзін з шасці братоў. Пенсія 260. Ёсць «прыкідкі». Не спяшаючыся, сёе тое раблю. А - можа - сам бог дапаможа?.. Усяго Вам добрага. Шчыра Ф. Янкоўскі.»

Без хвалявання й жалю нельга чытаць апошнія лісты Фёдара

Міхайлавіча Янкоўскага, якія ён, ня могуць, пісаў да мяне. Міжволі дзівішся, які гэта быў чалавек. Нягледзечы на шырокую хваробу, апошнія дні свайго жыцця, ён стараўся захаваць духоўную самастойнасць, жыцьцесцьвярджалнасць, нават бадзёрасць. Перажываў за лёс роднай мовы, за лёс шчырых патрыётаў, якія загінулі за сваю Бацькаўшчыну ў пэрыяд панавання ката, «любимого отца всех народов», асабліва за лёс майго земляка Антона Васільевіча Баліцкага, першага Наркома асьветы Беларусі, які па ілжывых абвінавачваньнях быў арыштаваны і асуджаны на дзесяць гадоў лягэраў і адпраўлены капаць Беламорска-Балтыцкі канал. А праз шэсьць гадоў заправілы «отца всех народов» палічылі, што замала пакаралі асуджанага. А.В.Баліцкі быў ізноў прыцягнуты да адказнасці. Ён ня вытрымаў катаваньняў і падпісаў на сябе абвінавачваньне. 31 кастрычніка 1937 года ён быў расстраляны чэкістамі. Даведаўшыся пра гэта, ягоная жонка Тамара Паўлаўна не перанесла сьмерці мужа, памерла ад разрыву сэрца, пакінуўшы маленькага сыночка сіратай.

У пэрыяд сваёй працяглай і цяжкай хворобы Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі ў сваіх лістох часта ўспамінаў сваю паездку ў Лашу. Відаць, гэта яму аблягчала цяжкае становішча, у якім ён знаходзіўся. Мне яго шкада было. Ён ня толькі быў для мяне дарадцам ва ўсіх справах, але і сам зьвяртаўся, каб я, азнаёміўшыся з ягонымі літаратурнымі творамі, аб якасьці іх зрабіў свае заўвагі. Вось, перада мною вокладка часопіса «Польмя» за 9 верасня 1978 года, у якой Фёдар Міхайлавіч сабраў упершыню надрукаваньня свае літаратурныя творы і прыслаў мяне.

Як ужо было сказана вышэй, Фёдар Міхайлавіч у сваіх лістох часта ўспамінаў пра сваю паездку на радзіму Я.Ф.Карскага. Неабходна сказаць, што яна запомнілася і мне. Ня стала ў Лашы і тых людзей, зь якімі мы сустракаліся, ня стала і Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага, а яны і сёньня перада мною, як жывыя, асабліва Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі. Бачу яго ў хаце селяніна Гайдука, у якой мы пераначавалі, праспаўшы ноч на адным ложку, бо другога ў гаспадара не было. Бачу сівенькую бабулю Агату, зь якой Фёдар Міхайлавіч вядзе размову, запісвае ад яе дыялектныя словы, прыказкі і прымаўкі. Гайдукову жонку, якая падрыхтавала для нас сьняданак. Была ў місцы і яешня, знайшлася і чарка, зь яе Фёдар Міхайлавіч толькі трошкі выпіў, як кажуць - памачыў вусны. Шчыра падзякаваўшы гасьцінным гаспадаром, мы па прапано-

ве настаўнікаў зь Фёдарам Міхайлавічам наведалі старыя лашанскія могілкі. Аглядзелі на іх старую капліцу, у якой на ноч ставілі труны зь мярцамі, калі не пасьпявалі выкапаць магілы. Асабліва здзівіў Фёдара Міхайлавіча стары помнік Карскіх, які быў пастаўлены дзячком Лашанскай царквы Іванам Ануфрыевічам. Помнік, у выглядзе чыгуннага крыжа, падобны да вуніацкага. Мы прачыталі: «Онуфрыя, Фёклу, Игнатія, Стефана, Марью, Сооружон июля 1880 г. тцаннем скорбящего сына И.О.Карского». Побач з гэтым помнікам захаваліся і помнік Івану Ануфрыевічу Карскаму, такой формы, як і першы.

Паклаўшы на магілы Карскіх кветкі, зь Фёдарам Міхайлавічам накіраваліся да аўтобусага прыпынку, але ён не пажадаў ехаць, а запрапанаваў прайсці да наступнага прыпынку пехатой, да вёскі Квасоўка, да прыпынку - Ліпкі, што ў чатырох кілямэтрах ад Лашы. З прапановай я згадзіўся, і мы, не сьпяшаючыся, рушылі. Быў ціхі дзянёк. Ужо ня грэла, а толькі сьвяціла сонейка. Час ад часу павявала прыемным восеньскім халадком, лёгка станавілася на душы. Фёдар Міхайлавіч быў у добрым настроі.

Падыходзячы да вёскі Квасоўка, Фёдар Міхайлавіч, паказваючы рукой, заўважыў: «А во, бусел адзін стаіць! Гэта ж усе буслы даўно адляцелі, а ён чамусьці застаўся, бедненькі, зімаваць будзе». Я глянуў і ўбачыў ля кусячка самотнага бусла, пакінутага суродзічамі. Мне неаднойчы даводзілася бачыць такую зьяву, якая мяне натхніла нават напісаць верш, які я Фёдору Міхайлавічу і прачытаў:

*Над ціхай вёскай буслоў пара
Ўзьнялася плаўна ў вышыню,
Бо жнівень даў загад ім зараз
Ў заморскі шлях склікаць радню..*

Так, назіраючы за бедным буслом, перажываючы за яго бусьліны лёс, мы не заўважылі, як апынуліся на прыпынку. Прышоў аўтобус. Мы свабодна селі й прыбылі да Горадні. Я Фёдара Міхайлавіча правёў да самага чыгуначнага вакзала. Цягнік ужо стаяў. Разьвіталіся зь Фёдарам Міхайлавічам у вагоне. Выйшаў на пэрон. Цягнік рушыў зь месца. У вакне вагона толькі ўбачыў шчырую ўсьмешку на ветлівым твары Фёдара Міхайлавіча й разьвітальныя рухі ягонай рукі. Цягнік, перастукваючы коламі, паступова аддаляўся й аддаляўся й неўзабаве

зусім зынік з маіх вачэй. А я яшчэ доўга стаяў у задуменьні. На душы было сумна, быццам я страціў нешта дарагое. Мая душа адчувала, што больш мы ніколі не сустрэнемся, ня ўбачымся...

Але такія людзі, як Фёдар Міхайлавіч Янкоўскі не паміраюць, не зьнікаюць з нашай памяці, а застаюцца назаўсёды разам з намі.

* * *

Ёсць людзі, якія запамінаюцца на ўсё жыццё ад першай зь імі сустрэчы, зь першага слова яны прывабліваюць да сябе, нібы заварожваюць ветлівасцю, цеплынёй, шчырасцю, прастатой душы, чутым стаўленьнем да звычайнага, нічым не прыкметнага чалавека. Да такіх людзей адносіўся і Юльян Сяргеевіч Пшыркоў, зь якім мяне звязаў лёс, калі я працаваў інспэктарам. Гэта быў вядомы беларускі літаратуразнавец і крытык, доктар філялягічных навук, прафэсар. Асабліва вядомы быў Юльян Сяргеевіч у галіне вывучэньня творчасці народнага паэта Беларусі Якуба Коласа.

Юльяна Сяргеевіча Пшыркова зь Якубам Коласам яднала шчырае сяброўства. Яны паміж сабой вялі ліставаньне й не спынялі яго, калі Юльян Сяргеевіч быў на службе ў Чырвонай Арміі ў час Другой Сьвятовай вайны, удзельнічаў у баёх пад Ленінградом і Кёнігзбэргам. Пасьля дэмабілізацыі Юльян Сяргеевіч Пшыркоў працаваў непасрэдна пад кіраўніцтвам Якуба Коласа, узначальваў сэктар дакастрычніцкай літаратуры і тэксталёгіі ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. Невыпадкова Юльян Сяргеевіч так глыбока й дэталева змог дасьледаваць усю творчасць Якуба Коласа, ацаніць талент паэта й нават пераняць некаторыя рысы ягонага характару.

Спачатку я ведаў Юльяна Пшыркова толькі па навуковых працах, па фатаграфіях. Аб ім шмат цёплых словаў чуў ад студэнтаў БДУ, дзе ён выкладаў беларускую літаратуру, ад студэнтаў пэдагогічнага інстытута імя М. Горкага, зь якімі мне даводзілася сустракацца, калі я працаваў школьным інспэктарам у Горадзенскім раённым аддзеле народнай асьветы. Шмат аб ім добрага расказваў у той час студэнт БДУ Іван Кавальчук, які потым працаваў дырэктарам Квасоўскай сярэдняй школы Горадзенскага раёна й іншыя. Такім чынам, можна сказаць: як чалавека, як пэдагога, як выдатнага беларускага вучонага Юльяна Сяргеевіча Пшыркова я ведаў завочна й вельмі яго паважаў. Мне

чамусьці здавалася, што ў яго шмат коласаўскага, што ён сам нават падобны да Якуба Коласа і са свайго знешняга выгляду, і па характары. Я не памыліўся, інтуіцыя мяне не падводзіла. У гэтым канчаткова пераканаўся, пазнаёміўшыся з Юльянам Сяргеевічам асабіста, калі ён разам з іншымі вучонымі з Менска прыехаў у Горадню й выступаў перад студэнтамі ў Горадзенскім пэдагагічным інстытуце імя Янкі Купалы. Тут я ўпершыню пачуў мілагучны, ня вельмі прысьпешлівы ягоны голас. Перада мной стаяў чалавек невысокага росту, сярэдняй камплекцыі, з вельмі прыемным тварам, з якога зыходзіла шчырая, добрая усмешка.

Пасьяля выступленьня адміністрацыя пэдынастytutа запрапанавала гасьцём зь Менска паехаць на вечар у Друскенікі, Юльян Сяргеевіч ад паездкі катэгарычна адмовіўся, сказаў, што яму тэрмінова трэба вярнуцца ў Менск. Аднаго яго пакінуць было няёмка. Па гэтай прычыне загаднік катэдры беларускай літаратуры пэдынастytutа Аляксей Пяткевіч запрапанаваў мне яго суправаджаць да аэрапорта. Я быў усьцешаны, што на маю долю выпаў такі гонар. Памятаю, Юльян Сяргеевіч падышоў да мяне, сказаў: «Гэта вы бацька Генадзя Цыхуна? Будзем знаёмы». Спачатку мне было неяк няёмка, я ня ведаў, як паводзіць сябе зь вядомым вучоным, але хутка заўважыў, што ў Юльяна Сяргеевіча не было той фанабэрыстасьці, пыхлівасьці, якая сустракаецца у асобных вучоных. У нас неяк адразу пайшла шчырая гутарка. Юльян Сяргеевіч пацікавіўся маёй работай школьнага інспэктара. Ён пытаў, як ідзе справа ў школах раёна з выкладаньнем беларускай мовы і літаратуры. Ці ёсьць такія вучні, якія не жадаюць вывучаць роднай мовы...

Да аэрапорта ехалі аўтобусам. Юльян Сяргеевіч прыгадаў, што і ён некалі быў сельскім настаўнікам, расказваў, над чым ён зараз працуе ў Акадэміі навук. Калі мы даехалі да аэрапорта, нам паведамілі, што самалёт на Менск адлятае ў 20.00 і нам давядзецца чакаць да самага вечару. Вестка гэтая крыху засмуціла Юльяна Сяргеевіча. Тады я запрапанаваў яму пайсьці ў лес. Ён ахвотна згадзіўся, і мы неўзабаве апынуліся ў бліжэйшым лесе. Была восень. Павольна скідалі дрэвы пажоўкную лістоту. Стаяла непарушная цішыня. Скрозь стракацелі рознакаляровыя мухаморы, трапляліся і добрыя грыбы. Юльян Сяргеевіч знайшоў два баравікі й некалькі чырвонагаловікаў. Мне больш трапляліся

масьлякі, лісчкі, сыраежкі. Той год быў грыбны, бо часта праходзілі ўрадлівыя дажджы.

Непрыкметна прайшоў час, вось мы ізноў у аэрапорце. Юльян Сяргеевіч разьвітаўся са мной. Самалёт шпарка пакаціўся па ўзьлётнай паласе, падняўся ў неба, зрабіў традыцыйнае паўколье і ўзяў курс на Менск. Я доўга стаяў, праводзячы вачыма самалёт, аж пакуль ён не расплыўся ў шэрані неба, а на душы быў сум, быццам я страціў нешта дарагое...

Празь некаторы час Ю.С.Пшыркоў па прапанове віцэ-прэзыдэнта АН БССР Кандрата Крапівы быў прызначаны навуковым рэдактарам майго альбому «Я.Ф.Карскі. Жыцьцё й дзейнасьць». Такім чынам, я ізноў сустрэўся з гэтым цудоўным, глыбокай душы чалавекам. Ён зноў заваражыў мяне шчырасьцю, прастатой, ветлівасьцю да мяне, вясковага настаўніка, які ўзяўся за даволі складаную працу.

Нягледзечы на занятасьць у АН БССР, на шматгранную работу па рэдагаваньні розных выданьняў, у тым ліку рэдагаваньні на грамадзкіх пачатках, Юльян Сяргеевіч вельмі сумленна, можна сказаць, пабацькоўску паставіўся да маёй працы. Пад ягоным кіраўніцтвам рукапіс альбома два разы перапрацоўваўся. У працэсе работы Юльян Сяргеевіч даваў мне вельмі каштоўныя парады, падказваў, адкуль узяць той альбо іншы матэрыял, літаратуру. І ўсё гэта рабіў тактоўна, чула, як спрактыкаваны пэдагог і дарадца.

У сувязі з выданьнем маёй працы я быў запрошаны ў АН БССР асабіста Кандратам Крапівай. Ніколі ня думаў, што мне лёс накануе сустрэцца з такім славутым пісьменьнікам, як Кандрат Крапіва. Памятаю, зь якім хваляваньнем я ўвайшоў у ягоны кабінэт. Я добра разумеў, што перада мною за рабочым сталом сядзіць пісьменьнік яркага сатырычнага таленту. Што ён сваёй сатырай выкрывае прыватна-ўласьніцкую псыхалёгію, висьмейвае цемру, адсталасьць, бічуе мяшчанскую подласць, кар'ерызм, падхалімства. Ён акінуў мяне позіркам з ног да галавы, падняўся з крэсла й працягнуў мне руку. Запрапанаваў сесьці. Я падаў яму сваю работу, рукапіс альбома «Я.Ф.Карскі. Жыцьцё й дзейнасьць». Кандрат Крапіва пачаў, перагортваючы старонкі, чытаць тэкст. Мяне здзівіла, што ён чытаў без акулераў, а яму ўжо было пад дзевяноста год. Маю працу ён ацаніў станоўча й перадаў навуковому рэдактару Юльяну Сяргеевічу Пшыркову.

Але празь некаторы час я атрымаў ад Кандрата Крапівы ліст наступнага зместу, які захоўваецца ў мяне па сённяшні час:

« 14 красавіка 1976 г.

Паважаны Афанасій Пятровіч!

Я разумею Вашу заклапочанасць і натуральнае жаданне бачыць надрукаваным сваю шматгадовую працу, прысвечаную жыццю і дзейнасці выдатнага вучонага Яўфіма Фёдаравіча Карскага, але, на вялікі жаль, не ведаю, як Вам у гэтым дапамагчы. Справа ў тым, што ваша праца, як неакадэмічная, не можа быць уключана ў выдавецкі план акадэміі. Вырашыць пытанне аб яе выданні можа толькі Дзяржаўны Камітэт Савета міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю, куды мы і звярнуліся з просьбай даручыць выданне альбома пэўнаму выдавецтву. Дзяржкамвыдат даручыў выдавецтву «Навука і тэхніка» азнаёміцца рукапісам і выказаць свае меркаванні. У сваім адказе выдавецтва называе рад прычын, у сілу якіх яно лічыць немагчымым для сябе і наогул неэтажным выдаваць працу ў такім выглядзе. Дзяржкамвыдат з даводамі выдавецтва згадзіўся. Вам гэтыя матывы вядомы і Вы з імі не згаджаецеся, тым не менш, яны застаюцца ў сіле.

Да гэтага трэба дадаць, што ў адпаведнасці з указаннямі дырэктывных органаў цяпер планы ўсіх выдавецтваў пераглядаюцца і ўсё малаактуальнае з іх выключаецца. Такім чынам цяжка разлічваць на тое, што ў бліжэйшы час якое-небудзь выдавецтва зможа ажыццявіць выданне падрыхтаванага Вамі альбома. Думаю, аднак, што сабраны Вамі багаты матэрыял у яго цяперашнім ці іншым выглядзе з часам стане здабыткам грамадскасці. З прывітаннем Кандрат Крапіва»

Вось як вырашаліся справы з выданьнем майго альбома «Я.Ф.Карскі. Жыццё і дзейнасць». Ён і зараз ляжыць бяз жаднай справы ў Акадэміі навук. Аднак я вельмі ўдзячны навуковаму рэдактару маёй працы, хаця яна і ня ўбачыла сьвету, Юльяну Сяргеевічу Пшыркову, якога даўно няма сярод нас. Часта ўспамінаю, колькі ён прыкладваў намаганьняў. У асобе Юльяна Сяргеевіча я сустрэў чалавека гуманнага, вельмі чулай душы, вы-

сокай чалавечай культуры, сьціплага, зычлівага. Такія людзі не зьнікаюць з памяці, не паміраюць.

Пасьля ягонай заўчаснай сьмерці перапісвалася са мною ягоная жонка Нона Іванаўна, а пасьля ейнага скону перапісваецца са мною дачка Тацьцяна Юльянаўна.

* * *

Неабходна выказаць самыя шчырыя словы ўдзячнасьці за вельмі чулае, сяброўскае да мяне стаўленьне таксама ўжо нябожчыку, славу таму пісьменьніку Прынёманья, Аляксею Нічыпаравічу Карпюку. Ён быў сярод нас самым мужным чалавекам, нашым грамадзкім сумленьнем, нястомным барацьбітом за прынцыпы праўды, свабоды й справядлівасьці. Яго добра зналі й любілі ня толькі на Горадзеншчыне, але і на ўсёй Беларусі. Ён быў неад'емнай часьцінкай свайго народу, ягонай маралі, ягонага лёсу.

Хача я і ня быў чальцом Горадзенскага аддзяленьня Саюза пісьменьнікаў Беларусі, туды сьстэматычна запрашалі мяне на паседжаньні, у якіх стараўся заўсёды прымаць самы актыўны ўдзел. Аляксей Нічыпаравіч для мяне быў самым блізкім чалавекам. Ён мне давараў, прапанаваў нават стаць на чале арганізацыі Народнага Фронта сярод чальцоў Саюзу пісьменьнікаў вобласьці, але па прычыне цяжкай хваробы маёй жонкі я ня мог на прапанову даць згоды.

Па запрашэньні Аляксея Нічыпаравіча я часта выступаў са сваімі творамі разам з чальцамі вобласнога аддзела Саюза пісьменьнікаў у школах вобласьці, клубах, бібліятэках, вайсковых часьцях.

Аляксей Карпюк быў прызнаным аўтарытэтам для калегаў па творчасьці, арганізатарам літаратурных справаў і грамадзкіх аб'яднаньняў у вобласьці, дбайным і мудрым выхавальнікам мастацкіх талентаў. Але, на вялікі жаль, як кажуць у народзе, нам, беларусам, на добрых людзей не шанцуе: яны ў нас доўга не жывуць, пакідаюць нас, адыходзяць на вечны спачынак.

Адыйшлі аднасу маладым веку Артур Цяжкі, Алесь Адамовіч, Міхась Ткачоў, Аляксей Карпюк, Уладзімер Калесьнік, і нядаўна - Генадзь Каханоўскі. Ня верыцца. Здаецца нядаўна Міхась Ткачоў узначальваў камісію па пахаваньні Аляксея Карпюка. У сьпісе выступоўцаў на

пахаваньні Аляксея Карпюка было занесена і маё прозьвішча. Для выступленьня даў мне слова Міхась Ткачоў. Гэта было 16 ліпеня 1992 года. А 31 кастрычніка 1992 года ня стала і самога Міхася Ткачова.

Вось тэкст майго выступу ў дзень пахаваньня Аляксея Нічыпаравіча Карпюка на горадзенскіх могілках:

«Дарагія спадары, спадарыні, землякі, усе блізкія й добрыя людзі! 14 ліпеня на 73-м годзе жыцьця перестала біцца сэрца славутага сына Прынёманьня, пісьменьніка, шчырага патрыёта Бацькаўшчыны, любай нам Беларусі, Аляксея Нічыпаравіча Карпюка. Аўтара выдатных твораў, у тым ліку і кнігі «Карані», у працэсе падрыхтоўкі якой мне пашчасьціла быць Аляксею Нічыпаравічу кансультантам.

Пасьля выхату кніжкі «Карані» у сьвет Аляксей Нічыпаравіч падарыў адзін экзэмпляр з наступным аўтаграфам: «Галоўнаму патрыярху літаратурнаму Гродзеніччыны, галоўнаму свайму кансультанту пры напісанні кніжкі «Каранёў», шанюўнаму Апанасу Пятровічу з удзячнасцю, аўтар. 17.VII - 1989 года. Карпюк». Для мяне словы ўдзячнасьці выдатнага пісьменьніка Аляксея Нічыпаравіча вельмі дарагія, і я іх захоўваю й буду захоўваць да апошніх дзён свайго жыцьця.

Імя Аляксея Нічыпаравіча Карпюка займае асаблівае месца сярод тых імёнаў пісьменьнікаў, якімі ганарыцца беларускі народ, шануе.

Збываюцца мары Аляксея Нічыпаравіча Карпюка, які заўсёды верыў ў самыя цяжкія для нас часіны жыцьця ў лепшую долю свайго народа. Ён дажыў да той пары, калі шматпакутная наша Беларусь стала сувэрэннай дзяржавай, калі беларуская мова стала дзяржаўнай. Ён часта паўтараў: «Кожны з нас асабіста адказны за лёс роднай мовы. Бяз мовы няма культуры, без культуры няма гісторыі, бсз гісторыі няма народу. Мова - гэта душа народа».

Хочацца верыць, што збудуцца мары славутага сына Прынёманьня, выдатнага пісьменьніка Аляксея Нічыпаравіча Карпюка, якога дала нам вёсачка Страшава, што на Беласточчыне. Адродзіцца наша Бацькаўшчына, адродзіцца родная мова, куль-

тура, гісторыя. Адродзяцца беларускія школы. Зазвіняць яны дзіцячымі звонкімі галасамі на матчынай роднай мове.

Дзе шлях свой цярэбіць да Балтыкі Нёман,

Дзе дрэмле ўрачыста ў вякох Белавеж,

Дзе клікала ў бой з крыжакамі Пагоня —

Там родная мова між нас не засьне.

Дарагія спадарыні, спадары, землякі, блізкія, знаёмыя, усе добрыя людзі! Сёньня, сабраліся ўсе мы тут, каб правесці ў апошні шлях нашага дарагога, усімі паважанага сына беларускага народа, гарачага патрыёта нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны Аляксея Нічыпаравіча Карпюка. Хай навечна прыме ў сваё лона яго родная зямелька, якую ён так гарача любіў. Бывай, наш дарагі дружа, Аляксей Нічыпаравіч!

Урачысты сум спаўе тваю магілу —

Ня ўчуем больш тваіх мы шчырых слоў,

Ды ведай, брат, што сьмерці не пад сілу

Згасіць к табе народную любоў.»

* * *

Вестка аб сьмерці дарагога мне чалавека Генадзя Аляксандравіча Каханоўскага закрунула да глыбіняў маю душу й сэрца. Усё сваё жыццё ён прысьвяціў роднай Беларусі, ейнай будучыні. Прымаў самы актыўны ўдзел у грамадзкім жыцці сваёй Бацькаўшчыны. Сярод людзей карыстаўся заслужанай павагай. Апрача таленту пісьменьніка, Генадзь Каханоўскі валодаў прыроджаным дарам чалавечнасьці, душэўнай шчодрасьці й добразычлівасьці.

Генадзь Аляксандравіч Каханоўскі - навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства, этнаграфіі й фальклёру АН, кандыдат гістарычных навук, чалец Саюза пісьменьнікаў. Аўтар некалькіх кнігаў па краязнаўстве. У тым ліку артыкулаў пра мяне. У артыкуле «Педагог-краязнавец», які быў зьмешчаны ў часопісе «Беларуская мова і літаратура ў школе» у жніўні месяцы 1990 года, Генадзь Каханоўскі пісаў: «Здаецца, і часу ўжо нямала прайшло, але запомнілася тая першая сустрэча на

вясковай вуліцы з мясцовым інтэлегентам. Тады мне, пасля знаёмства з Гродзенскім абласным гістарычна-археалагічным музеем, захацелася паглядзець адзін са школьных музеяў. Выбраў Лашу - родную вёску Яўхіма Карскага, што недалёка ад Гродна.

... Сядзелі надвячоркам на лаўцы з настаўнікам-краззнаўцам Апанасам Пятровічам Цыхуном, разважалі пра жыццё-быццё самой вёскі. Разважалі, думалі. Не ўсё, можа, і дагаварылі, але добра разумелі адзін аднаго. Сталы краззнавец расказваў маладому. Дагэтуль я думаў, што мой суразмоўца захоплены толькі тым, што звязана з акадэмікам Яўхімам Карскім. Ён жа аказаўся краззнаўцам у поўным сэнсе гэтага слова...»

З той часіны, як мы сустрэліся, пазнаёміліся й размаўлялі з Генадзем Каханоўскім прайшло шмат часу, як кажуць у народзе, многа вады ўцякло. Шмат адбылося падзеяў. Але мы заставаліся блізкімі, шчырымі сябрамі. Лісты ягоняя я захоўваю, дастаю іх, чытаю, успамінаю перажытае. Перад маімі вачыма паўстае сьветлы вобраз дарагога мне чалавека, зь ветлівай усмешкай на твары. Вобраз вучонага, адданага краззнаўчай справе, настаўніка. Дасьледніка мінуўшчыны. Вось адзін зь ягоных лістоў, адрасаваных мне:

«Глыбокапаважаны Апанас Пятровіч!

Даруйце, што так позна шлю Вам газетку з публікацыяй пра Вас. Спадзяюся, што часопіс «Беларуская мова і літаратура ў школе» Вы ўжо маеце, а зараз і «Голас Радзімы». Так выйшла, што Ваш юбілей расцягнуўся на цэлы год.

Маёй віны ў зацяжцы публікацыі ніякай няма. Усё ж, хоць са спазненнем, віншую Вас з юбілеем і жадаю здароўя для добрых спраў, для жыцця! Пспехаў у творчасці.

Усяго Вам найлепшага! З пашанай.

Генадзь Каханоўскі.

30.11.1990 года г. Маладзечна.»

Вось другі ягоны да мяне ліст пасля выхаду маёй кніжкі «Акадэмік з вёскі Лаша»:

«Добры дзень, дарагі Апанас Пятровіч!

Сардэчна вітаю Вас з выходам вельмі каштоўнай кнігі пра Я.Карскага! Дзякую вам за памяць, за прысланую дарагую мне кнігу!

У Вас атрымалася вельмі кампактная праца манаграфічнага характара, якая ўвабрала ўсё, што можна сказаць пра вучонага. Так яшчэ ніхто не пісаў.

І ўсё ж хацелася б Вам пажадаць не адступаць ад навуковай працы, у тым ліку і ад постаці Я.Ф.Карскага. У прыватнасці, можна яшчэ паглядзець матэрыялы IX археалагічнага з'езда ў Вільні (1893 г.), дзе выступай Я. Карскі.

Праглядаючы газету «Виленский вестник», я звярнуў увагу на Сяргея Карскага (1891 г. № 64, 145, 162; 1897 г. № 220). Гэта мусіць брат Яўхіма? Сустракаецца і сам Яўхім (1892 г. № 5, якраз ён уваходзіў у падрыхтоўчы камітэт IX А.З.).

Яшчэ раз шчыра дзякую за вельмі цікавую кнігу, дай Божа Вам здароўя!

Ваш Генадзь Каханоўскі.

26.8.1992 г. г. Маладзечна.»

У сваім лісьце да мяне Генадзь Каханоўскі пахваліў маю працу пра Я.Ф.Карскага «Акадэмік з вёскі Лаша» і раіў мне «не адступаць ад навуковай працы, у тым ліку і ад постаці Я.Ф.Карскага», у прыватнасці, ён, праглядаючы газету «Виленский вестник», звярнуў увагу на Сяргея Карскага, думаў, што гэта брат Яўхіма. Але гэта ня брат. Радавод Карскіх я пастараўся даць у сваім артыкуле, які быў надрукаваны 11 сьнежня 1994 года ў газэце «Літаратура і мастацтва» пад назвай «Карскі - дзядзька Карскага», а галоўным чынам пра Івана Ануфрыевіча Карскага. Хто такі ён?

Іван Ануфрыевіч Карскі - родны дзядзька Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Выдатны фальклярыст і этнограф. Нарадзіўся ў 1837 годзе ў вёсцы Лаша былой Лашанскай воласьці ў сям'і дзядзька мясцовай Сьвята-Мікалаеўскай царквы Ануфрыя Вікенцьевіча Карскага, выхадца з дробнапамесных дваранаў. Упершыню прозьвішча Карскі зьявілася ў Лашанскім царкоўным прыходзе ў 1805 годзе, з прыбыцьцём у Лашу

Вікенція Карскага, які стаў служыць у старой царкве са званіцай на чатырох драўляных слупох. Адкуль ён прыбыў, ніхто ня ведае. Адным словам, ён у Лашы даў пачатак слаўнаму роду Карскіх.

У Вікенція Карскага было тры сыны: Ігнацій, 1800 г. н., Ануфрый, 1802 г. н. і Сьцяпан, 1805 г. н. У старэйшага сына Ігнація быў сын Сяргей Ігнацьевіч Карскі (на якога зьвярнуў увагу нябожчык Геннадзь Каханоўскі, праглядаючы «Віленскі вестник» і думаў, што ён брат Яўхіма Карскага). Сяргей Ігнацьевіч Карскі скончыў духоўную сэмінарыю, але па сваёй спэцыяльнасьці не працаваў, а стаў акцызным чыноўнікам у Шаўлях. Ён вядомы беларускі фальклярыст і этнограф. Дасьледаваў побыт беларусаў, пераважна Ашмянскага павета. У газэце «Віленскі вестник» апублікаваў працы: «Эканамічны быт беларусаў Віленскай губэрні», «Сямейны быт беларусаў Віленскай губэрні» і іншыя, у якіх падрабязна разглядаў вытворчую дзейнасьць, рамёствы, жыльлё, адзеньне, сьвяты, абрады й песьні беларусаў.

У сярэдняга сына Ануфрыя Вікенцьевіча, як вышэй было сказана, быў сын Іван Ануфрыевіч Карскі й дачка Марыя Ануфрыеўна Карская, якая выйшла замуж за сельскага настаўніка Фёдара Навіцкага. У іх і нарадзіўся сын, будучы славуты вучоны Яўхім Фёдаравіч, які пазней прыняў прозьвішча не па бацьку - Навіцкі, а па матцы - Карскі.

Вось адкуль пайшоў у Лашы род Карскіх, які даў Беларусі выдатных сыноў, вучоных, што праславілі вёску Лаша.

Апрача Яўхіма Фёдаравіча Карскага - заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі, Сяргея Ігнацьевіча Карскага - фальклярыста й этнографа, у Прынёманскім краі павінна быць знымым і імя царкоўнага дзячка Івана Ануфрыевіча Карскага, таксама фальклярыста, этнографа, карэспандэнта П.Ф.Шэйна. Сабраныя й запісаныя ім фальклёрныя і этнаграфічныя матэрыялы апроч навуковага мелі вялікае значэньне для фармаваньня нацыянальнай самасьвядомасьці беларусаў і іх прызнаньня як нацыі з боку іншых народаў. На аснове сабранага матэрыялу Іван Ануфрыевіч Карскі паказаў, што беларускі народ мае сваю старажытную культуру, бытавыя традыцыі й невычэрпную крыніцу вусна-паэтычнай народнай творчасьці.

Раньняе дзяцінства ягонае прайшло ў Лашы. У дзяцінстве разам са сваімі бацькамі яму давялося перажыць страшныя часы, калі ў

1848, 1855, 1856 г.г. у Лашанскім прыходзе лютавала эпідэмія халеры. Назіраў, як паміралі ад лютай хваробы людзі. Бачыў, як абворвалі вёску Лаша парай (чорным і белым) валоў, каб утаймаваць хваробу. Як абходзілі з крыжовым ходам вакол вёскі, але нічога не дапамагала. Людзей у тыя часы памірала больш, чым нараджалася дзяцей. Некаторыя даказвалі, што страшную эпідэмію халеры на людзей насылаюць злыя людзі, ведзьмары, вядзьмаркі, ваўкалакі. Іван Ануфрыевіч Карскі ў сваіх фальклёрных матэрыялах паказвае адзін выпадак, які ён назіраў у часы эпідэміі халеры ў вёсцы Сухая Даліна. Кравец зь мястэчка Індуры быў запоздзаны ў распаўсюджваньні халеры. Селянін гэтай вёскі Антось Сярко закрычаў, што бачыў, як жыд кінуў у студню чары, вадз атруціў. На яго крык збегліся ўсе жыхары вёскі. Пачалі біць жыда, затым зьвязалі рукі й на вяроўцы павялі да рэчкі тапіць, прыгаворваючы: «Во табе, гіцлю, недаварку, як труціць людзей. Гэта ж ня жарты! У вёсцы ўжэ больш як трыццаць душ памярло! Забіць яго, гыцля!». І забілі б, каб не наехаў пан Баржэнскі, які ўгаварыў людзей, што жыд-крavec не вінаваты: ён, абараняючыся ад сабак, кінуў камень, які ўпаў каля студні...

Пачатковую адукацыю Іван Ануфрыевіч Карскі атрымаў дома. Вучыўся ў царкоўна-прыходзкай школе, затым паступіў у Жыровіцкую духоўную вучэльню, якую скончыў у 1853 годзе. Быў пераведзены ў духоўную сэмінарыю, у якой яму доўга не давялося вучыцца. У 1855 годзе з духоўнай сэмінарыі быў выключаны па прычыне слабога здароўя. Некаторы час працаваў настаўнікам, затым - дзячком у розных цэрквах. З 1855 па 1861 год служыў дзячком у вёсцы Капцеўка, што за 10 вёрст ад Лашы. Затым у вёсцы Сабакінцы Лідзкага павета, з 1899 па 1908 год - у царкве Вялікай Бераставіцы. Усяго ён праслужыў дзячком у розных цэрквах каля 47 год.

У кожным населеным пункце Іван Ануфрыевіч збіраў фальклёрныя й этнаграфічныя матэрыялы ўсё сваё жыццё, куды яго лёс ня кідаў, імкнуўся да сваёй роднай Лашы, да мясыцінаў, дзе прайшло ягонае дзяцінства, дзе жылі бацькі, родныя, блізкія, знаёмыя. Ён ахвотна ўнікаў у побыт беларускіх сялянаў і дасканала знаў іхнае жыццё. Быў адным з найбольш плённых карэспандэнтаў вядомага фальклярыста й этнографа П.В.Шэйна, у якога найбольш шырока пададзены беларускія матэрыялы ў кнізе «Матэрыялы для вывучэння побыту й мовы беларускага насельніцтва Паўночна-

Заходняга краю» (у 3-х тамох). У двух тамох амаль адна трэцяя частка матэрыялаў даслана П.Шэйну Іванам Ануфрыевічам Карскім.

Непрыязнасць Івана Карскага да мясцовага сьвятарства рэзка выступала і ў лістох, якія ён дасылаў П.Шэйну. Ягоная прыхільнасць да вуніятаў была асноўнай прычынай, з-за якой духоўная ўлада трымала яго у «чорным целе», часта без прычыны пераводзіла з аднаго месца на другое. Іван Ануфрыевіч Карскі зазначае, што сяляне, далучаныя да праваслаўнай царквы ў 1839 годзе, дагэтуль былі вуніятамі. «Да 1855 года амаль уся царкоўная служба праводзілася на вуніяцкі лад. З 5 тысячаў душ Лашанскага прыходу, можа, чалавек пяць зналі пацяры (малітвы) па-руску. Пацяры складалі самі. Так было да 1868 года.»

Іван Ануфрыевіч Карскі ў сваіх матэрыялах зазначае, як вуніяцкія сьвятары абыходзіліся са сваімі прыхаджанамі. Напрыклад, у 1847 годзе ў Лашы адна дзеўка, Ганна Хацукова, нарадзіла пазашлюбнае дзіця, байструка. Калі аб гэтым даведаўся сьвятар айцец Фавет Гаворскі, дык ён у царкве на галаву дзеўкі надзеў з гарохавай саломы (гарахавеньня) вянок з доўгім хвостом, загадаў абвесці яе тры разы вакол царквы, а затым прывязаць каля царквы да дрэва на тры гадзіны. Цікава паступалі вуніяцкія сьвятары з асобамі, якія выпівалі. У 1844 годзе сьвятар Ф.Гаворскі ў царкве заўважыў, што селянін Мікалай Савіцкі быў падвыпіўшы. Ён загадаў яго вывесці з царквы й зачыніць у хляве на дзьве гадзіны.

Іван Ануфрыевіч Карскі, калі ён служыў дзячком у сяле Капцёўка (з 1855 па 1861 год), адзначыў, што сяляне ня вельмі наведвалі царкву. Большая частка сялянаў Капцёўскага прыходу шлюбаваліся часта без каханьня. Прыводзіць факт, сьведкам якога ён сам быў. У 1857 годзе два селяніна Капцёўскага прыходу, адзін зь сяла Каўпакі - Ходзька, другі зь сяла Капцёўка - Навакольскі ў адну нядзелю прыехалі са сваімі нявестамі вянцацца ў царкве, і вось Навакольскі Ходзьку кажа: «Чуеш, мая жонка для мяне замалая, а твая росту гэткага, як ты сам, то пакуль нас яшчэ сьвятар не абвянчаў, то калі хочаш, братка, памяняемся дзеўкамі». Пачухаў патыліцу Ходзька й кажа: «Яно то можна было б, калі ты дасі мне дзесяць рублёў за пераменку». — «Што ты! Ашалеў, ці што? Дзесяць рублёў табе даць!.. Дай руку, бяры тры рублі, так». Доўга яны дамаўляліся, а пасья згадзіліся на пяць рублёў, воз жытняй

саломы, два рублі сьвятару й сорак капеек дзячку...

Па вывучэньні беларускай мовы й ейных гаворак акадэмікам Карскім зроблена ў свой час вельмі многа, можа больш, чым па вывучэньні гаворак расейскай мовы. Кожны беларус павінен з пашанай і вялікай удзячнасьцю ставіцца да гэтага нашага земляка. Але зь вялікай удзячнасьцю мы павінны былі б паставіцца і да зусім забытага фальклярыста, этнографа дзячка Івана Ануфрыевіча Карскага, які зрабіў для вывучэньня мовазнаўства вельмі многа. А імя яго амаль зусім забыта, яно ня значыцца ні ў Энцыкляпэдыі гісторыі Беларусі, ні ў Энцыкляпэдыі літаратуры й мастацтва Беларусі. Вельмі бедныя зьвесткі аб ім і ў матэрыялах фальклярыста й этнографа П.В.Шэйна. Дакладна не ўказаны ні год ягонага нараджэньня, ні дата сьмерці. Толькі дзякуючы Я.Ф.Карскай удалося адшукаць фатаграфію Івана Ануфрыевіча Карскага.

Імя Івана Ануфрыевіча Карскага павінна быць увекавечана так, як і імя ягонага пляменьніка, заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгіі Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Ягонья заслугі перад беларускай фальклярыстыкай і этнаграфіяй ня меншыя, як і іншых вучоных, фальклярыстаў, этнографаў-карэспандэнтаў П.В.Шэйна: А.Я.Багдановіча (бацькі Максіма Багдановіча), М.Я.Нікіфароўскага, Ч.М.Дабравольскага, М.В.Доўнар-Запольскага й іншых.

На Лашанскіх могілках Іван Ануфрыевіч Карскі сваім родзічам паставіў помнік, які захаваўся да нашых дзён. Побач захаваўся і помнік Івану Ануфрыевічу Карскаму. Але магілы Карскіх закінутыя, ніхто іх не даглядае. Помнікі Карскіх патрабуюць тэрміновай рэстаўрацыі, аднаўленьня, іначай яны зусім рассыплюцца, бо ім больш за сто гадоў. Ня думаў заснавальнік беларускага мовазнаўства й філялёгіі Яўхім Фёдаравіч Карскі, ні ягоны дзядзька Іван Ануфрыевіч Карскі, што іхная родная Лаша трапіць у лік непэрспэктыўных «дзевяць», што яна зьнялюдзее, зьнямее. Не зьвініць школа як раней дзіцячымі галасамі. Усё зьнямела, прыціхла... Адна рэчка Лашанка, як і раней, цурчыць каля старых могілак, на якіх сьпяць вечным сном Карскія й былыя сяляне з навакольных вёсак Лашанскага прыходу, і вядзе зь імі аб днях мінулых ціхую гамонку.

* * *

З 1970 года я на пэнсіі, але стараўся ўвесь час падтрымліваць сувязь са школамі горада й раёна. Не адлучаўся ад школаў, бібліятэкаў і ў краязнаўчай рабоце. За гэты пэрыяду самых розных выданнях, ад навуковых энцыкляпэдычных у сталіцы рэспублікі да пэрыядычных у Горадзенскай вобласці й раёне былі надрукаваныя мае лексыкаграфічныя матэрыялы па народных гаворках і тапаніміцы, замалёўкі цікавых аб'ектаў мясцовай прыроды. Шмат напісана мною пра выдатных землякоў, аб якіх стараўся знайсці невядомыя да гэтага часу факты, жывыя штрыхі, дэталі для характарыстыкі іхнага грамадзкага й чалавечага аблічча, каб узбагаціць знаньне нашай гісторыі й культуры. Доўга вывучаў жыццё і навуковую дзейнасць вучонага-земляка Яўхіма Фёдаравіча Карскага і ягонага дзядзькі Івана Ануфрыевіча Карскага, дапамог стварыць іхны музей у школе-гімназіі №30 Горадні. Пісаў пра астранома, асьветніка, гуманіста Марціна Пачобута-Адлянца, пра беларускага паэта й пэдагога XIX ст. Ігната Легатовіча, пра стваральніка Горадніцы Антонія Тызэнгаўза, пра дасьледніка-усходазнаўца Восіпа Кавалёўскага, пра паэта-перакладніка Клімента Якаўчыка, пра настаўніка, заснавальніка першай народнай бібліятэкі на Горадзеншчыне Антона Зянкевіча, пра гэнэрала Гэроя Савецкага Саюза А.Ф. Грыгаровіча. А таксама і пра заходнебеларускага паэта, перакладніка, аўтара беларускага гімна «Мы выйдзем шчыльнымі радамі» Макара Краўцова й ягонага пляменьніка Платона Сямёнавіча Касьцевіча, добра знаёмага Народнаму пісьменьніку Янку Брылю, зь якім мяне даўно пазнаёміў нябожчык Аляксей Карпюк. Зь Янкам Брылём я даўно вяду ліставаньне. Захоўваю ягоныя лісты й кніжкі зь ягонымі аўтографамі. Вось ягоны ліст да мяне ад 9.04.1992 г.:

«Паважаны Апанас Пятровіч!

У сваім лімаўскім артыкуле пра Макара Краўцова Вы пішаце, што ў яго пляменьніка Платона да апошніх дзён было шмат пісьмаў ад Макара Мацвеевіча. Мяне трывожыць гэта «да апошніх дзён», - няўжо Платона ўжо няма? Мы з ім знаёмыя з даваенных гадоў. На маё апошняе пісьмо ён не адказаў, а я падумаў, што з-за старэчай нямогласці. Неяк нязручна пісаць у Баброўню, пытацца ў некага з яго родных, і таму я прашу Вас напісаць пару слоў, што сталася з

Платонам, «да апошніх дзён». Буду Вам вельмі ўдзячны.

Адрас Ваш даў мне Генадзь Апанасавіч. Дарэчы, я недзе ў канцы 1937 года ці ў пачатку 1938 года пісаў Макару Краўцову і меў ад яго адказ, паштоўку, якая, на жаль, не захавалася ў вайну. Ішлося там пра надрукаванне майго перакладу камедыі Л.М.Талстога «От ней все начальства», у чым Макар Мацвеевіч абяцаў дапамагчы. Я тады захапляўся самадзейнымі спектаклямі ў сваёй вёсцы Загора (цяпер Карэліцкага раёна), і хацелася не толькі наш рэпертуар, бо п'есу гэтую мы ставілі на рукапісу.

Усяго вам добрага!

Янка Брыль.»

Вось другі ліст Янкі Брыля да мяне.

«12.05.1992

Паважаны Ананас Пятровіч!

Учора атрымаў Ваша пісьмо, - шчыра дзякую! А то мяне і сапраўды вельмі трывожна кранулі Вашыя словы ў «Ліме» пра «да апошняга часу».

Людзей нашага пакалення, а тым больш старэйшых за нас, з кожным годам ды месяцам становіцца ўсё менш ды менш, а застаюцца толькі ўспаміны... Прыемна, што Вы згадалі Міхася Васілька. Колькі мы з ім паспявалі, пасмяшыліся, пасумавалі разам у палоне, і як мала, рэдка сустракаліся пасля вайны, - так думаецца з жалем сёння. Ёсць што ўспомніць мне і пра Платона...

Пасылаю Вам сваю кнігу, апошняю на часу выхаду, не новае ў ёй, а перавыданне. Над новым яшчэ ўсё працую. Буду рады павіншаваць Вас з выходам кнігі пра Карскага. А пакуль што - усяго найлепшага! Янка Брыль.»

Ліст Янкі Брыля, адрасаваны 13.08.1992 года:

«Паважаны Апанас Пятровіч!

Пішу Вам з родных наваградскіх мясцін, з вёсачкі над Нёмам, дзе я кожнае лета живу, пачынаючы з 1978 года. 10-11 г.м.

быў у Мінску, адкуль і прывёз Вашу кніжку пра славутага земляка. Сёння чытаю яе з цікавасцю. Віншую Вас з гэтым поспехам! А таксама шчыра дзякую за віншаванне і добрыя пажаданні.

Юра Голуб паведаміў мне пра час тэлеперадачы, якую я з прыемнасцю паглядзеў, убачыў Вас і Платона Сямёнавіча, пачуў Вашы галасы і Вашу полечку на зробленай Платонам скрыпцы.

Ад душы жадаю Вам добрага здароўя.

Янка Брыль.»

Ліст Янкі Брыля, адрасаваны 6.01.1995 года.

«Дарагі Апанас Пятровіч!

Генадзь Апанасавіч перадаў мне Ваш падарунак - «Скарбы народнай мовы». Шчыра дзякую! Прачытаў кнігу з жывой цікавасцю. Асабліва люблю чытаць тлумачэнні, - столькі ў іх ёмкага зместу ды вобразнасці. Віншую Вас ад душы з поспехам!

Мясціны, пра якія Вы хораша расказалі, блізкія мне з ранняй маладосці. У 1932 - 1938 г. бываў я там у Міхася Васілька, Платона Касцевіча, Сашы Мазалеўскага, Данілы Скварнюка... З нямецкага палону ішлі мы ўтрох, - з Міколам Патапам з Бандароў і Анатолям Мышкам з Раўкоў каля Пузавіч, але Раўкоў гэтых у Вашым пераліку чамусці няма: можа, я памыляюся ў назве. Такія сточныя назвы - Ласосна, у якой мы, уцекачы, начавалі (верасень 1941 года), Індура, Лунна, якія я памятаю з апісання іх Усеваладам Крastoўскім, які быў нейкі час афіцэрам Гродзенскага кавалерыйскага палка. Хадзілася, ездзілася на любай і майму сэрцу Скідзельшчыне і іншых аколіцах Гродна і ў 1947 годзе (я адзін) і ў 1951-м з Уладзімірам Калеснікам, у 1963-м з Калеснікам і яшчэ адным не-забыўным Уладзімірам - Караткевічам. Бываў я на Сапоцькаўшчыне, і на радзіме Цёткі, Каліноўскага. А ў Гродна зноў - не быў даўнавата...

Словам, - добра было мне пад нашымі старонкамі, добрую справу Вы зрабілі.

Генадзь Апанасавіч узяў для перадачы Вам маю кнігу «Пішу як жыву», якую прашу прыняць узамен.

Усяго добрага!

Янка Брыль.»

Зь лістоў Янкі Брыля, якія даслаў мне, відаць зь якой цеплынёй, зь якім пачуцьцём душы ўспамінае ён сваіх былых сяброў, зь якімі ён правёў радасныя хвіліны й цяжкія часы ваеннага ліхалецця. Асабліва зь цеплынёй успамінае паэта са Скідальшчыны Міхася Васілька, які і для мяне быў самым блізкім, шчырым настаўнікам, дарадцам. Называе населеныя пункты Горадзеншчыны, вандроўкі па іх са сваімі сябрамі па пярэ, Уладзімірам Калеснікам і Уладзімірам Караткевічам, якіх ужо няма сярод нас. Але асабліва блізкімі й дарагімі для яго былі Макар Краўцоў і ягоны пляменьнік Платон Сямёнавіч Касьцевіч, аб якіх я напісаў успаміны, пад назвай «Духмяны чай Макара Краўцова», які быў надрукаваны ў газэце «Голас Радзімы» 10 верасня 1992 года. Пад іншай назвай ён быў надрукаваны ў кнізе «Сыны і пасынкі Беларусі» у 1996 годзе.

У чэрвені 1991 года споўнілася сто год з дня нараджэньня паэта-нашаніўца, пісьменьніка, перакладніка Макара Касьцевіча. Свае творы ён падпісваў псеўданімам Макар Краўцоў. Краўцовымі аднавяскоўцы называлі ягоных бацькоў, бо іхны прадзед некалі быў краўцом, шыў сялянам кажухі. Нарадзіўся ён у вёсцы Баброўня над рэчкай Котрай, што на Скідальшчыне, у даволі заможнай сям'і Мацьвеева Касьцевіча. Пражыў крыху больш за сорак дзевяць гадоў. На ягоную долю лёс выпаў цяжкі, можна сказаць, трагічны. Як кажуць у народзе: ён ня жыў на гэтым сьвеце, а толькі пакутаваў. Быў забыты Богам і людзьмі. Пасьля ягонай трагічнай сьмерці ў засыценках Беластоцкай турмы ў 1940 годзе ня толькі сваякі баяліся назваць ягонае імя, але і сучасныя літаратуразнаўцы абміналі гэтага паэта, пісьменьніка. Толькі нябожчык ужо Уладзімір Калеснік у сваёй кнізе «Час і песні» (Мн., 1962) адважыўся ўспомніць Макара Краўцова, праўда, даў неадпаведную характарыстыку ягонай творчасці й палітычнай дзейнасьці. Асноўнай прычынай такога стаўленьня да Макара Краўцова было тое, што ён сярод падпольнікаў-рэвалюцыянераў лічыўся балахоўцам, «ворагам народа».

Як вядома, 25-га сакавіка 1918 года Беларускай Народная Рэспубліка была абвешчана незалежнай дзяржавай. Незалежнасьць Беларусі была прызнана Украінай, Чэхаславакіяй, Летувай, Эстоніяй, Армэніяй, Грузіяй. Урад БНР завязаў дыпляматычныя й гандлёвыя сувязі зь іншымі дзяржавамі Эўропы, пачаў адбудову паднявольнай і вайною зьнішчанай Бацькаўшчыны. Нямецчына, якая ў 1918 годзе акупавала як заходнюю так і цэнтральную Беларусь, не прызнавала ейную незалежнасьць. Становішча было цяжкае: з двух бакоў наступалі на Беларусь моцныя, добра ўзброеныя сілы - бальшавікі з усходу й палякі з захаду. Узброеныя сілы БНР былі занадта слабыя, каб даць належны адпор. Беларuskія войскі мужна змагаліся з куды мацнейшым ворагам. Найлепей было арганізавана абароннае змаганьне супраць бальшавікоў у Слуцку ў лістападзе і ў сьнежні 1920 года, якое ўвайшло ў беларускую гісторыю як Слуцкае паўстаньне. Сярод паўстанцаў быў і наш зямляк паэт Макар Краўцоў зь лясной вёсачкі Баброўня. Ім і быў створаны ваяцкі гімн «Мы выйдзем шчыльнымі радамі». Музыку для гімна напісаў харавы дырыжэр, кампазытар і фальклярыст Уладзімір Васільевіч Тэраўскі. Вось за гэты ваяцкі гімн паэт пазней заплаціў сваім жыцьцём, а затым і кампазытар.

Мы выйдзем шчыльнымі радамі

На родны вольны свой прастор.

Хай воля вечна будзе з намі,

А гвалту мы дамо адпор!..

Аб гімне Макара Краўцова ягоны пляменьнік зь вёскі Баброўня Платон Касьцевіч, які ўжо памёр, успамінаў: «Ваяцкі гімн, які напісаў Макар Краўцоў, у вёсках пры Польшчы па вечарох сьпявала моладзь, хлопцы й дзяўчаты, якія выступалі супроць польскіх акупантаў і іхных памагатых. Кожны з нас знаў яго напамяць. Вось і я да гэтага часу помню яго, хоць і стары...»

У бацькі Макара - Мацьвее Касьцевіча налічвалася аж 36 дзесяцінаў ворнай зямлі. У гаспадарцы было шмат жывёлы: два валы, пара коняй, дзевяць кароў, каля дваццаці авечак. Шматлікай сям'і Касьцевічаў хапала работы. Разам з братамі працаваў і Макар, хаця гаспадарка яго ня вельмі цікавіла. Найбольш цягнула да кніжак, да навукі.

Макар Краўцоў скончыў царкоўна-прыходзкую школу, якая знаходзілася ў вёсцы Галавачы. Пазьней будучы паэт часта ўспамінаў, што ў гэтай школе быў вельмі строгі настаўнік па прозьвішчы Ваўчок. Праводзіў цікавыя ўрокі сьпеваў. За непаслухмянаства біў вучняў смычком па вушах. Добра граў на скрыпцы. Ад яго і Макар навучыўся граць на гэтым інструмэнце. Настаўнік Ваўчок падрыхтаваў Макара да паступленьня ў Сьвіслацкую настаўніцкую сэмінарыю. Пасьля сканчэньня яе Макар некаторы час працаваў настаўнікам у вясковай школе, але ў 1915 годзе яго паклікалі ў царскую армію й накіравалі на Паўночна-Заходні фронт.

Перад вайной бацькі Макара зь дзяцьмі выехалі ў Расею, былі ў бежанстве ў Казанскай губэрні ў горадзе Сьвіяж, затым у сяле Семікееве. Бацькі зь бежанства не вярнуліся: спачатку памёр Мацьвей, затым і маці - Марыя. У 1922 годзе ў сваю вёску Баброўню вярнуліся браты: Гаўрыла, Сямён са сваімі сем'ямі й малодшы Бенадзікт. Вёска Баброўня апынулася пад Польшчай. Браты зямлю падзялілі паміж сабой, кожнаму па 12 дзесяцінаў, і пачалі гаспадарыць.

Макар Краўцоў пасьля задушэньня Слуцкага паўстаньня на радзіму ў вёску Баброўню не вярнуўся. Падаўся ў Вільню, якая таксама апынулася пад Польшчай. Там уладкаваўся на работу. Да яго прыехала жонка Ганна Станіславаўна. Там яны жылі да 1939 года, да арышту М.Краўцова.

Знаходзячыся ў Вільні, Макар Краўцоў не забываў сваёй роднай Баброўні, братоў, блізкіх, знаёмых. Зь імі вёў ліставаньне, асабліва з пляменьнікам Платонам Касьцевічам, у якога было шмат лістоў Макара Краўцова. Мне давялося з гэтымі лістамі Макара Краўцова пазнаёміцца, прачытаць іх. У апошні час я ўжо гэтых лістоў ня мог выкарыстаць, зь іх захаваліся толькі адзін, рэшта трапіла ва ўладу мышэй. А ўсе лісты былі вельмі цікавыя, каштоўныя для нашчадкаў. Зь перапіскі відаць, у якім матэрыяльным становішчы жыў паэт-нашанівец пры панскай Польшчы. Ён амаль у кожным лісьце просіць у пляменьніка Платона грашовай дапамогі. Вось ягоны ліст да Платона ад 12 сакавіка 1939 года: *«Дарагі Платон! Вялікі табе дзякуй за прысланыя 9 лютага сто злотых. Шкада толькі, што ты ня любіш падрабней пісаць, як там выглядаюць справы... На жаль, і я, хоць прафэсіяй пісьменьнік, нічога цяпер не пішу. Няма куды. Душыная атмасфэ-*

ра дый годзі. Прыдзеца мусі пераключыцца на іншую мову ды шрайбаваць артыкулы ў расейскія або ў польскія штодзённікі. На хлеб, на вадку мусіць чалавек зарабляць. А тут яшчэ хваробы чапляюцца. Жонка хварэе, і сам прастуджаны. Ужо больш як тыдзень губы парэпаны, ламае нейкая ліхаманка, прымаю хіну. П'ю маліну. А ў хаце ня ўседзіш, бяда выганяе, як таго ваўка, на здабываньне хлеба. З канца месяца сакавіка прадбачыцца работа... А тымчасам мушу ізноў да цябе зьвяртацца. Было б добра, каб выслаў ты мне яшчэ златовак 50. Калі там для мяне нічога ня маеш, дык можа скамбінуй як, пазыч. Адашлю з падзякай, як толькі зараблю. Гэта - у горшым выпадку. Калі ж там нешта для мяне яшчэ магчыма выдрапаць, дык націсьні, дзе можна... Бяды і патрэбаў у мяне да зарэзу. Каля вуха гумзьяк пагражае ростам. Цяпер ужо як добрае зерне бобу. Знаемы доктар аглядаў. Сказаў пусьцяковая апэрацыя. Аднак такой трэба асьцярагацца, каб празь неасьцярожнасьць не перарэзаць нэрваў... У лютым купіў сабе касьцюмчык, бо старое ўсё панасілася да апошняга. Гэткія вось мае справы. Зрабі, што можаш, і пішы мне... Паклон ад мае жонкі ўсім родным і знаёмым. Твой дзядзька Макар.»

Вось другі ліст Макара Краўцова да таго ж пляменьніка Платона Касьцевіча (Вільня, 25 сакавіка 1936 года): «Дарагі Платон! Дзякую за прысланыя перад Вялікаднем 10 злотых. Буду ўдзячны, калі прышлеш яшчэ, бо тут, тымчасам, тугавата...» Далей просіць пляменьніка Платона Сямёнавіча, каб ён прадаў траву зь яго долі, што на сенажаці, і даслаў яму грошаў, бо яны вельмі патрэбныя. З прачытаных лістоў відаць, у якім цяжкім матэрыяльным становішчы даводзілася жыць Макару Краўцову і ягонай жонцы пры Польшчы. Калі настала дыктатура Пілсудзкага і начаўся санацыйны рэжым, Макара Краўцова не адзін раз арыштоўвалі і саджалі ў турму.

Яшчэ горш стала пасьяля прыходу саветаў. Жорстка расправіліся з Макарам Краўцовым браты-вызвалальнікі. Восеньню 1939 года, успамінае ягоная жонка Ганна Станіславаўна, у Вільні ў іхнюю кватэру ноччу ўварваліся людзі ў вайсковым адзеньні. Зрабілі ператрус. Усё ў хаце перавярнулі, перабралі ўсе кніжкі, паперы. Нечага шукалі, а потым забралі з сабой Макара Мацьвеевіча.

Цень палітычнай падазронасці ўпаў ня толькі на жонку паэта, але і на ягоных братоў, асабліва на малодшага брата - Бенадзікта, які працаваў настаўнікам у Карашаўскай пачатковай школе на Скідальшчыне. Дачка яго Іраіда, якая зараз жыве ў Горадні, расказвала мне, як бацька Бенадзікт Касьцевіч па дарозе ў школу быў арыштаваны. Яго судзілі як ворага народа. Далі 25 год турэмнага знявольнення. Вярнуўся толькі пасля сьмерці Сталіна. Два гады нерухома праляжаў у ложку ў доме дачкі Іраіды й памёр.

Пра лёс самога Макара Краўцова доўгі час ніхто нічога ня ведаў, аж пакуль не прыйшоў у Баброўню нейкі чалавек, які разам зь ім сядзеў у вязні ў Беластоку. Той расказаў, што Макара Краўцова няма, яго закатавалі на допытах у турме. Дзе ён знайшоў свой вечны прытулак, ніхто ня ведае. Так скончыў сваё гаротнае жыцьцё паэт, які горача любіў сваю Бацькаўшчыну, родную вёсачку, раку Нёман і сваю старую Горадню, Гарадзень, якому прысьвяціў верш:

*Ізноў я тут. Цябе вітаю,
Мой родны Гарадзень стары.
Ізноў па вуліцах лятаю
Да самай позьняе пары.
Зь цябе нацешыцца няможна
Пасьля разлукі ў тры гады!
Як міла плітачка тут кожна,
Дамы, бульварчкі, сады.
Хрыбты мастоў пераламаных -
Ахвяры скончанай вайны.
Шкада мне вас, параскіданых,
Ўдалыя Нёмана сыны!
І ты - Нямога Пасяджэньня
Магутны замак - як жывы!
Праб'е часіна адраджэньня -
Ізноў ты, мілы, загудзеі!*

Жывучы ў Вільні, Макар Краўцоў не забываў роднай Баброўні, штогод прыязджаў сюды. Тут над рэчкай Котрай адпачываў, пра-водзіў вольны час, набіраў сілы для творчай работы. Пляменьніца Макара Краўцова Надзея Юльянаўна ўспамінае: «Я часта бегала да іх. Мне цікава было слухаць, што яны гавораць. А гаварылі яны, дзядзька Макар і ягоная жонка Ганна, вельмі цікавыя гісторыі. Я ім насіла малако й свежы хлеб. Памятаю, як іх усе чакалі. Пыталіся, калі яны прыедуць зь Вільні ў Баброўню. Асабліва чакалі іх хлопцы й дзяўчаты: вечарамі, бывала, калі людзі скончаць свае дзённыя клопаты, Макар са скрыпчай, што зрабіў Платон Касьцевіч, якая ў яго захавалася да гэтага часу, сядуў на лавачку каля хаты. Да яго падыходзіў Міхась Касьцевіч (будучы паэт Міхась Васілёк) са сваімі сёстрамі Надзьяй і Глашай, хлопцы й дзяўчаты й пачыналі сьпяваць беларускія песьні, а дзядзька Макар на платонавай скрыпцы ім выцілінгваў, падыгрываў.»

У Баброўні Макар Краўцоў праводзіў асьветніцкую работу. Пад ягоным кіраўніцтвам праходзілі вечары, ставіліся спектаклі, так званыя «камэдыйкі», на якіх выступаў і чытаў на беларускай мове свае вершы, ня глядзячы на тое, што польская паліцыя гэта забараняла. Да Макара прыходзілі ягоныя браты: Габрыэль, Фёдар, Антон, Сямён, настаўнікі, якіх у той час налічвалася ў Баброўні сем чалавек. Зь іх быў створаны гурток мастацкай самадзейнасьці. Усё гэта выдатна ўплывала на нацыянальную самасьвядомасьць беларусаў, у тым ліку і на будучага паэта Міхася Васілька, на тое, што ён пачаў пісаць свае творы на роднай мове.

Скідальчане ганарацца сваёй Баброўняй, што дала двух паэтаў, Макара Краўцова й ягонага пляменьніка Міхася Васілька, але, на вялікі жаль, гэта слаўная вёсачка трапіла ў сьпіс непэрспэктыўных населеных пунктаў. У выніку гэтага людзі пакінулі яе, падаліся ў гарады шукаць сабе лёгкага хлеба. У Баброўні не пазнаць зараз тых мясьцінаў, дзе некалі стаялі хаты, у якіх жылі й пісалі свае творы паэты Макар Краўцоў і Міхась Васілёк. Ад іх засталіся толькі падмуркі - і тыя пазарасталі крапіваю, бур'яном. Вёска анямела, не чуваць у ёй дзіцячых галасоў, даўнейшых галасістых песьняў, людзкой гамонкі.

Макар Краўцоў друкавацца пачаў у 1918 годзе. Што датычыць ягоных літаратурных твораў, дык яны ніколі не былі сабраныя ў адным

выданыні, у адной кніжцы. Макар Краўцоў супрацоўнічаў у беларускіх газетах, у часопісе «Маланка». Пісаў вершы, праязічныя творы, перакладаў зь іншых моваў на беларускую. Ён перакладаў з расейскай мовы на беларускую творы Лермантава, Талстога, Гоголя, Купрына, твор Н.Рубакіна «Вялікія войны й барацьба з вайною». З польскай мовы на беларускую - «Вэрсальскі трактат». Пад ягонай рэдакцыяй выйшаў «Беларускі каляндар на 1925 год» (выданьне Беларускага Грамадзкага Сабранья ў Вільні).

Свае творы Макар Краўцоў друкаваў пераважна ў газэце «Наша ніва» і ў часопісе «Маланка». Вершы пісаў на розную тэматыку, у тым ліку і інтымную лірыку. Вось адзін зь іх, напісаны 14 чэрвеня 1918 года.

Раманс

*Ціха спаў стары лес недалёка,
На балоце кулік чыркацеў.
Тэй вясны была цёмная ночка,
Што ня вернецца зноў, каб хацеў.
Хутка недзе схавалася вёска,
Усё гусьцела й гусьцела імгла:
Твая мілая, доўгая коска
Чорнай стужкай на плечы лягла.
Яшчэ зоркамі вочкі сьвязаці
Шчасьце-моладасьць грэла душу...
Тыя думкі, што нас засмуцілі,
Я дагэтуль як шчасьце нашу.
Нас нядоля ціхая злучыла
І ў наплыве сьляпога чуцьця
Усю атруту пазнаць навучыла...
Дый заплакала ты, як дзіця.
Ў беднаце мы абое стагналі,
Як ад нейкай хваробы чумы,
Ніякога ратунку ня зналі,
Век галодныя, бедныя мы!
Было жудасна нам сярод ночы,
Лёд нядолі застыў каля нас.
Ты як ангел мне глянула ў вочы
І пачула: «Расстацца нам час...»*

Беларуская пісьменьніца Зоська Верас успамінала: «З жонкай жылі вельмі бедна. Усё шукаў работы, нідзе стала не працаваў...»

Адным словам, быў беспрацоўны, асабліва калі жыў у Вільні. Знаходзячыся ў вельмі цяжкіх матэрыяльных умовах, Макар Краўцоў у думках пераносіўся ў мінулае, успамінаў у вершы «Дзе» свае юначыя бестурботныя гады:

*Дзе вы, цудоўныя казкі дзяцінныя,
Зь ясным спакоем вясны!
Дзе вы, чароўныя годы бязвінныя
Шчасьця мінулага сны!
Матчынай ласкі ўцеха прытульная
Звону царкоўнага гук!
Ўдзень з кампанамі забава агульная,
Радасьць тых школьных навук!
Дзе ты, далёкая воля нязьмерная,
Зорка бясклопатных дзён!
Гутарка дзеда старога вячэрняя
Пра скасаваны прыгон!
Ўсё адыйшло так далёка ў мінулае,
Зноў не паўстане яно!
Моцна сьпяць дзедавы косці бясчулыя,
Дзе кампаны - не чутно...
(Беларускі каляндар на 1925 год. Вільня)*

У 3-ім томе «Беларусаў» пачынальнік беларускага мавазнаўства й філялягіі Я.Ф.Карскі пасьля падрабязнага разгляду важнейшых твораў беларускіх пісьменьнікаў ад пачатку ХІХ стагодзьдзя і да 1921 года прыводзіць і «Матэрыялы для слоўніка беларускіх пісьменьнікаў апошняга часу». У «Матэрыялах» Я.Карскі знаёміць нас з 203 пісьменьнікамі і дае кароткі агляд творчасці Макара Краўцова.

Вядомы ангельскі вучоны Арнольд Макмілін у сваёй кнізе «Гісторыя беларускай літаратуры» невыпадкова назваў Макара Краўцова пэрспэктыўным паэтам, на творчасць якога значны ўплыў зрабіў беларускі фальклёр. Але неабходна сказаць, што ягоны жыцьцёвы лёс, адзіноцтва, туга, праца дзеля кавалка хлеба не далі поўнасьцю раскрыцца ягонаму таленту. У большасьці творы Макара Краўцова ад-

значаюцца даволі высокай паэтычнай культурай, зьяўляюцца значным набыткам беларускай паэзіі.

Асоба Макара Краўцова мяне даўно цікавіла, бо аб ім не было амаль ніякіх звестак. Савецкія літаратуразнаўцы абміналі імя Макара Краўцова. Каб сабраць неабходныя звесткі пра паэта-нашаніўца я не адзін раз пабываў на ягонай радзіме ў вёсцы Баброўні. Пазнаёміўся зь ягонымі сваякамі, знаёмымі, блізкімі. Асабліва з сынам старэйшага брата Макара Краўцова - Платонам Касьцевічам, аб якім часта Янка Брыль мне пісаў, перажываў за ягоны лёс. Цікавы быў гэты чалавек, але, на вялікі жаль, яго ўжо няма ў жывых сярод нас. Адышоў на вечны спачынак, як і папярэднія ўсе шчырыя, гарачыя патрыёты нашай шматпакутнай Бацькаўшчыны, вельмі патрэбныя для адраджэньня нашай роднай мовы, культуры, гісторыі.

Перажыў ён не адну вайну. Пры паляках давялося пакаштаваць і турэмнага хлеба: за адмову службы ў польскай арміі два гады адсядзеў у турме на Антокалі ў Вільні. З усіх пляменьнікаў ён для Макара Краўцова быў самым блізкім чалавекам. Дапамагаў свайму дзядзьку маральна й матэрыяльна, дасылаў грошы. Ён быў добрым гаспадаром. У яго, як кажуць, быў хлеб і да хлеба. Каля хаты стаялі вульлі, зьвінелі пчолкі. Трэба было іх даглядаць, але ён знаходзіў час і на іншы занятак - майстраваў скрыпкі. На адной такой самаробнай скрыпцы і іграў па вечарох у Баброўні Макар Краўцоў. Яна захавалася ў Платона Сямёнавіча да апошніх дзён ягонага жыцця. Апрача таго, нябожчык Платон Сямёнавіч зьяўляўся знаўцам лекавых траваў. Зьбіраў зёлкі, зь якіх вясною й летам нарыхтоўваў для сябе й сваіх знаёмых порцыі духмянага, вядомага толькі ў адной Баброўнічаю. А сакрэт нарыхтоўкі духмянага чаю Платон Сямёнавіч быў пераняў ад свайго дзядзькі Макара Краўцова. Складаўся ён аж з дваццаці кампанэнтаў розных кветак і траваў. Вось і я пры жыцці Платона Сямёнавіча не адзін раз меў задавальненьне атрымаць у падарунак такога духмянага чаю. Ня толькі сам запарваў і піў, але і частаваў сваіх знаёмых, успамінаючы добрым словам Платона Сямёнавіча й вынаходцу духмянага чаю - Макара Краўцова.

Паведамленьне аб сьмерці Платона Сямёнавіча Касьцевіча кранула і маю душу. Ня стала чалавека, які ў самыя цяжкія часы санацыйнай

Польшчы падтрымліваў Макара Краўцова, дасылаў яму грошы, хаця і ў самога іх не заўсёды ставала. Памёр 15 верасня 1993 года. Апошні час жыў адзін у вёсцы Баброўня. Памёр у сына, які жыве ў Горадні. Пражыў 84 гады. Пахавалі яго на магілках у вёсцы Галавачы, што на Скідалышчыне, каля ягонаў жонкі й дачкі. На пахаванні было многа людзей, родныя, блізкія, знаёмыя. Паніхду адслужылі ў Галавацкай царкве. Пасьля пахавання адбыліся памінкі ў хаце дачкі нябожчыка, на якіх прысутнічаў і сьвятар Галавацкай царквы. На памінках, дзякуючы захаванню стужкі, была наказана прысутным тэлеперадача, аб якой раней у сваім пісьме напісаў мне пісьменьнік Янка Брыль: «Юрка Голуб паведаміў мне пра час тэлеперадачы, якую я з прыемнасьцю праглядзеў, убачыў Вас і Платона Сямёнавіча, пачуў Вашы галасы і Вашу полечку на зробленай Платонам скрыпцы». Гэта перадача была падрыхтавана паэтам Юркам Голубам і мною 13 жніўня 1992 года й паказана абласной тэлевізіяй.

* * *

У газэце «Наша слова» ад 8 чэрвеня 1994 года я прачытаў: «Звртаемся да чытачоў «Нашага слова»: калі вам вядома што-небудзь аб усім, што хоць ускосна зьвязана са старымі беларускімі гімназіямі, напішыце, калі ласка, рэдакцыі». Даведаўся, што рубрыку вядзе народны пісьменьнік Беларусі Янка Брыль, мой блізкі шчыры знаёмы, зь якім я даўно лістуюся, напісаў артыкул і даслаў у рэдакцыю «Нашага слова».

Са старымі беларускімі гімназіямі я ня быў непасрэдна зьвязаны, але лёс мяне звёў зь іхнымі выкладнікамі Антонам Міхайлавічам Валынчыкам і Аляксеем Васільевічам Кішкелем, зь якімі я, жывучы ў Горадні, сябраваў да апошніх дзён іхнага жыцьця. Сябры мне шмат чаго расказвалі пра калегаў-настаўнікаў па былой Клецкай гімназіі.

Антон Міхайлавіч Валынчык нарадзіўся 6 ліпеня 1896 года ў сям’і селяніна вескі Мільканавічы Слонімскага павета. У дзевятнаццаць год ён быў ужо рэгентам вялікага салдацкага хору расейскай арміі. Жыцьцё Валынчыка - доўгае й складанае, ён крыху не дацягнуў да свайго дзевяностагодзьдзя. Беларускі харавы дырыжэр, кампазытар, музычны дзеяч, заслужаны дзеяч культуры БССР, Валынчык валодаў амаль усімі музычнымі інструмэнтамі. Але найбольш паважаў скрып-

ку й віялянчэль. Вучыўся Антон Міхайлавіч Валынчык у кампазытара А.Туранкова, а таксама ў вядомага харавога дырыжэра А.Ягорава. З 1961 па 1963 год быў хормайстрам Горадзенскага народнага ансамбля песьні й танцу «Нёман». З 1965 па 1971 год - кіраўніком Горадзенскай народнай харавой капэлы настаўнікаў. З 1961 па 1976 год працаваў загаднікам катэдры музыкі й сьпеваў Горадзенскага пэдынастэтута.

Антон Міхайлавіч - ня толькі арганізатар добрых хароў, але і выдатны кампазытар, аўтар шматлікіх песень, зь іх найбольш вядомыя: «А зязюля кукавала», «Гэй, наперад», «Зайшло ўжо сонейка» на словы Янкі Купалы, «Слаўся, народ беларускі» на словы А.Русака й інш.

З Антонам Міхайлавічам я часта сустракаўся, калі ён ішоў са спінігам, з вудамі й іншымі рыбацкімі прыладамі да Нёмана. Апошні раз, згадваю, быў на Калядах у ягонай кватэры разам з самадзейным кампазытарам Яўгенам Петрашэвічам. Валынчык тады ўжо цяжка хварэў: перанёс інсульт. Ягоная жонка Вольга Данілаўна выканалала нам песьню, якую даўней сьпявалі гімназісты Клецкай гімназіі кожны дзень перад пачаткам заняткаў і пасья іх: «Вучыся, нябожа - вучэньне паможа», здаецца, на словы Я. Купалы.

Хачя гэты выдатны дырыжэр і кампазытар стараўся прынесці я мага больш карысьці роднай Бацькаўшчыне, але намэнклятурнікі не любілі Антона Міхайлавіча. Так, ён без усякай прычыны быў адхілены ад кіраўніцтва ансамблем песьні й танца «Нёман», які меў ганаровае званьне народнага. «Прышывалі» яму ярлыкі «неблагодэжны», «националист». Пакрыўджаны ўладамі, ён памёр 13 лістапада 1985 года. Пахаваны на новых могілках Горадні. На магіле сёньня нават няма помніка, пастаўлены просты жалезны крыж. Жонка яго, сваячка вядомага кампазытара Аляксандра Шыдлоўскага, Вольга Данілаўна жыве на старым месцы, часта ўспамінае Антона Міхайлавіча. Яна і зараз сьпявае ў царкоўным хоры.

Асабліва блізкія стасункі склаліся ў мяне з былым выкладнікам Клецкай гімназіі Аляксеем Васільевічам Кішкелем, які выкладаў родную мову ў малодшых клясах. Нарadzіўся ён у 1889 годзе ў вёсцы Гаркавічы (Польшча), памёр у 1969 годзе. Пазнаёміліся мы яшчэ да 1939 года. Пасья закрыцьця Клецкай беларускай гімназіі ён жыў у вёсцы Карозічы Квасоўскай гміны, меў невялікую ўласную краву

і гэтым зарабляў на жыццё. Затым пераехаў у Горадню, дзе адкрыў невялічкую сталоўку. Пасля прыходу савецкай улады да пачатку вайны працаваў выкладнікам беларускай мовы й літаратуры ў Квасоўскай сярэдняй школе Горадзенскага раёна. У пэрыяд нямецкай акупацыі разам з жонкай і сястрой жыў на хутары швагра Антона Гірды каля вёскі Каўпакі Капцёўскай гміны. Тады і я жыў паблізу гэтых мясьцінаў. Амаль кожны дзень мы сустракаліся. Памятаю, як ён вечарамі расказваў мне аб Клецкай гімназіі. Успамінаў настаўнікаў, у тым ліку і Антона Міхайлавіча Валынчыка. Згадаў, у прыватнасці, як кіраваў той вучнёўскім хорам, якім аўтарытэтам карыстаўся Валынчык сярод беларускага насельніцтва. Асабліва цёпла ўспамінаў Кішкель дырэктара Клецкай гімназіі Рыгора Якубёнка, які выкладаў матэматыку, родную мову й нават цясьлярскую справу. Расказваў, як дырэктар самаахвярна ставіўся да нясення сваіх абавязкаў: сам рамантаваў у школе вокны й дзьверы.

З хутара Аляксей Васільевіч Кішкель пераехаў у Горадню, купіў там невялікі домік, дзе жыў з жонкай і сёстрамі. Працаваў інспэктарам у Горадзенскім раённым адзеле народнай асьветы, але нядоўга. Па даносе яго звольнілі з-за «неблагонадежнасці» як былога настаўніка Клецкай беларускай гімназіі, гэта значыць, як нацыяналіста.

Доўгі час Кішкель знаходзіўся над даглядам КДБ. Затым яму неяк удалося ўладкавацца настаўнікам у вячэрнюю школу пажарнай каманды ў Горадні. З гэтай пасады ён і пайшоў на мізэрную пэнсію. Працаваў на сваім агародзе, трымаў козаў. Затым цяжка захварэў. Доўга ляжаў у ложку, я амаль кожны дзень наведваў яго. У маёй прысутнасці Аляксей Васільевіч і памёр. Пахавалі яго на старых Занёманскіх могілках.

У мяне захаваліся фотаздымкі Кішкеля тых часоў. На адным зь іх ён сядзіць на лавачцы, на другім - сярод вучняў 4-га кляса, на трэцім - на з’ездзе настаўнікаў у Вільні.

Аляксей Васільевіч Кішкель мне казаў, што найстарэйшай беларускай навучальнай установай пры паляках зьяўлялася Віленская беларуская гімназія. Былі адкрыты й працавалі беларускія гімназіі ў Радашковічах, Наваградку, Нясьвіжы, Клецку і ў Горадні. Горадзенская беларуская гімназія, як сьведчыў мой сябра Павел Аляксандравіч Тамашчык, які працаваў у ёй інспэктарам, праіснавала каля двух год. А ў

1919 годзе ў Заходняй Беларусі было адкрыта 400 беларускіх школаў. Да 1935 года іх засталася толькі 16. У 1922 годзе дырэктарам Віленскай беларускай гімназіі быў Браніслаў Тарашкевіч, вядомы аўтар беларускай граматыкі для школаў.

Апрача сярэдніх беларускіх навучальных устаноў пры Польшчы існавалі й працавалі пачатковыя школы. Зь іх у Вільні была ўрадавая пачатковая беларуская школа па вуліцы Вострабрамскай, 9. Да 1925-1926 навучальнага года існавала й працавала беларуская школа ў Горадні (Беларуская 7-гадовая школа №4). Кіраўніком школы быў Уладзімір Федарук. У 1939 годзе пасля вызвалення Заходняй Беларусі па даносе Уладзімір Федарук быў рэпрэсаваны. Гэта школа па загадзе польскай улады была закрыта ўвосень 1926 года. Усе вучні былі накіраваныя на вучобу ў польскія школы. У асобных населеных пунктах пры паляках існавалі і прыватныя пачатковыя беларускія школы, у якіх працавалі настаўнікамі людзі без пэдагагічнай падрыхтоўкі, самавукі.

Апрача беларускіх школаў, якія ў рэшце рэшт былі закрыты, у Горадні існаваў адзіны беларускі прытулак, якім да апошняга часу кіравала сястра паэткі Канстанцыі Буйло - Станіслава Буйло. Прытулак размяшчаўся ў будынку былога мужчынскага манастыра Барыса й Глеба. Зараз на тым месцы знаходзіцца Горадзенскі абласны драмтэатр. У той час манастыр быў агароджаны высокай каменнай сцяною. Вокны кельляў выходзілі на Нёман. Каля яго быў невялікі сад і чатыры калоды пчолаў, якія даглядаў стары манах, яго звалі Іона. Я ў той час вучыўся ў Горадзенскай польскай настаўніцкай сэмінарыі, будынак якой размяшчаўся недалёка, і добра памятаю старога манаха, які не падпарадкоўваўся польскім уладам, хаця манастыр быў закрыты, працягваў жыць адзін у кельях. У святачныя дні над брамай увахода ў манастыр Іона вывешваў бел-чырвона-белыя беларускія сьцягі. Аб гэтым успамінае ў сваёй кнізе «Гродна» (1922) вядомы польскі архэоляг Юзаф Ядкоўскі: «Кляштар гэты ў 1854 годзе быў ператвораны ў праваслаўны Барыса-Глебскі манастыр. Зараз у ім знаходзіцца беларускі прытулак, а на браме яго разьвіваюцца сьцягі неіснуючай беларускай дзяржавы».

У 1921 годзе кіраўнічка прытулка Станіслава Буйло цяжка захварэла. Не магла ўстаць з ложка. Яе лячыў доктар Бяляўскі, які зьяўляўся апекуном прытулку. Другім апекуном прытулку быў Сяргей Баран.

Станіслава Буйло пра сябе асабіста нікому не расказвала. Толькі ў дзень сваёй сьмерці сказала, што ў яе ў Савецкім Саюзе ёсць сястра паэтка, але прыехаць яна сюды ня можа. Жалобную паніхіду па Станіславе адправіў і праводзіў на могілкі манах Іона. Ксёндз хаваць яе адмовіўся. Была глыбокая восень. Стаяла ціхае, цёплае надвор'е. За труной ішлі ўсе работнікі беларускага прытулку, у тым ліку доктар Бяляўскі з жонкай, Сяргей Баран, многія іншыя беларусы, якія прыйшлі праводзіць у апошні шлях усімі любімую Станіславу Буйло. Дзеці плакалі, бо любілі й шкадавалі сваю кіраўнічку. Яна турбавалася за дзяцей, якіх у прытулку налічвалася каля сотні. Перад сьмерцю яна прасіла, каб прытулак не аддавалі палякам, а захавалі яго беларускім. Але просьба яе ня здзейсьнілася. Прытулак быў закрыты. Старыя могілкі, якія знаходзіліся недалёка ад праваслаўнага сабора, дзе пахавалі Станіславу Буйло, былі закрыты. Зараз месца пахаваньня Станіславы Буйло выявіць немагчыма. Некалькі разоў ў Горадню прыезджала ейная сястра Канстанцыя Буйло, але адшукаць магілу ніхто ня змог.

У 1937 годзе ў Заходняй Беларусі не засталася ніводнай беларускай школы, ніводнага дзіцячага прытулку. Але беларусы вялі барацьбу за свае сацыяльныя й нацыянальныя правы. Таварыства беларускай школы, культурна-асьветніцкія арганізацыі Заходняй Беларусі праводзілі шырокую работу па арганізацыі барацьбы за беларускую школу. Кіраўнікамі й актыўнымі дзеячамі ТБШ у той час былі Б.А.Тарашкевіч, І.С.Дварчанін, Р.Р.Шырма, П.В.Мятла, С.К.Паўловіч і інш.

* * *

Змрочныя часы перажыў беларускі народ. Стагнаў пад ярмом жорсткага акупацыйнага рэжыму. Але, як кажуць, час - найлепшы лекар. Ён прынёс у 1939 годзе народу Заходняй Беларусі вызваленьне. Адкрыліся беларускія школы. Зазвінелі дзіцячыя галасы, загаманілі на роднай матчынай мове, але не надоўга. Празь некаторы час, асабліва пасья вайны ў 1950 - 1970 г., ізноў беларуская мова, як і раней пры Польшчы, трапіла ў няміласць. Стала не да спадобы ўсялякім апаратчыкам, функцыянерам, наводным прыблудам, невукам. Пачалося ганеньне так званых «нацыяналістаў», «ворагаў народа». На тых, хто ўжываў у абыходзе родную мову, хто ёю валодаў, прыпісваючы ім нацыяналізм, нацэмаўшчыну й іншыя рысы «врагов народа». Шырокім фронтам

Пройдзеныя шляхі-пуцявіны

кіруючымі партыйнымі ворганамі пачалася праводзіцца інтэнсыўная русіфікацыя, «слияние советского народа», на якое нас накіроўвалі «любимый отец всех народов», тэрэтык Суслаў і іншыя, атрымалася ня толькі памылковым, але і для ўсіх народаў згубным.

Працуючы школьным інспэктарам у Горадзенскім раённым адзеле народнай асьветы, усё гэта я перажыў, адпакутаваў. Асабліва чорныя хмары навесілі над беларускімі школамі ў 1950 - 1970 гадох. Беларускія школы безь ніякіх на гэта падставаў пачаліся пераводзіцца ў расейскія. Хто хацеў, той і пераводзіў. Ніхто не забараняў. Спецыяльна школы раёна ўкамплектоўваліся расейскімі кадрамі, асабліва дырэктарамі, завучамі, дасланымі з Масквы. У выніку такога становішча амаль усе школы за ўказаны пэрыяд былі пераведзены ў расейскія, а якія школы і захаваліся фармальна беларускімі, дык выкладаньне ўсіх прадметаў у іх праводзілася на расейскай мове. Вось школы Горадзенскага раёна, якія былі пераведзены на расейскую мову выкладаньня, або як беларускія лічыліся, а выкладаньне дысцыплінаў праводзілася настаўнікамі на расейскай мове:

1. Путрышкаўская сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
2. Верцялішкаўская сярэдняя школа - гісторыя і матэматыка выкладаліся на расейскай мове.
3. Гожская сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
4. Цьдовіцкая сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
5. Луцкаўлянская сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
6. Квасоўская сярэдняя школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
7. Дзерачыноўская сярэдняя школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
8. Каменская сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
9. Абухаўская сярэдняя школа - пераведзена на расейскую мову вы-

кладаньня.

10. Падліпская сярэдняя школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
11. Рыдзельская васьмігадовая школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
12. Прывалкаўская васьмігадовая школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
13. Лашанская васьмігадовая школа - сам дырэктар праводзіў заняткі на расейскай мове і большасьць настаўнікаў.
14. Гібуліцкая васьмігадовая школа - на 50% выкладаньне праводзілася на расейскай мове.
15. Жукевіцкая васьмігадовая школа - дырэктар увесь час выкладаў гісторыю на расейскай мове і 50% настаўнікаў.
16. Навасёлкаўская васьмігадовая школа - дырэктар матэматыку выкладаў на расейскай мове.
17. Глінянская васьмігадовая школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
18. Галавацкая васьмігадовая школа - пераведзена на расейскую мову выкладаньня.
19. Стралецкая васьмігадовая школа - выкладаньне вядзецца ўсімі настаўнікамі пераважна на расейскай мове.

Амаль ва ўсіх школах стэнды былі аформлены на расейскай мове. На расейскай мове праводзілася краязнаўчая работа, адзначаліся юбілейныя даты. У школьных бібліятэках вельмі мала беларускай літаратуры для пазакляснага чытаньня. Уся пазаклясная работа (ранішнікі, урачыстасьці, піянерскія сходы) праводзіліся толькі ў расейскай мове.

Выкладаньне беларускай мовы й літаратуры праводзілася на нізкім узроўні. Не хапала неабходных наглядных дапаможнікаў, тэхнічных сродкаў. У асобных школах урокі беларускай мовы й літаратуры настаўнікамі праводзіліся на расейскай мове.

У дзіцячых яслях і садках беларуская мова не ўжывалася. Усе мерапрыемствы праводзіліся на расейскай мове. Не надавалася адпаведнай увагі беларускім гульням.

Вось такое становішча было ў пэрыяд маёй работы школьным інспэктарам у Горадзенскім раёне. Такая ж, сітуацыя, а можа і горшая, была і ў іншых раёнах, у абласцях і ў самой Беларусі ў цэлым. Беларусы дажыліся да таго, што нават у сталіцы, у паўтарамільённым Менску, былі ліквідаваны ўсе беларускія школы. У выніку такога становішча зьявілася пагроза асыміляцыі беларускага народа, знікненьня яго як нацыі. Партыйныя кіраўнікі прыкладалі ўсе сілы, каб выкараніць дашчэнтую родную мову, каб аб ёй і паміну не было. Да асобных патрыётаў прыймаліся жорсткія меры, іх вызвалалі ад работы. Добра запомнілася мне наведваньне кадэбістамі і мае асобы. З 2-га па 25 лютага 1967 года я быў накіраваны загаднікам райана на курсы павышэньня кваліфікацыі ў Рэспубліканскі Інстытут удаскаленьня настаўнікаў у Менск. Адзін з выкладнікаў інстытута перад пачаткам заняткаў запытаў у нас: «Какие будут вопросы?» Я ўстаў і сказаў яму, што мы ўсё хочам, каб вы нам чыталі лекцыі на беларускай мове. Ён прыняў гэта за абразу. Запомніў маё прозьвішча.

У працэсе вучобы нас накіравалі для праходжаньня практыкі ў сярэдняю школу Менска (мяне, а таксама інспэктара школаў зь Берасьця і інспэктара зь Пінска). У гэтай школе мы сутыкнуліся з настаўнікамі беларускай мовы й літаратуры, у якіх на ўроках ніхто ніколі ня быў, нават дырэктар школы. Кантрольныя работы паказвалі, што ўзровень ведаў вучняў надзвычай слабы. Ні дырэктар школы, ні завуч станам выкладаньня беларускай мовы й літаратуры не цікавіліся. Лічылі, што гэтыя дысцыпліны навогул непатрэбныя. Калі мы зьвярнуліся да дырэктара на беларускай мове, ён здзіўлена запытаў у нас: «А на каком вы языке разговариваете? Я его не понимаю.» Мы да дырэктара й завуча паставіліся крытычна, выявілі ў рабоце шмат недахопаў. Гэта дырэктару не спадабалася, і ён на нас падаў заяву ў Міністэрства асьветы і ў органы КДБ. Пасьля гэтых курсаў я прыехаў у Горадню й прыступіў да сваіх абавязкаў школьнага інспэктара, але ў хуткім часе ў райана прыбыў работнік органаў бясьпекі. Я адразу здагадаўся ў чым рэч. Аказалася, што ён ужо пабываў у абкоме партыі, у абласным адзеле народнай асьветы, цікавіўся маім прозьвішчам, даў характарыстыку маім паводзінаў на курсах у Менску. Я зразумеў, што, як кажуць расейцы, «дело керосином пахнет». Відаць, выратавала мяне тое, што да яго прыезду мне было прысвоена званьне «Заслужаны настаўнік Беларускай ССР», каб крыху раней, дык ня бачыць было б мне званьня, а

можа і пасадзілі куды палічылі б «нужным»...

* * *

Самае шчырае сяброўства ў мяне склалася зь вядомым паэтам Юркам Голубам, які працаваў рэдактарам на Горадзенскай студыі тэлевізіі, загаднікам аддзела культуры абласной газеты «Гродзенская праўда». Неабходнасьць выказацца пра вынашанае мною ў жыцьці, пра мастацкага вяшчаньня Горадзенскага аблтэлерадыё. Дарагое й запаветнае нарадзіла ў мяне імкненьне да літаратурнай творчасьці. Спачатку я і ня думаў пісаць. Творчасць да мяне прыйшла сама па сабе, як неабходнасьць, нейкая патрэбнасьць. Спачатку я пісаў невялікія замалёўкі роднай прыроды, затым і вершы.

Першы верш я прысьвяціў Якубу Коласу, які быў надрукаваны ў раённай газэце «Сельская новь», затым мае вершы друкаваліся ў мясцовых і рэспубліканскіх газэтах і часопісах. Некаторыя вершы пакладзены на музыку. Большасьць друкавалася ў газэце «Гродзенская праўда». Я вельмі ўдзячны паэту Юрку Голубу, які ў паэзіі быў маім дарадцам, справядлівым крытыкам. Я 20 гадоў уз-начальваў літаратурнае аб'яднаньне пры горадзенскай раённай газэце «Сельская новь». У рабоце літаратурнага аб'яднаньня спачатку дапамагаў паэт Міхась Васілёк, а затым - паэт Юрка Голуб. Адначасова зь ім часта езьдзіў у камандэроўкі. Рыхтавалі перадачы на абласной тэлевізіі аб нашых славурых земляках, у тым ліку аб Я.Ф.Карскім, М.Пачобуце-Адлянніцкім, аб беларуска-польскім паэце й пэдагогу І.Легатовічу, наркаме асьветы БССР А.В.Баліцкім, крытыку й перакладніку К.Якаўчыку, гэнэрале Гэрою Савецкага Саюза А. Ф. Грыгаровічу.

Два разы давалі перадачу пра паэта й перакладніка, аўтара першага гімна Макара Краўцова. Падрыхтаваў кнігу вершаў над назвай «Легенды і балады Гродзеншчыны», якая ў 1995 годзе пабачыла сьвет.

Апрача пэдагагічнай й літаратурнай дзейнасьці, вольны час прысьвячаю пчалярству. Пры маім невялікім доміку ёсьць невялікая пасека, з 7 пчаліных вульляў. Штогод зьбіраў і ня вельмі багаты дар працавітых пчолак. Пра мае пчолы паэт Юрка Голуб напісаў цікавы верш:

Пчолы Апанаса Цыхуна

А пчолы знаюць вульлі
Свае. Сказаў прарок.
Ім не трымацца вуліц
Ні ўздоўж, ні ўпапярок.
Няма пчале дыстанцый,
А ёсьць дзівосны код:
Да родных сьцен дастацца
Празь бездань перашкод.
Ёй крыж нялёгка несці,
На лёс не наракаць.
Такім жа чынам дзесьці
Нясе сябе рака.
У кветках валавокіх,
Зь вішнёвай вартай рал
Пазначана валока —
Пчаліны арзал.
Браню з тугога воску
Ня возьме хіжа восць,
Бо ёсьць у вульлі войска
І маршал войска ёсьць!
Калі ў пашане праца,
Гудзе крылаты род,
І можна не спрацацца,
Што ў нас - наадварот.
І чуецца за гулам
Дакладных спраў расклад,
А плён іх падагуліць
Сьвяточны стол каляд.
...Духмяны надвячорак.
І Апанас Цыхун
У цяжкіх гронах пчолаў
Стаіць, нібы вятун.

* * *

Першыя спробы збірання і сыстэматызацыі матэрыялаў для дыялектнага слоўніка Горадзенскага раёна пачынаюцца недзе ў 1939 - 1940 гадах. Асноўная ж частка была запісана ў пасьляваенны час. Я імкнуўся зафіксаваць жывую мову маіх землякоў, захаваць для нашчадкаў ейную мілагучнасьць, вобразнасьць, трапнасьць. Тут знайшла свой адбітак шматвяковая гісторыя народу. У збіраньні матэрыялаў вялікую дапамогу мне аказвалі настаўнікі школаў раёна, натхняя да гэтай працы і вядомая паэтка Данута Бічэль-Загнетава, якая пасьля сканчэньня Горадзенскага пэдагагічнага інстытута з 1962 года выкладала беларускую мову і літаратуру ў школе рабочай моладзі Горадні. Яна падарыла мне шмат сваіх кнігаў з цудоўнымі аўтографамі, напрыклад, у кнізе «Ты - гэта ты»: «Апанасу Пятровічу Цыхуну, збіральніку народных скарбаў Гродзеншчыны, харошаму беларусу на добрае здароўе, на натхненне - Данута Бічэль. 20.01.1980». Кніжка «Браткі. Вершы і паэмы»: «Апанасу Пятровічу Цыхуну - асветніку Гродзеншчыны - аўтар Данута Бічэль. Студзень 1980». Кніжка «Даўняе сонца»: «Апанасу Пятровічу Цыхуну жадаю здароўя, натхнення, духоўнага спакою, аптымізму, шчасця. Хай Вашы ўнукі і праўнукі ходзяць у беларускую школу. Данута Бічэль. 31.08.87». і іншыя.

Данута Бічэль-Загнетава доўгі час была чальцом літаратурнага аб'яднаньня пры рэдакцыі газэты «Гродзенская праўда», дзе часта сустракаліся, абмяркоўвалі літаратурныя творы пачынаючых паэтаў і празаікаў. Літаратурным аб'яднаньнем кіраваў спачатку паэт Міхась Васілёк, затым - Васіль Быкаў і Яўген Еўсыцігнеў.

* * *

Лёс звязаў мяне з Васілём Уладзіміравічам Быкавым, калі ён жыў стала ў Горадні і пачынаў пракладваць свой шлях ў вялікую літаратуру. Мы часта сустракаліся ў рэдакцыі газэты «Гродзенская праўда» і на паседжаньнях чальцоў літаратурнага аб'яднаньня, якія тады праходзілі ў доме Элізы Ажэшкі. Даводзілася бываць і ў яго на кватэры, якая была ў Доме народнай творчасці па вуліцы Савецкай. Быў знаёмы і з ягонай жонкай. Чальцам абласнога літаратурнага аб'яднаньня даводзілася часта выступаць у школах горада і раёна. Старшынём літаратурнага аб'яднаньня быў тады паэт Міхась Васілёк.

Памятаю, сябры літаратурнага аб'яднання выступалі ў Парэцкай, Грандзіцкай, Ласасьнянскай, Азёрскай ды іншых школах.

Асабліва запомнілася мне выступленне на літаратурным вечары ў Селіванаўскай школе, актыўны ўдзел у якім прымаў Васіль Быкаў. Скончыўся вечар даволі позна, так што нам давялося ў школе пера-начавець. Запомніўся таксама літаратурны вечар у Азёрскай школе, у якой мы з Васілём Быкавым былі толькі ўдвох, іншыя па нейкай прычыне не прыехалі, хаця і былі запрошаныя. Аўдыторыя ў Азёрскай школе была вялікая. На сустрэчу зь пісьменьнікам Васілём Быкавым прыйшлі і маладыя і старэйшыя жыхары Азёраў ды навакольных вёсак - пра Васіля Быкава як пісьменьніка маладога ўжо шмат ведалі. У той час пабачыла сьвет ягоная выдатная аповесьць «Альпійская балада». Гэта быў 1964 год. Твор меў вялікі посьпех сярод навучэнцаў, настаўнікаў, моладзі ды старэйшых людзей.

Літаратурны вечар быў арганізаваны выкладнікамі Азёрскай школы Енкам і Бялугам. Людзей было многа, так што не зьмяшчала ўсіх вялікая заля. Першаму слова вядучы вечара даў пісьменьніку Васілю Быкаву. Ён расказаў, як працаваў над аповесьцю, адкуль узяў такія арыгінальны сюжэт. Распавёў пра сябе, пра сваю родную вёсачку Чарапоўшчыну, што ва Ушацкім раёне, пра сваіх бацькоў. Як ён быў камандзірам узвода аўтаматчыкаў, як камандаваў затым узводам артылерыі...

Пасьля свайго выступленьня ён прадставіў мяне як кіраўніка раённага літаратурнага аб'яднання пры рэдакцыі газэты «Сельская новь», даў мне слова. Я выступіў і прачытаў свае вершы: «Баляду пра Элізу Ажэшку», затым - «Легэнду аб Прынёманскім краі».

Па сканчэньні выступленьня адбыўся арганізаваны адміністрацыяй школы прыём - вядома, была і выпіўка, як любіў казаць нябожчык Міхась Васілёк: «Зямелькі роднай горкі сок». На гэтым наш вечар з Васілём Быкавым скончыўся. Школьны «заўхоз» у добрым настроі на школьнай машыне даставіў нас, так бы мовіць, на месца жыхарства...

Васіль Быкаў на добрую памяць падарыў мне свае кніжкі з аўтаграфамі, якія я зьберагаю, праглядаю, чытаю, успамінаю свайго блізкага па літаратурнай дзейнасьці чалавека, выдатнага пісьменьніка, шчырага й гарачага патрыёта нашай Беларусі. На адной з сваіх кніжак ён пакінуў запіс: «Апанасу Пятровічу Цыхуну з найлепшымі сяброўскімі пажадаваннямі. В. Быкаў, 18.XII - 78 г.»

З самага пачатку літаратурнага аб’яднання прымаў у ягонай дзейнасці актыўны ўдзел. Спачатку пісаў кароткія апавяданні, нарысы, затым пацягнула мяне і да паэзіі. Стаў пісаць вершы. Паказваў Міхасю Васільку. Ён пакрытыкаваў мяне, але сказаў, каб я ня кідаў пісаць. Асабліва мне падабаліся вершы Дануты Бічэль-Загнетавай, натхнялі мяне да творчай дзейнасці. Прайшло шмат гадоў. Зь цягам часу ў мяне назбіралася шмат вершаў, якія ўжо друкаваліся на старонках газеты «Гродзенская праўда» і інш. Я ўсе іх прааналізаваў, падправіў і паказаў Дануце Бічэль-Загнетавай. Усе вершы ёю былі прачытаны, зроблены заўвагі. Такім чынам паэтка дала ім аднаведную ацэнку й прапанавала да друку, да выдання першай маёй кніжкі вершаў над назвай «Легенды і балады Гродзеншчыны».

З заслужаным дзеячам культуры Беларусі, вядомым кампазытарам, паэтам Аляксандрам Канстанцінавічам Шыдлоўскім, якога песьні сёння сталі набыткам тысячаў людзей, гонарам Прынёманскага края, я пазнаёміўся ў пачатку ягонай творчай дзейнасці, калі ён толькі пачынаў складаць і пісаць свае цудоўныя песьні, прыблізна ў 1951 - 1954 гадох. Асабліва плённым быў пэрыяд ягонай работы ў Горадзенскім абласным Доме народнай творчасці ў якасці дырэктара, у 1960 годзе. Я ў гэты час працаваў інспектарам у Горадзенскім раённым аддзеле народнай асьветы. Мы пазнаёміліся і сталі шчырымі сябрамі-аднадумцамі, нас аб’яднаў патрыятызм, любоў да шматпакутнай нашай Бацькаўшчыны.

Я таксама пісаў праявічныя творы й вершы. Вось гэтыя абставіны і зблізілі мяне з Аляксандрам Канстанцінавічам Шыдлоўскім, бо і ён пісаў вершы, на якія ствараў музыку. Бывала напіша верш і тэлефануе мне, каб я зайшоў да яго, прачытаў напісанае ім і выказаў свае меркаваньні адносна якасці твора. Адзін другому дапамагалі ў творчасці. У выніку стараннай працы шмат песень ім напісана выключна на свае словы. Песьні гэтыя былі зьмешчаны ў зборніку пад назвай «Родны край». Кніжачку ён мне падараваў з наступным аўтографам: «Цыхуну Апанасу Пятровічу у знак нашай творчай дружбы ад Шыдлоўскага А. К. Гродна 20 ліпеня 1964 г.» Другі зборнік пад назвай «Ляці наша песня» ахвяраваў мне ў 1990 годзе: «Апанасу Пятровічу Цыхуну, цудоўнаму чалавеку, майму шчыраму сябру, ад аўтара ў знак нашай творчай садружнасці на ніве культуры беларускага народа. Гродна 9. X. 1990 г. А. Шыдлоўскі.»

Любоў да сьпеваў не пакідала Шыдлоўскага і раней, калі ён працаваў настаўнікам, выкладаў у чыгуначнай сярэдняй школе №45 гісторыю. У школе стварыў вучнёўскі хор, а пазьней хор настаўнікаў. Затым кіраваў хорам гарадской артэлі «Чырвоная зорка». Менавіта ў гэты пэрыяд ён адчуў недахоп сучаснай беларускай песні. Яе амаль не было. Яму захацелася напісаць песьню самому. Першая спроба і - удача, гэта была песьня «Беларусь савецкая». Песьня спадабалася Г.Цітовічу, які ўзяў яе ў рэпэртаўр Беларускага дзяржаўнага хору. Пасьля гэтага тэксты песень Аляксандра Шыдлоўскага друкаваліся на старонках абласной газеты «Гродзенская праўда». Іх сталі выконваць. Яны загучалі на сьвятах над бацькам Нёманам. Складаньню песень Аляксандар Шыдлоўскі прысьвечаў увесь свой вольны час.

Ягоны жыцьцёвы шлях, кола захапленьняў вызначылася для яго тады яшчэ, калі ён сьпяваў у ансамблі Шырмы, які адыграў вялікую ролю ў творчым лёсе Аляксандра Канстанцінавіча. Рыгор Раманавіч Шырма па-сапраўднаму раскрыў яму вочы на беларускую народную песьню. Яны сустрэкаліся ў Горадні, калі славыты фальклярыст прыязджаў на агляды мастацкай самадзейнасьці. У адзін з такіх прыездаў падпісаў Аляксандру Канстанцінавічу кніжку складзенага ім фальклёрнага зборніка: «А.К.Шыдлоўскаму, майму блізкаму сябру, на добры ўспамін аб нашых супольных жыццёвых дарогах, якія прайшлі разам, працавалі на карысьць свайго народа...»

Дзякуючы Аляксандру Шыдлоўскаму, майму шчыраму зь ім сяброўству, і я меў магчымасьць асабіста знаёміцца з Рыгорам Раманавічам Шырмам. Мы наведалі Рыгора Раманавіча ў гасьцініцы. У яго ў гэты час зь візытам была жонка памерлага паэта Валянціна Таўлая. Рыгор Раманавіч прыехаў у Горадню, каб падабраць са школаў раёна самых таленавітых вучняў для Менскай спецыяльнай музычнай школы. Як школьны інспэктар, я павінен быў яго суправаджаць разам з Аляксандрам Шыдлоўскім. Запомнілася, як Рыгор Шырма ў Індурскай школе захапіўся адным вучнем, які паходзіў зь вёскі Старая Дубавая, які яму прасьпяваў песьню «А калі памрэш ты, мой дзядок». Хлопчык гэты быў дрэнна апрануты, у клачавым каптаніку, у абіяках. Мізэрнага выгляду, але галасісты. Песьню прасьпяваў з асаблівым пачуцьцём, так што Рыгору Шырме вельмі спадабалася. Ён падышоў да гэтага хлопчыка, абняў яго й

пацалаваў. Гэтага хлопчыка забралі ў Менск, але які ягоны далейшы лёс - ня ведаю.

Былі мы і ў Капцёўскай школе, дзе нас прыняў дырэктар школы Іван Здановіч, шчыры беларус, мой сябра, і ягоная жонка Вольга - настаўніца беларускай мовы і літаратуры, якая была родам з Пружанаў, з родных мясьцінаў Рыгора Раманавіча Шырмы, дзе ён у Пружанскай царкве некалі кіраваў царкоўным хорам. У гэтай школе Рыгору Шырму вельмі спадабалася абстаноўка, і мы па прапанове гаспадароў у ёй і заначавалі. Рыгор Раманавіч быў у добрым настроі. Мне запомніўся яго расказ, як ішоў ён празь Белавежскую пушчу і на яго напаў стары зубр, адзінец, які ганяў яго, Рыгора, вакол старога, тоўстага дуба, аж пакуль не пасьпеў на падмогу лясьнік. Аляксандар Канстанцінавіч ставіўся да мяне зь вялікай прыхільнасьцю, дапамагаў мне. У 1962 годзе да пэўнай дэкады ў Рэпэртуарным лістку (у дапамогу калектывам мастацкай самадзейнасьці), які выпускаў Горадзенскі Дом народнай творчасьці, па ягонай прапанове на першай старонцы быў апублікаваны і мой літаратурны твор - «Легэнда аб Прынёманскім краі». Легэнда гэтая выкарыстоўвалася школьнымі мастацкімі самадзейнымі калектывамі народнай творчасьці і ставілася на сцэне Горадзенскага тэатра, раённымі школьнымі калектывамі Капцёўскай сярэдняй школы і Грандзіцкай васьмігадовай школы, кіраўнікамі творчых калектываў Капцёўскай школы П. Ганчарэвічам і Грандзіцкай школы - Г. Кісель. «Легэнда аб Прынёманскім краі» ў тых часы карысталася добрым посьпехам.

Дзякуючы Аляксандру Канстанцінавічу Шыдлоўскаму, мне пашчасьціла асабіста пазнаёміцца, затым пабываць на канцэрце славутага сьпевака Міхася Забэіды-Суміцкага, паслухаць яго выступленьне, ягоны цудоўны голас. Адбылося гэта ў 1963 годзе, калі культурная грамадзкая нашай рэспублікі мела рэдкую магчымасьць слухаць канцэрты непараўнальнага «беларускага салаўя» ў Менску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Пінску, Берасьці, Баранавічах, Слоніме, Ваўкавыску, Лідзе і ў нашай Горадні.

Выступленьне ягонае ў Горадні адбылося пад вечар у залі Палаца культуры тэкстыльшчыкаў. Людзей было столькі, як кажуць,

не было дзе і яблыку ўпасыць. Сядзячы ў залі разам з Аляксандрам Канстанцінавічам Шыдлоўскім, мне ўпершыню тады выпала магчымасць пачуць голас, як казалі «Салаўя Бацькаўшчыны мілай», паслухаць у ягоным выкананні цудоўныя беларускія песьні, убачыць, і дзякуючы Аляксандру Шыдлоўскаму, пасыля канцэрту разам зь ім падыйсьці да гэтага славутага сьпевака й асабіста пазнаёміцца зь ім. Сустрэча гэтая помніцца мне да сёньняшняга дня.

Аляксандар Канстанцінавіч Шыдлоўскі мне расказваў, што ён са сваім шчырым сябрам, ягоным стрыечным братам Язэпам Урбанавічам часта наведвалі Міхася Забэйд-Суміцкага, калі ён жыў у Варшаве, былі ў яго сьціплым пакойчыку, гасьцявалі. Наведалі яго і ў час вайны 1939 года, калі Міхась Іванавіч Забэйда-Суміцкі быў цяжка хворы.

* * *

З мастаком Аляксандрам Іванавічам Ліпенем я пазнаёміўся пасыля ягонай дэмабілізацыі з арміі ў 1950 годзе. У Горадні ён стаў працаваць на электрастанцыі. У выходныя дні часта выязджаў на эцюды, часам запрашаў і мяне. Празь некаторы час у яго сабралася шмат розных пейзажных карцінаў, зь якімі ён стаў удзельнічаць у раённых, абласных і нават рэспубліканскіх і Ўсесаюзных выставах. Спачатку пісаў толькі пейзажы, але зь цягам часу стаў ляпіць бюсты, і зь яго атрымаўся някепскі скульптар.

Я ў тых часы працаваў школьным інспэктарам. Мне трэба было ў Лашанскай школе абсталяваць мэмарыяльны музэй славутага сына прыёманскай зямлі, заснавальніка беларускага мовазнаўства і філялёгі Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Вось гэтыя абставіны і зблізілі мяне з Аляксандрам Ліпенем, вядомым ужо жывапісцам і скульптарам. Лёс нам наканавань у творчай дзейнасьці стаць шчырымі сябрамі.

Майстэрні ў Аляксандра Ліпеня не было. Умовы жыцця склаліся цяжкімі. Карціны пісаў і ляпіў бюсты ў звычайнай кухні. Вось я і заглянуў да яго, зьвярнуўся з просьбай, каб ён стварыў для музэя скульптурны партрэт Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Пастановай выканкама Горадзенскага райсавета дэпутатаў працоўных на гэта былі выдзелены сродкі - 250 рублёў. Аляксандар Іванавіч пагадзіўся. Скульптурны партрэт заснавальніка беларускага мовазнаўства й філялёгі атрымаўся вельмі добры. Сярод музэйных экспанатаў у Лашанскай школе ён заняў ганаровае месца.

З той пары мы з Аляксандрам Іванавічам Ліпенем у творчай дзейнасці сталі амаль роднымі братамі. Я займаўся літаратурай, пісаў вершы, а Аляксандар Іванавіч пісаў пейзажныя карціны, стаў на мае вершы ляпіць скульптурныя партрэты, выконваў творы ў разьбе па дрэве.

Аднойчы ў адным часопісе я прачытаў аб дубах-волатах, што мала іх засталася пасля вайны, што дубровы складаюць толькі тры працэнты агульнай плошчы горадзенскіх лясоў. Менш стала і славурых дубоў-волатаў, але тыя, што засталіся, - наша нацыянальнае багацце. Шмат якія зь іх апеты й услаўлены паэтамі і пісьменьнікамі, пра іх чытаем у летапісах, пра іх расказваюць сівыя легенды.

Ёсць такія дубы і ў нас. Да сённяшняга дня растуць тры дубы-волаты побач зь вёскай Парэчча, ля дарогі, што вядзе да Друскенікаў у Летува. Адзін зь іх зьяўляецца найстарэйшым дрэвам былой Горадзенскай пушчы. Аб гэтым я прачытаў у польскім даведніку, дзе ўказана, што яму больш за 815 год. Акружнасьць пня - 7 мэтраў 20 сантыметраў.

У яго ня раз білі маланкі. Маланкі і высмалілі вялікае жарало, у якое можа заехаць аўтамабіль. Але стары дуб, пасечаны маланкамі, не засыхае. Штогод на вясну на ім распускаюцца кволыя лісточкі, паступова яны мацнеюць і ўтвараецца пышная зялёная крона. Гэты дуб-волат старажылы назвалі дубам Яна Чачота. Беларускі й польскі паэт, фальклярыст Ян Чачот у свае апошнія гады жыў у Друскеніках, часта наведваў Горадзенскую пушчу, кажуць, адпачываў пад дубам, пісаў свае творы. Пахаваны Чачот непадалёку на могілках у суседняй вёсцы Ротніца ў Летуве.

Непадалёку ад дуба-бацькі стаяць два ягоныя сыны, якім каля пяцісот год, а можа і болей. Шмат бачылі яны на сваім вяку, многае чулі. І сёння вядуць ціхую гамонку з вольнымі, роднымі вятрамі Беларусі аб даўно мінулых днях сivoй даўніны. Дубы-волаты натхнілі мяне да напісаньня верша «Дуб Яна Чачота». Адбіць лёс мяне зьвёў зь Яўгенам Канстанцінавічам Петрашэвічам, пачынаючым тады кампазытарам, які ў 1955 годзе працаваў у Белэстрадзе, а з 1956 года ў музычнай школе і вёў аркэстравую групу Народнага ансамбля «Нёман». Мы часта сустракаліся на абласных аглядах мастацкай самадзейнасьці школьнікаў. Пасябралі. Аднойчы я яму паказаў свой верш «Песь-

ня пра Кастуся Каліноўскага». Верш гэты ён узяў і празь некаторы час паказаў мне напісаную да яго музыку. Прасьпяваў, і мне песня спадабалася. Зараз яна часта выконваецца школьнымі мастацкімі калектывамі. З той пары мы сталі шчырымі сябрамі, аднадумцамі, і ён на мае словы напісаў яшчэ некалькі песень.

З Аляксеем Міхайлавічам Пяткевічам знаёмыя мы даўно, калі я працаваў інспэктарам Горадзенскага раённага аддзела народнай асветы, а ён - у Горадзенскім пэдынстытуце. Але больш цесныя сувязі адбыліся, калі я стаў зьбіраць экспанаты й асабовыя рэчы вядомага беларускага вучонага, акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага, з мэтай адкрыцьця музэя на ягонай радзіме ў вёсцы Лаша. Гэта ў тых часы быў адзіны чалавек, які маю ідэю ўсямерна падтрымаў, дапамагаў у зборы экспанатаў. А найбольш духоўна парадніліся мы зь ім у дзень адкрыцьця музэя Яўхіма Фёдаравіча Карскага ў Лашанскай школе. Адбылося гэта 15 сьнежня 1964 года. Вось гэта для нас было сапраўднае сьвята, урачыстасьць. На адкрыцьцё музэя з'ехаліся кіруючыя асобы, начальства, настаўнікі й вучні школаў сельсавета й нават раёна.

З той пары мы сталі шчырымі сябрамі. З Аляксеем Міхайлавічам я выступаў на тэлевізіі (ён тады веў тэлеперадачу «Кнігарня»). Запрашаў яго на канфэрэнцыі настаўнікаў, у школы. Ён быў на маіх юбіляях, на прэзэнтацыях маіх кніжак і іншых мерапрыемствах.

Добрыя адносіны ўсталяваліся ў мяне і з народным паэтам Беларусі Нілам Гілевічам, які заўсёды быў адным з самых уважлівых і ўдзячных чытачоў маіх кнігаў: «...Ні адну кнігу ў апошні час я не чытаў з такім задавальненьнем, так доўга (нібы завучваючы напамяць) і так смакуючы, як слоўнік Апанаса Пятровіча Цыхуна «Скарбы народнай мовы». Чытаў некалькі тыдняў, «дозамі» па восем-дзесяць старонак, і днём нярэдка лавіў сябе на шчасьлівым прадчуваньні, што вечарам зноў разгарну гэты томік і зноў буду слоўца за слоўцам уголас вымаўляць і асвойваць... І буду рада-вацца, што гэты слоўнік ёсьць, што ён выйшаў у сьвет, і што сабраное пад яго вокладкамі ўжо ня згубіцца і не прападзе; захапляцца навуковым і патрыятычным подзьвігам настаўніка, які доўгія дзясяткі гадоў ахвяраваўся, колькі хапала сіл і часу, на гэту выдатную працу; а ганарыцца тым, што ёсьць на сьвеце такі чуд - беларуская мова, што яна дадзена Богам вялікаму славянскаму народу і

што я, грэшны, да гэтага належу».

Не забывае пра мяне і стары горадзенскі арол - Васіль Быкаў. З чужыны павіншаваў з Новым 2002 годам:

«Шаноўны Апанас Пятровіч, найперш з Новым годам Вас і сьвятымі Калядамі. Дзякуй Вам за Вашыя кнігі і віншаваньні, я далучаюся да высокіх і справядлівых слоў Ніла Гілевіча - Вы іх заслужылі. Як толькі сын Ваш перадаў кніжкі, я іх прачытаў і захацеў патэлефанаваць Вам, але Ваш Генадзь даў мне няправільны нумар тэлефона, і мае спробы ўсе аказаліся няўдалыя. Ну але хоць позна - цісну Вашуруку з удзячнасьцю за тое, што Вы робіце і наогул за тое, што ёсьць такія ветэраны-патрыёты тым болей на Гарадзеншчыне, якая і ў маім сэрцы займае самае пачэснае месца. Дай Вам Бог шмат гадкоў пад цёплым сонейкам!

Абдымаю Вас - В.Быкаў»

Ня верыцца, што жыцьцё прайшло й больш ня вернецца. Яно перад маімі вачыма, асабліва юначэ. Бачыш сваіх блізкіх, знаёмых, зь якімі яно працякала. Асабліва запомніўся мой шчыры сябра са школьных часоў, калі мы вучыліся ў польскай настаўніцкай сэмінарыі ў Горадні, паляк, зь якім я сядзеў за адным сталом - Янак Залэнскі. Шчыры мой аднакурснік, які часта прыязджаў да мяне з Варшавы. У Варшаве ён, як і я, працаваў школьным інспэктарам, па-польску - куратарам. Ён вельмі паважаў мяне і паўтараў: « Jak ja z Tobą, to jestem zdrowy i mlody, a bez ciebie - stary i chory.»

Прасіў, каб я наведаў яго ў Варшаве, але не дачакаўся, раптоўна памёр. Да сеньняшняга дня захаваліся ў мяне яго шчырыя віншаваньні, паштоўкі. Вось адна зь іх:

«Warszawa - 14.12.1989 г.

Kochany mój Przyjacielu i Bracie! Życzymy Tobie, Twojej małżonce, synom i ich rodzinom w Nowym 1989 roku - najlepszego zdrowia, szczęścia i wszelkiej pomysłowości oraz życzymy sobie Twojej wizyty u nas. Łączymy uściski i ucałowania Wanda i Janek Załęscy, zawsze cię kochające i szanujące».

Вось з такімі шчырымі пажаданьнямі зьвяртаўся да мяне мой сябра Янак Залэнскі. Пасьля сьмерці ягоная жонка Ванда прасіла

мяне, каб я прыехаў, наведваў яго магілу, але я гэтага дастоль не зрабіў. Не магу сабе дараваць сваю віну ў адносінах да шчырага сябра юначых год...

Самым блізкім, шчырым і дарагім сябрам з часоў маёй вучобы ў польскай настаўніцкай сэмінарыі ў Горадні, апрача Янкі Залэнскага, паляка, для мяне быў мясцовы, тутэйшы беларус Уладзімір Іванавіч Баран. Выдатны пэдагог, заслужаны настаўнік Рэспублікі Беларусь. Ён, будучы на пэнсіі, часта наведваў мяне, а я - яго. А калі прыезджаў з Польшчы Янак Залэнскі, мы ўсе ўтрох збіраліся разам у маю хатку. Гэта былі ў нас урачыстасці, сьвятыя дні й вечары. Былі мы, як родныя браты. Успаміналі мінулыя часы, сваіх блізкіх і знаёмых аднакурснікаў па вучобе ў польскай сэмінарыі і сваіх прафэсараў. Гэта нас яшчэ больш яднала, збліжала.

Апрача Янкі Залэнскага да сённяшняга дня ў Польшчы жыве мая сяброўка юнацтва пані Марыся Эйсмантоўна, якая не забывае мяне, піша лісты, напрыклад, праз сваю сястру Рэню перадала мне віншаваньні з Новым 1997 годам. А ў адным са сваіх лістоў пісала:

„Chcę podziękować za mile spędzone chwile... Cieszyłam się z tego spotkania, ale przy pożegnaniu było mi bardzo smutno, chciała się z tobą zostać na zawsze, coś mnie ruszyło, nie odchodzisz ode mnie, nie mogę spać, sapomnieć Ciebie, jesteś stale przy mnie...»

Усяму бывае пачатак і ўсяму бывае канец. Адыішлі ад мяне мае бацькі, брат і сястра, дарагая жонка, мае шчырыя й добрыя блізкія сябры й знаёмыя, зусім нядаўна пакінуў мяне і вядомы кампазытар Аляксандар Шыдлоўскі. Літаральна за некалькі месяцаў да ягонай сьмерці пасьпелі мы зь ім завяршыць словы й музыку да песьні, прысьвечанай самай вялікай нашай нацыянальнай каштоўнасьці - беларускай мове.

Ты родная мова, як звон жаўруковы.

Як Неба прываблівых думак і мар.

Ты нацыі нашай жыцьцё і аснова,

Бяцэнны скарб сэрцаў, Усавышняга дар!

Часта сьніцца мне мая Кунцаўшчына. Цяпер яна, на жаль, цяжка захварэла і ніякія лекары ёй ужо не дапамогуць. У вёсцы засталася ўсяго некалькі старэнькіх бабулек. Апошнія хаты зусім пу-

стыя, зьнямелі. Для мяне ж яна такая, як і дзесяцігодзьдзі таму.

*Кунцаўшчына-вёска стала ты другою,
Анямеў у прысадах тваіх пчолак гуд.
А мяне ўсё цягне у босае дзяцінства,
У кунцаўскі імшалы дзедаў родны кут...*

.....

Легенды і балады Гродзеншчыны

ПРЫНЯМОННЕ

Цудоўны край наш! У прыволлі
Гамоніць Нёман між лясоў.
Дубы - асілкі ў наваколлі
Вартуюць тайны курганоў.

О, край наш родны! Край герояў!
Край ніў бязмежных і лугоў.
Край рэк люстраных і азёраў,
Край слаўных дочак і сыноў.
1969 г.

ЛЕГЕНДА АБ ПРЫНЁМАНСКІМ КРАІ

Багата цудоўных легендаў народ
Хавае аб нашай краіне.
Я знаю адну, можа, тысячу год
Жыве у народных ўспамінах.

Аднойчы ў наш край, край зарніц залатых,
Прыйшлі тры браты шукаць волі.
Ўзышлі на прынёманскі бераг круты
І глянулі ў даль наваколля.

Цудоўны тут край: бары, пушчы шумяць.
Шмат дзічы, і птушак спеў звонкі.
Крыніцы шапочуць, азёры блішчаць,
А ноччу ў іх - месяц і зоркі.

Адзін з іх пытае: “ Скажыце, браткі,
Ў чым людзі апрануты ходзяць?
Якая ў іх мова, і край тут які,
І звычай які ў народзе?”

Браты адказалі: “ Нам Маці-Зямля
Аб людзях ўсю праўду раскажа,
Яна і шляхі да людскога жылля
У пушчах імшалых пакажа.”

Старэйшы брат вухам прыпаў да зямлі
І чуе, як цяжка бор стогне,
Як звоняць сякеры, гамоняць лугі,
Гукае ратай на загоне.

Устаў ён і кажа: “ Народ тут жыве
З пачэснае працы сялянскай,
Старанна працуе ён там на сябе,
Бо ўлады, відаць, няма панскай.”

Малодшы брат вухам прыпаў да зямлі
І чуе: смех льецца наўкола.
Звіняць збажыною мядзянай палі,
Напоўнены песнямі сёлы.

Устаў ён і кажа: “ О песенны край!
Жышце ў дабрабыце, патолі.
У песнях краіна квітнее, бы май,
Нячутна праклёнаў нядолі.”

Вось трэці брат вухам прыпаў да зямлі
І чуе, што ў кузнях сталёвы
Стук-звон раздаецца, уздыхаюць мяхі -
Рыхтуюць мячы і падковы.

Устаў ён і кажа: “ Народ тут вядзе
Жыццё свое ў мірнай краіне,
Але хто з мячом да яго забрыдзе,
Той сам ад мяча і загіне.”

Браты на паляну лясную прыйшлі -
Прад імі сялянскія хаты.
Ў іх дзверы адкрыты, у хату ўвайшлі,
І бачаць стол з ежай багаты.

На белым абрусе хлеб свежы ляжыць,
Як месяц на небе бязрогі.
Збаночак з мядовым напіткам стаіць -
Гасцінец вандроўным з дарогі.

Па звычайу, мове пазналі яны,
Па песнях, якіх тут бяздонне,
Што край іх чароўны, азёрны, лясны
Завецца спрадвек Прынямоннем.

І кажуць браты: “ Мы ўсе землі прайшлі,
Й да вас завіталі, славяне.
Гасцінней краіны нідзе не знайшлі -
Яна хай Радзімай нам стане.”

1987 г.

БАЛАДА ПРА ДАВЫДА ГАРАДЗЕНСКАГА

То не шум завірухі драпежнай,
І не бор медзю-соснамі звоніць.
Гэта Нёман разліўся бязмежна
Ціха з князем Давыдам гамоніць.

Над Гародняй праходзяць стагодзі,
А ты спіш у кургане, князь любви!
Помніць вораг твой меч... Чуюць людзі,
Як гудуць гарадзенскія трубы.

Над курганам ля кручы Каложы
Плача ночкаю ветрык, гамоніць.
Князю сніцца, што безліч з-за Гожы
Крыжакоў да Гародні падходзіць.

І чуе: праз пушчы, лясы і туман,
Ганцом праз нябачныя гоні,
Склікае у Гродзенскім княстве сурма
Па вёсках і сёлах пагоню.

На покліч пагоні трывожнага дня
З кургана князь спешна выходзіць.
Дзед Русы яму ўжо сядлае каня -
Пагрозна ён латамі звоніць.

Князь спрытна сядзе і шпорыць каня!
За ім беларусаў - лавіна,
З камень высякаючы іскры агню,

На ворага мчыцца дружна.

Дружныны ваярскай не ў сілах стрымаць
Ні пушчы, ні ветру, ні гоням!
Давыдавы воі на конях ляцяць
На покліч крылатай пагоні.

А ў Замку над Нёманам, побач акна -
Дачка Гедыміна — Бірута.
З паходу Давыда чакае яна,
Ў вачах яе слёзы і смутак.
1999 г.

СКАРЫНУ

Лякарскіх спраў Францыск Скарына,
Бы промень той, свяціў для нас.
Вярнуўся з Падуі ў краіну,
У Полацк свой у змрочны час.

Затым у Вільні пры вярыгах,
Дзе Зніч над Віліяй іскрыў,
Заклаў друкарню, потым кнігу
Свайму народу падарыў.

Збіраў навуку па ўсім свеце.
Сын слаўнай полацкай сям'і.
І меў заўсёды на прыкмеце,
Што будзе светла на зямлі.

Адкрыў ён простым людзям вочы
І Белай Русі даў прасвет,
Қаб мова з песняю дзявочай
Жыла, звінела на ўвесь свет.

Канае ноч. Ірдзее ўсходю
І сонца срэбрам красіць росы.
Прад лекарам сваім дзівосным
Схіляе галаву народ.
1991 г.

БАЛАДА ПРА АДАМА МІЦКЕВІЧА

Наваградскі край, хутарочак Завоссе!
Нязнаны куток беларускай зямлі.
А стаў ты нам сёння дарожшы на свеце,
Мы з Ордам цябе з забыцця ўзнялі.

Ты стаў нам бясцэнным, бо даў нам сыночка,
Што край наш праславіў, узяў на ўвесь свет,
Вядомы ўсім людзям наш Адам Міцкевіч,
Тутэйшы ліцьвін, ўсяму свету - паэт.
Спачыў ён далёка ад мілай айчыны,
У Кракаве слаўным, на Вавэлю ён спіць.
Душа яго мкнецца да родных мясцінаў,
Выгнаннікам вечным не можа ён быць.

Купальскаю ноччу ўстае ён з Вавэлю,
Як папараць-кветка ў барах зацьвіце,
Да Нёмна свайго, да палёў родных крочыць -

Душу супакоіць, што ў доўгай нудзе.

Бо клічуць чароўнае возера Свіцязь,
Славуты Курган навагрудскай грады.
Ідзе да каханай адзінай Марылькі -
На Могільнік, дзе спачываюць дзяды.
2001 г.

МАГІЛЫ ПАЎСТАНЦАЎ К. КАЛІНОЎСКАГА

Ўсё знямела з гадамі дазвання
На слязьмі спаласканай гары,
Толькі чутна, бы ў час раставання,
Глуха плачуць начама вятры.

Тут паўстанцаў калісь пахавалі.
Чэзлы хмызнік, каменні, крыжы.
З іх імёны дашчэнту злізалі
Праз стагоддзі з вятрамі дажджы.

І часоўня, як склют... На званіцы,
Ў хілай вежы заснулі званы.
Гаспадараць тут сёння начніцы,
Ў небе кружаць падчас каршуны.

Ціха спяць тут браты Кастусёвы -
Хлопцы з вёсак, наднёманскіх ніў...
Ўспамінаюць іх пушча, дуброва -
Дрэмле памяць аб іх ў цішыні...

ЯЎХІМУ ФЁДАРАВІЧУ КАРСКАМУ

Сярод лашанскіх хілых хат,
Ў царкоўнай школе прыдарожнай,
Ты свет убачыў; сказаў шмат
Пакінуў нам аб вёсцы роднай.

Тут першы раз прамовіў ты
На роднай мове мамы словы.
Цябе живіў лес праз гады
Настоем хвойна-чабаровым.

Любіў ты слухаць спеў дзяўчат.
Матулі сказ ў цішы журботнай.
І грому дальняга раскат
Над вёскай Лашай, ціхай, роднай.

Ты лёс Радзіме прадказаў.
Нашчадкам зычыў долі шчаснай.
З-за чорных хмараў нам заззяў
Навукі промень зоркі яснай.

Штогод у нас - ўрачысты час:
Святкуем Дзень твой нараджэння.
Імя твае жыве ў нас -
Яно не згасне ў пакаленнях.

1994 г.

СЕЕ ВОСЕНЬ ЯНТАР

Памяці паэта Міхася Васілька

Васільком узышоў ты на золку ў расе,
На бацькоўскай палосцы пясчанай.
І падняўся з зямлі, каб у майскай красе
Для Радзімы стаць краскай жаданай.

Цябе сонца пякло, злосна дзьмулі вятры,
Засыхаў ад журбы на прадвеснях,
І пяскі засыпалі ў час змрочнай пары -
Ты ж братоў на змаганне зваў песняй.

А калі занялася на ўсходзе зара,
Узышла і над Нёмнам заззяла,
З ёй няволя прайшла, залатая пара
Нас навекі з братамі ўз'яднала.

Паляцела ў прастор твая песня, як звон!
Але песня табой не дапета...
Смерць раптоўна ўзяла цябе ў вечны палон,
І не стала трыбуна-паэта.

Ты ляжыш, наш пясняр. Сее восень янтар.
І магіла вянкамі ўся ўкрыта.
Журавы пакідаюць наш родны абшар -
Не збудзіць ім цябе сваім крыкам.

Але імя тваё будзе жыць у вяках
Там, дзе Нёман нясе свае воды,

Дзе Баброўня твая патанае ў садах,
Дзе над Котрай рунеюць усходы.
1972 г.

БАЛАДА ПРА НАШ ГОРАД ГАРОДНЮ

Над Нёмнам блакітным, у ліпах, дубах,
Бы стужкаю, лесам спавіта,
Фарпостам, Гародня, стаіш у вяках,
Славутая крэпасць з гранітаў.

І чутна, як ціха, пяшчотна вада
Цалуе ля Замка сівыя граніты.
На кручы Каложы ў задуме, адна
Маячыць, бы прывід, смугою спавіты.

Ёй сняцца абрысы паўстанцкіх магіл.
Прад ёю ўзнікаюць сыноў сілуэты -
Давыд Гарадзенскі, наш Быкаў Васіль,
Кастусь Каліноўскі, Карпюк і паэты...

Яны адышлі на свой вечны пакой.
Застылыя сэрцы пакінулі біцца.
А крэпасць Гародня ўсім сэрцам, душой
Ў святынях сваіх будзе вечна маліцца.
2005 г.

ДУБ ЯНА ЧАЧОТА

Дуб у Гродзенскім раёне, які лічыцца за найстарэйшае дрэва ў былой Гродзенскай пушчы (абвод пня - 7,2 метра).

Застыла пушча ў жніўенскай красе.
Рупліва ткуць свой шлях у вырай гусі.
Парэцкі дуб купаецца ў расе -
Як волат непакорнай Беларусі.

І Ян Чачот лічыў яго сваім,
Пад ім складаў нам песні пра Айчыну,
А волат-дуб схіляўся перад ім,
І песняру наказ даваў, як сыну.

Яго мая кранаецца рука,
А ён нібыта выкаван са сталі...
Прайшлі стагоддзі ў звоне жаўрука,
Чуб перуны яму не раз часалі.

А дуб славуты, быццам малады,
Хоць год яму семсот, а можа болей,
Кранае шапкай зорак залатых, -
Стагі сялянскія вартуе ў полі.
1978 г.

ШТО БЛУКАЕШ САМОТНАЮ НОЧКАЙ?

Вербы звесілі косы над рэчкай.
Месяц зоркі пасе ў вадзе.

Што блукаеш самотнаю ночкай,
І куды ты, мой любы, ідзеш?

У свеце шмат усялякіх дарогаў.
Мне мілей з іх адна - праз лясы.
Па якой к нам да родных парогаў
Прылятаюць на весну буслы.

Нібы прывід самотны і весні,
Ходзіць хлопец ля ціхіх крыніц.
І складае ад сэрца ім песні
Пра каханне дзяўчат-чараўніц.

Пльвучь песні квяцістым узорам,
А дзявочыя думы — смугой.
То ўзлятаюць з надзеяй да зораў,
То зноў плачучь балючай тугой.

Спяць палі ночках ціхай, гуллівай,
Спачываюць у бляску зары...
Коціць воды свае мітусліва
Срэбны Нёман праз пушчы, бары...

МОЙ ЛЮБЫ КРАЙ

Мой любы край, дзе Нёман вольны
Пльве, як песня між лясоў.
Дубы-асілки ў наваколлі
Вавртуюць тайны курганоў.

Я чую дзіўны зван крыніцаў,
Мне мілы сэрцу шум бароў.
Люблю глядзіць на блеск зарніцаў
І слухаць спевы жаўрукоў.

Мне не абняць прастораў края,
Бязмежных ніў, лясоў, лугоў.
І толькі сэрцам адчуваю
Усю красу зямлі бацькоў.

О, Беларусь — ты край наш весні
Ты расцвітай і вольны будзь
Хай мова родная і песні
З народам вечна тут жывуць.

Верш пакладзены на музыку А. Шыдлойскім

ПЕСНЯ ПРА КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА

Гамоняць над Нёмнам дубы векавыя.
І песнямі славіць паўстанцаў народ.
Прайшоў Каліноўскі шляхі баявыя -
Іх ведаюць пушчы, балоты, чарот.

На плошчы Лукішкай пад сум люду вёскі,
Пад бой барабанаў і зван кайданоў
Жыццё малодое аддаў Каліноўскі
За Белую Русь і за волю братоў.

Над краем гады праплылі чарадою,
І голас жалейкі разнеслі вятры,

А слава аб нашым народным героі
Жыве, як святло прамяністай зары.
1988 г.

БАЛАДА ПРА ЭЛІЗУ АЖЭШКУ

У засені дрэваў спіць домік Ажэшкі,
Сваёй белізною прыцягвае зрок.
Людзей з наваколля вялі сюды сцежкі:
Ў ім Цётка была і з Кушлян - Бурачок.

Жыла ў ім Эліза світальнаю птушкай,
Зязюля адкоўвала вёсны гадоў.
А Нёман, як бацька, туліў яе, гушкаў
Пад шум ціхі хваляў, пад звон жаўрукоў.

Жыццё прысвяціла пакрыўджаным лёсам.
І простаму люду любоў аддала.
Тут шлях свой спыніла ў світанні бялёсым,
Адсюль на спачынак свой вечны пайшла.

А сёння ў скверы задумліва-светлым
Пяснярка ў граніце над рэчкай стаіць.
Са словамі ласкі і позіркам ветлым
На Гродна Эліза спакойна глядзіць.

А ў ціхую ноч на Купалле Ажэшка,
Як папараць-кветка ў барах зацвіце,
З свайго педэстала сыходзіць з усмешкай
І ціха да роднага Нёмана ідзе.

Ідзе, як калісьці, сцяжынкаю вузкай
Туды, дзе на хвалі пускала вянкi,
Дзе краскі збірала з палёў беларускіх
І ў косы ўплятала сабе васількі.
1989 г.

ЯНКУ КУПАЛУ

Пад звон ланцужны ў змрочны час,
Калі край цемра спавівала,
З народных ніў, з сялянскіх мас
Прыйшоў да нас пясняр Купала.

І склаў нам песню аб вясне,
Уплёўшы ў песню кветкі-словы,
Што спалі ў сэрцы дзесь на дне
Загнанай нашай роднай мовы...

А ў цяжкі час, калі на край
Звярэ фашысцкае напала,
Магільны дол для воўчых зграй
Прарочыў выкапаць Купала.

Цвіце Радзіма, нібы май,
Купалам ўзвышана ў песнях...
Шумяць лясы, гамоніць гай,
Шчабечуць птушкі на прадвеснях.

ПРЫЗНАННЕ ЯКУБУ КОЛАСУ
Да 110-годдзя з дня нараджэння

Мы доўга таміліся ў цяжкай няволі,
Цярпелі пакуты, знявагі і здзек.
Яскравага сонца не бачыў ніколі
Панамі пакрыўджаны наш чалавек.

Пясняр! Твае песні не мелі граніцаў,
Яны прыляталі з Усходу да нас
І хвалямі Нёмна, вадою крыніцаў
Плылі к нам у змрочны і горкі той час.

Настала часіна, калі з хваляваннем
Мы ўбачылі родных сваіх землякоў.
Яны нам прынеслі ў хаты світанне —
Парвалі тут пуці прыгонных акоў.

Ты родную нашу бацькоўскую мову,
З якой насміхаліся невук і кат,
Падняў да вышыняў і роднаму слову
Даў выйсце з пахілых, закураных хат.

І сёння звініць яна ў родных прасторах —
Бел-чырвона-белы наш сцяг ў вышыні ...
Ў Крывіцкай Пагоняй імкнецца да зорак
І скача у неба на белым кані.
Максіму Багдановічу

Ў задуме лес, маўчаць бары.
Прыціхлі ў сёлах хаты.
Пяюць пра “Зорку” песняры,
“Ад родных ніў...” - дзяўчаты.

Цябе няма: пакінуў нас.
А песні ўслед лунаюць.
І васількі ў жытнёвы час
Твае нам расцвітаюць.

Не здзейсніў мар, аб чым ты сніў.
У свет куде зязюля.
Далёка ў Ялце ты спачыў,
А ў нас - твая матуля.

Дзе кіпарыс, дзе неба ціш,
Дзе мора, шум прыбою -
“Венеру”-зорку вечна сніш
З “Вянком” пад галавою.

Штогод вяночак над табой
Сплятаюць ў небе гусі,
Калі ляцяць у вырай свой
З далёкай Беларусі.
1991 г.

ГІМН БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

О матчына мова! Крывіцкая мова!
У роднай старонцы красуй, маладзей!

Хоць нелюдзі сыкаюць, ладзяць аковы,
А ты нам на славу жыві, прыгажэй!

Хай злыдні лютуюць. Грымяць навальніцы,
Цябе не заглушаць ніколі. О не!..
Бо выткана ты нам са звону крыніцаў,
Дзе люд Беларусі спрадвеку жыве.

Дзе шлях свой цярэбіць да Балтыкі Нёман,
Дзе дрэмле ўрачыста ў вяках Белавеж,
Дзе клікала ў бой з крыжакамі Пагоня -
Там родная мова між нас не засне.

Ты, родная мова, - як звон жаўруковы.
Як неба прываблівых думак і мар,
Ты нацыі нашай жыццё і аснова,
Бяссэнны скарб сэрцаў, ўсявышняга дар.
Верш паклаў на музыку А. Шыдлоўскі

КРАЙ МОЙ ТАМ...

Край мой там, дзе родны гоман,
Звон у небе жаўрука,
Дзе блакітны ўецца Нёман
З ціхім чоўнам рыбака.

Край мой там, дзе спеў дзявочы,
Сёлы ўтулены ў сады,
Дзе хлапцоў чаруюць вочы
Прыгажуняў маладых.

Край мой там, дзе ніваў далі
Ў шыр бязмежную ляглі,
Дзе жытнёвай срэбнай хваляй
Звоняць коласам палі.

Край мой там, дзе ў наваколлі
Дрэмлуюць славы курганы.
Дзе прайшлі па гонкім полі
Віхры страшныя вайны.

Край мой там, дзе я вясною
Нарадзіўся, свет пазнаў.
І ўсім сэрцам і душою
Край свой родны пакахаў.
1976 г.

Верш паклай на музыку А. Шыдлоўскі

БАЛАДА ПРА ЗАСТАВУ ВІКТАРА УСАВА

Пагаслі на ўсходзе начныя зарніцы, -
Павісла злавесна вакол цішыня,
Знямела ўсё ў лесе. Дазоры граніцы
Ў трывозе чакалі бяхсмарнага дня.
А там, дзесь за шэрай заслонай канала,
Між соснаў імшалых, самотных шыпшын
Зямля ад людскога натоўпу стагнала,
Здалёку плыў рокат варожых машын.
І раптам - бы гром пракаціўся ў прасторы,
Маланка рассекла паўнеба хвостом.

“Да зброі, рабяты!” - ўскрычалі дазоры,
І лес ахапіўся пякельным агнём.
“Напад вераломны!”, “Фашыцкая зграя!” -
Шарыпаў, як сокал, кідаецца ў бой,
Прыблудаў свінцовым дажджом палівае,
Сячэ іх і косіць агністай касой.
Фашысты на міг прыпынілі атаку,
Як глянуць, наўкола іх трупы ляжаць.
Ды зноў загрымелі пачварныя танкі,
Лавінай паўзуць, каб заставу зламаць.
Насустрач ім рынуў асілак Сцябайла,
Агнём вымятае страшыдлаў стальных, -
Ды ў сэрца ўпілося фашыцкае джала,
Ён крыкнуў: “Наперад!” - упаў і заціх.
Ўжо месяц двурогі над лесам узняўся,
І глянулі зоркі з-за хмараў сівых.
З дазору жывы толькі Усаў застаўся,
Ў апошні бой кліча сяброў баявых.
Стаіць, не зыходзіць з граніцы дзяржавы.
Аж раптам свят бомбы - агністы клубок...
Не стала героя славутай заставы...
Ў траншэі прыкрыў яго жоўты пясок.
Прайшлі ў нябыт ліхалешці, нягоды:
Прыблуды ў магілах прытулак знайшлі.
На нівах сялянскіх красуюцца ўсходы,
І раны на дрэвах карой зараслі.
А бронзавы воін, дзе спіць Віктар Усаў,
Устаў па-над лесам, глядзіць у блакіт:
Ў чароўнай краіне зямлі беларусаў
Арліныя сэрцы вартуе граніт.

Идучь сюды людзі, што дзень, што гадзіны,
Любоў сваіх сэрцаў героям аддаць.
На варце Айчыны - крылатай краіны -
Сыны, як раней, маладыя стаяць
1975 г.

БАЛАДА АБ ПАРТЫЗАНЦЫ ВОЛІ СОЛАМАВАЙ

Ці ў летнюю спёку, ці ў сцюжу - зімой
Ля Жорнаўкі-вёскі ў полі
Узвышаецца помнік над мірнай зямлёй,
Самотна застыў ў наваколлі.

Ён вырас дзе бой партызанка вяла,
Настаўніца, з Лашы дзяўчына,
Дзе ў бітве бястрашна жыццё аддала,
Каб вольнаю стала краіна.

Сюды па заданню ў разведку прыйшла,
З ёй Бібіч - геройскі хлапчына.
Фашысцкая нечысць на след набрыла -
Настала цяжкая часіна.

За крушню гранітную Воля лягла,
Ля кусціка кволай каліны.
Агонь па фашыстах страшэнны ўзняла,
Аж гул пакаціўся далінай.

І падалі немцы адзін за другім,
Слабела варожая сіла,

Ды свіснула куля ў палёце ліхім,
І Бібіча смерць падкасіла.

З-за крушні свінцовы агніста бе град -
Смерць лютая косіць нячыстых.
Ды раптам заціх і знямеў аўтамат -
Патроны ўсе вышлі дачыста.

Дзяўчына схапіла свой верны наган.
Гранату пусціла з размаху,
І немец зваліўся ў снежны курган,
“Майн гот!..” закрычаўшы ад жаху.

Ды Воля пачула знясілены боль -
Ў грудзях моцна рана заныла.
Апошні раз глянула ў родную даль, -
І куляю сэрца прашыла.

Так скончыла бітву, жыццё аддала
За край беларускі, Айчыну...
Ля Жорнаўкі-вёскі стаіць, як скала,
Там помнік герою-дзяўчыне.

Прайшлі, адгрымелі з вайною гады.
Да зор праляглі нам дарогі...
Штогод землякі пакланіцца сюды
Прыходзяць у дзень Перамогі.

Іх клятва на вернасць Радзіме грывіць,
У песнях крылатых лунае.

Яны, як і Воля, у жіцці хочуць быць
Героямі роднага краю.

І часта сюды непрыкметна, у змрок
Самотная постаць прыходзіць,
Ля помніка Волі прыпыніць свой крок
І кветкі жывыя паложыць.

І доўга сядзіць нерухома адзін,
Пакуль першы певень у вёсцы
Свае не адлічыць дванаццать гадзін,
Не сціхнуць дзяўчаты і хлопцы.

Тады ён паспешна ў дарогу ідзе
Сцяжынкай глухой сярод ночы.
Вялікі ён смутак у сэрцы нясе,
І бляскам гараць яго вочы.

Ці брат гэта родны?.. Ці любы хлапец?..
Так людзі й не знаюць, хто ходзіць.
Ды толькі цудоўнейшы з ружаў вянец
Ля помніка Волі знаходзяць.

ПЕСНЯ ПРА ПАРТЫЗАНА БЕЛУША

Крочу я ля Нёмна праз узвышшы,
Лісце шэпча мне над галавой:
«Гэтай сцежкай ішоў у вечнасць Міша,
Міша Белуш — малады герой».
Штурмавалі Купіск партызаны.

Бор стаяў, як анямелы мур.
На грудзях ў небе свежай ранай
Крываточыў месячны пурпур.
А калі над лесам дзень падняўся,
Каб умыцца нёманскай вадой,
Гулкім рэхам ў пушчы замятаўся
Узрыў гранаты, а затым — другой.
Шнырыць ў травах джала кулямёта:
Сочыць, каб живых наскрозь прабіць,
Ды падняўся да самога дота
Белуш, каб грудзьмі яго закрыць.
Касманаўтам дзеці пісьмы пішуць.
І ніхто сягоння не забыў,
Што іскрынкай сэрца Белуш Міша
Нам дарогу ў космас пралажыў.
*Словы Г. Шутэнкі, пераклад з рускай мовы
Апанас Цыхун. Музыка Я. Петрашэвіча.*

БАЛАДА АБ ПАРТЫЗАНЦЫ МАНІ БАРЫСАВАЙ

Свет Маня ўбачыла ў вёсцы Гліняны,
Дый сонца над ёю ў тумане ўзышло,
Бо край наш пакутны чужынцы тапталі,
Душыла сялян акупантаў ярмо.
А бацькі Мані зямелькі не мелі:
Батрачылі ў польскіх прыблудаў-паноў,
А Маня ў маленстве дружыла з жывёлай —
Пасвіла панскіх авечак, кароў.
Ды волі праменьчык успыхнуў над краем —

Браты нам з Усходу яго прыняслі.
Люд скінуў кайданы польскай няволі,
І дзянькі для Мані другія прыйшлі.
Яна пайшла ў школку, як іншыя дзеткі.
Вучаніцай выдатнай між іншых была.
І першай з дзяўчат трактарысткаю стала —
Свой трактар у поле яна павяла.
Ды зноў лёс пякельны не даў ёй долі —
Фашыстаў навала з заходу прыйшла.
Пажары вайны наўкол запылалі —
Чорная моц край у няволю ўзяла.
Барысава Маня пайшла ў партызаны.
Душа яе здэкаў сцярпець не змагла:
Яна за Радзіму, за вёску Гліняны
Змаганне з фашыстамі можна вяла.
Ды лёс напаткаў яе вельмі суровы:
Стараства Соцкі яе напаткаў,
Як партызанку, ды яшчэ - сувязную,
Ён Маню Барысаву немцам прадаў.
Дзяўчыну схапіў сам Нарцыс, люты фюрар.
Маню білі страшэнна, паролі жывот.
І пыталі ў яе: «Дзе твае партызаны?...»
А найбольш катаваў сам Нарцыс, абармот.
А яна ні слова на здзек не сказала,
Хоць раны на целе страшэнна пяклі...
І збітую ўсю, пакалечаную Маню
Ва ўрочышчы Сакава людзі знайшлі...
Так скончыла бітву, жыццё аддала
За край беларускі, Айчыну...
Ля вёскі Гліняны стаіць, як сцяна

Там помнік герою — дзяўчыне.
Прайшлі, адгримелі з вайною гады.
Да зор праляглі нам дарогі.
Штогод піянеры прыходзяць сюды
З вянкамі ў Дзень Перамогі.
Іх клятва на вернасць Радзіме грывіць
У песнях крылатых лунае.
Яны ўсе, як Маня, у жыцці хочуць быць
Героямі роднага краю.
І часта сюды непрыкметна ў змрок
Самотная постаць прыходзіць.
Ля помніка Мані спыняе свой крок
І кветкі жывыя ёй ложыць.
І доўга сядзіць нерухома адзін
Пакуль першы певень у вёсцы
Свае не адлічыць дванаццать гадзін,
Не сціхнуць дзяўчаты і хлопцы.
Тады ён паспешна ў дарогу ідзе
2000 г.

ПЕСНЯ ПРА ВОСЕМ СЫНОЎ-АРЛЯНЯТ

Над рэчкай, што Котраі завещца,
Ля Скідзельскіх мірных прысад,
Раслі-падрасталі
І песні спявалі
Ўсе восем сыноў-арлянят.

Як толькі варожыя хмары
Навіслі над стрэхамі хат,

У бой за свабоду
Пайшлі за народам
Ўсе восем сыноў-арлянят.

Змагаліся смелыя хлопцы,
Не знаў цішыні аўтамат.
Ды толькі аднойчы
На Скідзельскай плошчы
Не стала васьмі арлянят.

Шуміць спелым коласам ніва,
Сады ў звоне пчолаў ля хат.
Льюць пах медуніцы,
Ў дазоры зарніцы
Над помнікам тых арлянят.

ЦІХА ШЭПЧУЦЬ ІМШАЛЫЯ ХВОІ

1. Ціха шэпчуць імшалыя хвоі.
Вецер песню лясную пяе
Пра славу тага хлопца-героя,
Што і сёння ў легендах жыве.
2. Ён, як сокал, ў змаганні быў мужным,
Палымяным байцом грамады.
За вялікую справу лапцюжных
Свае крылы ён склаў малады.
3. Не дажыў да часіны жаданай,
Не дажыў ён да светлай пары.
І з краінай, у кветкі прыбранай,
Не сустрэў ён сяброў на зары.

4. Расцвітае наш край сінявокі
Працай мірнай шчаслівых людзей.
Пра цябе, сокал наш яснавокі,
Слава ўсюды ў народзе ідзе.

5. Хай адлічваюць вёсны зязюлі.
І ў нябыт адплываюць гады.
Твае імя не згасне ніколі -
Будзеш жыць ты ў вяках маладым.
1972 г.

МОЙ НЁМАН

К табе я часта бег насустрач сонцу,
Цябе, як бацьку, ў росах сустракаць.
І лёгка на душы было бясконца
З табой на роднай мове размаўляць.

Я разумеў тваю журбу і хваль усплёскі,
І срэбны звон няўрымслівых крыніц.
К табе я бег з імшалай, ціхай вёскі,
Каб разам спатыкаць усход зарніц.

Я бег тваімі водамі ўмыцца,
Каб сілы кволаму хлапцу набраць.
Вады жывой з крыніц тваіх напіцца,
К табе я бег - дзень новы сустракаць.
1988 г.

КРЫВІЦКАЯ ПАГОНЯ

Беларусь, наша маці-краіна,
Твая мова - вясны цветабой.
Цябе ўславіў навекі Скарына,
Непаўторнай красы краю мой!

Слаўся, мужны народ Беларусі!
Край славурых дачок і сыноў.
Помніць вораг твой меч, чуе ў скрусе
Жудасць нашых балот і лясоў.

Давялося пражыць нам нямала
І прайсці шмат пакутных дарог.
І над намі заранка заззяла
У змаганні цяжкіх перамог.

На шырокі прастор і разлогі
Ты выходзь, Беларусь, грамадой!
Прад табою шляхі і дарогі
Пуцявінай ляжаць залатой.

Над табою ўрачыста лунае
Бел-чырвон-белы сцяг ў вышыні
І крывіцка Пагоня ліхая
Ў небе скача на белым кані.

І ляціць праз нябачныя гоні,
Меч, узняты над ёю, блішчыць.
Нашай слаўнай Крывіцкай Пагоні

Нашым ворагам век не спыніць!
1992 г.

МОЙ ДОБРЫ НЁМАН

Мой добры Нёман, сэрцу блізкі!
Герой былых і нашых дзён.
Люблю твай мірны шум з калыскі,
Твайх крыніцаў перазвон.

Ці льешся з гоманам руплівым,
Ці бераг рэжаш, як касой,
Ці выйдзеш з берага разлівам -
Ты вабіш велічнай красой.

Жыві, красуйся ўсім на славу,
Герой легендаў і былін!
Пасад заняў ты свой па праву,
Як бацька дзвюх сясцёр-краін.

ВОСЕНЬ ЗАЛАТАЯ

Лета адзвінела -
Счэзлі ў лузе краскі,
Адцілі ў звоне
Пчолак верасы.
Грозна праляцелі
З громам навальніцы,
І зацілі ў полі
Птушак галасы.

Часта дождж цалуе
Дрэваў пазалоту.
Вецер падмятае
Ўсланы лісцем дол.
Восень залатая
Кліча нас у гасці,
Шчыра запрашае
За багаты стол.
Ў шаты апранае:
Лес, гаі, дубровы...
Чырванню рабіны
Ззяюць, бы ў агні.
Жоўтыя бярозам
Хусткі павязала,
Клёны даль чаруюць -
Казачна, бы ў сне.
Шнурам роўным ў небе
Ймкнуцца ў вырай гусі.
Жоравы кідаюць
Крык свой пад смугой.
Ой ты, краю родны -
Наша Прынямонне,
Ты палоніш душу
Верасня красой!
Цяжка, як і птушкам,
Мне з табой расстацца,
Бо я разам з імі
Тут радзіўся, ўзрос...
Зжыўся я з табою
Сэрцам і душою

І цябе навекі
Палюбіў да слёз.
1971 г.

АХ, ВЁСАЧКА МАЙГО ДЗЯЦІНСТВА

Заціхла вёска ў коўдры белай,
І дрэмлюць вербы, чараты...
Над імі ў высі пасінелай
Лунае серпік залаты.

Адзін далёкі лес чарнее.
Вакол - дзівосная імгла.
Сцяжынка ўецца срэбным змеем -
Вядзе да роднага жытла.

Ах, вёсачка майго дзяцінства!
З табой заўсёды малады.
Бягу к табе старым гасцінцам,
Дзе след пакінулі дзяды.

Ды бачу: тут радзеюць хаты,
Пусцеюць гнёзды даўніны,
І хоць калгас на ўсё багаты -
Не пахнуць дымам каміны.

І на грудзях бы цяжкі камень.
Дзянькі другія, брат, пайшлі...
І дзеці іншымі ў нас сталі -
Не ўюць больш гнёздаў на зямлі.

Зямля, што ўскормлена крывёю,
Абмыта потам праз вякі,
Як быццам стала ім чужою
І не жылі на ёй бацькі...
1991

ЗОРКА НЯЗГАСНАЯ, ДЗЕ ТЫ, МАЯ?

Зорка нязгасная, дзе ты, мая?
Знічкаю з неба скацілася.
Дзе пралягла пуцявінка твая?
Ў далях нябёс заблудзілася?

Цяжка мне сёння цябе адшукаць
Ў небе блакітным без краю.
Цяжка не ўбачыць цябе, не спаткаць
Сіні твой свет па-над гаем.

Ў высі зарніцы далёка гараць.
Месяц двурогі над вёскай.
Росы-брыльянты імгліста блішчаць -
Песні плывуць адгалоскай.

Тут па-над Нёмнам у скрусе адзін
Буду стаяць я, чакаючы.
Можа ўсплывеш ты, як ціхі ўспамін,
Душу маю асвятляючы.

НОВЫ ГОД

Запаліла ночка зоркі.
Бель снягоў, іскрыцца лёд.
Праз палі, лясы, узгоркі
Спешна крочыць Новы год.

Год стары нас пакідае,
Йдзе сівы ў далёкі свет,
Шлях свой дзіўны аглядае,
Што праклаў між зор-планет.

Ў небе месяц ў срэбных шатах
Кліча зоркі ў карагод...
Сустракаюць людзі ў хатах
Свой вясёлы Новы год.
1963 г.

ВОБРАЗ, СЭРЦУ МІЛЫ

Спяць над рэчкай лозы. Дрэмлюць вербы ў скрусе.
Жоравы курлычучь дзесьці над смугой.
Вобраз, сэрцу мілай, роднай Беларусі,
Ты палонішь душу сумам і тугой.

Цяжка, як і птушкам, мне з табой расстацца,
Бо я над Лашанкай-рэчкай слаўнай рос.
Як былінка з полем, зжыўся я з табою
І цябе навекі палюбіў да слёз.

КРЫНІЧКА, РОДНАЯ МАЯ ТЫ

З глыбінь зямлі, з-пад пліт гранітаў,
Праз лазнякі, кусты ракітаў
Струменіцца крышталь-крыніца,
На сонцы свеціцца вадзіца.

Гады праходзяць чарадою,
Яна - нязменная сабою:
Аб днях мінулых нам шапоча,
Па жвірчаку бяжыць, булькоча.

Крынічка, родная мая ты!
Мне мілы кут твой небагаты,
Што траўкай выткаўся пад небам,
Дзе пахне мятаю і хлебам.
1987 г.

САЛОЎКА

З-за лесу выглянуў прамень -
Зазяла росамі каліна...
Прачнуўся новы, светлы дзень
Ад трэлі песні салаўінай.

Чаму, саліст гаёў, пяеш
Пад ноту нашае гамонкі?..
Відаць таму, што часта п'еш
Ваду з крыніцаў нашых звонкіх.
1987 г.

* * *

О Беларусь мая, краса лясная!
У сэрцы ты пралескаю цвітеш
І прыцягальнаю мне ззяеш зоркай.
Ты людзям мір і сонейка нясеш.

* * *

Куды б лёс ні закінуў мяне -
Да цябе, Беларусь, я вярнуся.
Я заўсёды, матуля, з табой -
Тваёй мовы, як сын, не зрақуся.

* * *

З паэткай нашай я згаджуся,
Што трэба краем даражыць.
“Як жыць, дык жыць для Беларусі,
А без яе - зусім не жыць!”

А МАЛАДЗІК СЕЎ НАД СЯЛОМ

Мне павуцінкі ў валасы
Паньыла восень клала,
Уткала шэрань у вусы,
Маршчынак наарала.

Курлыча жураўліны клін
Нясе асенні подых.
Ляцяць у вырай разам з ім
Маіх гадоў чароды.

А маладзік сеў за сялом,
З усмешкай паглядае,
Як маладоць мая з кліном
Журавак адлятае.

КРЫГАХОД

Ўжо сакавік з гракамі ходзіць.
На дрэвах хаты-гнезды ўзводзіць.
Гусей гамонка з неба йдзе -
Іх ветрык з выраю вядзе.

Ўзняў плечы Нёман - трэснуў лёд.
Плыве на крыгах мох, чарот...
Кранула струн вясны рука
Душы цымбальнай жаўрука.

І ён, маленькі, ледзьве бачны,
У звон блакітны дзюбай бе.
І мы яму ўсе вельмі ўдзячны -
Вясна ў дарозе не засне.
1987 г.

ТЫ ЗОРКА МАЯ ЗАЛАТАЯ

Расплыўся туман над смугою,
За хатамі дрэмлюць сады,
Я йду на спатканне з табою,
А месяц між зор - малады.

Ён у свеце адзін толькі знае
Пра нашы сустрэчы з табой.
Ты зорка мая залатая -
Каханне вясны маладой.

Цябе я сустрэў каля рэчкі,
Ля нашай вярбы векавой.
Мне ціха шапталі лісточкі -
Што вечна ты будзеш са мной.

Салоўкі пяць будуць ў гаю,
Сады ў звоне пчолак цвісці.
Сцяжынкамі роднага краю
Мы будзем з табою ісці.

Верш пакладзены на музыку А. Шыдлойскім

ПАВОДКА

Гракі снуюць, крычаць, лятаюць.
Кватэры-гнезды выпраўляюць.
Ў паветры гогат... Весні дзень.
Смяецца сонейка прамень.

На вуліцах шугаюць мётлы
Ў руках людзей, як тыя вёслы,
Зганяюць з плошчаў і двароў
Ваду расплаўленых снягоў.

Цурчыць паводка ручайкамі,
Бяжыць разорамі, палямі.

І ўсё зліваецца на дно -
У Нёмна рэчышча адно.

Прачнуўся Нёман - зрушыў лёд,
Пайшоў са званам крыгаход.
І жаўручок лясны над ім
Запеў вясне адвечны гімн.

ТЫ НЕ САМОТНА, МАМА, НЕ...

Цябе няма... У нябыт плывуць гады.
Курганчык твой між пліт пахілых.
А ты ў вачах маіх заўжды -
Твой погляд бачу светлы, мілы.

Ты не самотна, мама, не...
Заўсёды ў думках я з табою.
Цябе я часта бачу ў сне -
Твой твар, ахоплены журбою...

АДЦВІЛА ТЫ ПРАЛЕСКАЙ НЕ Ў ЧАС Памяці сястрычкі Ніны

І не стала цябе ў звоне мая.
Ты, як зорка, пагасла між нас.
Толькі песня цябе ўспамінае -
Адцвіла ты пралескай не ў час.

Ты не бачыш, як сонца іграе...
Ў нашых сэрцах затоены боль.

Цяжка верыць, што ты, дарагая,
Не падарыш усемшкі нам больш.

ЛІТВА І БЕЛАРУСЬ

Літва і Беларусь - сястрычкі,
Дачушкі нёманскай зямлі.
Паілі вас адны крынічкі,
Ад згубы пушчы збераглі.

У бой вадзіў вас Каліноўскі,
Каб рваць няволі кайданы.
Магілай немцам сталі вёскі,
Ў лясах імшалых - курганы.

Ў адну сямю пад ціхі гоман
Навек зяднаў лясны абрус.
Як дочак родных, бацька Нёман
Абняў Літву і Беларусь.
1993 г.

КУНЦАЎШЧЫНА

Кунцаўшчына-вёска,
Родны кут мой мілы!
Над ракой Лашанкай
Дзедава гумно,
А над ім таполя
Ўзняла ў неба крылы,
Прытуліўшы ў голлі

Буслава гняздо.
Да яго з-за мора,
З выраю праз штормы
З Афрыкі далёкай
Лётаюць буслы.
І ў прыход вясновы
Клёкатам вясёлым
Абвяшчаюць вёсны,
Будзяць паплавы.
Кунцаўшчына-вёска!
Родны кут мой мілы.
Упершыню тут сонца
Для мяне ўзышло.
Да цябе я ў думках
Ночкамі імкнуся,
Каб убачыць ніваў
Родных хараство.
Чую звон крынічкі,
Што на Ракаўшчыне,
Чую асалоду
Яе срэбных губ.
Бачу, як на межах
Там гараць шыршыны,
Чую, аб чым шэпча
На кургане дуб.
Кунцаўшчына-вёска,
Стала ты другою,
Анямеў ў прысадах
Тваіх пчолак гуд,
А мяне ўсё цягне

Ў босае дзяцінства,
У кунцаўскі імшалы
Родны дзедаў кут.
1990 г.

ЗАВІРУХА

Бецца вецер, стогне,
Ля вуглоў галосіць.
Вые у камяне,
Бы прытулку просіць.

А ў лесе - шолам,
Пухам засціл ўецца.
Ходзяць віхры долам -
Свіст іх раздаецца.

Нізка гнецца, плача
Бор стары сасновы.
Завіруха скача
Праз лугі, дубровы.

Сцерла яна сцежкі
Ўсе ў бязмежным полі,
Згладзіла дарожкі -
Бель у наваколлі.
1986 г.

ВЯТРАК

Дзе калоссяў жывы перазвон
Ў летні час пры дарозе знямелай,
Ён стаіць з незапамятных дзён
Ў белай світцы, ад часу счарнелай.

Збудаваў яго дзед без цвікоў
З дуба - дошчак янтарных - клінкамі,
На здзіўленне усіх мастакоў
Змайстраваў залатымі рукамі.

Яго славіў тутэйшы народ...
Чорным бурам ён быў непакорны.
Час настаў сонца новага ўсход -
І знямелі ў грудзях яго жорны.

Над ім новыя песні ляцяць,
Ў крылах чуюцца ветру гамонка.
Можа шмат вам вятрак расказаць,
Як жыла раней наша старонка.
1990 г.

ЗІМА

Зіма прыйшла, бы ў маі вішня,
У снежнай квецені зямля.
Вакол спакой, на сэрцы сцішна -
Ўладарыць ноч адна ў палях.

Ля Нёмна спяць ў пасцелі белай
Бабулі-вербы, чараты...
Над імі ў небе пасінелым
Сярпок лунае залаты.

Мае вы любыя прасторы,
Бацькоў Радзіма, краю мой!
Хай мірна свецяць табе зоры,
Мяне ты вабіш і зімой.
1983 г.

МІНУЛА ЛЕЦЕЙКА

Мінула лецейка. Без кросен
Тчэ павуцінкі з срэбра восень,
Старанна тчэ і ў свет далёкі
Пускае шалі-павалокі.

Не чутна спеву ў шэрым полі,
Залегла ціша ў наваколлі.
Буслы вялікімі кругамі
Пралёт зрабілі над лугамі.

Няспынна восень наступае,
І шпарка ночка прыбывае.
Праменьчык сонейка не грэе,
І прахалодай нейкай вее.

На золку белыя туманы
Заслалі лес, лугі, паляны...

Гудуць навокал трактары -
Гімн працы восеньскай пары.
1988 г.

НАД ЭЛЬБАЙ- РАКОЮ

Над Эльбай - ракою, на схіле,
Пад івай, каторы ўжо год
Спіць ціха юнак у магіле,
Жыццё што аддаў за народ.

Адлічваюць вёсны зязюлі
Між ціхіх сумотных шыпшын,
Дзе ўпаў ад фашысцкае кулі
Адзіны ў матуленькі сын.

Як зваўся?.. Ніхто нам не скажа
І вёскі ўжо не назаве.
А бедная маці ўсім кажа,
Што Ясь яе дзесьці живе.

Ля івы мяцеліца скача,
Шаўковыя косы ёй рве.
А ў полі, як быццам хто плача -
Бы маці сыночка заве.

ВОСЕНЬ

Лета адзвінела. Зніклі ў лузе краскі,
Ружавеюць ў звоне пчолак верасы.

Грозна праляцелі з громам навальніцы.
Ціха спяць у полі птушак галасы.

Дожджык абмывае з дрэваў пазалоту,
Ветрык падмятае ўсланы лісцем дол.
Восень залатая кліча ўсіх у госці,
Шчыра запрашае за багаты стол.

ЗАХАД МЕСЯЦА

Спахмурнеў нябёсаў твар
Па-над родным краем,
Бо павіс пунцовы шар
Месяца над гаем.

Ён сядзе, і смугой
Льещца свет ягоны.
І здаецца, вось рукой
Схопіш мяч чырвоны.

На спачынак за сяло,
За лясок садзіцца,
Каб назаўтра ўстаць і зноў
Ночкай засвяціцца.

1985 г.

МАРОЗ

Ідзе мароз, зімы ўладар,
Ў скрыпучых новых ботах.

Абходзіць лес, палёў абшар
І топкія балоты.

Ідзе праз вёскі , гарады.
Хоць кажуць, што бязрукі ,
А палкай стукае ў платы -
Ён майстар на ўсе рукі.

На рэчцы ўзводзіць ён масты.
Азёры мосціць лёдам.
З ім ходзіць месяц залаты
І зоркі карагодам.

Трасе сіваю барадой,
Бурчыць стары без меры,
Ідзе з снягуркай маладой
І сее іней шэры.

Прад ім усе вакол дрыжаць -
Узняў над краем крылы...
Ды каб крынічку закаваць,
Ў яго не стала сілы.

Вада цвірчыць, бруіцца ў ёй,
Бе жаралом у глебе.
І свеціць сонца, як вясной,
Ў яе далёкім небе.

1988 г.

МАГІЛЯНСКІЯ ГОРЫ

Буйнаўзгорыстае ўзвышша каля вёскі Магіляны ў
Бераставіцкім раёне, якое да 1939 года належала
графіні Красінскай, векавала пусткай.

І Магілянскімі гарамі
Яны названы ўжо даўно,
Бо, кажучь, шведы пахаваны
На схілах гор там, за сялом.

Пяскі, жвірчак, наўкол каменні
Спачынак тут знайшлі спрадвек,
Глядзеў на іх у засмучэнні
Прыгонны бедны чалавек.

Вятры гулялі. І без справы
Часамі заяц заглядаў.
Знямоглы воўк з начной выправы
Прытулак меў тут, спачываў.

І хто б сказаў нам год за дзесяць,
Што тут грыбы пачнуць расці,
Шум лесу людзі змогуць слухаць,
Пралескі будуць тут цвісці?

А сёння ў іх грыбоў бяз меры.
Якіх ты хочаш выбірай!
Тут рыжыкаў, маслят і шчырых
Хоць возам, браце, набірай.

А птушак колькі ў лесе! Мора!
Звініць ад іх наўкол прастор.
Прапаў той сум, туга і гора,
Што век трымаліся тых гор.
1991 г.

КРЫНІЦЫ

З жаўрукамі гамоняць крыніцы,
Песні-казкі складаюць вясне.
Зоркі плаваюць ў іх, чараўніцы,
Месяц спіць залацісты на дне.
Толькі ў час навальніцаў ў іх тонях
Зіхацяцца маланак мячы,
Быццам воі на ўздыбленых конях
Боі заядлы вядуць уначы.
1979 г.

ЖАЎРУК

Ледзь толькі досвітак прачнуўся
І сонейка ўсплыло ўгару,
Над белым полем шпарка ўзвіўся
Жаданы, шэранькі жаўрук.
Ды ў твар як дуне вецер злючы,
Хмарынкай снежнаю патрос
І сыпнуў інеем калючым
З імшалых хвояў і бяроз.
А, ён, маленькі, ўецца ў небе,
Нясе гімн радасны вяене,

То камячком на мёрзлай глебе
На міг прыляжа, бы засне.
І зноў лунае спеў ягоны
Над лесам, поплавам глухім.
Душу чаруе срэбным званам —
Вясна ідзе, гамоніць з ім.
Хоць снег ляжыць, стальныя коні
Са стайняў рвуцца на палі.
Жаўрук іх кліча, вабяць гоні -
Прасторы родныя Зямлі.
1978 г.

БУСЛЫ

Над ціхай вёскай буслоў пара
Ўзнялася плаўна ў вышыню,
Бо жнівень даў загад ім зараз
Ў заморскі шлях склікаць радню.
Ляцяць буслы ад вёскі ў вёску,
Да іх другія прыстаюць.
І ў пробным лёце яны спуску
Адзін другому не даюць.
Вышэй! Вышэй! Бы ў каруселі,
У сіль бязмежную пывуць,
Туды, дзе хмаркі забялелі —
У Млечны Шлях яны ідуць.
Ды раптам з іх адзін з нягоды
Пайшоў ўніз — не стала сіл...
Такой ён не чакаў прыгоды —
Жыццё яго пайшло на схіл.

Ў чароты ўпаў вajak крылатых.
Пачуўся стогн з худых грудзей.
Не даляцець яму дахаты,
Не ўбачыць больш гнязда, людзей.
Павісла ночка у самоце.
Навокал пустка, глухамань.
Адзін маячыць у балоце,
Бы нейкі прывід або здань.
Не раз вадзіў ён слабакрылых,
Прарэзваў шлях сваім братам.
З марскою бурай мераў сілы,
А зараз ён — ніхто сябрам.
Натужыў сілы, каб узяцца,
Слабымі крыламі ўзмахнуў.
Ды больш не змог у высь падняцца
І так ў самоце і заснуў.
Навокал ціш, панура, глуха.
Кусты ў балоце шамацяць.
І больш яго не чуе вуха
Крылатых кліч, што ўдаль ляцяць.
Ужо закон такі бусліны:
Зямлі сваёй не пакідай!
Каб не памерці на чужыне,
А там, дзе ўзрос — і спачывай.
1990г.

КЛЯНОВЫ ЛІСТОК

У майскую раніцу клейкі лісточак
На клёне тугую пупышку раскрыў.

Зялёны і кволы, нібы матылёчак,
Ён крыльцы на сонцы свае распусціў.
І колькі было ў ім жыцця і прыволля,
Мужнеў ён, хоць часам марозік шчаміў.
Смяяўся вясне, усяму наваколлю,
Крылатых ахоўваў, да сэрца туліў.
Вясна праляцела. Мінула і лета.
Лісток ўстрапянуўся і ўпаў на зямлю.
Упаў ён пальчаткай на матчыны грудзі,
Ахоплены цішай асенняга сну.
Засыплюць снягі яго пухам сняжынак.
Атуліць кажухам дзядуля

МАРОЗ.

А лютыя ветры між голых галінак
Сум-песню правішчуць там, дзе ён узрос.
Ды, не!.. Наш лісток і зімой не загіне.
Пад звон жаўрука ўстрапянецца ад сну
Ўрачыста ён кволыя крыльцы раскіне
І зноў, як раней, прывітае вясну.
1985 г.

СТАЇЦЬ МАЎКЛІВА СОННЫ ГАЙ

Стаіць маўкліва сонны гай
Заціх ў ім хор птушыны.
Ў раку люстраную глядзяць
Чароты і альшыны.

Нябачна бусла ля ракі,
Не стала й чаплі шэрай.
Знямелі ў полі жаўрукі,
Пайшоў і драч у вырай.

Ляцяць пілоты-павучкі —
Паклікала іх восень.
Ў прасторы промні-светлячкі
Палотны ткуць без кросен.

НЕ ПУЖАЙЦЕСЯ, РОДНЫЯ ПТАХІ

Ноч застыла ў нябеснае высі.
Хмары лезуць, бы шэрыя львы.
Развітальны свой кліч на разлогі
Нам кідаюць з-пад іх журавы.
Кур-курлы! Кур-курлы! Ціха плачуць,
Несучы ў сэрцы смутак і жаль.
Перад імі бязмежныя гоні
І марская бурлівая даль.
Вы не бойцеся цемры, жураўкі.
Не загіне ваш родны муроґ.
Правадыр вас вядзе шляхам зорным,
Найсвятлейшым з птушыных дароґ.
Жураўлі не баяцца дароґі,
Ад зямлі не дастане іх шрот.
А сумуюць яны, што вясною
Не знайсці ім радзімых балот.
Не пужайцеся, родныя птахі!
Прылятайце з вясною да нас.

Заліўныя лугі і азёры
Стануць зноўку радзімай для вас.
1990 г.

НА КРУЧЫ КАЛОЖА Ў ЗАДУМЕ, АДНА

Апошнія блікі рахманага дня
За вёску лясную Ласосны запалі,
На неба ўсплыў месяц, лягла цішыня,
Заслаўшы сівымі абрусамі далі.
І чутна, як ціха пяшчотна вада
Цалуе ля замка сівыя граніты.
На кручы — Каложа ў задуме, адна
Маячыць, бы прывід, смугою спавіты.
Начамі ёй сняцца мінулыя дні —
Прад ёю крыжакаў драпежныя зграі.
Мячы, бы маланкі, палаюць агні —
Лютые захопнік ў Прынёманскім краі.
І бачыць, як лютых прыблудаў вядуць
Бялявья воі на конях буланых.
І чуе, як трубы Гародні гудуць
У знак перамогі над госцем нязваным.
1987г

БУСЕЛ

Ляціць. Ляціць адвечным шляхам
З далёкай Афрыкі да нас
Нястомна бусел даўганогі, —
Яго паклікала вясна.

Сюды яго Радзіма вабіць.
Гняздо на ясені старым...
Што замяніць ўсё гэта зможа
Ў краю далёкім і чужым?
Яму тут мілья палеткі,
Лугоў ля Нёмна аксаміт,
Чароўны шчэбет салаўіны
І неба роднага блакіт.

СПЯЦЬ ПАЛІ ЦІХАЙ НОЧКАЙ, ІГРЫВАЙ

Спяць палі ціхай ночкай, ігрывай,
Спачываюць у бляску зары.
Льецца месяца свет мітусліва
На палеткі, на вёскі, бары.
Хтосьці ходзіць, бы прывід той весні.
Блудзіць ночкай ля ціхіх крыніц.
І заводзіць ён сумныя песні
Пра любоў закаханых зарніц.
Плыве песня квяцістым узорам.
Томіць душу гаючай струёй.
То ляціць яна к месячным зорам —
Аддаецца балючай тугой.
Што ты бродзіш самотнаю ночкай?
Людзям спаць спакваля не даеш.
І каго ты шукаеш над рэчкай,
След у росах халодных кладзеш.

ВОСЕНЬ ПРЫЙШЛА К НАМ ПАНЫЛАЯ

Восень у гасці прыйшла к нам панылая:
Пчолка і чмель у траве не гудзе.
Птушкі знямелі. Гнёзды самотныя —
Бабіна лета па нівах брыдзе.

Ліст пурпуровы ўжо з дрэваў цярэбіцца.
Дождж янтаром абмывае зямлю.
Белы туман над ваколіцай сцелецца —
Гусі на крылах нясуць нам зіму.

ЛЕТНЯЯ НОЧКА

Ўжо вечар ахутаў азёрныя тоні,
Залёг на лугах, у кустах альшыны.
Замёр недзе ветрык у полі далёкім -
З пасцелі падняўся туманчык начны.

На неба павольна ўсплыў месяц з-за лесу,
Святлом залацістым акінуў прастор.
На ўсходзе заззялі далёкія зоркі,
І ноч уступіла ў кароткі дазор.

Навокал ўсё спіць у глубокай задуме,
Чароўнаю ночкаю, ціхай такой...
Ды толькі працяглую песню заводзіць
Маленькі цвіркунчык і будзіць спакой.

Красуйся на славу, чароўная ночка,

Прывольна твая неабсяжная шыр...
Ты сілы мацуеш, працоўных рыхтуеш
Да шчасця, спакою — даруеш нам мір.

Я чулай душою з табой неразлучны,
Прыціхлая ночка на роднай зямлі.
Я шчыра жадаю, каб гэткай ночкі
Мір людзям і шчасце з сабою няслі.

ТАНЕЧКА МУХАРСКАЯ

Танечка Мухарская -
Цудоўная татарачка,
Бы краска-чарнавокая,
Са Скідзельшчыны зорачка.

Чаму не быць ёй гожаю,
Хоць вочанькі не сінія?
Чаму не быць прыгожаю,
Хоць косы не беларусыя?

Ад ўсіх красунь адметная.
Паходжаннем - не руская.
Татарачка ты нашая -
Красуня беларуская.

ДА НАС ВЯСНА ПРЫШЛА

Пад крык гракоў вясновы.
Звон ў небе жаўрука

Ўжо скінула аковы
З плячэй сваіх рака.

Бурліва у прыволлі
Вада спакой знайшла.
Загінуў снег у полі —
Да нас вясна прышла.

ЖУЧОК

Памяці малодшага дружка.

Пакінуў і ты мяне, Жучок...
Знямела ўсё. Ў душы - самота.
Служыў ты верна мне, дружок,
І дні плылі нам без турботы.

Ты чулы быў да ўсіх сваіх:
Любіў Алесю, Лену, Іну.
Нявест вітаў, сыноў маіх,
Калі прыходзілі ў гасціну.

Ты разумеў мяне. Знаў нораў...
Настрой у цябе быў малады.
Са мной дзяліў ты радасць, гора,
З табой не ведаў я бяды.

Цябе няма. Мінуць гады.
Курганчык твой між дрэў панылых.
А ты ў вачах маіх заўжды.
Жучок, дружок мой добры, мілы.

ЭХ, ГАРЭЛІЦА МАЯ!

“Эх, гарэліца мая!
Што ты вычаўпляеш?
Ты над намі, мужыкамі,
Літасці не маеш.”

Закахаўся я ў цябе -
Ў беду ўлез па вушы.
Жыць не ў сілах без яе,
Як і без Кацошы.

Круціць, муціць ў галаве,
Ў роце нейка суша.
І хоць грошай ні шыша,
А я выпіць мушу.

Плачуць дзеткі, слёзы льюць,
Плачуць, прычытаюць
І любоў маю, як след,
Ціха праклінаюць.

Закахаўся я ў яе,
Як чорт ў грэшну душу.
Паратуначку няма -
Ў мэнках жыці мушу.

Так прыстала да мяне,
Што адбіла жонку,
І застаўся я адзін

З пустою машонкай.

Зніклі грошы, знікла ўсё:
Порткі і кашуля,
Каптан новы і трусы,
Што дала матуля.

Ночкамі з бутэлькай сплю
У падраных ботах.
Да грудзей яе тулю,
Лежачы пад плотам.

“Эх, гарэліца, мая!
Што ты вычаўпляеш?
Ты над намі, мужыкамі,
Літасці не маеш.”
2000 г.

СЯЛО

Спіць сяло. Над рэчкай Белай
Дрэмлюць вербы, чараты...
Над імі ў высі пасівелай
Сярпок лунае залаты.
Адзін ў далі лясок чарнее,
Вакол — дзівосная імгла.
Сцяжынка ўёцца срэбным змеем —
Вядзе да роднага сяла.
Сяло! Сяло! — маё дзяцінства!
З табой заўсёды — малады...

Спяшу сюды старым гасцінцам,
Дзе след пакінулі дзяды.

О НЁМАН РОДНЫ, СЭРЦУ МІЛЫ

О Нёман родны, сэрцу мілы,
Краса ты наша слаўных дзён.
Люблю напеў твой звонкакрылы
І хваляў ціхі перазвон.

Красуй на славу, бацька, родны!
Ты ўсім нам любы, дарагі,
Чароўныт ты і слаўны Гродна,
Што над табой узняў агні.

Не раз варожая навала
Касцьмі ўсцілала берагі.
І на плячах сваіх нямала
Пранёс ты крыўды праз вякі.

Не ступіць вораг на твой бераг,
Не кіне ў хвалі невады.
І не нап’ецца больш ніколі
Варожы конь твае вады.

Магутны ты, бы ў казцы рыцар,
Грыміш, сабою слаўны сам,
Калі у ззянні бліскавіцаў
Лускай сталёвай бліснеш нам.
1989 г.

ЛЮБАЯ СТАРОНКА

Любая старонка наша дарагая!
У цябе гасцюе восень залатая.
Бы рупліва маці, ўсё з палёў прыбрала,
Шоўкам-павуцінкай лес, сады заткала.

Не звініць званочкам песня ў хмурым небе,
І павісла ціша на ўзаранай глебе.
Роўненькім шнурочкам пнуццаў вырай гусі,
З сумам пакідаюць гоні Беларусі

МАЛІТВА БАБУЛІ

Сумна свеціць ў небе зорка
У начной імжы.
Божа мілы, Божа моцны,
Ты нас сцеражы.

Ад няволі і пакутаў
Ты нас захавай.
Цябе молім, цябе просім:
Зберажы наш край.

Захавай нам нашу мову,
Песні зберажы
І вярні нам продкаў славу -
Просім: памажы!.

З прадвякоў наш люд набожны
Веру захаваў

І твае святыні, Божа,
Ўзносіў, будаваў.

І ніколі чорнай сіле
Веры не зламаць.
Дзе ні глянё - крыжы пакуты
Ля дарог стаяць.

Божа праведны, магутны,
Вернікі твае,
Перажыўшы час пакутны,
Модлы шлюць свае.
2000 г.

ПРЫЗНАННЕ

Кажуць, што ў шчаслівых за плячыма
Вырастаюць крылы, каб маглі
Пакружыць яны пад аблакамі
Так, як часам кружаць жураўлі.

Можа быць...А я ў палёт не рвуся,
Хоць шчаслівы — лётаць не люблю,
Бо прывязан сэрцам к Беларусі,
Бо ўлюблёны я ў сваю зямлю.

Любы мне і вёсны тут, і зімы,
Шолах ніў і трэлі салаўя,
Бо яна — маіх бацькоў радзіма
І радзіма светлая мая!
1961 г.

.....
Акадэмік з вёскі Лаша

Краязнаўча-біяграфічны нарыс

Няма ніводнага куточка беларускай зямлі, які б не меў сваіх слаўных дочак і сыноў, імёны якіх навечна звязаны з ім. Сярод іх пачэснае месца ў слаўным і цудоўным Прынёманскім краі займае імя Яўхіма Фёдаравіча Карскага, заснавальніка беларускага мовазнаўства і беларускай філалогіі. Усе напісанья ім працы, апрача навуковага, мелі вялікае значэнне для фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларусаў і іх прызнання з боку іншых народаў. На аснове аналізу сабранага фактычнага матэрыялу акадэмік Я. Ф. Карскі паказаў, што беларускі народ існуе як нацыянальная адзінка, што ён мае, як і іншыя народы, сваю старажытную культуру, багатую мову, бытавыя традыцыі і бяздонную крыніцу вусна-паэтычнай народнай творчасці.

Мы едзе з Гродна на поўдзень па старому шляху, што ідзе на Ваўкавыск, па шляху, на якім пакінулі свае сляды бацькі Я. Ф. Карскага і ён сам, па якім не раз праязджаў Кастусь Каліноўскі з Гродна да роднай Якушоўкі, раскідаючы каля добра яму знаёмых сёл і вёсак сваю «Мужыцкую праўду», якая заклікала сялян да змагання супроць цара і яго чыноўнікаў. Паабапал асфальтаванай шашы — цёмнашэрыя сцены лясоў, пералескі, калгасныя нівы. Мінаем вёску Малахавічы, затым — Гібулічы, што з правага боку шашы, якія некалі славіліся сваімі ганчарнымі вырабамі: збанкамі-спарышамі, гладышкамі, глякамі, гаршкамі, макітрамі. Праязджаем каля сяла Капцёўкі, у якім з 1855 па 1861 год служыў у царкве дзячком дзядзька Я. Ф. Карскага Іван Ануфрыевіч Карскі, збіральнік фальклору, карэспандэнт Шэйна, які пакінуў шмат запісаў аб жыцці сялян навакольных вёсак. Тут, каля гэтага сяла, 10 студзеня 1863 года сялянскі хлопчык Адам Вашкевіч і адстаўны салдат Міхась Садоўскі знайшлі два пакеты. У адным з іх была газета «Мужыцкая праўда» № 5, а ў другім — «Гутарка двух суседаў» № 4. Не ўмеючы чытаць, Садоўскі звярнуўся да дзядзька мясцовай царквы, які ім і сялянам прачытаў, што ў гэтых паперах напісана.

Едзе далей. Перад намі, з правага боку шашы, паказалася вёска Саломенка — радзіма першага беларускага астранома, асветніка, гуманіста Марціна Пачобута-Адлянціцкага. Праязджаем ля вёскі Зарубічы, радзімы вядомага рэвалюцыянера-падпольчыка Казіміра Рагачэўскага, які гераічна загінуў у барацьбе з белапалякамі, і перад намі вёска Індур, цяпер — цэнтр сельсавета, былое мястэчка, у якім часта, бывалі бацькі Карскага і ён сам. Дакументы называюць яго ў

1542 годзе. Назва паходзіць ад рэчкі Індуркі, ад літоўскага тэрміну ў значэнні — трыснёг, чарот. Некалі мястэчка належала магнатам Давойнам, пасля перайшло да Кішкаў, затым было аддадзена ў пасег старасцяпцы жмудзкай, жонцы князя Крыштафора Радзівіла, а пасля перайшло ва ўладанне дома Радзівілаў.

У Індуры, у час вайны са шведамі, у лютым 1708 года, высланае Карлам XII войска пад кіраўніцтвам генерала Мэерфельда напала на войска расійскае. Адбылася бітва, у час якой шмат загінула шведаў, аб чым сведчаць шведскія могілкі, што каля ўрочышча Ляхнова недалёка ад Лашы. Аб гэтых могілках са старажытных часоў і да сённяшняга дня жыве ў народзе легенда, што ляхноўскі пан, нейкі Ян Кунц, задумаў шведскія могілкі заараць і пасеяць на іх жыта. Увесь дзень парабкі аралі шведскія могілкі. Навыворвалі столькі чалавечых касцей, што ад іх аж поле пабялела. Шведскія валасы за плугамі цягнуліся. Пан як глянуў на поле, дык затросся ад жаху. А ноччу яму прысніўся страшны сон, ад якога ён страшу розум. Кажуць, з той пары месца сабе не знаходзіў, начамі хадзіў па полі, плакаў, аж пакуль не памёр. Пасля яго смерці нашчадкі баяліся шведскіх могілак. Так яны і ляжалі стагоддзямі, ніхто іх не чапаў. Часткова захаваліся яны і да сённяшняга дня.

Побач Індуры — гарадзішча над рэчкай Індуркай, умацаванае двума валам і ровам. Пры раскопках знойдзены кераміка з славянскім арнамантам, жалезныя прылады працы і зброя, косці свойскіх і дзікіх жывёл, зярняты. Гарадзішча адносіцца да XI — XIII ст. ст. Выяўлены рэчы, блізкія да знаходак XI — XIII ст. ст. у Гродне. Раней яго чамусьці называлі «Гарой крулёвай Боны». Асобныя старажылы-лашане казалі: «Тут горад некалі быў — праваліўся пад землю».

Ад вёскі Індуры скіроўваем на ўсход. Нейкі час едзем па прасёлачнай дарозе, мінаем вёску Малыя Кавалічы, радзіму Героя Савецкага Саюза, генерала Міхаіла Фролавіча Грыгаровіча, які ў Вялікую Айчынную вайну камандаваў корпусам, вызначыўся ў баях на Львоўскім напрамку, удзельнічаў у вызваленні Чэхаславакіі, Венгрыі. Падымаемся на вялікае ўзвышша, і перад намі ў шырокай лагчыне, пабліскваючы купаламі старой царквы, паказалася веска Лаша — радзіма Яўхіма Фёдаравіча Карскага.

Вёска Лаша многа бачыла на сваім вяку, многа перажыла. У

1708 годзе ў Лашы пабывалі шведы. З таго часу і да сённяшняга дня яшчэ жыве ў народзе легенда, што да шведскай вайны ў Лашанскай царкве ад абраза святога Мікалая зыходзілі цуды, аднак, калі ў царкву нейкі швед увёў свайго сляпога каня і паставіў перад абразом Мікалая, то конь сапраўды вылечыўся ад слепаты, але ікона страціла сваю цудадзейную сілу.

У 1812 годзе ў вёсцы Лаша пабывалі французы (лашане называлі іх «пранцузамі»). Доўгі час вёска знаходзілася пад жорсткім прыгнётам белапалякаў. Ушчэнт спалілі Лашу фашысты. Многіх жыхароў яе вывезлі ў Германію, расстралялі. Асабліва па-зверску расправіліся фашысты за сувязь с партызанамі з свяшчэннікам Лашанскай царквы Віталіем Міхайлавічам Бароўскім і яго сям'ёй. Перед расстрэлам загадалі на сябе выкапаць яму. Затым казалі свяшчэнніку ўзяць на рукі старэйшую дачушку, а жонцы — малодшую і ўсіх іх расстралялі. Але ніякая сіла не змагла Лашу знішчыць.

Пры савецкай уладзе вёска Лаша стала непазнавальнай. Яна разраслася, дапоўнілася новымі светлымі будынкамі. Крочым па вуліцы Малога сяла. Вось і месца надрэчкай Лашанкай, дзе стаяў некалі школьны будынак, у якім бацька будучага вучонага працаваў настаўнікам. Тут, больш як сто гадоў таму назад, 1 студзеня 1861 года, у сям'і настаўніка нарадзіўся хлопчык, якому па тагачасных звычаях, па календары, далі імя — Яўхім. Тут малы Яўхім зрабіў першыя крокі, з вуснаў маці пачуў беларускае роднае слова, якому застаўся верны і служыў да апошніх дзён свайго жыцця.

Гэта быў час надзей, час адмены прыгоннага ладу, паншчыны. І сапраўды над пахілымі, у землю ўрослымі, курнымі хатамі сялян бліснуў з-за чорных хмар праменьчык надзеі, але не надоўга. Ён неўзабаве згас, і зноў наступіла змрочная пара ранейшага панскага прыгнёту.

Развіццё капіталістычных адносін прымусіла паноў, у тым ліку і пана Людгарда Бухавецкага, уладальніка сяла Лашы, правесці сялянскую рэформу. У выніку гэтага сяляне былі аб'яўлены асабіста вольнымі, але ўся зямля па-ранейшаму заставалася ва ўласнасці памешчыкаў. Сялянам былі дадзены ў карыстанне толькі невялічкія зямельныя надзелы, але за карыстанне імі яны па-ранейшаму выконвалі паншчыну, плацілі аброк, былі пазбаўлены права на свабоднае пасяленне. За не-

паслушэнства сялян білі бізунамі, секлі лозамі, саджалі ў астрогі. Аб гэтым паведамляюць архіўныя дакументы. Перад намі невялікая справа на пяці лістах пажоўклай паперы за 1833 год. У ёй гродзенскі губернатар пісьмова дае прадпісанне павятоваму прадвадзіцелю дваранства: «Даведаўшыся без агалоскі і без усякай там паператворчасці аб адносінах памешчыка Бухавецкага да сваіх сялян, упэўніцца ў сутнасці іх скаргі, прыняць неабходныя меры да аднаўлення між сялянамі памешчыка Бухавецкага належных адносін і парадку...»

У тыя часы скаргі сялян былі нярэдкай з’явай. Але сяляне вёскі Лаша Іван Баўток і яго сын асабіста з’явіліся да самога гродзенскага губернатара са скаргай на памешчыка Бухавецкага.

Сям’я Івана Баўтка складалася з сямі душ. Не працавалі толькі малалетнія. Але не проста непасільная праца з раніцы да ночы прымусіла сялян пайсці са скаргай да губернатара. Частыя цялесныя пакаранні за самыя нязначныя правіннасці, у тым ліку і за нявыход на работу. Прыгнёт і непамерная строгаць давялі сялян да крайняй, няцерпнай беднасці. Прымусілі іх асмеліцца пайсці са скаргай на памешчыка.

Пытаннімі быту лашанскіх сялян занялося гаспадарчае аддзяленне Гродзенскага губернскага ўпраўлення земляробства і дзяржаўных маёмасцяў. І вось да якога выніку яно прыйшло ў адносінах да скаргі сялян: «Сяляне знаходзяцца ў крайне бядным становішчы. Яны не маюць гаспадарчых будынкаў і набытку. І па недахопу зямельных угоддзяў не могуць быць надзелены законнай прапорцыяй такіх, а таксама і па беднасці сваёй, і нястачы ў іх вупражы... А так як яны непахвальных паводзін, то для паляпшэння іх становішча і бліжэйшага за імі нагляду мясцовымі ўладамі, мэтазгодна сялян перасяліць у іншыя казённыя маёнткі, у якіх больш зямлі, менавіта ў маёнтак Плебанаўцы». Што было і зроблена.

Вёска Лаша ў той час мела вельмі несамавіты выгляд. Паабапал яе небрукаванай вуліцы, нібы авечкі ў летнюю спёку, стаялі цесна збітыя сялянскія хаты. Да 1861 года амаль ва ўсіх прыгонных сялян хаты былі курныя. З 90 хат толькі сем мелі коміны. Ва ўсім Лашанскім прыходзе налічвалася з комінамі ўсяго 40 хат. Не было цэглы. Печы рабілі з гліны. Зімой пад імі трымалі курэй, малых парасят. Студні былі толькі ў

цівуноў. Ваду бралі з рэчкі Лашанкі, што раздзяляе Лашу на дзве часткі — Малое і Вялікае сёлы. Цёмна і няўтульна было ў курных хатах. Сцены чарнелі ад сажы. У печах палілі сухім авечым гноем, бо дроў з панскага лесу здабыць было цяжка. Дым з хаты выходзіў праз спецыяльную адтуліну, так званы «верхнік», які замяняў комін. Яго адчынялі на час, пакуль палілі ў печы, і тады, калі хто з членаў сям’і цяжка паміраў, канаў, «каб ні мэньчыўся, жывей душа выйшла б» — казалі сяляне. На прэдняй сцяне хаты была прымацавана жалезка ў выглядзе загнутага падкоўкі, т. з. в. «бабка» або «дзед» — прылада, у якую ўстаўлялі лучыны, свяцілі імі ў час доўгіх зімовых вечароў. Пры цьмяным святле лучыны кудзельніцы пралі кудзелі, выводзілі свае сумныя песні, якія нагадвалі аб іх цяжкай, беспрасветнай жаночай долі:

Валэ палавья, да чаму не гарэце?

Лета мае маладзенькія,

Да чаго ж марна ідзеця?

Сіва пташачка невялічка

Да па ельнічку скача.

Дурна дзейчына, неразумна

Па малойчыку плача.

Не плач, дзяўчына, сэрца ядына,

Да не сушы галоўкі.

Прыедуць людзі незнаёмыя

Да з чужой старонкі.

Я не плачу, я не плачу.

Да самы слёзы льюцца,

Каго я люблю — лісточкаў німа,

А ад нілюбага шлюцца.

(Народная беларуская песня, запісана ў в. Лаша)

У Лашы было дзве царквы, адна была пабудавана ў 1805 годзе, а другая — у 1863 годзе, з каменнай званіцай, са званамі, на адным з якіх быў надпіс: “Roku 1809-ch Jan Czatkowski Pleban Taszanski Soli Deo Sit honor et gloria”, які паказвае, што лашане некалі былі ўніятамі. Дзядзька будучага вучонага Іван Ануфрыевіч Карскі, які быў адным з актыўных карэспандэнтаў П. В. Шэйна, успамінае, што сяляне не вельмі ахвотна наведвалі царкву. З пяці тысяч душ прыходу ў нядзелю ў царкву прыходзіла не больш як 200 чалавек. Далей ён зазначае, што

сяляне далучаны да праваслаўнай царквы ў 1839 годзе, але да 1855 года амаль уся царкоўная служба праводзілася на ўніяцкі лад.

З незапамятных часоў побач з вёскай Лашай, на поўнач ад яе, маячыла вялікая пабудова паноў Бухавецкіх, якая ў народзе называлася «Мураванкай». Яна пабудавана з вялізных гранітаў — валуноў. Легенда расказвае, што вялізных памераў валуны прыгонныя сяляне па загаду Бухавецкіх збіралі з палёў, звозілі і пад наглядам цівуноў выкладалі з іх чатырохмятравой вышыні сцены Мураванкі. У час будоўлі шмат людзей загінула, многія з іх засталіся калекамі. Існуе легенда, што каб адпомсціць пану за здзекі над прыгонным народам, нехта ў час будовы залажыў ў сцяну кавалак магніту. Тры разы Бухавецкія ўзводзілі на Мураванцы дах, і кожны раз у яе біў пярун, гарэла збожжа. Нарэшце Бухавецкія, не ў сілах супрацьстаяць стыхіі, пакінулі рамантаваць Мураванку, і яна без даху стаяла вякамі. У 1940 годзе сцены Мураванкі былі ўзарваны, матэрыял выкарыстаны на іншыя будынкі. Застаўся фундамент і рэшткі сцен.

Яшчэ нядаўна каля царквы стаялі два помнікі паноў Бухавецкіх — чатырохмятравой вышыні гранітныя слупы, пабудаваныя ў 1819 годзе. На мармуровай пліце значыліся золатам іх прозвішчы і імёны. У 1891 годзе пліта ўпала і разбілася. Гэтыя помнікі пазней сялянамі былі разбураны. Прозвішчы ўладальнікаў вёскі Лашы захаваліся толькі ў архіўных дакументах.

Апрача царквы ў вёсцы Лаша было дзве карчмы, заснаваныя таксама панамі Бухавецкімі. Як некалі казалі людзі: «Дзе духоўнік царкву ставіць — там пан корчмы ладзіць». У карчмах адбываліся вяселлі, хрысціны, запоіны, памінкі. Карчма для жыхароў Лашы была і своеасаблівай канторай, і біржай, і клубам. У карчме лашане збіраліся для абмеркавання розных пытанняў, для заключэння дагавароў. У карчме праходзілі агульныя сходы для найму пастухоў. Паводле І. А. Карскага, найбольш людзей у карчмах збіралася ў зімовыя вечары. Асабліва многа сялян збіралася ў лашанскіх карчмах у нядзелю. Да гэтага дня карчмар старанна рыхтаваўся, чакаў яго. Па заканчэнні ў царкве абедні дзесяткі саней пад'язджалі да карчмы, дзесяткі пешаходаў прыбывала. Усе яны ішлі ў карчму «пагрэцца», адпачыць, выпіць «чамярыцы», гарэлкі. У карчме сустракаліся сваякі, блізкія, знаёмыя. Распытвалі адзін у дру-

гога пра свае справы, пра жыццё. Пад вечар плошча перад лашанскай карчмой была падобна на кірмаш. У сярэдзіне карчмы чутны быў бесперапынны гоман, выкрыкі, спевы. На ўслончыку, на гурбе кажухоў і сярмяг сядзяць дудары, двое дамарошчаных скрыпачоў і іграюць вальса, круцёлку, мяцеліцу, польку, казака. А перад імі прытопваюць дзесяткі пар лапцей (па-тутэйшаму — пасталоў) і чаравікаў. Спачатку танцуе адна «блазнота» — моладзь, затым і людзі старэйшага ўзросту. Сяляне ў карчме праседжвалі да 2-х, 3-х гадзін ночы, прапівалі апошнюю маёмасць, збожжа, жывёлу. Нездарма ж жанчыны пракліналі карчму, шынкароў, шынкарак і ў песнях аплаквалі сваю нядолю:

*Кажуць людзі, што мой муж п'е,
А зноў муж з карчмы ідзе.
Прапіў каня варанога
І ідзе да хаты па другога.
Ой і прапіў каня шынкараццы,
Ідзе дамоў дай ні каецца,
Ідзе дамоў дай ні каецца,
Дай мілаю ўсё хваліцца.
Мілая мая, выкуп каня,
Як не выкупіш — не будзеш сама.
Як выкупіш — любіць буду,
А не выкупіш — біці буду.
Мне твая бітва не першына:
На маіх плячах — цяромшына. Плячыма акно адчыняла,
Праз акенечко ўцякала,
У вішнёвым садзе начавала,
Дый з кукоўкамі кукавала,
З салавейкамі ічабятала.
(Народная беларуская песня, запісана ў в. Лаша)*

Такой была Лаша па ўспамінах старых людзей і апісаннях у раннім дзяцінстве будучага вучонага Я. Ф. Карскага. Жыццё яго мала ў чым адрознівалася ад жыцця дзяцей аднавяскоўцаў. Аб гэтым можна меркаваць па словах яго дзядзькі Івана Ануфрыевіча Карскага, які быў псаломшчыкам (дзядком) у Лашанскай царкве, ахвотна ўнікаў у побыт беларускіх сялян, дасканала ведаў іх жыццё. У сваім лісце да вядома-

га збіральніка фальклорных і этнаграфічных матэрыялаў П. В. Шэйна ён пісаў: «Пры гэтым прыкладаю сваю пасільную працу аб харчаванні, адзенні і абутку, а таксама аб кармленні малалетніх сялянскіх дзяцей, што ў гэтым маім апісанні чыстая праўда. Хаця я і паходжу з дваран, але мой бацька, які служыў прычотнікам (дзячком) пры царкве ў сяле Лаша, быў абцяжараны шматлікай сям'ёй: у яго было 8 чалавек сваіх дзяцей, ды яшчэ 6 дзяцей-сірот ад памершых братоў. Да гэтага сам — друг з жонкай, усяго, значыць, 16 чалавек. Таму мы жылі вельмі бедна, і жыццё наша нічым не адрознівалася ад сялянскага, выключаючы адзежу. Сталаванне наша было такое ж, як і сялян, і ўсё, аб чым я ўспамінаю ў сваім апісанні адносна харчавання, было і ў нас. Яно ніколі не згладзіцца з маёй памяці».

Можна думаць, што не лепшым было становішча і ў бацькоў Яўхіма Карскага. Аб цяжкім жыцці ўспамінае і дачка вучонага Наталля Яўхімаўна Карская (Баркоўская), якая піша: «Сям'я Карскіх была вялікая, складалася з 8 чалавек. Сціплай настаўніцкай пенсіі на пражыццё не хапала». Пры гэтым, трэба адзначыць, што сяляне плацілі за навучанне дзяцей настаўніку натурай, збожжам, так званымі «гарцамі».

Бедна жылі лашане. Аб гэтым сведчыць прыпеўка, якая бытвала ў свой час у сялян суседніх вёсак:

*Калі хочаш жаніцца,
Бяры жонку з Лашы,
Адна нага ў пастале,
Другая — ў камашы.*

К вясне не хапала хлеба і кармоў для жывёлы. Людзі часта хварэлі. Былі гады, калі памірала больш, чым нараджалася. Так, у 1848, 1855 і ў 1856 гадах у вёсках Лашанскага прыходу, у тым ліку і ў самой Лашы, лютавала эпідэмія халеры. Многа людзей забрала яна. Каб пазбавіцца ад яе, поп Лашанскай царквы Ст. Чаховіч загадаў прыхаджанам маліцца, пасціць, на скрыжаваннях дарог ставіць крыжы, на іх вешаць рушнікі. Абходжвалі вёскі з крэсным ходам, абворвалі чорным і белым валамі вакол вёсак, але эпідэмія халеры не пераставала лютаваць. Пра медыцынскую дапамогу людзі не ведалі, затое добра ведалі і ахвотна расказвалі пра розных знахароў, ведзьмаў, ведзьмароў, ваўкалакаў. І. А. Карскі запісаў замову, пры дапамозе якой знахарка лячыла зубы, каб не

балелі: «О вы зубы, зубы! Чаму ж вы не белы да руды? Хіба вы што кепско жавалі, што хваробы дасталі? Перастаньце жа вы хварэці, будзеце, як велькі пан, у гарэці. А коль не перастаньце балеці, то мы будземо вас жалезам цягнуці. Ідзі жа ты хвароба ў шырока поле, у сухія ляса, да ў мокрыя балота, а хваробы нам жаднай не трэба, бо яна прыйшла ад чорта але не з неба...». Апрача загавораў, сяляне лячыліся ад розных хваробаў зёлкамі.

Цяжка жылі сяляне. Яны ніяк не маглі пазбавіцца ад такога становішча, каб не есці чорнага хлеба, у якім толькі палавіна была сапраўднага зерня, другая палавіна была звычайна з мякіны, папараці, жалудоў, бульбы або іншых якіх-небудзь сурагатаў. Для сялян белы хлеб, з чыстага зерня, лічыўся ласункам. Яго давалі дзецям, як гасцінец. Чысты хлеб з 'яўляўся толькі ў святочныя дні, на каляды і вялікдзень.

Паводле І. А. Карскага, лашане не называлі сябе ні рускімі, ні беларусамі. Некаторыя лічылі сябе ліцьвінамі. Але калі хто сказаў: «Ліцьвін — божы сын», то атрымліваў адказ: «Ты сам ліцьвін». А калі хто сказаў: «Ліцьвін — чортаў сын», то атрымліваў адказ: «Хоць чортаў, але ні твой». У большасці называлі сябе: «Мы тутэйшыя. Наша старана ні руска, ні польска, а забраны край». А калі хто запытаеца: «Хто ж вас забраў?», то адказвалі: «Нас Кацярына забрала».

Паноў лашане не любілі, глядзелі на іх з пагардай, называлі «крукамі». «Гэта крук паехаў у гарэце», — казалі. Побач з беднымі вёскамі прыгонных сялян былі і багатыя шляхецкія пасяленні. На ўсход, у трох вярстах ад Лашы, над ракой Свіслаччу, дзе самыя ўраджайныя землі, размяшчаліся ў той час багатыя шляхецкія аколiцы. Іх налічвалася каля 70. У кожнай такой аколiцы было ад 12 да 80 забудоў, так званых «заградаў». «Шляхціц на заградзе — роўны ваяводзе», — з пахвальбой заяўлялі шляхцічы. Шляхта карысталася асобымі прывілеямі, не хадзіла на паншчыну. Насіла іншае адзенне, не такое, як сяляне. Шляхта сюды была населена з Польшчы для паланізацыі беларускага насельніцтва ў час аб'яднання Вялікага Княства Літоўскага з Каралеўствам Польскім. Яна жыла самастойна, ізалявана ад сялян.

Сяляне ў той час жылі вялікімі сем'ямі, абшчынай. Кіраваў гаспадаркай у асноўным старэйшы з роду, аўтарытэт яго быў непарушны. На выпадак смерці ён перадаваў усю гаспадарку старэйшаму сыну,

усё гэта рабілася вусна, без ніякіх пісьмовых завяшчанняў. І. А. Карскі апісвае, як яму давялося быць сведкай вась такога завяшчання ў вёсцы Кунцаўшчына, што ў двух кіламетрах ад Лашы, у селяніна Сцяпана Краўцэвіча: « . . . перад смерцю, — піша І. А. Карскі, — прызваў сваіх чатырох сыноў (пяты ў той час быў у салдатах) і сказаў ім наступнае: «Дзеткі маі родносьнікі! Вы бачыце, што я зусім цепер хворы і здаецца, што ўжэ не выду з гэтай хваробы, то ты, Ясю, застанешся гаспадаром, а вы, дзеткі, слухайце яго, як старшага брата, бо ён варт, каб яго слухаць, бо ён не распуснік, ужэ жанаты... да не забывайце, дзеткі, і брата сваяго Каземера, што ў москалях». Пасля ён звярнуўся да сваёй сынавой (нявесткі): «І ты, Багуська, не крыўдзь нікога, але ўсе шануйце адно другога, то вас людзі будуць і бог будзе любіці...».

Лашане ў асноўным займаліся земляробствам. Лішнія члены сям’і ішлі на іншыя работы, наймаліся батракамі, выконвалі розныя падзённыя работы. Лашане працавалі і на суконных мануфактурах паноў Бухавецкіх, якія знаходзіліся ў іх маёнтку, у Новай Квасоўцы. Заснаваны ў 1823 годзе. Яны размяшчаліся ў 3 - х будынках. У іх працавала 25 прыгонных сялян, 19 мужчын і 6 жанчын. Да рэформы і пабудовы чыгуначнай дарогі (1862 год) многія памешчыкі, у тым ліку і Бухавецкія, аддавалі сваіх прыгонных сялян купцам для правядзення «бічавой» баржаў з «Кролеўца» (Кенігсберга). Баржы з соллю сяляне цягнулі па Нёману ад пачатку красавіка і вярталіся дахаты каля 15 жніўня.

Да пачатку ХХ ст. на радзіме Я. Ф. Карскага існавала народнае вучылішча, у якім настаўнічаў бацька будучага вучонага. У той час у народным вучылішчы вучыліся ў асноўным адны хлопчыкі, дзяўчынак было вельмі мала. Бацькі лічылі, што дзяўчынкам адукацыя не патрэбная. Так, у 1894—1895 навучальным годзе ў Лашанскім народным вучылішчы было 88 хлопчыкаў і толькі 6 дзяўчынак.

Дзяўчынкі праходзілі сваю «навуку» дома пад кіраўніцтвам матак або бабоек. Яны павінны былі вучыцца прасці кудзелю і ткаць кросны. Дзяўчынак пачыналі прывучаць да гэтай работы ўжо з сямігадовага ўзросту. Спачатку давалі ім прасці «вал», потым грубае клочча (пяньку), трошкі лепшы гатунак клочча і толькі тады даручалі прасці лён і воўну. У асобных сем’ях вучылі вышываць, вязаць «каронкі» і чэпчыкі, якія насілі маладыя жанчыны пад хусткамі. У старэйшым узросце іх вучылі ткаць кужаль або сукно.

Дзеці бедных бацькоў і сіроты ў школу не хадзілі. Заняткі з навучэнцамі праводзіліся толькі ў зімовы перыяд. Вясной дзеці працавалі разам са старэйшымі ў полі, выконвалі розныя работы, у большасці пасвілі валоў, кароў або свіней.

У 1902 годзе ў Лашанскім прыходзе была пабудавана новая школа, даволі прасторны і светлы цагляны будынак (у ім зараз размяшчаецца Лашанская васьмігадовая школа імя Я. Ф. Карскага). Лашанскае народнае вучылішча было пераведзена ў новае памяшканне, затым рэарганізавана ў Лашанскае двухкласнае вучылішча. У той час у гісторыі народнай асветы Гродзеншчыны гэта была вялікае падзея. Такого школьнага памяшкання не было ні ў адным валасным цэнтры. На адкрыццё новай школы 6 кастрычніка 1902 года прыехаў нават сам гродзенскі губернатар А. П. Сталыпін. Крыху пазней такія школы былі пабудаваны ў сяле Верцялішкі і ў вёсцы Свіслач.

Лашанскае двухкласнае вучылішча ў хуткім часе заваявала сабе добрую славу. Лічылася даволі аўтарытэтнай навучальнай установай. Яно давала сваім навучэнцам трывалыя веды. Яго выпускнікі здавалі ўступныя экзамены ў Свіслацкую настаўніцкую семінарыю, паспяхова яе канчалі, працавалі настаўнікамі ў навакольных вёсках. У Лашанскім двухкласным вучылішчы навучаліся будучыя вядомыя і славутыя людзі: хлопчык з вёскі Балічы, што ў двух кіламетрах ад вёскі Лашы — Антон Васілевіч Баліцкі — стаў Народным Камісарам Асветы БССР, а хлопчык з вёскі Малыя Кавалічы — Міхаіл Фролавіч Грыгаровіч — стаў Героем Савецкага Саюза, генерал-маёрам. У 1868 годзе бацькі Я. Ф. Карскага з сяла Лашы пераязджаюць на Навагрудчыну, у сяло Ятры.

Заснаванне сяла Ятры адносіцца да глыбокай старажытнасці. Яно размяшчаецца ў адлегласці 205 км на ўсход ад г. Гродна, над рэчкай Ятранкай, якая з'яўляецца правым прытокам ракі Моўчадзь. Уладальнікам сяла Ятры ў свой час быў Іосіф Кошыц, аб якім успамінае Адам Міцкевіч у паэме «Пан Тадэвуш».

Сяло Ятра ў той час мела 20 валочных надзелаў. Маёнтак Ятра — 12 валок і 24 літоўскія моргі. У сяле былі царква, школа, у якой стаў працаваць бацька Яўхіма, карчма і вайсковыя пасяленні.

З перапіскі з Гродзенскай казённай палатай аб пабудове і

неабходнасці правядзення капітальнага рамонту сялянскіх будынкаў відаць, што сяляне ў сяле Ятра жылі вельмі бедна. У большасці з іх хаты разбурыліся, згнілі, стаялі без стрэхаў. А на пабудову новых хат лесаматэрыялаў пан не адпускаў.

Пасля Лашы сяло Ятра стала для малога Яўхіма другой радзімай, дзе праходзіла яго дзяцінства. Тут ён вучыцца ў Ятранскай школе разам з сялянскімі хлопчыкамі і дзяўчынкамі, тут прыдбаў новых сяброў. Разам з імі бегаў за сяло на луг, купаўся ў крынічнай вадзе Ятранкі, хадзіў у лес па грыбы. Тут ён пазнаў гора беларускіх сялян, а разам з тым назіраў раскошу і багацце ятранскіх паноў. Усёй сваёй душой ён жывуе з простым народам, палюбіў яго.

Непасрэдна з Навагрудчынай звязана далейшае жыццё і дзейнасць будучага вучонага. Тут ён правёў дзіцячыя гады, тут праклаў першыя крокі ў навуку, часта бываў у Навагрудку, на возеры Свіцязь, яго ваколіцах, праходзіў сцежкамі Адама Міцкевіча, аглядаў мясіны, звязаныя з жыццём вялікага паэта, які на ўвесь свет праславіў гэты цудоўны куток нашай радзімы. Бацька, як і ў Лашы, настаўнічаў, але матэрыяльныя ўмовы не палепшыліся, сталі яшчэ горшымі.

Вучоба і першыя крокі ў навуку

Пасля заканчэння Яўхімам Ятранскага вучылішча бацька не меў сродкаў, каб накіраваць сына ў гімназію. Ён аддае яго вучыцца ў Мінскае духоўнае вучылішча. Няма падстаў думаць, што абставіны ў гэтым вучылішчы ў нечым істотным адрозніваліся ад змрочнай удушлівай атмасферы, якую добра паказаў У. Памялюўскі ў сваёй аповесці «Нарысы бурсы». Ён пісаў: «Выхаванцам даводзілася недарэчна зубрыць слова ў слова бурсацкія падручнікі па багаццю, якія змяшчалі ў сабе многа «бязглуздзіцы і агіднасці». Такая сістэма выхавання калечыла выхаванцаў маральна і фізічна. Бурса не дала і не магла даць будучаму вучонаму рэальных ведаў.

Цяжкае жыццё для Яўхіма пачалося ў «бурсе». Ён жыў у агульным памяшканні пры духоўным вучылішчы, веў паўгалоднае існаванне сярод чужых людзей. У «бурсе» заставаўся і ў час зімовых канікул, у Ятру да сваіх бацькоў не прыязджаў, ведаючы, у якім матэрыяльным

становішчы яны жывуць. Але, нягледзячы на цяжкія матэрыяльныя ўмовы, Яўхім старанна вучыцца і выдатна канчае 4-ы клас. Каб дапамагчы сваім бацькам, дае прыватныя ўрокі. Аб гэтым унучка Я. Ф. Карскага — Таццяна Сяргееўна Карская — успамінае: «Вясковы настаўнік меў вельмі малы даход. Сям'я была вялікая, а паколькі хацелася ўсіх падняць на ногі, то старэйшаму даводзілася дапамагаць. У нас у сям'і расказвалі, што, калі дзядуля вучыўся, то ён даваў прыватныя ўрокі, быў рэпетытарам, і яму ўдалося назбіраць грошай такую суму, што ён дапамог свайму бацьку купіць неабходнага ў гаспадарцы каня...».

Пасля заканчэння духоўнага вучылішча Яўхім Фёдаравіч Карскі паступае ў Мінскую духоўную семінарыю, дзе ўсе вучні былі на поўным дзяржаўным утрыманні.

Духоўная семінарыя, зразумела, не магла даць шырокіх ведаў, паколькі тут усё было скіравана на падрыхтоўку служкаў царквы, а не ўсебакова адукаваных людзей. Аднак у найбольш цікаўных юнакоў, магчыма насуперак схаластычнай мерцвячыне, з якой яны сустракаліся ў час вучобы, разгараецца прага да пазнання жывога жыцця свайго народа, яго фальклору, звычайў, гісторыі. Нездарма ж са сцен Мінскай духоўнай семінарыі ў 1843 годзе выйшаў вядомы этнограф і знаўца народнага жыцця, мовы і духоўнай культуры беларусаў, карэспандэнт славутага «Современника» Павел Міхайлавіч Шпілеўскі. Яго словы з нарыса «Беларусь у характарыстычных апісаннях...» добра перадаюць гэтую неўтайманаваную цікавасць да ўсяго народнага: «Мне ўспамінаюцца тыя цудоўныя дні, поўныя невыказанай весялосці, зразумелай толькі таму, хто сам гэта зазнаў, дні, калі я спяшаўся на канікулы з губернскага горада ў аддалены павет і мог з поўнаю свабодаю раз'язджаць па вёсках і сёлах, дзе па нейкай страстнай невядомай ахвоце да вывучэння народных павер'яў і казак прыслухоўваўся да гукаў гарманічнай пявучай беларускай мовы, запісваў словы і расказы з вуснаў сялян, дамарослых баянаў і знахароў, прабіраўся ў беларускія хаты і клеці, знаходзіў прыемнасць гутарыць за сціплай вясковай трапезай з сівавалосымі старымі і маршымі бабулямі... .. Што цягнула мяне туды, у гэтыя хаціны бедных лядзей? Не ведаю... Я любіў гэтых добрых людзей, я знаходзіў уцеху ў іхняй павольнай лянівай размове, у іхніх песнях, прыказках і прымаўках... Колькі новага, невядомага мне на школьнай лаўцы я уведаў у гэтым народным вучылішчы, багатым

разнастайнымі а выпушчана асобным выданнем. У прадмове да яе Я. Ф. Карскі пісаў: І я забываў з імі пра губернскі горад, пра таварышаў па школе, пра знаёмых і нават сваякоў...я жыў з імі, я рос сярод іх... ».

Аднак духоўная семінарыя давала нядрэнную падрыхтоўку ў некаторых спецыяльных дысцыплінах, і ў першую чаргу добрае веданне стараславянскай (царкоўнаславянскай) і грэчаскай моваў, што вызначыла, відаць, шмат у чым лёс будучага вучонага.

У 1881 годзе Я. Ф. Карскі паступае ў Нежынскі гісторыка-філалагічны інстытут імя графа Кушалёва-Безбародкі, які ў 1885 годзе закончыў з вельмі добрымі вынікамі. У інстытуце Я. Ф. Карскі здзіўляў усіх працаздольнасцю. Вучыўся на славяна-рускім аддзяленні. Глыбокія веды паказаў на пісьмовых экзаменах. Так, паводле наяўных дакументаў (фотакопія, атрыманая з архіва Нежынскага педагагічнага інстытута) 30 мая 1885 года ў выніку праведзеных пісьмовых экзаменаў (сачыненне) і абмеркавання вусных адказаў, камісія на атэстатах выставіла адзнакі па рускай славеснасці: Карскаму — 5, Розаву — 4, Федароўскаму — 3. Члены камісіі: экзамэнатар — М. Сокалаў, асістэнт — Р. Бранд (вядомыя рускія вучоныя, спецыялісты па славянскіх мовах, літаратурах і фальклоры).

Тут, у сценах Нежынскага інстытута і пачалася яго навуковая дзейнасць. У 1883 годзе ён апублікаваў у часопісе «Русский филологический вестник», што выдаваўся ў Варшаве, крытычныя нататкі па філалогіі. У 1884 годзе ў гэтым часопісе ён змяшчае сваю першую працу — публікацыю з каментарыямі беларускіх песень сяла Бярозаўца на Навагрудчыне. Тут Я. Ф. Карскім было запісана 59 песень.

У Нежынскім гісторыка-філалагічным інстытуце Я. Ф. Карскі пачаў настойліва рыхтавацца да навуковай працы ў галіне філалогіі: вывучаў славянскія мовы, а таксама грэчаскую, лацінскую, санскрыт, дасканала авалодаў параўнальна-гістарычным метадам у мовазнаўстве. Закончыўшы на выдатна інстытуцкі курс, ён, здавалася б, меў усе падставы заняцца выключна навуковай дзейнасцю, аднак неабходнасць матэрыяльна дапамагаць бацькам вымусіла яго заняць пасаду выкладчыка ў Віленскай гімназіі.

Горад Вільня з даўніх часоў быў горадам, дзе жылі прадстаўнікі розных народаў: літоўцы, беларусы, палякі, яўрэі, рускія, татары. Многія

народы ўнеслі свой уклад у гісторыю горада. Вільня была цэнтрам, дзе пачалося кнігадрукаванне ў нашай краіне. Яшчэ ў 1522 годзе беларускі першадрукар Ф. Скарына пачаў выдаваць тут свае кніжкі. Агульная барацьба розных народаў за волю аб'ядноўвала гэтыя народы. У Вільні жыў і вучыўся вялікі польскі паэт А. Міцкевіч. З Вільняй звязана творчасць Э. Ажэшкі і С. Манюшкі. У Віленскім універсітэце працавалі вядомыя вучоныя XIX ст. — гісторык І. Лелявель, медык І. Франк. Тут узніклі і дзейнічалі тайныя прагрэсіўныя студэнцкія арганізацыі філаматаў і філарэтаў. У Вільні за агульную справу аддаў жыццё кіраўнік паўстання 1863 года Кастусь Каліноўскі. Вільня была важным цэнтрам рэвалюцыйнага руху. З гэтым горадам дружбы народаў звязана жыццё і дзейнасць і нашага выдатнага вучонага, заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі акадэміка Я. Ф. Карскага. Тут ён жыў, працаваў, адсюль праклаў далейшыя крокі ў навуку.

Пасля падаўлення паўстання 1830-1831 гг. універсітэт у 1832 годзе быў закрыты, а ў будынку былі размешчаны настаўніцкі інстытут, архіў і гімназія, у якой з 1885 па 1893 год працаваў выкладчыкам Я. Ф. Карскі. Разам з ім у той час працавалі выкладчыкамі ў Віленскай гімназіі І. К. Бялькоўскі, А. Ф. Занкевіч, Е. М. Харкевіч, А. А. Глебаў, А. Н. Сяргееў, Н. Т. Калеснікаў, М. Г. Касакоўскі, А. Ф. Мойер. Усе яны, у тым ліку і Я. Ф. Карскі, былі выкладчыкамі стараславянскай, рускай і лацінскай моў.

Я. Ф. Карскі адначасова з педагагічнай працай праводзіць вялікую работу ў рукапісным аддзяленні Віленскай бібліятэкі па вывучэнню мовы старажытных беларускіх помнікаў.

Неўзабаве выходзяць у свет яго даследаванні — «Обзор звуков и форм белорусской речи» і «К истории звуков и форм белорусской речи». Гэтыя дзве працы і з'явіліся дзвюма часткамі магістарскай дысертацыі Я. Ф. Карскага, якую ён з поспехам абараніў у Кіеўскім універсітэце ў 1893 годзе.

У прадмове да працы «Обзор звуков и форм белорусской речи» Я. Ф. Карскі з поўным правам заяўляе: «Што датычыцца навуковых даследаванняў па беларускай мове, то іх, можна сказаць, не існуе...». І сапраўды, к таму часу па беларускай мове былі надрукаваны толькі асобныя артыкулы, працы К. Апеля «О белорусском наречии» і І. Нядзёшава «Исторический обзор важнейших звуковых и морфологи-

ческих особенностей белорусских говоров», зроблены толькі першыя крокі да навуковай распрацоўкі беларускай мовы.

«Обзор звуков и форм белорусской речи» — першая сур'ёзная вялікая праца Я. Ф. Карскага па беларускай мове. У гэтай працы Я. Ф. Карскі гаворыць аб беларускай мове як самастойнай: «... беларуская гаворка павінна лічыцца самастойнай: сукупнасць яе характэрных рыс не паўтараецца ні ў адной славянскай мове...». Гэта было сказана ім тады, калі ў афіцыйных колах і ў вучоным свеце за беларускай мовай не прызнавалася права на сваё месца сярод іншых славянскіх моў.

Працай Я. Ф. Карскага «Обзор звуков и форм белорусской речи», якая абагуліла важнейшыя даныя аб жывых баларускіх гаворках, была закладзена аснова для сапраўднага навуковага вывучэння беларускай мовы. Крыніцамі для вывадаў аб сучаснай беларускай мове паслужылі друкаваныя зборнікі беларускага фальклору, «Словарь белорусского наречия», складзены І. І. Насовічам, і «Белорусские песни села Берёзовца Новогрудского уезда Минской губернии», сабраныя Я. Ф. Карскім. На аснове сваіх лекцый у 1888 годзе ён выдаў у Вільні «Граматику древнего церковнославянского языка сравнительно с русским (курс средних учебных заведений)», якая перавыдавалася аж 19 разоў (да 1917 г.).

У 1893 годзе па асабістай просьбе Я. Ф. Карскі быў пераведзены ў Варшаўскі ўніверсітэт. У 1831 годзе царскі ўрад закрыў Варшаўскі ўніверсітэт, але, змушаны ісці на ўступкі, у 1862 годзе дазволіў адкрыць ўніверсітэт пад назвай «Галоўнай школы», якая на працягу 5-ці год выхавала такіх выдатных людзей, як вядомыя польскія пісьменнікі Г. Сянкевіч, Б. Прус. Тут вучыўся і славыты мовазнавец Ян Бадуэн дэ Куртэнэ, з якім Я. Ф. Карскі ў пазнейшы час падтрымліваў сувязі. У 1869 годзе Галоўная школа перастала існаваць. На базе яе быў адкрыты рускі Варшаўскі імператарскі ўніверсітэт, у якім з 1893 па 1915 год працаваў Я. Ф. Карскі, спачатку прафесарам, затым у 1894 годзе экстраардынарным прафесарам па кафедры рускай і стараславянскай моў і гісторыі рускай літаратуры. У апошні час Я. Ф. Карскі выкладаў славянскую палеаграфію, рускую дыялекталогію і граматыку каркоўнаславянскай мовы.

Адначасова з педагагічнай дзейнасцю Я. Ф. Карскі праяўляў вялікую

цікавасць да жыцця, побыту, мовы, паэтычнай творчасці беларускага народа, звесткі аб якім ён бесперапынна папаўняў у выніку сваіх паездак па роднай Беларусі і вывучэння прац вучоных і краязнаўцаў, якія займаліся пытаннямі беларускага краязнаўства, славеснасці і этнаграфіі.

У 1894 годзе Я.Ф.Карскі друкуе сваю працу «О языке так называемых Литовских летописей». За навуковыя заслугі ў галіне этнаграфіі савет Рускага геаграфічнага таварыства 15 студзеня 1894 года ўзнагародзіў Я. Ф. Карскага залатым медалём.

У 1896 годзе ў Маскве Я. Ф. Карскі абараніў дысертацыю «Западнорусские переводы Псалтыри в XV — XVII веках», у якіх рашаюцца складаныя пытанні ўзаемадзеянасці старабеларускай мовы з мовай стараславянскай (царкоўнаславянскай) і польскай; і яму была прысуджана вучоная ступень доктара філалогіі. У гэтым жа годзе ён быў абраны членам Археалагічнай камісіі Маскоўскага археалагічнага таварыства. У 1898 годзе Я. Ф. Карскі выбіраецца членам-карэспандэнтам Таварыства прыхільнікаў старажытнай пісьменнасці.

Навуковая дзейнасць Я. Ф. Карскага прыпадае на гады бурнага росту вызваленчага грамадскага руху. Нацыянальна-вызваленчы рух народаў, падтрыманы рэвалюцыянерамі, з'явіўся пачаткам велізарнага руху народаў на ўсіх кантынентах свету і вярнуў да жыцця многія заняпаўшыя народы. Ідэі нацыянальнага адраджэння ўсё больш і больш авалодвалі масамі. Павышалася цікавасць да народнай творчасці з боку прадстаўнікоў беларускага народа, таксама і з боку перадавой рускай і польскай інтэлігенцыі. Сталі выходзіць зборнікі беларускіх народных песень, казак, этнаграфічных матэрыялаў.

У Варшаве для папулярызавання беларускай культуры і народнай творчасці шмат рабілі студэнты-беларусы Варшаўскага універсітэта. У 1908—1913 гадах тут адбылося некалькі беларускіх вечарынак. Як сведчаць дакументальныя звесткі, Я. Ф. Карскі і яго сям'я не заставаліся ў баку ад іх. Так, напярэдадні вечарынікі з удзелам трупы Ігната Буйніцкага арганізатары вечарынікі надрукавалі і расклеілі па горадзе афішу на беларускай мове, што выклікала гнеў царскай паліцыі (дазвалялася друкаваць толькі на рускай і польскай мовах), якая ледзь не сарвала правядзення вечара. І толькі дзякуючы хадайніцтву тагачаснага рэктара ўніверсітэта Я. Ф. Карскага ён усё ж адбыўся, хаця факт выдання «кра-

мольнай» афішы стаў прадметам спецыяльнага паліцэйскага дазнання. Сярод арганізатараў беларускіх вечарынак значацца прозвішчы паэта Гальяша Леўчыка, Аркадзя Салаўевіча. Актыўны ўдзел у іх прымалі таксама жонка і дачка Я. Ф. Карскага — Соф’я Мікалаеўна і Наталля Яўхімаўна.

Крынічкі і прытокі

Я. Ф. Карскі добра разумеў, што стваральнікам гісторыі і культуры з’яўляецца просты народ, таму ён з захапленнем бярэцца за глыбокае і ўсебаковае вывучэнне матэрыяльнага і духоўнага жыцця беларускага народа. Ён праяўляў асаблівую цікавасць да вуснай паэтычна-песеннай творчасці беларускага народа, яго мовы, літаратуры. Ён любіў слухаць беларускія песні, якія спявала моладзь. У гэтых песнях ён адчуваў дыханне народа, яго імкненні.

Стыхія народнай творчасці, можна сказаць, авалодала Я. Ф. Карскім яшчэ ў раннім дзяцінстве. Будучы беларусам па свайму паходжанню, Я. Ф. Карскі вельмі добра засвоіў жывое беларускае слова, якому верным застаўся да апошняга дня свайго жыцця. Ён адчуў непаўторную прыгажосць вуснай народнай творчасці беларусаў. Усё гэта паслужыла яму асновай і першакрыніцай для плённай навукова-творчай працы. Следам за першай яго публікацыяй, якая была прысвечана беларускім песням сяла Бярозаўца, выходзяць з друку «Беларусские песни Новосёлк-Затроцких Виленской губернии Трокского уезда». Гэта сведчыць аб тым, што цэнтральнае месца сярод першых прац Я. Ф. Карскага займаюць артыкулы па беларускаму фальклору, якім Я. Ф. Карскі цікавіўся на працягу ўсёй свайго навуковай дзейнасці.

Я. Ф. Карскі, з маленства звязаны з жыццём сялянства, глыбока пранікаецца яго патрэбамі і спадзяваннямі, становіцца палымным прапагандыстам роднага слова. Ён лічыў сваім абавязкам адклікацца на ўсё, што мела дачыненне да мовы і культуры беларусаў. У асобе Я. Ф. Карскага фалькларысты заўсёды знаходзілі падтрымку. Ён з вялікай любоўю ўнікаў ва ўсе дэталі збіральніцкай працы, патрабаваў дакладнага запісу фальклорных твораў па форме і мове. Я. Ф. Карскаму належыць і першая «Программа по собиранию особенностей народных говоров белорусского наречия», якая была выпушчана асобным вы-

даннем. У прадмове да яе Я. Ф. Карскі пісаў: «Праграма прапануе Вам выкладзі (вытлумачыць) асаблівасці гаворкі сяла, вёскі і наогул той мясцовасці, дзе Вы жывяце. Таму, калі Вы будзеце рабіць назіранні над тым, як гавораць вакол Вас, звяртайце ўвагу на мову карэнных жыхароў гэтага сяла або вёскі, толькі не на заезных...».

Сабраныя іншымі фалькларыстамі матэрыялы з'яўляліся для Я. Ф. Карскага тымі крыніцамі, якія бесперапынна жывілі, давалі багаты матэрыял для навуковых даследаванняў. У той час пры адеутнасці навуковых устаноў, якія спецыяльна займаліся б вывучэннем мовы, фальклору і этнаграфіі беларусаў, Я. Ф. Карскі з'яўляўся своеасаблівым «каардынацыйным цэнтрам» даследаванняў у гэтым напрамку. Ён увесь час падтрымліваў цесную сувязь з буйнейшымі фалькларыстамі і этнографамі: П. В. Шэйнам, М. Я. Нікіфароўскім, У. М. Дабравольскім, Е. Р. Раманавым, М. А. Янчуком, М. В. Доўнар-Запольскім, А. Я. Багдановічам, Я. Карловічам, М. Федароўскім і іншымі.

Асабліва пільна Я. Ф. Карскі сачыў за навуковай дзейнасцю П. В. Шэйна. Ім высока ацэнены работы П. В. Шэйна па беларускаму фальклору і этнаграфіі. У сувязі з выходам другой часткі «Матэрыялаў для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края» Я. Ф. Карскі пісаў: «... Застаецца пажадаць, каб нястомны даследчык народнай творчасці і народных звычаяў, які, дарэчы, ужо 30 год працуе на гэтай ніве, не замарудзіў узбагаціць навуку выпускам у свет апошніх тамоў свайго выдатнага зборніка».

Паміж Шэйнам П. В. і Карскім Я. Ф. вялася сістэматычная перапіска. Матэрыялы гэтай перапіскі захоўваюцца ў Архіве АН СССР у Ленінградзе. П. В. Шэйн часта звяртаўся да Я. Ф. Карскага за дапамогай, і той ніколі яму не адмаўляў.

З сярэдзіны 90-х гадоў пачынаецца цеснае супрацоўніцтва Я. Ф. Карскага з фалькларыстам М. Я. Нікіфароўскім. Яго працы Я. Ф. Карскі называе «выдатнай з'явай» у беларускай этнаграфічнай літаратуры. Адносна прац Нікіфароўскага Я. Ф. Карскі адзначаў: «Сапраўды, калі ўважліва прыглядзецца да ўсіх беларускіх зборнікаў Шэйна, то значная частка запісаў у іх акажацца належачымі пярэ Нікіфароўскага... Усе яго паведамленні адрозніваюцца дакладнасцю і ўяўляюць вялікую цікавасць».

З пашанай адносіўся Я. Ф. Карскі да фалькларыста У. Д. Добра-

вольскага. З ім вучоны падтрымліваў сувязь. Яны абменьваліся сваімі працамі. Абмяркоўвалі розныя пытанні, якія адносіліся да вывучэння духоўнай і матэрыяльнай культуры вусна-паэтычнай творчасці і гісторыі беларускага народа. Працы У. М. Дабравольскага, асабліва яго «Смоленский этнографический сборник» (у 4-х тамах) для Я. Ф. Карскага з'яўляўся адной з крыніц для лінгвістычных даследаванняў.

У значнай меры выкарыстоўваліся Я. Ф. Карскім навуковыя працы Ю. Ф. Крачкоўскага, аўтара цікавых даследаванняў па этнаграфіі Беларусі.

На працягу дзесяці год Я. Ф. Карскі падтрымліваў сувязь з вядомым этнографам і фалькларыстам Е. Р. Раманавым. Аб ім ён пісаў: «Адным з самых плённых сучасных беларускіх этнографуў, які больш як 25 гадоў працуе на сваім становішчы, з'яўляецца нястомны Е. Р. Раманаў... Галоўная яго праца «Белорусский сборник». За агляд беларускіх этнаграфічных прац Е. Р. Раманава Я. Ф. Карскаму быў прысуджаны медаль П. Н. Бацюшкава.

Пасля выхату ў свет 1-га тома «Беларусаў» Е. Р. Раманаў 21 снежня 1903 года пісаў Я.Ф. Карскаму: «Я ўвесь знаходжуся пад уплывам Вашай цудоўнай кніжкі, неабходнасць якой даўно ўсімі намі адчувалася. Колькі экзэмпляраў у Вас ёсць? Я хачу распаўсюдзіць іх па ўсіх народных вучылішчах пакуль што свайго участка, а потым па ўсёй губерні. Яна па праву павінна быць настольнай кніжкай у кожнай пісьменнай беларускай сям'і: рэцэнзіі Я пастараюся ў хуткім часе змясціць у некалькіх выданнях, каб абвясціць беларусаў аб яе выхадзе і пазнаёміць з яе зместам».

У якасці крыніц вучонаму паслужылі і матэрыялы вядомых даследчыкаў М. В. Доўнар-Запольскага і М. А. Янчука, імя якога вядома было нават Ф. Энгельсу. Ён першы паставіў на навуковую аснову збіранне і вывучэнне беларускага музычнага фальклору Я. Ф. Карскі ахвотна выкарыстоўваў у сваіх даследаваннях працы вядомага фалькларыста А. К. Сержпутоўскага, які вельмі многа зрабіў для Беларусі. Не выпадкова Я. Ф. Карскі адзначаў, што зборнік А. К. Сержпутоўскага «Сказки и рассказы белоруссов-полешуков» мае вялікую каштоўнасць для мовазнаўства. На гэты зборнік Я. Ф. Карскі напісаў рэцэнзію. З усіх іншых этнографуў і фалькларыстаў асабліваю ўвагу звяртаў на польскага фалькларыста Я. Карловіча. Ён дасылаў Я. Карловічу навуковую

літаратуру і іншыя матэрыялы. Ян Карловіч ведаў беларускую мову. Аб гэтым ён успамінае ў адным са сваіх лістоў да Я. Ф. Карскага ад 14 студзеня 1903 года: «Вельмі дзякую за прысылку мне Вашых даследаванняў і артыкулаў, якія з прыемнасцю і карысцю для сябе прачытаю, як і граматыку беларускай мовы, якую даўно ведаю». Я.Ф.Карскі, Ян Карловіч, як і Э. Ажэшка, свой летні адпачынак праводзілі недалёка ад Гродна, у Панямуні. Сюды было ім зручна дабірацца. Тры разы ў тыдзень паміж Панямунню і Гродна курсавалі параход.

З ліку польскіх даследчыкаў у 90-х гадах ХІХ ст. вылучаецца група прагрэсіўных дзеячоў, якія ставіліся прыхільна да культуры беларускага народа. Да іх належала польская пісьменніца, этнограф, фалькларыст Э. Ажэшка. Ёсць падставы меркаваць, што Э. Ажэшка праз Яна Карловіча была асабіста знаёма з Я. Ф. Карскім, які адзначаў: «У нарысах «Людзі і кветкі на берагах Немана» Э. Ажэшкі... даецца цікавае апісанне расліннага царства (вядома, не ўсяго), прычым мясцовыя назвы раслін пададзены без змен. Маюцца і народныя песні».

Невычэрпнай крыніцай для Я. Ф. Карскага былі фальклорна-этнаграфічныя матэрыялы, запісаныя даследчыкам М. Федароўскім, які меркаваў іх выдаць у 14 тамах. К часу напісання Я. Ф. Карскім «Беларусаў» былі надрукаваны два тамы «Люду беларускага». Аб яго навуковай дзейнасці Я. Ф. Карскі пісаў: «Грандыёзная праца па беларускай этнаграфіі, задуманая ў апошні час М. Федароўскім, пад загалоўкам «Люд беларускі на Русі Літоўскай»... Праца Федароўскага датычыцца заходняй групы беларускага племя, менш за ўсё даступнай для вывучэння рускаму даследчыку па прычыне наяўнасці ў гэтай мясцовасці каталіцкага насельніцтва... Федароўскі аб'ездзіў Заходнюю Беларусь уздоўж і ўпоперак, усюды вывучаў мясцовае насельніцтва, пераважна ў паветах Сакольскім, Слоніўскім, Ваўкавыскім Гродзенскай губерні... Усе запісы і назіранні Федароўскі праводзіў сам непасрэдна... Што датычыцца вартасці разглядаемага матэрыялу, то яна бяспрэчна вялікая...».

Вялікай падмогай у творчасці Я. Ф. Карскага былі творы беларускага і польскага паэта-фалькларыста Яна Чачота, які сабраў і апублікаваў у шасці зборніках пад назвай «Piosenki wiesniacze z nad Niemna i Dzwiny» каля 100 беларускіх песень. На беларускай мове песні надрукаваны ў

двух зборніках. Я. Ф. Карскі, аналізуючы творчасць Яна Чачота, зазначае, што першае месца сярод сабраных народных твораў займаюць невялікія зборнічкі Яна Чачота, з якіх многа чэрпалі розныя збіральнікі беларускага фальклору без указанняў крыніц.

Характарызуючы навуковы грунт дзейнасці заснавальніка беларускага мовазнаўства і беларускай філалогіі, нельга абысці яго сувязі і супрацоўніцтва з вядомымі рускімі і іншымі вучонымі, у першую чаргу з акадэмікам І. І. Сразнеўскім, які з'яўляўся распаўсюджвальнікам ідэй славянскай еднасці; акадэмікам І. У. Ягічам, шматбаковы талент якога ахопліваў ўсю славянскую філалогію; прафесарам Янам Бадуэнам дэ Куртэнэ, аб працах якога Я. Ф. Карскі напісаў рад водзываў, рэцэнзій, крытыка-бібліяграфічных нататак; украінскім і рускім вучоным, прафесарам А. А. Патабнёй, даследчыкам пытанняў агульнага мовазнаўства, дыялекталогіі, фанетыкі, граматыкі, сінтаксісу; прафесарам Е. К. Цімчанкам, якому аказваў неабходную дапамогу, даваў практычныя парады, асабліва ў рэцэнзіі на «Исторический словарь украинского языка»; акадэмікам А. І. Сабалеўскім, вядомым знаўцам старажытнарускай мовы; акадэмікам А. А. Шахматавым, аўтарам прац у галіне мовазнаўства, гісторыі ўходніх славян, заснавальнікам славянскай тэксталогіі; Адамам Ганары Кіркорам, беларускім этнографам, археолагам, публіцыстам, на працы якога Карскі спасылаўся; Б. Эпімахам-Шыпілам, моваведам, кіраўніком беларускай выдавецкай суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца» і іншымі. Я. Ф. Карскі падтрымліваў сувязь і з многімі даследчыкамі славянскіх моў і культур, сачыў літаральна за ўсімі публікацыямі, якія датычыліся Беларусі. З папярэднікаў, якія шмат зрабілі для славяназнаўства і беларусазнаўства Я. Ф. Карскі спецыяльна вылучаў П. Шафарыка, даследчыка славянскіх моў і культуры, які абгрунтаваў іх агульнасць. Я. Ф. Карскі высока цаніў яго «Slovansky parodopis» (Прага, 1842), выдадзены ў перакладзе на рускую мову ў 1843 г. Кніга адкрываецца кароткай прадмовай, у якой Шафарык гаворыць пра неабходнасць трымацца матчынай мовы: «Народ, які разумеечы важнасць роднай мовы для свайго вышэйшага духоўнага жыцця, сам пагарджае ёй і выракаецца яе, такі народ робіць замах на самога сябе... Любіць і абараняць больш, чым жыццё, шанавец і не прыгнятаць чужога ёсць свяшчэнны абавязак як усялякага чалавека, так і народа...». П. І. Шафарык налічвае ўсяго 14 славянскіх моў. З іх

вялікарускую, украінскую і беларускую мовы разглядае як самастойныя мовы вялікай сям'і славянскіх народаў. П. Шафарык правільна акрэслівае тэрыторыю, на якой ужываецца беларуская мова. Ён лічыў, што нацыянальнасць вызначаецца мовай, а не веравызнаннем, і залічвае да беларусаў як католікаў, так і праваслаўных. Шафарык гаворыць пра вялікае гістарычнае значэнне старабеларускай мовы. «На гэтай мове, — адзначае ён, — якая некалі існавала пры літоўскіх князях, а пасля ўніі Літвы з Польшчай была дзяржаўнай на літоўскіх землях, пісаны ўсе граматы і дзяржаўныя гіперы, што датычылі грамадскіх і прыватных спраў». Шафарык называе важнейшыя творы, напісаныя на гэтай мове (Літоўскія статуты і інш.), прыгадвае друкарскую і асветніцкую дзейнасць Скарыны, Зізанія, Бярынды.

Я. Ф. Карскі аб вялікім вучоным пісаў: «Перад намі Павел Іосіф Шафарык... поўнаасцю навукова абгрунтавана яго справа ў «Славянскім народаапісанні» (у Празе, 1842). У рускім перакладзе Бадзянскага (М., 1843) беларуская гаворка ў яго займае старонак 27—30... Закранута нават пытанне аб беларускіх гаворках і аб помніках старых заходнерускіх гаворак. Пры ўсёй сваёй непаўнаце і недахопах гэты нарыс Шафарыка для свайго часу быў вельмі важным навуковым укладам у рускую дыялекталогію».

Да вялікіх здзяйсненняў

Варшаўскі перыяд творчасці вучонага быў самым пленным. У гэты перыяд Я. Ф. Карскі разам са збіраннем фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў сістэматычна займаецца іх навуковым аналізам. Яго цікаваць пытанні паходжання і развіцця беларускай мовы. Ён глыбока вывучае вуснапаэтычную творчасць і быт беларускага народа. Яго цікавілі праблемы паходжання беларускай народнасці, этнічнай тэрыторыі і граніц Беларусі. З-пад яго п'ера амаль штогод выходзяць навуковыя працы: «Главнейшие течения в русском литературном языке», «О языке так называемых Литовских летописей», «Некоторые редкие особенности белорусского наречия в Сокольском уезде Гродненской губернии» і іншыя.

У гэты перыяд Я. Ф. Карскі абагульніў усё тое, што было зроблена ў галіне беларускай філалогіі рускімі, украінскімі і беларускімі вучонымі.

Ён глыбока і ўсебакова вывучыў літаратурны працэс і паказаў, што беларускі народ, нягледзячы на шматвяковую палітычную і эканамічную залежнасць, на жорсткі нацыянальны прыгнёт, жыў змястоўным жыццём і стварыў багатую культуру, што помнікі беларускай пісьменнасці маюць такое ж гістарычнае значэнне, як і помнікі іншых народаў. Я. Ф. Карскі, як даследчык, стварыў першую навуковую гісторыю беларускай мовы, фальклору і літаратуры.

У варшаўскі перыяд сваёй творчай дзейнасці Я. Ф. Карскі не толькі займаўся вывучэннем беларускіх помнікаў пісьменнасці і народнай творчасці. Ён звяртаўся таксама да праблем развіцця рускай літаратурнай мовы. Так, 26 мая 1899 года Я. Ф. Карскі на ўрачыстым сходзе Варшаўскага ўніверсітэта выступіў з дакладам «О влиянии поэтической деятельности А. С. Пушкина на развитие русского литературного языка». Асноўныя палажэнні гэтай працы захавалі сваю вартасць і да нашага часу. Я. Ф. Карскі казаў: «Мова Пушкіна ёсць завяршэнне ўсяго папярэдняга развіцця рускай літаратурнай мовы. Аднак, выказаўшыся такім чынам, мы сказалі б менш, чым трэба. Пушкін быў не толькі завяршыцелем, але і стваральнікам рускай мовы...». У 1909 годзе Я. Ф. Карскі публікуе сваю лекцыю «Значение Н. В. Гоголя в истории русского литературного языка», якую ён прачытаў 20 сакавіка 1909 года ў сувязі са стагоддзем з дня нараджэння М. В. Гоголя. У прамове Карскі даў поўную характарыстыку мовы пісьменніка і вызначыў яго ролю ў гісторыі рускай літаратурнай мовы. Я. Ф. Карскі падкрэсліў, што Гогаль як вучань і геніяльны прадаўжальнік Пушкіна ў сваіх мастацкіх творах яшчэ больш узмацніў у параўнанні са сваім геніяльным настаўнікам народныя элементы мовы, якія паказваюць моц, магутнасць і выразнасць рускай літаратурнай мовы. 13 лістапада 1911 года адбыўся ўрачысты сход Варшаўскага ўніверсітэта сумесна з членамі Саветаў палітэнічнага інстытута і вышэйшых жаночых курсаў, з Таварыствам гісторыі, філалогіі і права, Таварыствам прыродадаследчыкаў і з Таварыствам прыхільнікаў тэхнічных і фізіка-матэматычных ведаў, на якім Я. Ф. Карскі выступіў з дакладам «Значение М. В. Ломоносова в развитии русского литературного языка».

Я. Ф. Карскі выдаў літаграфічным спосабам свае лекцыі для студэнтаў «Очерки по синтаксису древнецерковнославянского и русского языков».

З кожным годам пашыралася кола навуковых інтарэсаў Я. Ф. Карска-

га. Вучоны публікуе ўсё новыя артыкулы па мове, літаратуры і фальклору. Такім чынам у Я. Ф. Карскага сабраўся неабходны фактычны матэрыял, выявіліся патрэбы ў яго абагульненні. Ён узяўся за сваю манаграфію «Белорусы», над якой працаваў каля 40 год. Манаграфія «Белорусы» складаецца з 3-х тамоў, з якіх другі і трэці выходзілі кожны ў трох кніжках.

Першы том даследавання «Белорусы» выйшаў у 1903 годзе ў Варшаве. Ён прадстаўляе сабой уступ да ўсёй шматтомнай працы. Гэтую выключную ў гісторыі славянскіх моў працу вядомы лінгвіст І. В. Ягіч назваў у пісьме Я. Ф. Карскаму надзвычайнай. У 1-м томе дадзены звесткі аб гісторыі беларускага народа, яго тэрыторыі, мове, прыведзены дадзеныя па этнаграфіі, археалогіі, разгледжаны гаворкі беларускай мовы. Аўтар разглядае не толькі слоўнікавы склад, але і наогул увесь лад беларускай мовы перыяду яе фарміравання на аснове заходніх старарускіх гаворак. У 3-м раздзеле 1-га тома «Беларусаў» разглядаюцца два асноўныя пытанні: якой была мова рускіх плямён, якія засялялі беларускую тэрыторыю ў старажытнасці і якімі асаблівасцямі старабеларуская мова стала адрознівацца ад мовы ўкраінскай і вялікарускай. 3-ці, 4-ы і 5-ы раздзелы прысвечаны беларускай мове і яе гісторыі. Вельмі каштоўны 8-ы раздзел 1-га тома «Беларусаў» — «Очерк постепенного ознакомления ученых с памятниками старого западнорусского языка. Изучение самого языка». У ім вучоны дэтальна разглядае гісторыю навукі аб беларускай мове. Нарыс пачынаецца з агульнай характарыстыкі старабеларускай мовы. Даецца разгорнутая характарыстыка старарускай пісьменнасці і старадрукаваных кніг. Асвятляюцца пытанні, якія датычаць вывучэння жывой беларускай мовы і народнай паэзіі XIX і пачатку XX ст. ст. Нарыс Я. Ф. Карскага, разам з яго ранейшымі працамі, даў пачатак ґрунтоўнаму вывучэнню беларускай народнай мовы. Я. Ф. Карскага можна лічыць заснавальнікам беларускай гістарычнай дыялекталогіі.

Праца Я. Ф. Карскага «Белорусы» складваецца з 3-х тамоў, з якіх другі і трэці выходзілі кожны ў трох кніжках.

У змрочныя часы царызму, калі не прызнавалі, што існуе беларускі народ і беларуская мова, калі ў Беларусі не было ніводнай беларускай школы, асабліва паказальны выбар Я. Ф. Карскім эпіграфа, які змешчаны на тытульным лісце першага тома «Беларусаў», з вядомага верша

Янкi Лучыны «Роднай старонцы»:

*Сонца навукi скрозь хмары цёмныя
Прагляне ясна над нашай ніваю,
I будуць жыцi дзеткi патомныя
Добрай доляю, доляй шчасліваю!*

У ім выказваецца мара Я. Ф. Карскага бачыць сваю радзіму шчаслівай і адукаванай. Гэты том змяшчае ў сабе 466 старонак, этнаграфічную і дыялекталагічную карты, якія з'яўляюцца падагульненнем шматгадовай працы Я. Ф. Карскага ў справе вызначэння месца беларусаў сярод іншых славянскіх народаў і межаў беларускай мовы на фоне суседніх. Гэтыя карты маюць значэнне самастойных, напоўненых неацэннай інфармацыяй навуковых прац.

Этнаграфічная дзейнасць Я. Ф. Карскага праходзіла ў напрамках вызначэння межаў беларускай этнічнай тэрыторыі, вырашэннем праблемы этнагенезу беларусаў у сувязі з фарміраваннем беларускай мовы і вывучэння беларускай паэтычнай творчасці. З мэтай вызначэння этнічнай тэрыторыі беларусаў Я. Ф. Карскі асабіста абследаваў пагранічныя населеныя пункты Беларусі.

У сваёй справаздачы аб паездцы ў Беларусь летам 1905 года Я. Ф. Карскі пісаў: «У выніку прапановы п. старшынствуючага ў Адзеле Этнаграфіі Рускага геаграфічнага таварыства, зробленай мне ў пачатку студзеня 1903 года, мною распачата паездка ў Паўночна-Заходні край на сродкі ў 500 рублёў, якія былі асігнаваны на гэтую мэту былым у той час віленскім, гродзенскім і ковенскім генерал-губернатарам князем Святаполк-Мірскім. Мэтай сваёй паездкі я намецў: а) устанавленне этнаграфічнай граніцы беларускай народнасці і мовы з суседнімі велікарускімі і маларускімі плямёнамі і гаворкамі, а таксама з народнасцямі польскай, літоўскай і латышскай; б) на месцы асабіста пазнаёміцца з асаблівасцямі розных беларускіх гаворак і акрэсліць па магчымасці граніцы апошніх; в) адначасова, пры гэтым, рабіць назіранні над народным побытам; г) адначасова сабраць і правесці новыя і старыя матэрыялы па беларускаму фальклору».

Я. Ф. Карскаму быў выдан Адкрыты ліст на права паездкі ў Віленскую, Ковенскую, Гродзенскую, Віцебскую, Мінскую, Магілёўскую губерні для навуковых даследаванняў народнага побыту і мовы.

Падводзячы вынікі працы, якую яму давалося выканаць, Я. Ф. Карскі пісаў: «Намечаныя задачы вельмі вялікія і наўрад ці былі б выкананы за параўнаўча кароткі тэрмін часу, калі б не было падрыхтоўчых работ ва ўказаных адносінах. Апошнія мною паступова выконваліся з 1886 года. Аб ступені паспяховасці можна меркаваць па маёй кнізе «Белорусы. Том I. Введение в изучение языка и народной словесности» (Варшава, 1903).

Устанаўліваючы межы беларускай мовы, даследчык улічваў не толькі фанетычныя асаблівасці, але і марфалагічныя, сінтаксічныя рысы, а таксама лексіку беларускай мовы.

Я. Ф. Карскі лічыць беларусаў карэнным насельніцтвам, якое з'яўляецца нашчадкам славянскіх плямён, што засялялі з даўнейшых гістарычных часоў тэрыторыю сучаснай Беларусі. Ён правільна з пункту гледжання сучаснай гісторыі абгрунтаваў палажэнне аб тым, што беларуская народнасць стварылася ў перыяд Вялікага Княства Літоўскага.

У сваёй працы Я. Ф. Карскі разглядае існуючыя гіпотэзы аб паходжанні назвы «Беларусь» і адзначае: «Мне здаецца, што не пазбаўлена значэння ў даным выпадку хадзячае тлумачэнне эпітэта «Белая Русь» па вонкавым выглядзе беларусаў: у большасці выпадкаў яны апранаюцца ў беляя світкі ці беляя кажухі, носяць беляя магеркі (шапкі). Такая вопратка ўтрымалася да гэтага часу, асабліва ва ўсходняй частцы Мінскай і Магілёўскай губерняў; у старажытнасці такая вопратка была паўсюдна». Далей Я. Ф. Карскі піша: «У аснову беларускай народнасці ляглі наступныя старажытнарускія плямёны: дрыгавічы, радзімічы і крывічы. Можна быць, што ў некаторых месцах беларусы асімілявалі севяран, вяцічаў і нават некаторыя літоўскія плямёны, напрыклад, яцьвягаў і голядзь». Я. Ф. Карскі тлумачыць, што значыць слова «Крывічы»: «... уся паўночная (пачынаючы ад р. Віліі) і паўночна-усходняя Беларусь была заселена крывічамі... Што значыць імя крывічы, цяжка сказаць: адны выводзяць яго ад «крывіч» крывадушны чалавек... іншыя — ад беларускага слова «кроў» — «крыві»; тады «крывічы» будуць азначаць «родзічы». Але абедзве гэтыя этымалогіі нічога не тлумачаць... літоўскае слова kirba /багна, дрыгва/ крывічы абазначаюць тое, што і дрыгавічы». «З паловы XIII ст. дрыгавіцкія

вобласці адна за другой пападаюць пад уладу Літвы... Менавіта Міндоўг (1235—1263) заваяваў дрыгавіцкі Ноўгарадак (цяперашні Навагрудак), Слонім, Ваўкавыск, Гродна. Пры Гедыміне (1315—1340) уся Беларусь, апроча самай паўночна-усходняй часткі была пад уладай Літвы. Пры Альгердзе (1340—1377) літоўскія ўладанні даходзілі да Волгі... К канцу XIV ст. пад уладай Літвы аб’ядналіся ўсе заходнерускія воласці». Далей Я. Ф. Карскі зазначае: «з папярэдняга можна бачыць, што ў эпоху залежнасці Беларусі ад Літвы канчаткова выпрацаваліся асаблівасці, якія характарызуюць беларускую гаворку. Гэта быў час, калі беларуская мова канчаткова падавіла літоўскую мову, яна стала не толькі гутарковай мовай у рускіх (беларусаў), але і афіцыйнай у літоўцаў. Нават просты літоўскі народ запазычыў з яе масу слоў».

З мэтай устанаўлення межаў распаўсюджання беларускай мовы Я. Ф. Карскі абследаваў раёны Беларусі, наведаў больш як сто населеных пагранічных пунктаў. У сувязі з гэтым ён пісаў: «Маючы на ўвазе асабіста пазнаёміцца з гаворкамі Гродзенскай губерні, летам 1899 года я пабываў у Заблудаве (на паўднёвы ўсход ад Беластока), Ваўкавыску, Гавейнічах (Слонімскага павету на р. Шчары, недалёка ад м. Жыровіч), у Вялікай і Малой Бераставіцах, паміж Свіслаччу і Гроднам, у Алекшыцах, Лашы і Кузніцы. Летам 1901 года мне давялося 3 месяцы правесці ў маёнтку Мігова (у 18 вярстах ад Гродна, на паўднёвы ўсход па р. Нёману). Мае назіранні адносна беларускіх гаворак заходняй часткі Гродзенскай губерні зводзяцца да наступнага: народная мова тут наогул такая ж, як і ў Навагрудскім павеце Мінскай губерні, г. з. чыста беларуская». Для знаёмства з гаворкамі на месцы Я. Ф. Карскі выкарыстоўваў кожную магчымасць. Летам 1896 года Я. Ф. Карскі некаторы час жыў у вёсцы Жукі (зараз у Польшчы), якая ляжыць непадалёку ад мястэчка Саколкі (там жыў брат жонкі Софіі Мікалаеўны Сцепуржынскай — урач Маркевіч) і вывучаў яе гаворку.

Свой летні адпачынак Я. Ф. Карскі часта праводзіў на дачы ў маёнтку Мігова або ў вёсцы Панямунь недалёка ад Гродна, якія раскінуліся на беразе Нёмана ў сасновым лесе. У гэтыя куточкі роднай прыроды Я. Ф. Карскі разам са сваімі дзецьмі і жонкай прыязджаў з Варшавы, Петраграда і іншых гарадоў. У час адпачынку да яго прыходзілі вясковья дзеці. Я. Ф. Карскі любіў з імі гутарыць, прыслухоўваўся да іх мовы. Родныя мясціны Я. Ф. Карскі вельмі любіў. Тут ён набіраў сілы і бадзёрасці. Род-

ны Нёман патхняў яго для далейшай працы, даваў сілы. Аб незабыўных мясцінах успамінае і дачка вучонага Н. Я. Баркоўская-Карская: «Лета мы звычайна праводзілі на дачы пад Гроднам. Калі бацька не выязджаў у чарговую, часамі вельмі цяжкую і далёкую экспедыцыю па вывучэнню беларускіх гаворак, тады і на дачы пісаў свае працы». У час летняга адпачынку ў маёнтку Мігова Я. Ф. Карскі наведваў м. Заблудаў Беларастоцкага павету, дзе ў другой палове XVI ст. рускі першадрукар Іван Фёдараў са сваім папличнікам Пятром Мсціслаўцам у маёнтку гетмана Рыгора Хаткевіча стварылі друкарню.

Наведваўшы Заблудаў, Я. Ф. Карскі пісаў: «У Заблудаве ўжо няма той гаворкі з дыфтонгамі з гукам Э, аб якім паведамлялі ў свой час Патабня і Коласаў. Цяпер у самым мястэчку Заблудаве мяшчане (не яўрэі) гавораць або чыста па-руску (што рэдка), або па-польску. У тых і іншых праглядаюцца і асаблівасці маларускай мовы, але ў вельмі слабай ступені».

У м. Жыровічы Слонімскага павету Я. Ф. Карскі цікавіўся рукапісамі мясцовай бібліятэкі.

Летам 1901 года Я. Ф. Карскі наведваў Аўгустоўскі павет Сувальскай губерні. Ён устанавіў, што першыя звесткі аб існаванні беларускага насельніцтва ў Сувальскай губерні адносяцца да 1863 года (беларусаў тут было 23 760 чалавек); што беларусы жывуць тут суцэльнай масай па суседству з Гродзенскім і Сакольскім паветамі, на паўночным захадзе беларусы ў некаторых месцах праходзяць нават Аўгустоўскі канал, даходзячы амаль да Сейн і Аўгустова.

У выніку сваіх назіранняў Я. Ф. Карскі канстатаваў: «Самыя заходнія беларускія гаворкі, якія займаюць паўночна-заходнюю частку Гродзенскай губерні і паўднёва-усходнюю частку Сувальскай, вельмі мала былі вывучаны. З Гродзенскай губерні ёсць некалькі запісаў у «Матэрыялах» Шэйна, але ў адносінах мовы яны ненадзейныя; што-небудзь можна знайсці ў зборніку М. Доўнар-Запольскага «Песни пинчуков. Киев, 1895», у якія чамусьці трапілі песні з чыста беларускіх мясцовасцей, напрыклад, з Лашанскай воласці».

Адносна ўсходняй мяжы ў сваёй справаздачы Карскі пісаў: «Каля Смаленска на значнай адлегласці, у выніку масы чыгуначных дарог, беларусы губляюць асаблівасці сваёй народнасці і паступова

прыбліжаюцца да велікарусаў, тое ж самае назіраецца ў беларускай мове і каля самага Смаленска...». «На поўначы Беларусі асабліва цікавіла мяне распаўсюджанне беларусаў у Цвярской губерні. Мне было вядома, што беларусы дзе-нідзе павінны быць у Асташаўскім, Ржэўскім і Збуцаўскім паветах. Больш-менш цэнтральным пунктам у гэтай мясцовасці быў г. Ржэў. Я і зрабіў яго цэнтрам для сваіх паездак. А каб праводзіць іх мэтанакіравана, з большай карысцю для справы, я звярнуўся за дапамогай да мясцовай інтэлігенцыі, больш усяго да педагагічнай, за рознымі этнаграфічнымі даведкамі. Аднак выявілася, што аб складзе мясцовага насельніцтва яны не маюць ніякага ўяўлення. Толькі дзве асобы — мясцовы любіцель-археолаг С., настаўнік гімназіі, ды інспектар народных вучылішч П., — чулі, што Туду жывуць нейкія «шеплякі», якія гавораць інакш... Ад іншых асоб і такіх даных устанавіць не змог... З с. Малога Туда я накіраваўся на паўночны ўсход да Волгі і яе прытоку Ітомлі, затрымаўся у в. Сыцькава. І пераканаўся, што і тут гавораць па-велікаруску... З Сыцькава па вялікай дарозе, ужо за Волгай, я накіраваўся ў Ржэў. Вядома і ў ім нідзе беларускай мовы не чуў...

«У Бранску на рынку сустрэў сялян дзекаючых і вымаўляючых ў замест В. Вопратка ў іх была больш беларускай, вонкавы выгляд таксама. Ад мясцовых жыхароў даводзілася чуць, што наогул беларусы з іх асаблівасцямі трапляюцца да самага Бранска, дакладней да р. Дзясны. Па чыгунцы з Бранска да Пачэпа і далей да Гомеля таксама ўсё трапляліся беларусы, асабліва ў Чарнігаўскай губерні. Забудаванні ўсюды беларускія, выцясняюцца дзе-нідзе велікарускімі. З Пачэпа на конях рабіў паездкі па Трубчэўскаму павету. Сапраўды, у старажытнасці беларусы распаўсюджаны былі на ўсход аж да р. Дзясны».

«Падымаючыся далей да Магілёва, назіраў узмоцненае аканне. Вельмі дзіўна вымаўляюць назву свайго губернскага горада: Мігылёў, Мугілёў (Жлобін, мястэчка). У Магілёве на рынку ў народнай мове быў здзіўлены крайнім аканнем: нават Е націскае вымаўлялі як А. Вось яшчэ некалькі назіранняў, — зазначае Карскі, — зробленых мною на самай поўначы Магілёўскай губерні на граніцы Смаленскай — с. Мікуліна Аршанскага павету (у 10 вярстах ад ст. Рудня). Понс, пы(г) льянь, па(г)глядзі, каляда, зылатэй, сляпэй, другей, хоць галава...». «Каля Гомеля на поўнач — умеранае аканне, цвёрдае Р і інш. Дадзеныя

для некаторых вывадаў аб гэтай гаворцы могуць даць новыя назіранні ў с. Красным Пакалюбежскай воласці, на паўночны ўсход ад Гомеля ў 7 вярстах мясцовае насельніцтва туземнае, чыста беларускае».

З той жа стараннасцю Карскім вывучаны пагранічныя гаворкі на поўдні Беларусі.

У галіне дыялекталогіі вучоны ставіў задачу ў першую чаргу най-больш поўна сабраць дадзеныя аб сучасных гаворках, сістэматызаваць іх і даць ім гістарычныя тлумачэнні. Я. Ф. Карскі, як даследчык, заўсёды надаваў вялікае значэнне фактычнаму матэрыялу: «Гіпотэзы, — гаварыў ён, — пабудаваныя тэрэтычна, апіраюцца на нязначную колькасць фактаў, часта выпадковых, а часам могуць аказацца не маючымі пад сабой гістарычнай глебы і ў выніку пазбаўленымі цаны, тады як факты мовы ніколі не згубяць свайго значэння».

У 1902 годзе Я. Ф. Карскім быў надрукаваны ў «Могилевских губернских ведомостях» (№ 8, 9), а затым з дапаўненнямі ў «Известиях ОРЯС» (т. VII, кн. 3) артыкул «К вопросу об этнографической карте белорусского племени». Адзначаны артыкул яшчэ раз сведчыць аб тым, што які велізарны матэрыял быў сабраны Я. Ф. Карскім па жывых беларускіх гаворках, як акуратна, дакладна яны вывучаліся на месцах іх бытавання. Я. Ф. Карскі дзе пехатой, дзе на фурманцы, дзе на цягніку дабіраўся да кожнага населенага пункта, каб асабіста пачуць гутарку народную, стараўся ў мястэчках і гарадах наведаць кірмашы, на якія з'язджаліся сяляне з усіх навакольных хутароў, вёсак, сёлаў, мястэчак, прыслухацца да іх гаворкі, зафіксаваць кожны моўны факт на паперу. Ён сам наведаў больш як 114 населеных пунктаў. Асабістыя назіранні над беларускімі гаворкамі і непасрэднае веданне народнай мовы Я. Ф. Карскі дапаўняў матэрыяламі са зборнікаў фалькларыстаў і з навуковых прац розных аўтараў. Гэта дазволіла яму ўстанавіць тэрытарыяльныя межы беларускай мовы і скласці «Этнографическую карту белорусского племени». Пры вызначэнні этнаграфічных межаў выключным прызнакам размежавання беларусаў ад іншых народаў прызнавалася мова. Таму этнаграфічная карта з'яўляецца адначасова і картай распаўсюджання мовы. Змешчаныя ў I-м томе «Беларусаў» «Этнографическая карта белорусского племени», складзеная на падставе апублікаваных матэрыялаў і зробленая на яе аснове карта «Бе-

лорусские говоры» былі своеасаблівым ядром гэтага тома. Яна паслужыла асновай для «Этнографической карты белорусского племени», што ў 1917 годзе была выдадзена ў Петраградзе і перавыдадзена ў 1918 годзе. У I-м томе «Беларусаў» Я. Ф. Карскі даў поўную класіфікацыю беларускім гаворкам па іх фанетычных і граматычных рысах. Ён паказаў, што беларуская мова дзеліцца на дзве групы гаворак, на паўднёва-заходнюю, або цвёрдаэрую і паўночна-усходнюю, або мягкаэрую. Але ў кожнай з іх ён выдзяляе мясцовыя падгрупы гаворак з характэрнымі для іх рысамі. А ў паўночна-заходняй групе Я. Ф. Карскі выдзяляе яшчэ беларуска-палескую падгрупу гаворак, для якіх характэрна вельмі слабое аканне, або поўная адсутнасць яго.

Паўночна-ўсходнюю дыялектную групу Я. Ф. Карскі падзяляе на цокаючую і не цокаючую падгрупы. На аснове дадзеных матэрыялаў Карскага цокаючыя гаворкі характэрны для беларускай часткі Пскоўскай і Цвярскай, поўначы Смаленскай і паўночна-усходняй Віцебскай губерні. У першым томе «Беларусаў» ёсць шмат і іншых каштоўных выказванняў Я. Ф. Карскага па беларускай дыялекталогіі. Ён і сам публікаваў адна за другой працы па асобных з’явах у беларускай народнай мове. Вялікае значэнне для разгортвання дыялекталагічных даследаванняў па беларускай мове мелі і іншыя матэрыялы, якія друкаваліся і ў іншых часопісах.

Далейшым поспехам у нястомнай працы Я. Ф. Карскага над задуманай ім у Варшаве грандыёзнай манаграфіяй быў выхад у свет другога тома «Беларусаў», які складаецца з трох частак пад назвай: «Белорусы. Т. II. Язык белорусского племени. 1. Исторический очерк звуков белорусского наречия» (Варшава, 1908), «Белорусы. Т. II. Язык белорусского племени. 2. Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском наречии» (Варшава, 1911) і «Белорусы». Т. II. Язык белорусского наречия. 3. Очерки синтаксиса белорусского наречия. Дополнения и поправки» (Варшава, 1912).

Як відаць з назвы 1-га выпуска 2-га тома «Беларусаў», ён прысвечаны вывучэнню гукавой сістэмы беларускай мовы. Я. Ф. Карскі ў гэтым выпуску на матэрыяле старажытных пісьмовых помнікаў, з народных гаворак і вуснай народнай творчасці даў апісанне гукавых з’яў у іх гістарычным развіцці, акрэсліў гукавыя заканамернасці беларускай

мовы. Асноўную частку 1-га выпуску 2-га тома складае апісанне фанетычных працэсаў ад праславянскай і старажытнарускай эпох да пачатку XX ст. У беларускіх народных гаворках амаль няма фанетычных, марфалагічных і сінтаксічных асаблівасцей, аб якіх Я. Ф. Карскі не гаварыў бы ў сваіх даследаваннях.

Другі выпуск 2-га тома «Беларусаў», прысвечаны марфалогіі беларускай мовы, з'яўляецца працягам першага выпуску. У гэтым выпуску Я. Ф. Карскі дае поўнае апісанне зменных часцін мовы ў іх гістарычным развіцці.

Трэці выпуск 2-га тома «Беларусаў» змяшчае ў сабе нарыс сінтаксісу беларускай мовы. Я. Ф. Карскі і ў сінтаксісе па магчымасці стараўся поўна прадставіць асаблівасці старой пісьмовай мовы і сучасных беларускіх гаворак. Вучоны ў аднолькавай ступені апіраўся на старапісьменныя крыніцы і на факты сучаснай беларускай мовы. Гэта яму дапамагло даць аб'ектыўны малюнак змен, якія адбыліся ў сінтаксічным ладзе пры фарміраванні мовы беларускай народнасці і нацыі.

За першы том і першы выпуск 2-га тома «Беларусаў» Я. Ф. Карскі быў удастоены Акадэміяй навук у 1910 годзе поўнай прэміі П. М. Бацюшкава, за апошнія выпускі 2-га тома ў 1913 годзе — прэміі Ахматава. Першы і другі тамы «Беларусаў» атрымалі высокую ацэнку Расійскай акадэміі навук. Акадэмікі А. Шахматаў, В. Перэц, А. Сабалеўскі, Н. Катлярэўскі пісалі: «Выдадзеная праца Я. Ф. Карскага падагуліла не толькі шматгадовую працу аўтара, але наогул, усё навуковае даследаванне беларускай мовы».

Я. Ф. Карскі — акадэмік

У час першай імперыялістычнай вайны Я. Ф. Карскі разам з Варшаўскім універсітэтам эвакуіраваўся ў г. Растоў-на-Доне, дзе чытаў лекцыі да вясны 1916 года. У гэтым годзе ён быў выбраны акадэмікам Расійскай Акадэміі навук і пераехаў у Петраград. З гэтым слаўным горадам Я. Ф. Карскі звязаў сваё далейшае жыццё і дзейнасць. У кастрычніку 1920 года Акадэмія навук дала яму кватэру на Васільеўскім востраве: 7-я лінія, дом 2, кв. 9. У гэтым доме з часоў заснавання Акадэміі жылі рускія вучоныя.

Унучка вучонага Таццяна Сяргееўна Карская ўспамінае: «На Універсітэцкай наберажнай, у Ленінградзе, дзе жыла наша сям'я, ёсць не вельмі вялікі, але цяністы сквер. Яго Румянцаўскім называюць, таму што ў цэнтры яго красуецца гранітны абеліск у памяць перамог, атрыманых у 18-м стагоддзі над туркамі пад камандаваннем графа Румянцава. Сюды мы, дзеці, хадзілі штодзённа на прагулку. Часта, выбягаючы за высокую агароджу сквера, мы сустракалі нашага дзядулю, які вяртаўся з Акадэміі. Ужо здалёк можна было ўбачыць яго, высокага і стройнага. Як мне казалі, у акадэміі яго называлі «старарускім волатам». Ён быў вельмі рослы, з шырокімі грудзямі, галаву трымаў высока і крыху набок. У дзядулі быў свежы, ружовы твар, сівая, не вельмі доўгая, прыгожая барада. На ім было цёмнае, доўгае паліто і цёмнага колеру капялюш, у руцэ — кій з загнутай круглай галоўкай. Вельмі часта яго праводзіў маленькі, сівы, у цёмных акулерах акадэмік Барыс Міхайлавіч Ляпуноў. Звычайна да дзядулі мы прыходзілі з бацькамі. Калі быў будні дзень, дзядуля працаваў: чытаў за рабочым сталом. Каб мы маглі прывітацца з ім не парушаючы звычайнага распарадку, бабуля сама ўводзіла нас у кабінет. Дзядуля заставаўся ў крэсле, але ўжо чакаў з'яўлення ўнукаў, павярнуўшы ў наш бок сваю прыгожую галаву. Адноічы, вітаючыся з дзядуляй, я ўбачыла, што ў яго вельмі ясныя блакітныя вочы. Працаваў ён без акулераў. Захаваны, нягледзячы на няспынную работу за сталом, зрок дзядулі быў прадметам гонару нашай сям'і. Кабінет у дзядулі быў вялікі, прасторны. Абоі светла-шэрыя, як амаль уся мэбля ў кабінэце, стол быў цёмны, дубовы з разьбой, дзвюма масіўнымі тумбамі. Працуючы, дзядуля сядзеў у гнутым букавым крэсле. Трэба тут сказаць, што абсталяванне ўсёй кватэры было сціплае. У пакоях былі толькі неабходныя рэчы. У кабінэце стаяла некалькі шафаў з кнігамі, на сценах — групавыя фатаграфіі вучоных у цёмных рамках. Упрыгожаннем пакою была бронзавая люстра з матавымі плафонамі на лямпачках.

Дзядуля мой быў чалавекам парадку, вялікай самадысцыпліны. У доме ўсё блішчэла чысцінёй. Вопратка на ім была заўсёды акуратная, свежая. Устаўшы рана, ён апранаў белую кашулю, касцюм, чаравікі, навязваў гальштук, і гэта на цэлы дзень, нават калі не ішоў ва ўніверсітэт альбо ў Акадэмію. Ніякіх халатаў, піжам, хатніх туфляў. Летам, калі бывала гарача, дзядуля насіў лёгкі часучовы пінжак і светлыя суконныя штаны.

Усе гавораць аб дзядулі, як аб чалавеку вельмі вытрыманым, выдатна валодаўшым сабою. Паходка і ўсе рухі ў яго былі не вельмі хуткія, мова выразная, спакойнага тэмпу.

Рытм жыцця ў доме строга быў падпарадкаваны яго рабоце як вучонага: уставалі рана, снедалі, дзядуля браўся за работу. Абед быў у дзве гадзіны, у сем гадзін вечара — вячэрні чай.

Дзякуючы клопатам бабулі (жонкі Яўхіма Фёдаравіча — Соф'і Мікалаеўны Сцепуржынскай, якая была родам з Навагрудка), штодзённы стол быў вельмі добрым і разнастайным. Часта падаваліся беларускія стравы: бульбяная бабка, аладкі і вараная бульба з кіслым малаком. Кожны дзень к абеду ў маленькім чыгунку варылі кашу: дзядуля лічыў, што без кашы няма абед. Наогул у яго захаваліся некаторыя народныя звычкі. Так, напрыклад, я запамятала, як ён рэзаў хлеб у час абеду. Дзядуля ўставаў ва ўвесь рост і, блізка прыціскаючы да грудзей бохан, адрэзваў вялікім хлебным нажом лусты, якія пасля дзяліліся на скібачкі.

У маладосці мой дзядуля быў рыжаваты бландзін, валасы яго ляжалі прыгожай хваляй. У яго быў адкрыты славянскі твар, разумны погляд, высокі лоб чалавека, умеючага думаць...

Мой дзядуля ганарыўся сваёй прыналежнасцю да беларускага племені і на ўсё жыццё захаваў многія народныя звычаі.

Дачка вучонага Наталля Яўхімаўна Баркоўская ўспамінае: «Калі я прадстаўляю сабе бацьку, дык бачу яго седзячым за пісьмовым сталом. Не толькі нас, членаў сям'і, але і чужых здзіўляла выключная працаздольнасць бацькі. Ён не шкадаваў свайго багатырскага здароўя, і яшчэ ў гады прабывання ў Варшаве цяжка захварэў на глебе ператамлення.

Ад працы амаль штодня вечарам адрывалі яго таварышы па універсітэту — мовазнаўцы і літаратуразнаўцы, якія прыходзілі пагутарыць выключна на тэму свайго чарговага даследавання, жадаючы атрымаць карысную для сябе параду.

Асабліва часта наведваў бацьку прафесар Я. К. Цімчанка. Ніколі і нікому не было адказана ў дапамозе — і так літаральна да апошніх дзён яго жыцця.

У пакоі бацькі панавалі чысціня і парадак, Бацька ведаў, у якой

шафе, на якой паліцы, у якім месцы ляжыць патрэбная кніга і мог узяць яе не гледзячы. Стол ніколі не быў завалены кнігамі і рукапісамі. На ім знаходзілася толькі тая кніга, якая была неабходна ў дадзеную мінуту. Выключная памяць бацькі (ён і да самай смерці чытаў напамяць цэлыя артыкулы з твораў на старажытнагрэчаскай і лацінскай мовах) дазваляла яму без лішніх пошукаў знаходзіць адпаведныя выказванні таго ці іншага аўтара.

Бацька не любіў ніякіх упрыгожанняў на стале: дарагіх чарнільных прыбораў, блакнотаў у пераплёце са скуры ці срэбра. На стале знаходзілася простая чарнільніца з паглыбленнем для ручкі, сціплая лампа пад жалезным абажурам з рознакаляровымі шкельцамі.

Адзінае багацце кабінета — вялікая бібліятэка, але і з гэтым багаццем бацька расстаўся без жалю, падараваўшы яе Беларускаму дзяржаўнаму ўніверсітэту...» .

Унучка вучонага ўспамінае, што Я. Ф. Карскі любіў папрацаваць фізічна. «Ён сам, напрыклад, устаўляў на зіму рамы, пры гэтым абавязкова паверх замазкі праводзіў палоску белай эмалевай фарбай, каб было прыгожа і акуратна. Была ў яго невялікая шафа, аб якой, як я памятаю, бабуля казалася, што яшчэ ў студэнцкія гады дзядуля змайстраваў яе сам са сваімі братамі».

З Петраграда Я. Ф. Карскі быў звязаны і раней, яшчэ ў час буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі 1905—1907 гадоў. У 1906 годзе ў Пецябургу адкрылася беларускае выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца», якое выдала першыя кніжкі для чытання, календары і мастацкія творы на беларускай мове. З беларускай выдавецкай суполкай Я. Ф. Карскі падтрымліваў цесную сувязь, аказваў ёй дапамогу. «Я. Ф. Карскі вельмі ўважліва ставіўся да дзейнасці Беларускага навукова-літаратурнага гуртка Пецябургскага ўніверсітэта. Ён, напрыклад, прапанаваў студэнтам праграму, у якой указваў на неабходнасць абгульнення таго, што было зроблена ў галіне этнаграфіі, фальклору і мовы... Асаблівую ўвагу звяртаў на вывучэнне народнага побыту», Я. Ф. Карскі аказваў гуртку арганізацыйную і матэрыяльную дапамогу. Членам гуртка Я. Ф. Карскі даваў практычныя парады, як напрыклад: «Неабходна, — пісаў ён, — 1. Збіраць матэрыялы беларускага слоўніка. 2. Згрупаваць па сюжэтах беларускія народныя песні і казкі.

3. Самастойнае вылучыць ад запазычанага».

У 1912 годзе быў зацверджаны статут Беларускага навукова-літаратурнага гуртка студэнтаў Пецярбургскага універсітэта. Старшынёй гуртка быў выбраны Браніслаў Тарашкевіч. Мэтай гуртка было «навуковае азнаямленне з духоўным і грамадскім жыццём беларускага народа». У рабоце гуртка ўдзельнічалі вучоныя: А. А. Шахматаў, Б. Эпімах-Шыпіла і Я. Ф. Карскі. Гурток выпускаў часопіс «Раніца».

У Петраградзе Я. Ф. Карскі працаваў членам Праўлення і Прэзідыума Акадэміі навук, дырэктарам Музея антрапалогіі і этнаграфіі, старшынёй Слоўнікавай камісіі, з'яўляўся рэдактарам «Известий Отделения русского языка и словесности АН СССР».

Пасля пераможнага завяршэння грамадзянскай вайны распрацоўка праблем гісторыі беларускай літаратуры ставіцца на цвёрды навуковы грунт.

Іменна ў гэты час Я. Ф. Карскі закончыў сваю працу над манаграфіяй «Белорусы». Першы выпуск III-га тома («Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени. 1. Народная поэзия») быў падрыхтаваны Карскім яшчэ ў час работы ў Варшаўскім універсітэце і выдадзены ў Маскве ў 1916 годзе, а апошнія два выпускі III-га тома ён завяршыў і выдаў у Петраградзе. Гэта: «Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени. 2. Старая западнорусская письменность» (Пгр., 1921) і «Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени. 3. Художественная литература на родном языке» (Пгр., 1922).

Даўшы ў сваім III-м томе манаграфіі грунтоўны нарыс развіцця беларускай літаратурнай творчасці, пачынаючы ад яе вытокаў (ад вуснай народнай творчасці) і да апошніх год, Карскі заклаў асновы беларускай навуковай фалькларыстыкі і літаратуразнаўства і гэтым пакінуў глыбокі след у гэтых галінах нашай філалогіі.

Я. Ф. Карскі быў першым даследчыкам народнай паэзіі. Першы выпуск 3-га тома яго «Беларусаў» і прысвечаны гэтаму пытанню. Ён разумеў, што вывучэнне жыцця народа трэба пачынаць з яго творчасці, з фальклору, у якім праўдзіва і шчыра самым народам адлюстроўваецца яго гісторыя, светапогляд, перакананні і павер'і. Вучонага прыцягваў не толькі фактычны гісторыка-этнаграфічны матэрыял ў фальклорных творах, але ў іх ён бачыў і багацейшую крыніцу

для вывучэння мовы народа. У запісаных ім фальклорных творах Я. Ф. Карскі прыводзіць каштоўныя звесткі па фанетыцы беларускай мовы, адзначае яе марфалагічныя асаблівасці, раскрываваў семантыку і тлумачыць паходжанне асобных слоў.

У 1 - м выпуску III-га тома Я. Ф. Карскі многа ўвагі ўдзяліў аднаму з найбольш пашыраных жанраў вуснай народнай творчасці — прыказкам. «Прыказкі, — пісаў вучоны, — народныя творы, гэта значыць, што яны захоўваюцца і перадаюцца вусна народам, але складзены яны асобнымі здольнымі асобамі, якія ў сваіх творах маглі паказаць народную душу. Гэтыя асобы расказвалі аб тых здарэннях з народнага жыцця, якія паслужылі матэрыялам для абагульняючых вывадаў у прыказках; яны ж правялі і тыя назіранні, якія ўрэшце рэшт сталі выражэннем народнай мудрасці. Але паколькі асоба аўтара ў прыказках не адлюстроўвалася, то народ лёгка забыўся іх складальнікаў і захаваў гэтыя творы, як свае ўласныя».

Я. Ф. Карскі ў сваіх творах належнае месца адвёў разгляду народных казак. Ён зазначае: «Казкі займаюць адно з віднейшых месц сярод твораў народнай славеснасці ўсіх галін рускага народа. Але асабліва імі багаты беларусы. Па назіранні аднаго навейшага даследчыка, Беларуса, у асаблівасці глухія яе куткі, прадстаўляюць найбольш добрую глебу для росквіту казак, што і выяўлена этнографамі, збіральнікамі гэтага рода твораў».

Належнае месца ён адводзіць т. з. духоўным вершам. Аб іх ён пісаў: «Галоўнымі захавальнікамі духоўных вершаў («песняў старэцкіх») у цяперашні час з'яўляюцца ў Беларусі, як і наогул на Русі, старыя жабракі, больш за ўсё калекі-сляпцы. Яны з павадырамі, прабіраючыся па аднаму з хаты ў хату за міласцінай ці сабраўшыся групамі на кірмашах, а таксама на цвінтарах цэркваў у час царкоўных святаў, спяваюць розныя духоўныя вершы, а таксама за ўпакой і за здароўе, за што слухачы узнагароджваюць іх падаянкамі, таму што маленне жабракоў, на думку беларуса, вельмі ўгоднае богу».

У 2-м выпуску III-га тома «Беларусаў» Я. Ф. Карскі ўпершыню ў беларускім літаратуразнаўстве зрабіў грунтоўны агляд гісторыі беларускай старажытнай літаратуры, пачынаючы з першых перакладных помнікаў царкоўнай пісьменнасці і канчаючы аналізам тэкстаў беларускіх інтэрмедый, школьнай драмы. Глыбока даследаваў выданні

Скарыны, В. Цяпінскага, статуты Вялікага Княства Літоўскага, беларускія летапісы і інш.

У выданнях Скарыны падкрэсліваюцца матывы патрыятызму, адданасці сваёй радзіме, народу. Адносна мовы «Бібліі» Скарыны Я. Ф. Карскі пісаў: «Ён друкуе па магчымасці на зразумелай для народа мове. Ён не адважваецца яшчэ перайсці на чыста народную мову: у яго яшчэ не рэдкасці аорысты, імперфекты, часта створаныя няправільна, і іншыя царкоўнаславянскія асаблівасці ў мове, ...але ўсё ж аснова мовы народная беларуская, з тымі асаблівасцямі, якія характарызуюць стары яе звод у Літоўскай дзяржаве».

Характарызуючы дзейнасць Скарыны, Я. Ф. Карскі зазначае: «Выданні доктара Скарыны мелі вялікае значэнне для свайго часу. Яны разыходзіліся не толькі ў Заходняй Русі і пранікалі на ўсход, але заходзілі таксама да паўднёвых славян і на Захад Еўропы. Устаноўлены ім тэкст прымаюць пад увагу і іншыя выдаўцы такіх кніг і нават знешняя форма яго выданняў і шрыфт служаць прадметам наследавання ў друкароў XVI стагоддзя ў Цюбінгене, Нясвіжы, у друкарні Цяпінскага і іншых месцах. Мала таго, друкаваныя выданні Скарыны, а быць можа, і рукапісы яго, падрыхтаваныя да друку, з'яўляліся прадметам перапіскі з боку тагачасных прыхільнікаў асветы».

Культурна-асветніцкія традыцыі Ф. Скарыны працягвалі В. Цяпінскі, блізкі сябра С. Буднага, беларускі гуманіст, кнігавыдавец. Ім перакладзена на беларускую мову «Евангелле» з прадмоваю. Ён быў прадаўжальнікам гуманістычных, культурнаасветніцкіх і патрыятычных традыцый Ф. Скарыны. В. Цяпінскі быў шчыры патрыёт сваёй радзімы. Ён ахвяраваў усю сваю працу і ўсе сродкі на карысць свайго народа, для выратавання яго ад цемры і невуцтва.

Вывучаючы мову старажытных беларускіх помнікаў пісьменнасці, Я. Ф. Карскі прыйшоў да вывадаў, што, нягледзячы на некаторыя стараславянскія элементы, яны адлюстроўваюць жывую беларускую мову таго часу.

Акадэмік Карскі быў першым даследчыкам гісторыі новай беларускай літаратуры. Яго работы ў гэтай галіне і склалі 3-ю кнігу III-га тома «Беларусаў».

Свой агульны агляд літаратуры на сучаснай беларускай мове Я. Ф.

Карскі пачаў з 30-х гадоў XIX ст., з твораў Я. Чачота, А. Рыпінскага, Я. Баршчэўскага. Ён даў характарыстыку творчасці вядомым і папулярным пісьменнікам 40-х, 50-х гадоў XIX ст.: Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Янкі Лучыны, Алаізы Пашкевіч-Кейрыс, Якуба Коласа, Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Цішкі Гартнага, Максіма Гарэцкага, Змітрака Бядулі, Канстанцыі Буйло, Алеся Гурло, Янкі Журбы і інш.

Я. Ф. Карскі першы ўвёў Кастуся Каліноўскага ў гісторыю беларускай літаратуры. У 3-м томе «Беларусаў» ён дае характарыстыку «Мужыцкай праўдзе», выдаўцом якой быў Кастусь Каліноўскі.

Характарызуючы творчасць Францішка Багушэвіча, Я. Ф. Карскі пісаў: «Сапраўдны рашучы штуршок беларускаму адраджэнню дала кніжка Мацея Бурачка (псеўданім Францішка Багушэвіча), якая выйшла ў Кракаве ў 1891 г. на беларускай мове «Дудка беларуская». Цытуючы прадмову да «Дудкі беларускай» («Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерці!»), Я. Ф. Карскі падкрэслівае: «Пад прыведзенымі словамі Бурачка-Багушэвіча мог бы падпісацца кожны беларус... Кніжка Бурачка к пачатку нашага стагоддзя стала вядомай усім, хто цікавіцца развіццём беларускага самаўсведамлення».

«Сапраўдны росквіт беларускай літаратуры, — пісаў Я. Ф. Карскі, — пачынаецца пасля першага выбуху рэвалюцыі ў 1905 годзе. У гэты час выступае цэлы рад асоб — «будзіцеляў» заснуўшай Беларусі, якія сваімі творамі імкнуцца ажывіць спакойнае мора беларускага жыцця, якое ўжо часткова пакрылася цвіллю. Яны стараюцца адкрыць вочы насельніцтву на яго прыроду, жыццё, грамадскае становішча, на мову, на гісторыю, хочучь напамінь беларусу яго слаўнае мінулае і паказаць цяжкае сучаснае становішча...».

Я. Ф. Карскі падрабязна разгледзеў творчасць кожнага беларускага пісьменніка, вызначыўшы яго ролю ў літаратурным працэсе. Ён падтрымліваў сувязь з многімі паэтамі і пісьменнікамі Беларусі. Асабліва цесную сувязь Я. Ф. Карскі падтрымліваў з Янкам Купалам. Сярод пісьмаў Янкі Купалы, знойдзеных у ленынградскіх архівах, ёсць тры пісьмы яго да акадэміка Карскага і адзін ліст акадэміка Карскага да Янкі Купалы. Гэтыя пісьмы адносяцца да 1919—1922 гг., але, відаць, адрасаты ведалі адзін другога значна раней. Янка Купала ведаў

Я. Ф. Карскага па яго класічных навуковых працах, а Я. Ф. Карскі ведаў Янку Купалу па яго вершах. У 1919 годзе акадэмік Карскі, завяршаючы сваю манументальную працу «Белорусы», звярнуўся да Янкі Купалы з пісьмом, у якім прасіў яго ўдакладніць некаторыя моманты сваёй біяграфіі. 4 кастрычніка 1919 года Янка Купала адказаў акадэміку Карскаму. Пісьмо гэтае без змен акадэмік Я. Ф. Карскі надрукаваў у 3-й частцы 3-га тома «Беларусаў». У гэты час Янка Купала пачаў працу над прازیчным перакладам на беларускую мову вялікага помніка старажытнай рускай літаратуры «Слова аб палку Ігаравым». У 1919 годзе пераклад быў скончаны, і адзін экзэмпляр яго Янка Купала паслаў Яўхіму Фёдаравічу. Неўзабаве прыйшло пісьмо ад Я. Ф. Карскага. У гэтым пісьме акадэмік Карскі пісаў Янку Купалу: «Не магу не прывітаць Вашага жадання перакласці «Слова аб палку Ігаравым», гэты дзівосны старажытнарускі твор, на беларускую мову, па сваёй архаічнасці так блізкую да яго. Пераклад, кажучы наогул, — даслоўны і вельмі ўдалы. Думаю, што справа гэтым у Вас не абмяжуецца і Вы дасце таксама вершаваны пераклад помніка, тым больш што і цяпер шмат радкоў у Вашым перакладзе могуць быць ужо падзелены на вершы, зразумела, без рыфмаў, якія ў падобных творах не так ужо і патрэбны».

Янка Купала старанна працаваў над вершаваным перакладам «Слова аб палку Ігаравым», і 5 верасня 1921 года работа над ім была скончана.

Калі пераклад быў надрукаваны, Янка Купала выслаў яго Я. Ф. Карскаму.

Акадэмік Карскі 16 студзеня 1922 года пісаў паэту: «16 студзеня 1922 г. Петраград. Паважаны Іван Дамінікавіч! Ваш вершаваны пераклад «Слова аб палку Ігаравым» атрымаўся выдатным: скрозь відаць разуменне старога тэксту і прыкметная мастацкая адчувальнасць, не гаворачы ўжо пра лёгкі верш, які адпавядае зместу карціны. У Вашай апрацоўцы беларуская мова аказалася на вышыні. Мне здаецца, што дарэмна Вы ўнікаеце нерыфмаваных вершаў... Ваш пераклад я даў для прагляду і спецыялісту па «Слову аб палку Ігаравым» акадэміку В. П. Перэтцу, ён таксама згодзен са мною адносна яго вартасці. Жадаю Вам усяго найлепшага, адданы Вам Я. Карскі».

Пісьмы акадэміка Карскага да гэтага часу з'яўляюцца адзінай і

найбольш грунтоўнай ацэнкай перакладаў Янкі Купалы «Слова аб палку Ігаравым».

Карскі вёў перапіску і з Якубам Коласам. Біяграфічнае пісьмо паэта Я.Ф. Карскі без усялякіх змен надрукаваў у 3-ім томе «Беларусаў».

Я. Ф. Карскі вельмі чула адносіўся і высока цаніў творчасць нашага земляка, выдатнага паэта Беларусі Максіма Багдановіча. Аб ім ён пісаў: «Сын небезвядомага ў беларускай этнаграфічнай літаратуры А. Я. Багдановіча, Максім Багдановіч прамільгнуў ззяючай зоркай па небасхілу беларускай літаратуры і знік назаўсёды, падкошаны сухотамі, 12 мая 1917 года, калі яму было ўсяго 26 год. Хаця нарадзіўся ў Беларусі (жыў у г. Гродна), але вельмі рана перавезены бацькамі ў глыбіню Вялікарасіі, склаў свае «тужлівыя косці» ў далёкай ад роднай зямлі Ялце. Унаследаванае ад бацькоў беларускае сэрца назаўсёды звязала яго з радзімай, якой ён служыў сваім словам на працягу васьмі год».

У 3-м вып. III-га тома «Беларусаў» Я. Ф. Карскі, пасля падрабязнага разгляду важнейшых твораў беларускіх пісьменнікаў пачатку XIX ст. і да 1921 года, прыводзіць і «Матэрыялы для слоўніка беларускіх пісьменнікаў апошняга часу». Аб іх ён пісаў: «Для характарыстыкі літаратурнай дзейнасці апошніх беларускіх пісьменнікаў у нас яшчэ няма поўных дадзеных: не заўсёды нам ясна іх асоба, невядома і ўся сукупнасць напісанага пад псеўданімамі, часам нават і пад некалькімі. Некаторыя з гэтых пісьменнікаў толькі пачынаюць сваю літаратурную дзейнасць, іншыя яшчэ не дасягнулі росквіту, і толькі асобныя з іх ужо на канцы сваёй літаратурнай дзейнасці. Але ўсё ж некаторыя даныя ў нас маюцца і аб іх. Не хочучы, каб сабраныя матэрыялы ляжалі марна, я рашыў надрукаваць іх у выглядзе «Матэрыялаў», маючы на ўвазе, што яны выклікаюць з боку зацікаўленых і знаючых асоб розныя дапаўненні і папраўкі». У «Матэрыялах» Я. Ф. Карскі знаёміць нас з 203 пісьменнікамі апошняга часу і дае кароткі агляд іх творчасці.

Адносна трэцяга выпуску «Беларусаў» Я. Ф. Карскі сам зазначае, што ў рабоце мелася на ўвазе галоўным чынам зарэгістраваць пэтычны матэрыял з мэтай азнаямлення з ім чытача. Крытычная ацэнка творчасці пісьменнікаў з мастацкага боку, высвятленне ўмоў творчасці таго ці іншага аўтара, якасці таленту — толькі часткова ўваходзіла ў задачы складальніка нарысаў.

Акадэмік Я. Ф. Карскі пасля заканчэння 3-га тома «Беларусаў» меў на ўвазе зноў звярнуцца да праблем беларускай мовы. Ён намерзіў шырокую і глыбока прадуманую праграму навуковай дзейнасці ў галіне мовазнаўства. Ён указваў на неабходнасць складання дыялектна-га атласа жывой рускай, беларускай і ўкраінскай моваў, распрацоўкі гістарычнай дыялекталогіі і гісторыі літаратурнай мовы. Я. Ф. Карскі падкрэсліў неабходнасць складання поўнага слоўніка жывой рускай, беларускай і ўкраінскай моваў і складання поўнага слоўніка беларускіх пісьменнікаў. Том IV «Беларусаў», на яго думку, павінен быў змяшчаць «Слоўнік беларускай мовы». На жаль, гэта работа, якая патрабавала вялікіх намаганняў і часу, засталася не выкананай.

Хоць Я. Ф. Карскі жыў і працаваў у Петраградзе, ён прыняў самы актыўны ўдзел у арганізацыі навукі ў Савецкай Беларусі.

Патрэбы жыцця і энергія нацыянальнага адраджэння Беларусі вымагалі стварэння ў Беларусі вышэйшай навуковай установы — Інстытута беларускай культуры. У сувязі з гэтым рад асоб заняўся выпрацоўкай статуту будучага інстытута. Працаваў над складаннем яго праф. У. І. Пічэта ў Маскве, Я. Дыла ў Мінску, складаў праект для інстытута і акадэмік Я. Ф. Карскі ў Ленінградзе.

Праект статуту У. Пічэты, Я. Дылы і Я. Карскага быў сумесна ўзгоднены, удакладнены, і ў пачатку 1922 года ў Мінску быў заснаваны Інстытут беларускай культуры. У склад Інбелкульту ўвайшлі ў якасці правадзейных членаў Ів. Луцэвіч (Янка Купала), К. Міцкевіч (Якуб Колас), Я. Карскі і іншыя.

25 ліпеня 1924 года Цэнтральны Выканаўчы Камітэт і Савет Народных Камісараў БССР зацвердзіў новы статут Інбелкульту. Заснаваны Інстытут беларускай культуры быў адначасова установай навукова-даследчай на дзяржаўным каштарысе і, разам з тым, установай культурна-грамадскай, якая захоўвала праз сваё органы непасрэдную сувязь з шырокімі працоўнымі масамі. Я. Ф. Карскі разам з іншымі вучонымі, этнографамі, фалькларыстамі, пісьменнікамі актыўна ўключыўся ў работу. Ён прымае самы актыўны ўдзел у рабоце Інстытута беларускай культуры.

У 1929 годзе Інбелкульт быў рэарганізаваны ў Акадэмію навук БССР.

28 студзеня 1919 года быў апублікаваны падпісаны У. І. Леніным дэкрэт Савета Народных Камісараў, які прадугледжваў заснаванне ў

шэрагу гарадоў дзяржаўных універсітэтаў. 25 лютага 1919 года цэнтральны Выканаўчы Камітэт Савета рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў пастанавіў адкрыць дзяржаўны універсітэт у г. Мінску і на першыя патрэбы па яго арганізацыі адпусціць са сродкаў рэспублікі адзін мільён рублёў. Для падрыхтоўчай работы па арганізацыі БДУ была створана камісія, якую ўзначаліў акадэмік Я. Ф. Карскі.

Для БДУ Расійская Акадэмія навук, затым Цэнтральная кніжная палата накіравалі частку сваіх кніжных фондаў. Падараваў БДУ сваю бібліятэку, якая засталася ў яго пасля эвакуацыі з Варшавы, і Я. Ф. Карскі, асноўная ж частка яго бібліятэкі засталася ў Варшаве і была разрабавана акупантамі. Адносна яе і пакінутай маёмасці Я. Ф. Карскі 17 лістапада 1923 года пісаў германскаму камэнданту г. Варшавы: «3 прычыны пісьма ад 17.XI-1923 года № 1318 паведамляю, што эвакуіраваўшыся з Варшавы ў 1915 г., я пакінуў там на кватэры, якую я займаў (Наталінская 4, кв. 6), усю сваю маёмасць і бібліятэку. Са слоў уладальніцы дома (Дальскай), кватэра мая была рэквізавана для размяшчэння ў ёй германскіх афіцэраў, а кніжкі ўзяты ва універсітэт. У лістападзе месяцы 1919 г. я, будучы камандзіраваны Акадэміяй навук з навуковай мэтай на Украіну і Беларусь, якія былі тады пад нямецкай акупацыяй, пабываў, з дазволу нямецкіх улад у Варшаве і выявіў, што частка маёй маёмасці і кніжкі разрабаваны. Усяго мне была нанесена страта па тагачаснаму курсу германскай маркі на 36815 марак, аб чым мною тады была выслана заява ў германскую камандатуру ў Варшаве, з прылажэннем спісу разрабаваных рэчаў». Вядома, што акупанты ні бібліятэкі, ні рэчаў Карскаму не вярнулі.

Плэнную дзейнасць у галіне беларусазнаўства вучоны спалучаў з распрацоўкай пытанняў рускай і ўкраінскай моў. У выніку гэтага з’явілася многа прац Я. Ф. Карскага па гэтых мовах. У 1924 годзе пабачыла свет «Русская диалектология», якую Я. Ф. Карскі называў водгаласкам яго курсаў, прачытаных ім ва універсітэце за 25 год, працы «Из синтаксических наблюдений над языком Лаврентьевской летописи», «Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи». Праз некаторы час Я. Ф. Карскі выдаў працу, якая мае вялікае значэнне для палеографіі і гісторыкаў рускай мовы — «Русская Правда по древнейшему списку...», якая пакуль што лічыцца апошнім, самым дакладным, лінгвістычным выданнем «Русской Правды» па спіску Наўгародскай Кормчай 1282 г. Гэту працу вельмі высока ацаніў акадэмік Б. М. Ляпуноў. Аб ёй сказаў, што гэта

«лепшае выданне важнага помніка мовы і юрыдычнага быту старажытнай Русі». Вялікую вартасць прадстаўляе для моваведаў і праца Карскага «Очерк научной разработки русского языка в пределах СССР».

Навуковыя інтарэсы Я. Ф. Карскага не абмяжоўваліся выключна беларусістыкай і русістыкай. У распрацоўцы пытанняў украінскай мовы вучоным былі апублікаваны праца «Наймычка» Шевченка» і дзве рэцэнзіі: на ўкраінскую граматыку С. Смаль-Стоцкага і Т. Гартнера, якая выйшла ў Вене ў 1913 г., і на кнігу В. Шчурата пра песню, якую воіны спявалі перад Грунвальдскай бітвай. Аўтар кнігі і яе рэцэнзент Я. Ф. Карскі сцвярджаюць, што гэта баявая песня напісана на старабеларускай мове. Вялікую цікавасць для гісторыі першапачатковага этапу славянскай пісьменнасці прадстаўляе артыкул Я. Ф. Карскага, прысвечаны новаадкрытаму надпісу цара Самуіла, які адносіцца да 993 г. Каштоўнае і даследаванне «Листки Ундольского, отрывок кирилловского евангелия XI в.».

У 1928 г. Я. Ф. Карскі выдаў фундаментальную працу «Славянская кирилловская палеография», якая мае выключнае значэнне для славістыкі.

У 1928 г. Я. Ф. Карскі выдаў фундаментальную працу «Славянская кирилловская палеография», якая мае выключнае значэнне для славістыкі.

У нашай краіне распрацоўка пытанняў славянскай палеаграфіі пачалася ў першай чвэрці XIX ст. Адкрыццё шматлікіх пісьмовых помнікаў, неабходнасць устанавіць даныя аб іх прымушала даследчыкаў пісьма і мовы звярнуцца да палеаграфічнага боку старых рукапісаў. Поўнага тлумачэння гісторыі славянскай палеаграфіі ў дарэвалюцыйнай Расіі і сістэматычнага апісання вядомых помнікаў не існавала. Вось чаму мы павінны з удзячнасцю аднесціся да таго вялікага укладу ў гэтую галіну навукі, які быў зроблены Я. Ф. Карскім. Даследаваннем у гэтай галіне вучоны займаўся на працягу ўсяго свайго творчага шляху, з 90-х гадоў XIX ст. да канца 20-х гадоў XX ст. З часу выхаду ў свет гэтай кнігі прайшло больш паўстагоддзя, але навуковае значэнне яна захоўвае і па сённяшні дзень, аб чым сведчыць яе перавыданне ў наш час.

На працягу 48 год навуковай дзейнасці Я. Ф. Карскім напісана 96 кніг, 143 артыкулы, нататкі і 777 водзываў, рэцэнзій, анатацый, крытыка-бібліяграфічных нататкаў і некралогаў. Усяго напісана акадэмікам Я. Ф. Карскім 1016 прац.

Прызнанне і ўдзячнасць

Універсальнасць Я. Ф. Карскага як філолага, яго выключныя дасягненні ў навуковай дзейнасці і патрэбныя для гэтай мэты рысы характэру далі падставу прызначыць яго рэдактарам самага буйнага ў дарэвалюцыйнай Расіі філалагічнага часопіса «Русский филологический вестник», Я. Ф. Карскі рэдагаваў гэты часопіс з 1 студзеня 1905 года да 1917 года. Работа рэдактара такога буйнога часопіса патрабавала карпатлівай працы, настойлівасці, творчага таленту, арыентацыі ў шматлікім зборы розных матэрыялаў. Праца адымала шмат часу, але вучоны выконваў яе бездакорна. Ён меў выключны талент, мог правільна даць сціслую і дакладную характарыстыку навуковай дзейнасці той або іншай асобе. У нешматлікіх словах мог паказаць аблічча вучонага. Часта змяшчаў у часопісе і свае арыгінальныя артыкулы, Вучоны стараўся рэгулярна інфармаваць навуковую грамадскасць аб выхадзе ў свет філалагічнай літаратуры. У выніку сумленнай і актыўнай дзейнасці Я. Ф. Карскага, як рэдактара часопіса, «Русский филологический вестник» стаў адным з самых аўтарытэтных славістычных выданняў у сусветнай славістыцы, Я. Ф. Карскі быў рэдактарам часопісаў «Известия ОРЯС», «Известия по РЯС» Акадэміі навук. Па даручэнні Гісторыка-археалагічнай камісіі Я. Ф. Карскі рэдагаваў выданне такіх помнікаў пісьменнасці як «Повесть временных лет», «Суздальскую летопись» і іншыя. Аднак, несумненна, што найбольшым навуковым дасягненнем Я. Ф. Карскага, якое стала важнай навуковай падзеяй у айчыннай філалогіі першай чвэрці XX ст., быў выхад у свет шматтомнай працы «Беларусы». Прызнаннем навуковых заслуг Карскага за гэту працу было прысуджэнне яму акадэмічных прэміяў, выбранне яго ганаровым членам Гісторыка-філалагічнага таварыства пры Наварасійскім універсітэце і ардынарным акадэмікам Расійскай акадэміі навук на Аддзяленні рускай мовы і славеснасці. Пасля выбарання акадэмікам ён быў членам Праўлення і Прэзідыума Акадэміі навук, дырэктарам Музея антрапалогіі і этнаграфіі, старшынёй Слоўнікавай камісіі, Камісіі па рускай мове, членам камісіі «Навука і навуковыя работнікі», членам Рэдакцыйна-выдавецкага савета, супрацоўнікам Навукова-даследчага інстытута пры Петраградскім-Ленінградскім універсітэце, прафесарам

філалагічнага факультэта універсітэта, старшынёй камісіі па адкрыццю ў Мінску Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Я. Ф. Карскі быў выбраны ганаровым членам Таварыства любіцелей расійскай славеснасці (24 мая 1925 г.), ганаровым членам Таварыства пісьменнасці і мастацтва ў Ленінградзе (15 снежня 1927 г.), у студзені 1929 года быў выбраны правадзейным акадэмікам Чэшскай акадэміі навук.

У 1924 годзе Я. Ф. Карскі быў камандзіраваны Акадэміяй навук СССР у Прагу на 1-ы з'езд славянскіх географіў і этнографіў. З'езд славянскіх географіў і этнографіў ставіў перед сабой рад важных пытанняў: паказаць, што дасягнута ў славян у галіне геаграфіі, намеціць праграму сістэматычнай работы на будучае, узмацніць сувязь паміж вучонымі ўсіх славянскіх народаў. Я. Ф. Карскі, як прадстаўнік савецкай навукі, быў сустрэты на з'ездзе 4 чэрвеня дружнымі апладысмантамі. Горача і сардэчна спаткалі ўсе вучоныя прывітанне Я. ф. Карскага. Вучоны ад імя Акадэміі навук запрасіў славянскіх вучоных у Ленінград на святкаванне 200-годдзя Акадэміі. На з'ездзе ўсе вучоныя вельмі ўважліва аднесліся да прадстаўніка савецкай навукі. У першы дзень ён старшынстваваў і зрабіў першы даклад на тэму «Научные достижения в области этнографии в России с 1915 по 1924 годы» (мікрафільмы яго дакладаў захоўваюцца ў музеі Я. Ф. Карскага).

Я. Ф. Карскага заўсёды хваляваў лес яго радзімы, с. Лашы, яго землякоў у Заходняй Беларусі, якія пасля 1920 года засталіся пад уладай панскай Польшчы і якім ён жадаў хутчэй вызваліцца з няволі. Акадэмік Карскі рашыў паглядзець на жыццё сваіх братоў у Польшчы, наведаць Лашу. Па гэтай прычыне ён па дарозе ў СССР з Прагі паехаў праз Польшчу.

Са слоў старажылаў, асабліва селяніна Яся Габца, Я. Ф. Карскі прыехаў з Гродна ў Лашу пад самы поўдзень. Яго прывёз яўрэй-вознік. Іншага транспарта ў той час не было. Затрымаўся ён у плябані, у мясцовага свяшчэнніка. У яго і пераначаваў. Назаўтра сустрэўся з сялянамі, цікавіўся, як яны жывуць. Наведаў стары будынак школы, у якім яго бацька працаваў настаўнікам, у якім ён нарадзіўся і правёў дзіцячыя гады. Затым доўгі час хадзіў каля рэчкі Лашанкі, відаць, успамінаў тыя мясціны, дзе ён некалі гуляў з вясковымі хлапчукамі. Назаўтра яму выдзелілі фурманку, якая адвязла яго ў Гродна. На

радзіме ён пераканаўся, што ў заходніх абласцях Беларусі беларуская інтэлігенцыя не дапускаецца да службы. Частка беларусаў эмігравала ў Літву і Латвію. Многія пасаджаны ў турмы. Беларускія школы закрыты. Сяляне абкладзены цяжкімі падаткамі. Перад яго вачыма паўстала змрочная карціна белапольскай акупацыі, якая не давала спакою да самай смерці.

У 1926 годзе Я. Ф. Карскі зноў пабываў у Чэхіі. У Прагу ён быў запрошаны на ўшанаванне памяці вядомага чэшскага вучонага Францішка Палацкага ў дзень 50-годдзя яго смерці.

Я. Ф. Карскі пабываў у Югаславіі і Польшчы. У Бялградзе ён прысутнічаў на свяце культуры, прысвечаным А. С. Пушкіну.

Акадэмік Я. Ф. Карскі памёр 29 красавіка 1931 года на 71-м годзе жыцця. Смерць застала яго за работай над параўнальным споўнікам славянскіх моў. Вялікі вучоны-патрыёт Я. Ф. Карскі аддаў усе свае сілы на службу навуцы. Вялікі сын беларускага народа пахаваны ў Ленінградзе на Смаленскіх могілках.

У запісцы ад 24 красавіка 1916 года аб навуковых працах Яўхіма Фёдаравіча Карскага, падпісанай акадэмікам А. Шахматавым, У. Перэтцам, А. Сабалеўскім і Н. Катлярэўскім, у сувязі з прапановай выбраць Я. Ф. Карскага ў ардынарныя акадэмікі, сказана, што «Я. Ф. Карскага можна па справядлівасці назваць заснавальнікам беларускага мовазнаўства і беларускай філалогіі».

Акадэмік Б. М. Ляпуноў аб ім пісаў: «Вырасшы ў вельмі цяжкіх матэрыяльных умовах, як сын бедных бацькоў, Яўхім Фёдаравіч з дзяцінства прывык да настойлівай, карпатлівай працы, якой вызначаўся на працягу ўсяго свайго жыцця. Я. Ф. Карскі валодаў надзвычайнай здольнасцю хутка арыентавацца ў вялікім сабраным матэрыяле і прыводзіць яго ў сістэму, і гэта дало яму магчымасць заўсёды даводзіць да канца каласальныя па размерах працы, якія пры іншых тэмпах былі б пад сілу толькі калектыву працаўнікоў».

Галоўны помнік яго жыцця — вялікая шматтотная праца «Беларусы», роўнай якой па грунтоўнасці наўрад ці знойдзем у галіне вывучэння іншых славянскіх народаў».

«Па вывучэнню беларускай мовы і яе гаворак акадэмікам Я. Ф. Карскім зроблена вельмі многа, можа больш, чым па вывучэнню

іншых сучасных гаворак рускай мовы. Кожны беларус, які любіць сваю мову, павінен з вялікай удзячнасцю адносіцца да Я. Ф. Карскага, які аддаў усё сваё жыццё вывучэнню беларускай мовы», — пісаў прафесар П. А. Растаргуеў.

«Глыбокі знаўца стараславянскай, рускай і іншых славянскіх, а часткова і індаеўрапейскіх моў, з асаблівай увагай і любоўю адносіўся Карскі да мовы і вуснай творчасці роднага яму беларускага народа», — пісаў пра Я. Ф. Карскага прафесар П. С. Кузняцоў.

«Беларусы» з 'яўляюцца ў літаральным сэнсе слова энцыклапедыяй беларускай філалогіі, адзінай па аб'ёму і багаццю матэрыялаў працай у сусветнай літаратуры», — так ацаніў асноўную працу Я. Ф. Карскага акадэмік М. С. Дзяржавін.

Акадэмік АН СССР В. І. Баркоўскі ў сваіх успамінах пісаў: «Я стаў філолагам і глыбока ўдзячны Яўхіму Фёдаравічу, што выбраў гэты шлях. Яўхім Фёдаравіч быў строгім настаўнікам (я рыхтаваўся да прафесуры пад яго кіраўніцтвам), які не дараваў самай нязначнай фактычнай памылкі, не любіў верхглядства. Ён патрабаваў ведаў не толькі ўсходнеславянскіх моў, але таксама польскай, чэшскай, сербскай і балгарскай. На яго думку, вузкая спецыялізацыя прыносіць шкоду філалагічнай навуцы. Яўхім Фёдаравіч з'яўляўся для нас, хто праходзіў у яго навуковую падрыхтоўку, недасягальным узорам, таму што быў і моваведам, і літаратарам, і палеографам, і этнографам, і праславіў родную навуку ва ўсіх гэтых галінах... Заснавальнік беларускага мовазнаўства і беларускай філалогіі Я. Ф. Карскі ў савецкую эпоху закончыў сваю выдатнейшую вялікую па матэрыялу і навуковаму значэнню працу «Беларусы», якая з 'яўляецца энцыклапедыяй беларусазнаўства».

«Сваёй вялікай працай і ўсеабдымнай працай «Беларусы» акадэмік Карскі паклаў новы этап у гісторыі філалогіі нашага народа, з'явіўся першым гісторыкам беларускай мовы, літаратуры, этнаграфіі і фалькларыстыкі. Зрабіўшы неацэнны ўклад у справу вывучэння беларускай філалогіі, акадэмік Карскі адкрыў нам тыя нязведаныя да яго сцежкі ў навуцы, па якіх сёння так упэўнена крочыць наша літаратуразнаўства», — пісаў у 1961 г. Ю. С. Пшыркаў.

«Да апошняй мінуты на пасту, да апошняй мінуты на службе, Карскі з'яўляецца ўзорам дасягнення вялікіх вынікаў шляхам арганізаванай

нястомнай працы. Заснавальнік беларускай філалогіі, ўвекавечыў сябе ў памяці беларускага народа, славянскіх краін і славістаў», — пісала прафесар А. Абрэмбска-Яблоньска, вядомы даследчык беларускай мовы ў Польшчы.

«Перш чым зазірнуць у багатыя сучасныя праявы беларускай балгарыстыкі, нельга абмінуць маўчаннем два характэрныя моманты з мінулага, калі быў пакладзены пачатак асабліва пленным яе традыцыям. Па-першае, я маю на ўвазе балгарыстычныя даследаванні ў манументальнай філалагічнай спадчыне славутага беларускага вучонага канца мінулага і першых дзесяцігоддзяў нашага стагоддзя — Я. Ф. Карскага. Па-другое, балгарыстыку 20-х і 30-х гадоў у беларускім паслярэвалюцыйным літаратуразнаўстве. Імя Я. Ф. Карскага шырока вядома літаратурна-славістычнай грамадскасці многіх еўрапейскіх краін. Гэты буйны вучоны-энцыклапедыст здзіўляе нас і сёння шырынёй сваіх даследаванняў, сваім пранікнёным навукова-аналітычным розумам. Незалежна ад таго, што большасць сваіх прац ён апублікаваў на рускай і польскай мовах (у дарэвалюцыйнай Беларусі друкавацца на роднай мове было забаронена) у вядомых славістычных цэнтрах — Пецярбурзе і Варшаве, Карскі цалкам належыць беларускай філалагічнай навуцы. Я. Ф. Карскі быў глыбока перакананы, што «без параўнання з другімі славянскімі не можа правільна развівацца ні адна са славянскіх моў, ні адно са славянскіх пісьменстваў». У сваіх славістычных публікацыях і даследаваннях ён адводзіў шырокае месца і балгарскай мове, літаратуры, фальклору, старажытным помнікам, рэцэнзаваў працы вядомых балгарскіх вучоных, сваіх сучаснікаў, як, напрыклад, вядомага мовазнаўцы Ст. Младэнава і філалагічныя выданні Сафійскага універсітэта... Бясспрэчна, патрэбна спецыяльнае манаграфічнае даследаванне прац Карскага пра балгарскую духоўную культуру і пісьменства», — так ацэньвае за-слугі Я. Ф. Карскага ў развіцці балгарыстыкі балгарскі даследчык Г. Вылчаў.

«У сапраўднасці Карскі быў буйным вучоным, вучоным, які пракладваў у навуцы новыя шляхі. Комплекснае вывучэнне мовы, этнаграфіі, фальклору, літаратуры і пісьменнасці на фоне гістарычнага шляху аднаго народа такая важнейшая з вырашаных Карскім метадалагічных задач. Менавіта яго «Беларусы» назаўсёды застануцца

працай класічнай і ва многіх адносінах узорнай... Паставіўшы перад сабой выключна цяжкую для аднаасобнага выканання задачу ўсебаковага вывучэння беларускага народа і яго лёсу, Карскі ў той жа час быў вядучым спецыялістам у галіне славянскай палеаграфіі і археалогіі» (Старшы навуковы супрацоўнік Акадэміі навук СССР А. П. Магілянскі, з успамінаў аб сумеснай працы).

Дачка вучонага Н. Я. Баркоўская пісала: «Бацька горача любіў сваю радзіму — Беларусь. Перад смерцю ён часта ўспамінаў пра Беларусь, прыгадваў мясціны, дзе правёў гады свайго нярадаснага маленства... Я. Ф. Карскі быў вельмі сціплым чалавекам, не любіў гаварыць пра сябе. Калі яму прапанавалі напісаць аўтабіяграфію, ён адказваў словамі героя Ф. М. Дастаеўскага: «Одно знаю наверно: никогда уже больше не сяду писать свою автобиографию, даже если проживу до ста лет. Надо быть слишком подло влюбленным в себя, чтобы писать без стыда о самом себе».

Сваім самаахвярным служэннем акадэмік Я. Ф. Карскі пакінуў глыбокі след ў айчыннай навуцы. Імя Я. Ф. Карскага прысвоена Гродзенскай абласной бібліятэцы і Лашанскай васьмігадовай школе, адной з вуліц Гродна.

19 снежня 1964 года у Лашанскай васьмігадовай школе быў адкрыты музей акадэміка Я. Ф. Карскага. У музеі экспануюцца асабістыя рэчы вучонага, аўтографы, фотакопіі рукапісаў, навуковыя працы, «Этнаграфічная карта беларускага племя». Абсталяваны стэнды, якія расказваюць пра жыццёвы і творчы шлях вучонага. Зберагаюцца мікрафільмы дакладаў Карскага, прысланыя Пражскай АН, успаміны яго дачкі Н. Я. Баркоўскай, члена-карэспандэнта АН СССР В. І. Баркоўскага і ўнучкі Т. С. Карскай.

Абсталяваны куток-музей, прысвечаны Я. Ф. Карскаму, у Гродзенскай абласной бібліятэцы імя Карскага і ў Гродзенскім універсітэце.

Грамадскасць рэспублікі ў 1961 годзе шырока адзначала 100-годдзе дня нараджэння акадэміка Я. Ф. Карскага. Рэспубліканскі друк змясціў многа артыкулаў пра Карскага, у Гродзенскім педінстытуце адбылася навуковая сесія, прысвечаная гэтай даце, а ў Акадэміі навук БССР — сесія Адзялення грамадскіх навук. 120-годдзе з дня нараджэння Я. Ф. Карскага было адзначана 15 студзеня 1981 года сумесным пасяджэннем вучоных саветаў інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН

БССР, Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР і Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР, на якім выступала з дакладам і ўнучка вучонага Т. С. Карская.

Шырока было адзначана 120-годдзе з дня нараджэння Я. Ф. Карскага і на яго радзіме. У клубе калгаса імя П. І. Дзеншчыкова адбылося ўрачыстае пасяджэнне. У ім прынялі ўдзел калгаснікі калгаса імя Дзеншчыкова, вучні і настаўнікі Лашанскай і Луцкаўлянскай школ, выкладчыкі Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта.

З таго часу, як у друку з'явіліся першыя працы Я. Ф. Карскага, беларуская навука дасягнула значных поспехаў у вывучэнні мовы, літаратуры, фальклору і этнаграфіі. Ажыццёўлена ці ажыццяўляецца многае з таго, аб чым марыў акадэмік Я. Ф. Карскі. Але навуковая спадчына яго не старэе, не страціла сваёй вартасці і ў наш час. Да яе звяртаюцца ўсе, хто цікавіцца мовай і літаратурай беларускага народа. Не зарастаюць і тыя сцяжынкі, што прала-жыў Я. Ф. Карскі ў маленстве. У любую пару года па іх ідуць людзі: вучні і настаўнікі, калгаснікі і рабочыя, студэнты і выкладчыкі інстытутаў і тэхнікумаў, культасветнікі, госці з РСФСР, Літвы, Польшчы, ідуць, каб пакланіцца вёсачцы, што дала нам выдатнага сына, які сваёй навуковай дзейнасцю праславіў яе на ўвесь свет. Жыццё не стаіць на адным месцы, ідзе ўперад, мяняецца. Змяніла сваё аблічча і Лаша. Вакол яе, як вокам кінуць, цягнуцца бязмежныя палі калгаса, які носіць імя Гёроя Сацыялістычнай Працы П. І. Дзеншчыкова. Каля вёскі ўзвышаецца помнік лашанскай дзяўчыне Волі Соламавай, якая гераічна загінула ў барацьбе з нямецкімі захопнікамі. Толькі рэчка Лашанка па-ранейшаму бяжыць па жвірочку, каменьчыках і сваёй ціхай гамонкай нагадвае нам аб мінулых днях сёвай даўніны.

.....
Замалеўкі і артыкулы

ЗАМАЛЁЎКІ

Надыход вясны

Паволі, непрыкметна наступала вясна. Снег яшчэ ляжаў, але з кожным днём асядаў, мрачнеў. На палях там і сям паказваліся чорныя праталіны. Усё мацней і мацней прыгравала вясенняе сонейка. Залатыя яго промні пранізвалі вільготнае паветра нябачнымі стрэламі і будзілі прыроду ад зімовай спячкі. Неба становілася сінім і бязмежна прасторным. У вёсцы, па задворках, разлягаўся звонкі дзіцячы смех, гоман, бегатня. Адзін перад другім спаборнічалі ў сваім мастацтве гарластыя пеўні. Сакавіта кудахталі куры. Час ад часу за вёскай, над рэчкай, паветра раздзірала рэзкае кваканне качак і кігіканне кнігавак. На бруку, у густым бамбэрасце, вялі свой дружны веснавы канцэрт вераб'і. Шпарка пераляталі з дрэва на дрэва вясёлыя шпачкі. Яны сядалі на голья галінкі дрэў, выцягвалі ўперад шыі, трашчалі сваімі дзюбкамі — шыльцамі, трапяталі цёмна-зялёнымі крыльцамі, і ад усёй шпачынай душы віталі надыходзячую вясну.

Але старая зіма ўпіралася, не хацела ўступіць свайго месца ў жыцці. Яна моцна чаплялася за дрэвы, кусты, хавалася за ўсклоны ўзвышшаў, у яміны. Начамі адпачывала, набіралася сіл, каб удзень весці змаганне з штодня мацнеючай вясной. Часта шчаміла яршыстым марозікам, пакрывала тоненькім лядком лужыны. Старалася сцерці ўсе прыкметы надыходзячай вясны. Начамі забельвала дробным сняжком праталіны на палях. Пакрывала шэрым інеем стрэхі хат. Але цяжка было стомленай зіме змагацца з надыходзячай вясной. З дня на дзень зіма слабела, растрывала сілы. Удзень, як толькі паказвалася сонейка, яна ад лютай злосці аж плакала капяжамі стрэх. А вясна з кожным днём усё набірала сілы, прыгажэла, урачыста крочыла з птушынымі песнямі праз палі, лясы, дубровы. І неяк раптам, у адзін дзень, злаўчылася, напружыла ўсе сілы і дыхнула такім цяплом, ад якога ўздуўся снег, набрак вадой, пачарнеў і шугануў у раўчукі. Задрыжэла, залекацела ад страху старая зіма; заплакала горкімі слязьмі, пачуўшы сваю канчыну. Не хацелася ёй паміраць, як і старому чалавеку. Яна думала яшчэ пажыць, пратрымацца хоць некалькі дзён, але нічога не магла сабе парадзіць. У

наваколлі гаманілі раўчукі, балбаталі, шапталі незразумелыя казкі. Яны тысячамі маленькіх каляінак дарог неслі з усіх напрамкаў снегавую ваду і злівалі яе ў большыя раўчукі, а тыя – у яшчэ большыя і, нарэшце, утвараліся цэлыя магутныя, вясёлыя ручаі, якія неслі каламутную ваду да Нёмана, які яшчэ спаў сабе пад тоўшчай шэрага ільду. Ручаі з усіх напрамкаў беглі і беглі да Нёмана. Усе мацней і мацней звінелі яму ў вушы. Штурхалі яго, будзілі. Казалі: «Уставай, бацька, уставай! Годзе табе спаць! Вясна прыйшла.» І прачнуўся Нёман ад доўгага зімовага сну. Рас -плюшчыў вочы, глянуў на свет божы. Усміхнулася яму сонейка. Паглядзіла залатымі промнямі сіваю доўгую яго бараду, паказвала халодныя старэчыя шчокі. І ажыў Нёман, прагнаў ад сябе сон. Павярнуўся ў сваёй зімовай пасцелі, лёг нуртам, напружыўся.

Узняў магутныя, шырокія плечы і скінуў з сябе ледзяныя аковы. Завінелі, загрузалі крыгі. І заспяваў Нёман гімн надыходзячай вясне такім голасам, быццам сотні зуброў зараўлі ў пушчах. Гэту песню-гімн памножыла рэха, разнесла яе па навакольных дубровах і лясах. Ад перапалоху скамянела старая зіма і давай уцякаць усё далей і далей на поўнач. За ёю, звонячы крыгамі, гукаючы і скачучы, пагнаўся Нёман. А над ім, з лясной ціхай палянкі ўзнялася маленькая шэранькая птушачка – лясны жаваранак, і ад душы заспявала тоненькім сярэбраным галаском. Ён, трапечучы крыльцамі, падымаўся ўсё вышэй і вышэй над Нёманам у бязмежнае, блакітнае неба. Станавіўся ўсё меншым і меншым, ператварыўся ў камячок. Затым камячок ператварыўся ў кропачку, якая неўзабаве знікла з вачэй, растала ў блакіце неба. Але песня ляснога жаваранка ўсё звінела і звінела. Яна лунала, расплывалася ў бясконцай прасторы, напаўняла наваколле чароўнымі гукамі нейкага нябачнага нябеснага музычнага інструмента. Песня веснавога вестуна звінела і звінела над шэра-сіняй лясной прасторай, полем, злівалася з музыкай веснавой паводкі, песняй Нёмана і даходзіла да самых глыбін чалавечага сэрца. Яна будзіла ўсё жывое на спатканне надыходзячай маладой вясны, вечна жывой, неўміручай прыроды.

Лета

Наступае лета. У полі даспявае жыта. Пад лёгкім подыхам ветрыка цёмна-зялёныя жытнёвыя хвалі коцяцца і коцяцца, і няма ім ні канца, ні краю. Сярод хваль, дзе некалі былі межы, то там, то сям, нібы дзівосныя зялёныя марскія караблі, маячацца яшчэ дзікія грушы. Бясконца хвалюецца жытнёвае мора. Хвалі яго набягаюць адна на другую, разбіваюцца аб барты гэтых дзівосных караблёў — самотных дзікіх груш.

Жытнёвае мора пахне свежым хлебам, медуніцай, хвашчом. Яно прыцягвае да сябе чалавека сваёй непаўторнай прыгажосцю, бязмежным, глыбокім прасторам. Хочацца пайсці аднаму і акунуцца ў яго духмяныя, зялёныя хвалі, услухацца ў яго шэпат, увабраць у сябе яго таямнічасць. Старыя людзі кажуць, што ў ім жывуць залатыя русалкі. І бяда таму чалавеку, які далёка забрыдзе ў жытнёвае мора і напаткае залатую русалку. Яна абавязкова закачыча яго да смерці. Абаўе ногі і рукі доўгімі валасамі і ўжо ад сябе не адпусціць. Але гэта няпраўда. Ніякіх русалак у жыце няма. Гэта прыдумалі людзі, каб ніхто не хадзіў па жыце, не бэрсаў яго.

Да самага жніўня летам стаяць пагодлівыя, ясныя, сухія дні. У бяздонным небе толькі зрэдку, на бязмернай вышыні, непрыкметна плывуць, нібы белыя лебедзі па вадзе, легкія, як пух, воблачкі. Пад палаючымі промнямі сонца выпявае пшаніца, ячмень, авёс. Куды ні кінь свой позірк, усюды чаруе сэрца бясконцая зялёная прастора і прыгажосць.

Пад вечар жытнёвае мора звычайна заціхае. Настае летні вечар, а з ім з'яўляюцца ў прыродзе і новыя колеры, чуюцца дзіўныя галасы. Вось недзе ў жыце, за вёскай, пачуўся і разышоўся па ўсёй ваколіцы кліч: «Спаць пара! Спаць пара! Спаць пара!» Гэта кліч перапёлкі. Яна настойліва патрабуе, каб людзі і ўсё ў прыродзе ішлі на спачынак. Але дзе тут да сну, калі наўкол такая прыгажосць, калі хочацца адчуць чары летняга вечара, дыхаць і жыць ім! Паветра чыстае, духмянае, настоенае на пахах збажыны, чабору, хвашчу, травы. А ў далёкім цёмным небе загарваюцца першыя зоркі. Над полем стаіць цішыня, якую парушае толькі адна перапёлка сваім пераклічам: «Спаць пара! Спаць пара! Спаць пара!» І хочучы — ня хочучы, а спакваля яе загаду падпарадкоўваюцца ўсе. Паволі заціхаюць галасы. Вярнуўшыся з працы, людзі адпачываюць. Вось у шэрым змроку вечара, выцягнуўшы доўгую дзюбу, важна,

нібы прывід, у ціхім паветры плыве да старой таполі, замарудзіўшыся на лузе, даўганогі бусел. Радасным клёкатам яго дружна вітаюць бусліха з буслянятамі.

Толькі хлопцы і дзяўчаты не хочуць спаць, не падпарадкоўваюцца загаду перапёлкі. Яны смяюцца, галёкаюць, сваволяць. Асобныя пары амаль да поўначы туляцца пад хатамі, па завуголлях, але і яны ў рэшце рэшт знікаюць. Заснула вёска пасля дзённай працы. Спіць усё ў наваколлі. Толькі адзін дзяркак за ваколіцай, зашыўшыся недзе ў густым жыце, парушае начную цішыню. Ён як быццам насміхаецца з перапёлкі, робіць ёй на злосць, не хоча і знаць яе наказу: «Паду-маеш ! Знайшлася мне начальніца ! Загадвае спаць! А я і не думаю !» І назнарок яшчэ больш скрыпучым голасам цягне на ўсю ваколіцу сваё: «Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр! Дзёр-дзёр!..», парушаючы цішыню да-лёка ў наваколлі.

У канцы лета

Стаялі ціхія, ясныя дні канца жніўня. Даўно ўбраны з поля жыта, пшаніца, ячмень. Наўкол роўная, быццам падстрыжаная пад грэбень, пожня. На ёй маячацца, нібы егіпецкія піраміды, сцірты саломы. Там і сям на пожні яшчэ ляжаць сіметрычна параскіданыя камбайнам пласты саломы.

Пяшчотна і ласкава свеціць сонца. Прыціхла вёска. Няма ў ёй таго летняга задору, мітусні. У празрыстым паветры яе можна бачыць з далёкай адлегласці. Вось відаць асірацелае буслінае гняздо, самотныя шпакоўні, над хатамі — антэны. Не лётаюць гуртамі шпакі. Заціхлі жаўрукі. Наўкола стаіць непарушная цішыня. Яшчэ калі-нікалі зазвініць у полі нястомная пчолка, але не так, як летам, неяк ціха, сумна. Пасохлі краскі. Толькі дзе — нідзе на пожні можна яшчэ ўбачыць самотную, у зямлю ўтапаную галоўку сінеючага васілька. Хаця ў паўдзённы час сонца і прыпякае, але ў паветры адчуваецца першыя подыхі надыходзячай восені. Часамі і ў даволі цёплае жнівеньскае паветра аднекуль уварвецца халаднаваты струмень. Нечакана з'явіцца аднекуль жэўжык — ветрык. Закруціцца і дыхне прыемным халадком, пяшчотна палашчыць твае твар і рукі, і так лёгка стане на душы.

Дрэвы і кусты ні варухнуцца. Толькі танклявая мятліца, якую камбайн прамінуў, пад подыхам ветрыка ціха шарахнецца, паклоніцца нізка роднай зямлі. А часам, незнарок, жнівеньскую цішыню парушыць аднекуль прыляцеўшы віхрык. Ён раптам наскочыць, злосна ўскалыхне лістоту на дрэве, затым скокне на поле, закруціцца і панясецца, як шалёны, у танцы метраў дваццаць — трыццаць. І толькі пыл падымецца стаўбом пад самае неба, узляцяць дробныя кавалачкі саломы, травы. Старыя людзі казалі: «Вунь як чорт скача!» Але які там чорт. Гэта звычайны віхрык — жартаўнік. Ён крыху паскача сабе і знікне недзе, і зноў наступіць непарушная цішыня.

На ўзмежках у полі чырванее шыпшына, кусты каліны. Даспелі воўчыя ягады. Пры дарогах полымем гараць рабіны. У садах даспяваюць антонаўкі, разносячы ў паветры сваеасаблівы пах. Сонцам налітыя чырванеюць і чарнеюць слівы. Паабапал чыгункі бачны чорныя плямы выгарэлай летам ад іскраў цягніка травы. А на гэтых вы-

гарышчах цвіце сабе, як і раней цвіў, жоўты цьмін, высока ўзняўшы букецікі кветак. Нездарма ж народ назваў іх «бясмертнікамі», іх нават і агонь не кранае.

На дрэвах з’явіліся першыя жоўтыя лісткі. Пад лёгкім подыхам ветрыка асобныя з іх адрываюцца ад дрэва, доўга кружацца ў паветры, трапечацца, як матылькі, і ціха асядаюць на зямлю. Гэта першыя разведчыкі надыходзячай восені.

Зіма

Адспявалі мітуслівыя вятры за вугламі будынкаў свае сумныя песні. Адбубнілі ў дахі дажджамі. Шэрыя хмары выплакалі на зямлю слёзы. І вось ў адзін дзень праяснілася неба. Расплыліся ва ўсе бакі хмары. Падуў марозлівы вецер. Зямля пакрылася хрупкай скарынкай. На небе з'явіліся бялявыя хмаркі, якія, нібы белалобыя гусі, нізка паплылі над зямлёй. У паветры закружыліся кволяы сняжынкi, замільгацелi зоркамі і спакваля пачалі асядаць на зямлю. Пайшоў снег. Ён сыпаў усю ноч. На ранку выглянула сонейка. На дварах, вуліцах, парках залёг пухкі снег. І вось пасля доўгага чакання прыйшла жаданая зіма. І так радасна і лёгка стала на душы, быццам іншы свет перад табой адкрыўся. Неба чыстае, сіняе. Наўкол чысцютка і такая бель, што сляпіць вочы. Белая дрымотай спавіты кусты бэзу каля хаты, вішні ... Снежань пухкай коўдрай заслаў усё наваколле.

О як хораша зімой у полі! У ім вабіць цябе неабсяжная шырыня і далеч, празрыстасць неба. Серабрыцца снег, мільгаціць незлічонымі зоркамі.

Прыгожа ў полі, але яшчэ прыгажэй зімою ў лесе. Лес таксама пасвятлеў, пабялеў, пазбыўся сваёй хмурай панурасці. Кашлатыя лапы ялін аж гнуцца пад халоднымі пластамі снегу. Маленькія елачкі ў дзівосных белых халатах. Кволяы, яны аж прыгнуліся ад цяжару снегу, прыпалі вярышынькамі да самай зямлі. Лес ажывіўся, напоўніўся новымі зімовымі фарбамі. Глядзіш — навокал бель і ўрачыстая цішыня. Але гэта не так, як здаецца. У лесе ідзе сваёй чарадой непрыкметнае жыццё, цікаўнае і адвечнае. Восенню яно было непрыкметным, а цяпер як быццам запісваецца ў так званую «Белую кнігу», фатаграфуецца на снезе. Вось на дарозе вялізныя, глыбокія сляды. Гэта прайшоў ляснік. Там, каля арэшніку, дробненькія слядкі; гэта прабегла палявая мышка. Вакол кусцікаў скакалі зайцы. Каля струхнелага пня асіны, замятаючы хвостом свае сляды, прабегла хітрая ліска...

Нерухама стаіць густы лес. Шчыльна туляцца адна да адной верхавіны дрэў, акрыўшыся беласнежнымі хусткамі. І, здаецца, ніхто не парушыць яго ранішняга спакою. Але што гэта за ельнікам ціхутка зазвінела?..Насцярожваеш слых, прыслухоўваешся. Падыходзіш у гэтым напрамку і перад табой малады дубочак, быц-

цам з бронзы выліты. На яго лістках нават снег не трымаецца. Гэта яны варушацца і ціхутка звіняць пад лёгкім подыхам ветрыка, быццам залатыя манеткі. Салодкі сум закранае тваё сэрца. Здзіўлены, ты адыходзіш ад яго на дарогу, а табе здаецца, што нехта ў лесе едзе, што танюсенькімі перазвонамі на шыі каня заліваюцца бомы. Глядзіш навокал. Якая прыгажосць зімой у полі і ў беларускім лесе!

АРТЫКУЛЫ

Трагічны лёс былых яцвягаў

У старажытныя часы на тэрыторыі нашай краіны паміж сярэднім цячэннем ракі Нёмана і Заходнім Бугам жылі плямёны яцвягі (судовы, судзіны). Яны засялялі землі Чорнай Русі. Чорная Русь займала даволі вялікую тэрыторыю, якая абазначалася наступнымі гарадамі: Гроднам, Слонімам, Ваўкавыскам, Турыйскам, Зэльвай, Лідай і Навагрудкам. Паняцце Чорная Русь у тыя часы значылася на картах краіны з XV стагоддзя.

Назва Чорная Русь тлумачыцца тым, што на яе тэрыторыі трымалася найдаўжэй «паганства» (язычніцтва). На яе тэрыторыі мноства розных язычніцкіх (паганскіх) капішчаў. Яцвягі разам са старажытнымі прусамі, уласнымі літоўцамі, жмудзінамі і летамі ўваходзілі ў склад літоўска-латышкай групы плямён. У гістарычным развіцці яцвягі далёка адставалі ад сваіх суседзяў славян. Яцвягі жылі родамі. На чале кожнага роду стаяў старэйшына, які меў неабмежаваную ўладу, ні ад кога не залежаў. Яцвягі не ведалі гарадоў, умацаваных замкаў. Іх абаронцамі былі дзікія, першабытныя, непраходныя, цёмныя лясы і топкія балоты, карычнева-празрыстыя глухія рэкі, бяздонныя азёры.

Беларускае Прынямонне ў сярэдневяковы перыяд было краем дрымучых лясоў, пушчаў, рэшткі якіх яшчэ і сёння бачныя на геаграфічных картах: Ліпчанская, Налібоцкая, Кундзінская, Перстунская, Пeralомская, Капцёўская, Гродзенская, або Езерская, Берштаўская і Белавежская пушчы. Белавежская — займае плошчу 145 тысяч гектараў. Лес карміў яцвягаў, абаграваў, бараніў у выпадку небяспекі, нашэсця, вайны. Толькі зіма адкрывала доступ да яцвяжскіх вёсак, з чаго карысталіся іх ворагі, каб патурбаваць суседзяў, спаліць пагранічныя вёскі, узяць палонных, захапіць гурты быдла.

Аб яцвягах упершыню ўпамінаецца ў рускіх летапісах пад 983 год. Яны вялі барацьбу супраць рускіх, польскіх князёў, а з сярэдзіны XIII стагоддзя — супраць крыжакоў. Як ужо адзначалася, заселеная яцвягамі тэрыторыя была пакрыта непраходнымі, густымі, дрымучымі лясамі. Рэшткі былых лясоў захаваліся і на Гродзеншчыне, у тым ліку

і на тэрыторыі Гродзенскага раёна. З іх: лясы Пераломскай, Перстунскай, Стрыеўскай, Гродзенскай і Берштаўскай былых пушчаў, а на самым поўдні Гродзенскай вобласці — славутая Белавежская пушча, якая ў старажытныя часы працягвалася з захаду на ўсход больш чым на сто кіламетраў, а з поўначы на поўдзень — кіламетраў на сто трыццаць. Са старажытнейшых часоў яна была жыллом для мядзведзяў, тураў, зуброў, якіх ліцьвіны літаральна абагаўлялі, з рагоў тураў і зуброў выраблялі цудоўныя чашы і ўжывалі іх у час ахвярных узліванняў.

У Белавежскай пушчы жыло племя — яцвягі, якія апрадаліся ў мядзведжыя і воўчыя шкуры, былі вядомыя сваімі спусташальнымі набегамі на суседнія ўладанні старажытнай Русі, Польшчы і Літвы. Асабліва праславіліся яцвягі набегамі пад кіраўніцтвам апошняга свайго князя, які называўся — Комят. Яго дзейнасць доўгі час праслаўлялася ў народных песнях у былой Гродзенскай і Ковенскай губернях. У пушчы былі іх копішчы і бажніцы, у якіх адбываліся ўрачыстасці ў гонар першасвяшчэнніка Крыве-Крывейта, які трымаў свой народ у цемры і пакорлівасці. Калі на яцвягаў наступалі дружыны рускіх або польскіх князёў, то яны ніколі ў адкрыты бой не ўступалі, а адыходзілі ў глыбіню сваіх дрымучых лясоў. Тут адседжваліся ва ўмацаваных гарадках, якія будавалі на высокіх месцах, звычайна на мысе пры стыку дзвюх рэк, нападалі з лютай ярасцю на ворага і знішчалі яго. У XIII стагоддзі землі яцвагаў увесь час падвяргаліся нападам з боку рускіх і польскіх князёў. Часта сюды неспадзявана ўрываліся грозныя полчышчы заваёўнікаў-татараў. Іх прыцягвалі ў землі яцвягаў каштоўная пушніна і мёд.

Асноўным заняткам яцвягаў было паляванне, рыбная лоўля, паляводства і лясны промысел. Пушніна і мёд былі прадметам іх загранічнага гандлю. Яцвягі мянялі белак, баброў, чорных куніц, воск на хлеб. Земляробствам яцвягі спачатку амаль не займаліся. У рускіх летапісах указваецца, што ў 983 годзе кіеўскі князь Уладзімір зрабіў вельмі ўдалы паход і перамог яцвягаў. Пасля паходу на правым беразе ракі Буг пабудаваў горад Бярэсце (Брэст).

Але яцвягі ў 1015 годзе вярнулі сваю незалежнасць і сталі зноў нападаць на Русь і Польшчу. Гэтым яны перашкаджалі зносінам Кіева з Польшчай праз Палессе па рэках Прыпяці і Бугу. У 1112 годзе валынскі князь Яраслаў Святаполкавіч зрабіў удалы паход на

яцвягаў і перамог іх. Пасля гэтага паходу на высокім беразе Нёмана быў пабудаваны горад Гародня (Гродна). У XIII стагоддзі ён з'яўляўся крайнім фарпостам усходне неславянскай каланізацыі на зямлі яцвягаў. Зямля яцвягаў стала ўваходзіць у сферу палітычнага і культурнага ўплыву Русі, хаця яцвягі знаходзіліся пад кіраўніцтвам сваіх князёў. Славянскія плямёны, асабліва дрыгавічы, паступова пачалі засяляць лаўднёвую частку яцвяжскай зямлі.

Пазней, у XII стагоддзі, у яцвягаў паспяхова пачало развівацца земляробства, сталі распадацца радавыя саюзы, паявілася радавая знаць, якая зноў рабіла набегі на рускія і польскія землі. Яцвягі палілі гарады, сёлы, нішчылі пасевы, бралі здабычу і палонных, якіх затым ператваралі ў сваіх рабоў. У адказ на гэта валынскі князь Раман Мсціслававіч уварваўся са сваім войскам у яцвяжскія землі і падверг іх страшэннаму спусташэнню. Нанёс смяртэльны ўдар яцвягам Даніла Галіцкі каля горада Бярэсце ў 1227 годзе. У гэтай бітве палегла многа яцвяжскіх князёў, іх землі былі заваяваны. Але ў 1242 годзе татара-мангольскія полчышчы Батыя ўварваліся ў межы Галіцкага княства, а частка татар накіравалася на поўнач і авалодала Бярэсцем (Брэстам) і Гародняй (Гроднам). Пасля гэтага яцвягі ўзнавілі барацьбу з Галіцка-Валынскім княствам. Барацьба працягвалася доўгі час з пераменным поспехам.

У 1241 годзе літоўцы захапілі горад Гродна і пачалі аказваць палітычны ўплыў на яцвягаў. На захадзе наступалі на іх палякі. Страшэнае паражэнне яцвягам нанёс польскі князь Лешак Чорны пры ўпадзенні ракі Чорнай Ганчы ў Нёман (зараз Васілевіцкі сельсавет Гродзенскага раёна). У Белавежскай пушчы ў накірунку горада Гродна ёсць невялікае ўзвышша, вядомае пад назвай «Батаровай гары», дзе, як падае легенда, Баторы, які быў каралём Польшчы, жыў у Гродне, паляваў на яцвягаў і страляў бедных дзікуноў-яцвягаў, як зуброў ці мядзведзяў. Бязлітасна знішчалі яцвягаў, з аднаго боку, рускія, з другога — князі літоўскія.

З прозвішчам літоўскага князя Тройдэна звязана смутная дата — 1281 год, калі былі поўнасцю знішчаны яцвягі ў Белавежскай пушчы. У канцы XIII стагоддзя яцвягі канчаткова згубілі сваю незалежнасць і поўнасцю падпалі пад уладу літоўскіх і часткова польскіх князёў. На землях іх па-сяліліся іншыя народы, а памяць аб іх захавалася толькі

ў назвах вёсак, у паданнях, сівых легендах. Яшчэ доўгі час у дрымучай, глухой Белавежскай пушчы і ў лясах Гродзеншчыны, у тым ліку Гродзенскага раёна, можна было чуць яцвяжскую мову. Асобныя словы з яе ўвайшлі ў склад беларускай мовы. На яцвяжскія землі сталі пранікаць пасяленцы з суседніх абласцей Русі, галоўным чынам дрыгавічы, часткова валыняне. Пад іх уплывам яцвягі паступова гублялі сваю этнічную самабытнасць і разам з усходнімі славянамі (дрыгавічамі і радзімічамі) увайшлі ў склад беларускага насельніцтва.

На тэрыторыі Гродзеншчыны памяць аб яцвягах захавалася ў назвах такіх вёсак, як Рамейкі, Ядзешкі, Кумялы, Скіндэр, Іасвілы, Іацьвеж, Маношкі, Шураты, Калантае. Да сённяшняга часу захавалася шмат назваў вёсак, якія нагадваюць нам былых яцвягаў у раёнах Гродзенскай вобласці: Ятвезь (Яцвезь), вёска ў Субацкім сельсавеце Ваўкавыскага раёна; Яцвезь, вёска ў Райцаўскім сельсавеце Карэліцкага раёна; Яцвезь, вёска ў Свіслацкім сельсавеце Свіслацкага раёна; Яцвек (за-сценак) у Нязбодзіцкім сельсавеце Свіслацкага раёна; Яцвезь, вёска ў Вензавецкім сельсавеце Дзятлаўскага раёна; вёска Яцвезь у Васілевіцкім сельсавеце Гродзенскага раёна. Вёскі ў ваколіцах Зэльвы: Кандакі, Мадэйкі. Каля Ваўкавыска — Іясъвезь, Рупейкі, Кукуці. А таксама былых яцвягаў нагадваюць нам і такія населеныя пункты: Лунна, Волпа, Котра і іншыя. Аўтар вядомай кніжкі «Гісторыя Літоўскай дзяржавы з найстаражытнейшых часоў» (1889) П. Бранцаў адносна яцвягаў, якія жылі на тэрыторыі Гродзенскага раёна, піша: «І ў цяперашні час на ўсход ад Гродна, у ваколіцах мястэчка Скідаль, жыве насельніцтва праваслаўнага веравызнання, размаўляе па-беларуску, але з нейкім асаблівым вымаўленнем. Яно адрозніваецца ад іншых беларусаў смуглым колерам твару, чорнымі валасамі і некаторымі асаблівасцямі звычайяў. Магчыма, што гэта і ёсць нашчадкі былых яцвягаў». Да вышэйпададзенага матэрыялу, лічу, дарэчы прывесці выдатны верш аб яцвягах вядомага паэта Міколы Пракаповіча «Яцвягі».

ЯЦВЯГІ

*Як абвал, як рака ў паводку,
Берагам — не стрымаць,
Толькі пошчак, няўцяжны водгук,
Праляцелі — і ўжо няма.*

*На пушчанскіх сівых тарпанах
З дзікім гіканнем — напраткі.
Нечаканасцю і падманам
Бралі замкі і гарадкі.
Ды сціскае кальцо аблога —
І з балот, і з балтыйскіх дзюн.
Зноў над капішчамі Сварога
Страшны меч свой узняў Пярун.*

*Не падлічвае Зніч ахвяры —
Абрываецца знічкай род.
У адчайныя нашы твары
Углядаецца змрочны гот.
Ні багоў, ні зямлі, ні мовы,
Дням наступным — дакор нямы.
Ды ў знікненні сваім суровым
Вечна жыць засталіся мы.*

Голас Радзімы, 1998

Давыд Гарадзенскі

Давыд Гарадзенскі - год нараджэння невядомы - памёр у 1326 годзе. Палкаводзец і дзяржаўны дзеяч Вялікага Княства Літоўскага, стараста ў Гародні. Ажانیўся э дачкой вялікага князя Гедыміна і атрымаў права на карыстанне асобным удзелам (княствам). У 1314 годзе разграміў крыжакоў, якія напалі на Нава-гародак. У 1318 годзе ўзначаліў паход гарадзенцаў на Прусію. У 1322-23 гадах памог Пскову ў барацьбе з Лівонскім ордэнам. У 1324 годзе арганізаваў паход войска Вялікага княства Літоўскага на Мазовію, у 1326 годзе - на Брандэнбург. У апошнім паходзе па-здрадніцку забіты мазавецкім рыцарам Андрэем.

Аб паходзе Давыда Гарадзенскага на Мазовію ў сваёй кнізе «Літва» польскі гісторык Эдвард Езерскі паведамляе: «Восенню 1324 г на чале з Давыдам Гарадзенскім на знішчэнне Мазовіі, якая была ў цесных сувязях з крыжакамі, рушыў моцны атрад войск. Войскі на чале з Давыдам Гарадзенскім нанеслі Мазовіі страшэннае паражэнне. Залілі яе крывею бязвінных ахвяр. Войскі цалкам знішчылі горад Пултуск, спалілі 120 мястэчак і весак. Зруйнавалі 30 касцёлаў, чатыры тысячы воінаў былі ўзяты ў палон і адпраўлены ў Літву».

Так жоретка расправіўся Давыд Гарадзенскі з Мазовіяй за сувязь яе з крыжакамі. Але ў апошнім паходзе палякі яму адпомсцілі: Мазавецкі рыцар па-здрадніцку Давыда забіў, едучы за ім, прашыў яго кап'ём. Легенда кажа, што цела любімага палкаводца гарадзенскія воіны на баявых шчытах прынеслі да Гародні і пахавалі яго побач Каложы. Над магілай быў на-сыпаны курган, але ён да нашых дзён не захаваўся. Ніхто яго не аднаўляў. Не зацікаўлены ў ім былі ні рускія кіраўнікі, ні польскія, ва ўладзе якіх доўгі час знаходзілася Гародня. Так што памяць аб Давыдзе Гарадзенскім амаль была забыта.

Радаслоўную Давыда раскрываюць рускія гісторыкі Карамзін і Бацюшкаў. Яны сведчаць аб тым, што Давыд з'яўляўся праўнукам Аляксандра Неўскага, сувязі якога з Беларуссю ўзніклі яшчэ ў 1239 годзе, калі Аляксандр Неўскі ажانیўся з дачкой полацкага князя Брачыслава. Гісторык гаворыць, што нявестка прынес-ла абраз Божай маці, пісаны, па паданню, евангелістам Лукой. Гэты абраз быў атрыманы яе сваячкай Святой Ефрасінняй Полацкай ад грэ-часкага імператара. Вяселле адбылося ў Таранцы, а пір ў Ноўгарадзе.

У Аляксандра Яраслававіча нарадзілася чатыры сыны, адзін з іх - Дзімітра княжыў у Перыяслаўлі. Ён выдаў замуж адну сваю дачку Марфу за Вялікага князя Літоўскага, а другую - Марыю - за князя Гальшанскага Даўмонта. У Марыі і Даўмонта нарадзіўся Давыд. Марыя была ўнучкай Аляксандра Неўскага, а Давыд - праўнукам.

Ніяк нельга абмінуць складання падзеі, якія адбываліся ў той нялёгка час. На старонцы 76 «Живописной России» чытаем, што ў 1263 годзе памерла жонка Міндоўга - Марфа. На пахаванне з'ехаліся родныя і блізкія, у тым ліку і сястра нябожчыцы - жонка Даўмонта Марыя. Пасля пахавання Міндоўг бярэ сабе ў жонкі для выхавання застаўшыся без маці двух немаўлят Руккі і Рэпікаса Марыю - жонку Даўмонта. Разгневаны Даўмонт падбухторвае пляменніка Міндоўга Тройната, князя Жмудзі Таўцівіла, полацкага князя Герузена, стрыечнага брата Міндоўга, а таксама любімца Міндоўга Астапа Канстанцінавіча арганізаваць змову супраць Міндоўга 12 верасня 1263 года, калі Міндоўг выступіў з дружнай супраць бранскага князя Рамана, змоўшчыкі напалі на Міндоўга, які спаў, і забілі яго з двума малалеткамі-сынамі. Але ў Міндоўга застаўся старэйшы сын Войшалк, у праваслаўі - Раман. Ён выдзяляўся адвагай, мужнасцю і жорсткасцю. Папа Рымскі абяцаў зрабіць яго каралём Русі, калі ён прыме каталіцтва.

Хутка Войшалк зразумеў, што пры жывым бацьку для яго няма сур'ёзнай справы. А таму ён падаўся ў Палонінскую абіцель на Валыні і пастрыгся ў манахі. Калі ж ён даведаўся аб смерці бацькі, дык не раздумваючы, зняў клубок і стаў помсціць за бацькаву смерць. Кроў лілася ракой. Амаль усе змоўшчыкі былі перабіты, толькі Даўмонт з невялікай колькасцю сваіх прыхільнікаў паспеў збегчы ў Пскоў. Тут Даўмонт прыняў хрышчэнне пад імем Цімафея. Ён выдзяляўся незвычайнай верай у Хрыста і адначасова праславіў сябе шэрагам бліскучых ваенных подзвігаў, абараняючы радзіму. Жыхары Пскова вельмі паважалі свайго храбрага князя.

Атрымаўшы ў 1260 годзе славетную перамогу над літоўцамі на берагах Заходняй Дзвіны, Даўмонт (пасля хрышчэння - Цімафей) прыняў у 1268 годзе ўдзел у вялікім паходзе на Ракавор (Везенберг), заняты тады датчанамі. Гэта было так. 18 лютага 1268 года Даўмонт атакаваў «вялікую свінню» - немцаў. Разгарэлася страшэнная бітва, якой яшчэ

ніколі не ба-чылі ні бацькі, ні дзяды. Нарэшце немцы былі зломлены, яны вымушаны былі ўцякаць. Воіны Даўмонта гналіся за немцамі сем верстаў - да самага Ракавора. Пасля перамогі Даўмонт прайшоў усю Лівонію да самага мора і вярнуўся з вялікім палонам у Пскоў.

У наступным 1269 годзе 18000 немцаў пад кіраўніцтвам Ордэна спалілі Ізборск і падышлі да Пскова з вялікай колькасцю сценабітных прылад. Убачыўшы ворага пад сценамі горада, адважны Даўмонт не разгубіўся, ён прывёў сваю малую дружыну ў царкву Святой Тройцы, горача памаліўся каля святых мошчаў славутага абаронцы Пскова Святога Усевалада-Гаўрылы, затым палажыў свой меч перад алтаром. Ігумен Ісідар урачыста благаславіў гэты меч сваёй рукой, падперазаў ім Даўмонта. Умацаваны гарачай малітвай, нязломнай верай ў заступніцтва Божае, Даўмонт дзесяць дзён без стомы б'ецца з немцамі. Ён параніў самага магістра. Тым часам падаспела падмацаванне з Ноўгарада. Лівонцы вымушаны былі заключыць мір.

Адважны Даўмонт княжыў у Пскове да глыбокай старасці і пад канец свайго жыцця, у 1299 годзе, яму прыйшлося ізноў ратаваць сваю другую радзіму. Лівонскія рыцары ў 1299 годзе нечакана напалі на Пскоў. Яны напалі на манастыры і прадмесце горада, забівалі бяззбройных манахаў, жанчын і немаўлят. У гэты цяжкі час Даўмонт, ужо зусім стары чалавек, зараз жа вывёў сваю малалікую дружыну з горада насустрач ворагам. Ён скінуў іх у раку Вялікую, пры гэтым быў паранены камандор Ордэна, захоплена шмат палонных і зброі. У хуткім часе Даўмонт памёр, гэта было вялікае гора для ўсіх жыхароў Пскова.

У часы небяспекі і крывавых боек Даўмонт гаварыў: «Добрыя мужы, пскавічы! Хто з вас стар, той мой бацька, хто мапады, той брат. Помніце Айчыну і царкву Божую». У час свайго княжання ўмацаваў Пскоў новай каменнай сцяной, якая да XVI стагоддзя называлася Даўмонтавай. Царква залічыла яго да ліку святых, і мошчы яго знаходзіліся ў пскоўскім Тройцкім манастыры. Там жа зна-ходзіўся і яго меч, з якім ён хадзіў на крыжакоў.

Пасля смерці бацькі Давыд Цімафеевіч, сын Даўмонта, вярнуўся ў Гальшаны, а потым пераехаў у Гародню. Баявы талент бацькі перадаўся сыну, а дзяржаўную мудрасць Аляксандра Неўскага ён атрымаў ад свёй маці Марыі Дзімітраўны. Вось такі лес напаткаў бацьку і сына.

Газета “Биржа информации», 1999, 16 снежня.

Беларускія татары

На тэрыторыі Беларусі апрача карэннага насельніцтва беларусаў жывуць прадстаўнікі іншых народаў: палякі, літоўцы, украінцы, рускія, яўрэі, татары. Сёння, калі прыняты Закон Беларускай ССР «Аб мовах» і роднай мове нададзены статус дзяржаўнасці, яна паступова будзе займаць усе ячэйкі жыццёвай чалавечай рэальнасці, будзе абслугоўваць усе сферы жыцця ў нашай рэспубліцы. Разам з тым, усе прадстаўнікі іншых нацыянальнасцяў апрача рускай і беларускай моў будуць мець права карыстацца сваёй роднай мовай, размаўляць на ён, вучыць сваіх дзяцей у школах, развіваць сваю культуру.

Сёння, пасля працяглага застою, у нашай рэспубліцы адраджаюцца мовы ўсіх нацыянальных меншасцяў. Стварыліся арганізацыі «Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны», «Польскае культурна-асветніцкае таварыства імя А. Міцкевіча», «Яўрэйскае культурна-асветніцкае таварыства імя Найдуса», «Татарскае грамадска-культурнае аб'яднанне «Кітаб».

Паяўленне татараў у нашых мясцінах мае сваю даўнюю гісторыю, якая адносіцца да часоў паходу хана Батыя (1236—1241 г.г.). Шмат пазнаць можна аб татарах з рукапісу мулы Сцяпана Паўтараковіча з паселішча Сорак — Татары з — пад Вільні. (Рукапіс захоўваўся ў музеі Луцкевіча ў Вільні), з прац нашага земляка, заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі акадэміка Я. Ф. Карскага; з кнігі А. Мухлінскага «Даследаванне аб паходжанні і стане літоўскіх татар» і іншых.

Вось што паведамляе Я. Ф. Карскі ў кнізе «Працы па беларускай мове і іншых славянскіх мовах»: «Татары-магамытане жывуць у Беларусі асобнымі астраўкамі ў розных месцах, напрыклад, у Вільні, Мінску, іншых гарадах і мястэчках. Яны з'явіліся тут ужо з пачатку XIV ст. часткова добраахвотна для барацьбы з крыжакамі, часткова яны складваліся з палонных крымскіх і іншых татар. Вядомае сведчанне аб тым, што ў 1319 годзе татары прымалі ўдзел у бітвах з Тэўтонскім ордэнам. У другім помніку 1324 года паведамляецца аб людзях, якія ўжываюць у малітвах нейкую азіяцкую мову. У час праўлення князя Вітаўта ў Беларусь перасялілася 40000 татар. Пасяліўшыся ў Літоўскай дзяржаве, яны хутка абеларусіліся, так як сваіх жанчын часта з імі не было. Жаніліся на беларускіх. Праз некаторы час яны амаль поўнасцю

забылі мову сваіх богаслужэбных кніг. У выніку чаго ім давялося перакладаць іх на беларускую мову, захаваўшы аднак знаёмае ім арабскае пісьмо. Так абстаяла справа ў XVI—XVII ст.ст.».

Кітабы - гэта рэлігійныя кнігі, напісаныя на беларускай мове арабскім пісьмом. Ствараліся яны татарамі, якія пасяліліся ў Беларусі. Гэта рукапісныя зборнікі, якія змяшчаюць паданні пра жыццё і дзейнасць Магамета і яго паплечнікаў, біблейскія легенды, апісанні абрадаў і абавязкаў мусульман. Склад, змест, графіку і арфаграфію Кітабаў найбольш поўна вывучаў дацэнт Вільнюскага універсітэта, беларус А. К. Антановіч, з якім мне надарыўся выпадак пазнаёміцца.

Выконваючы яго просьбу, я наведаў горад Скідаль. Пабываў у татарскіх сем'ях. Устанавіў, што скідальскія татары паміж сабою гавораць па-беларуску. Татарскай мовы не ведаюць. Але захоўваюць народныя звычаі, святкуюць свае святы так, як святкавалі іх дзяды і прадзеды. Адзін са старэйшых татар прынёс і паказаў мне рэлігійную кніжку Кітаб. Але пераклад яе быў зроблены нейкім ксяндзом не на беларускай мове, а на польскай.

З літаратуры я ведаў, што некалі ў Скідалі было 150 татарскіх двароў, і ён з'яўляецца адной з самых вялікіх калоній магаметан у ваколіцах Гродна. Зноў наведаў горад Скідаль, татарскую сям'ю Мацвея Давыдавіча Мухарскага. Ён з'яўляецца сынам былога скідальскага мулы Давыда Амуратавіча Мухарскага. Зараз Мацвей Давыдавіч таксама выконвае абавязкі скідальскага мулы. Да сённяшняга дня ў яго захаваліся рэлігійныя кнігі пакойнага бацькі. Ён паказаў нам Каран, называючы яго на лад «Куран» і меншую рэлігійную кніжыцу, мелітоўнік Хамаіл. М. Д. Мухарскі паясніў, што гэтыя рэлігійныя кнігі перадаваліся з пакалення ў пакаленне, праз стагоддзі. Сам Мацвей Давыдавіч Мухарскі некалі вучыўся ў татарскай школе ў Іўі. Ён чытае па-арабску, але прачытанага добра не разумее. Ён сказаў, што зараз у Скідалі жыве сто пяцьдзесят татар. Рэлігійныя абрады праводзяцца ў хатах, мячэці і раней у Скідалі не было.

За выключэннем аднаго Александровіча, скідальскія татары ў даваенныя часы сваёй зямлі не мелі. Асноўным заняткам іх было кушнерства. Выраблялі аўчыны на кажухі і іншыя футраныя скуру. Кожны татарын меў так званы “патэнт” — дазвол ад польскіх уладаў — на

права вырабу аўчын. За іх выраб сяляне плацілі грашыма і натурай: збожжам, сенам, саломай, таму што татары трымалі кароў, а сваіх сенажацяў у іх не было.

Адкуль і калі татары з'явіліся ў Скідалі? Ніхто дакладна не ведае. Аб тым, што яны ў Скідалі жывуць з незапамятных часоў, сведчаць нам старыя татарскія могілкі, на якіх пахаваныя першыя пасяленцы татар, якія аднекуль сюды прыйшлі. На старых магілах — помнікі-камяні з арабскімі надпісамі, але даты пахавання нельга ўстанавіць. На помніках пазнейшага часу на кожным — паўмесяц, прозвішча, імя і імя па бацьку напісаны на асобных па-арабску, па-беларуску і па-руску. Прозвішчы іх падобныя на беларускія: Александровіч, Багдановіч, Паўтарыцкі, Мількамановіч, Мухля, Мішкевіч, Радзецкі, Осман, Шабановіч...

Мова скідальскіх татар чыста беларуская. Стараюцца захоўваць сваю народнасць. Прытрымліваюцца сваіх нацыянальных звычаяў, абрадаў, культуры. У іх да сённяшняга часу захаваліся і праводзяцца свае святы.

Татары музыкальныя, любяць спяваць народныя песні. Так, нягледзячы на свой старэчы век, Мацвей Давыдавіч Мухарскі на маю прапанову праспяваў некалькі песень. У тым ліку дзве татарскія «І ту гантэ» і «Баскузім», але аб чым спяваецца ў гэтых песнях, ён нам не змог расказаць. Асабліва эмацыянальна выканаў ён беларускую народную песню «Прыляцелі гусі» са сваім нацыянальным татарскім каларытам. Шмат беларускіх народных песен ведае і жонка М. Д. Мухарскага Халыджа Самуілаўна Радлінская.

Татары Скідаля падтрымліваюць сувязь з іншымі татарамі Гродзеншчыны. Сваёй сталіцай лічаць гарадскі пасёлак Іўе, дзе, як яны кажуць, жыве больш як восемсот татараў. У Іўі ёсць вялікая мячэць, рэлігійныя кнігі, Кітабы. Існуе татарская прыватная школа. Характэрнай рысай Іўеўскага раёна і наогул Гродзеншчыны з'яўляюцца назвы рэк, якія маюць у сваёй аснове татара-мангольскае значэнне, сэнс: Жыжма — імя мангольскай дзяўчыны, Гаўя значыць - заслуга, Шчара — жоўтая, Сула — слабы, вялы, Уса — вада. Падтрымліваецца сувязь і з Навагрудкам, па-татарску — “Ені шагры”, Новы горад. А таксама з Гроднам і іншымі населенымі пунктамі, у якіх жывуць татары. У тым ліку з Астрына, дзе доўгі час жыў былы хан Залатой Арды Ахмет, дзе ён памёр і пахаваны; са Свіслаччу, Даўбуцішкамі, Некрашынцамі, Дзяміткавам і іншымі.

Шукаючы Кітабы, я ў свой час наведаў і вёску Саломенку Гродзенскага раёна, радзіму першага беларускага астранома, асветніка, гуманіста Марціна Пачобута-Адлянцкага, дзе ва ўрочышчы Татаршчына жылі татары. Хутары іх былі каля рэчкі Татаркі. У іх Кітабаў не знайшоў. У даваенны перыяд шмат татарскіх сем'яў жыло і ў Гродне. Нават адна з вуліц называлася Татарская. Старажылы кажуць, што ў паселішчы Ласосна некалі была мячэць, але згарэла.

Шматлікія прозвішчы нагадваюць нам былых татар, як Шайбак, Ажгірэй, Хамбак, Гардзей, Кірэй, Салей і іншыя. Неабходна сказаць, што і ў маёй вёсачцы Кунцаўшчыне Індурскага сельсавета Гродзенскага раёна большасць жыхароў маюць прозвішча Салей. Можна меркаваць, што і яны далёкія патомкі былых татар, хаця ўсе пішуцца беларусамі.

Са старых хронік вядома, што князь Вітаўт у 1396 годзе ў ваколіцах Гародні пасяліў вялікую колькасць палонных татар, у тым ліку і недалёка мястэчка Крынкі (цяпер у Польшчы). Тут у вёсцы Крушыняны і зараз жывуць татары. У гэтай вёсцы асабліва праславіўся нашчадак крушынянскіх татар Самуіл Крычэўскі, які, будучы ротмістрам татарскай харугвы, у бітве пад Парканамі выратаваў польскага караля ад смерці. За гэта ўдзячны кароль яму надаў чын палкоўніка. Пазней, едучы з Варшавы на сейм да Гродна ў 1688 годзе, наведаў Крычэўскага, а, вяртаючыся з сейму, ізноў пабываў у яго. Да сённяшняга дня захоўваецца ў вёсцы Крушыняны зэдлік, на якім некалі сядзеў польскі кароль.

У пярэды Вялікага Княства Літоўскага беларускія татары адыгрывалі вялікую ролю ў абароне граніц дзяржавы ад нападаў ворагаў, асабліва немцаў і нават варожа настроеных сваіх братоў. У актах Літоўскай Метрыкі знаходзім цікавы адказ беларускіх татар, які быў дадзены імі сваім аднаверцам, што чынілі тады рабункі на граніцах: «Ні Бог, ні прарок, — пісалі яны, — не прадпісваў вам грабіць, а нам быць няўдзячнымі. Мы лічым вас як драпежнікаў і шаблямі нашымі паражаем рабаўнікаў, а не братаў нашых...»

Асаблівым прыстанішчам для татар быў Лідекі замак, пабудаваны ў 1323—1325 гадах пры князі Гедыміне. Ён пры-значыўся для размяшчэння гарнізона і навакольнага на-сельніцтва ў час варожай асады. У гэтым замку з дазволу Вітаўта з 1396 па 1399 год жыў хан Залатоў Арды Тахтамыш, які пасля паражэння яго войска на рацэ Церак зму-

шаны быў бегчы ў Вялікае Княства Літоўскае. З ім князь Вітаўт доўгі час рыхтаваўся да паходу на Залатую Арду, у якой у той час працягваў кіраваць хан Цімур-Кутлай са сваімі родзічамі. Вітаўт сабраў больш як 70 тысяч войск, у тым ліку і татарскія войскі пад камандай хана Тахтамышы. Але паход на Залатую Арду не ўдаўся. У 1399 годзе 12 жніўня ў бітве, на рацэ Ворскле Вітаўт з Тахтамышам панеслі страшнае паражэнне. У выніку чаго Вітаўту і Тахтамышу ледзьве ўдалося ўцячы ад пагоні Цімура-Кутлая і Эдыгея.

Лідскі замак быў прыстанішчам і другому татарскаму хану Хаджы-Гірэю, выхадцу з Арды, які знаходзіўся ў замку да 1443 года, атрымаўшы дазвол ад Вялікага княства Літоўскага. У пачатку XVI ст. каля сцен замка былі разбіты орды крымскіх татар і загінуў хан Шайбак.

У снежні 1409 года Вітаўт з Ягайлам, польскім каралём, сустрэліся у Брэсце, дзе абмяркоўвалі план летняга паходу на крыжакоў. На гэтую нараду запрасілі і хана Джэлаладзіна, сына Тахтамышы, якому падпарадкоўвалася прынятае ў Вялікім Княстве Літоўскім шматлікае залатаардынскае войска. З ханам быў заключаны дагавор, што ён павядзе на крыжакоў сваю конніцу, а за гэта пасля вайны Вітаўт дапаможа Джэлаладзіну вярнуць бацькоўскі трон у Залатой Ардзе. Свае абяцанні Вітаўт выканаў. Пасля ўдалага паходу на Арду князь пасадзіў Джэлаладзіна на ардынскі трон, што Вялікаму княству Літоўскаму было выгадна: гэта забяспечвала паўднёвыя граніцы Літоўскай дзяржавы ад татарскіх набегіў.

Вялікую дапамогу аказалі татары і ў бітве з крыжакамі пад Грунвальдам у 1410 годзе. У канцы мая 1410 года пад Гроднам сабралася вялікае войска. Сцягваліся палкі з беларускіх і літоўскіх зямель. Вялікае княства Літоўскае выставіла 40 харугваў, 30 з іх на сцягах мелі Пагоню. Да гэтага прыбыла яшчэ конніца хана Джэлаладзіна — пяць тысяч коннікаў. У Грунвальдскай бітве татарская конніца пад камандай хана Джэлаладзіна паказала мужнасць і спрыт. У барацьбе супраць цяжкай нямецкай конніцы татары прымянілі сваю тактыку вядзення бою, расстроілі баявыя парадкі немцаў і прымянілі арканы. У ардынскіх хроніках запісана, што ў гэтай бітве вялікі нямецкі магістр Ульрых фон Юнгінген загінуў ад рукі татарскага хана Багардзіна.

Наш зямляк, вялікі вучоны Я. Ф. Карскі вельмі цікавіўся беларускімі татарамі, вывучаў іх быт, культуру, аналізаваў рэлігійныя кнігі, аль-

Кітабы. Аб Кітабах Я. Ф. Карскі пісаў, што іх у Беларусі захавалася вельмі мала, што на іх доўгі час ніхто з вучоных амаль не звяртаў увагі. Сярод беларусаў аб Кітабах бытавалі толькі паданні, што такія кнігі недзе ёсць. Я. Ф. Карскі першы з беларусаў пачаў вывучаць гэтыя пісьмовыя помнікі. Аб іх ён пісаў: «Зацікавіўшыся з лінгвістычнага пункту гледжання перадачай беларускай мовы XVI—XVII ст.ст. арабскім пісьмом, я пачаў свой пошук у гэтым кірунку. Дзякуючы дапамозе акадэміка І. Ю. Крачкоўскага я меў магчымасць больш дакладна пазнаёміцца з урыўкам рукапісу мулы Паўтараковіча, узноўлены у цынаграфічным здымку у кнізе М. Гарэцкага «Гісторыя беларускае культуры». Апісанне гэтага ўрыўка, яго лінгвістычны аналіз былі дадзены Я. Ф. Карскім у 1922 годзе у артыкуле «Беларуская мова арабскім пісьмом».

Рукапіс мулы Паўтараковіча ўпершыню быў таксама прааналізаваны Я. Ф. Карскім, паказаны пераклад яго і чытанне па-беларуску: «Цёмна было, очы сьветласьці не відзелі. Куры не пелі, сабакі не брахалі, дошч, цёмна было, вецер веяў. Разумеў, што судны дзень настаў...» У выніку вывучэння і аналізу пісьмовых помнікаў, ярлыкоў хана Тахтамышы і ўрыўкаў з рукапісаў мулы Паўтараковіча Я. Ф. Карскі зазначае: «Які вялікі ўплыў у той час быў беларускай мовы на татарскае насельніцтва!».

Хаця татары, якія жывуць у Скідалі, кажуць, што яны не крымскія татары, аднакдоказаў на гэта ніякіх няма. Можна меркаваць, што продкі іх, як і іншыя, прыбылі да нас з Крыму. Аб гэтым у сваіх навуковых працах сцвярджае і акадэмік Я. Ф. Карскі. Крымскае ханства ўтварылася пасля распаду Залатой Арды. Насельніцтва — мангола-татары, аланы, славяне, армяне, грэкі — займалася качавой жывёлагадоўляй, земляробствам, рамёствамі, гандлем. Першы хан Хаджы-Гірэй пры падтрымцы Вялікага княства Літоўскага замацаваўся у Крыме.

Татары ў Вялікім Княстве Літоўскім карысталіся прывілеямі, дапамагалі абараняць дзяржаву ад ворагаў, неслі ваенную службу, занімали адказныя пасады. Яны стагоддзямі пражывалі разам з беларускім народам, дзялілі з ім радасць і гора. Да сённяшняга часу захавалі сваю культуру, звычаі, святы. Яднае іх з беларусамі мова рэлігійных кніг, Кітабы. Таму іх і называюць беларускімі татарамі. У нас з імі адны карані.

Яшчэ да Вітаўта, князя гарадзенскага, трокскага, вялікага князя літоўскага, былі пасяленні татар у Літве, але самай бліскачай эпохай для беларускіх татар з'яўлялася эпоха княжання слаўнейшага з усіх тагачасных кіраўнікоў дзяржаў у Паўночнай Еўропе князя Вітаўта. Надзяліўшы татар шырокімі правамі і прывілеямі, забяспечыўшы ім будучыню, ён быццам прывязаў іх да сябе і выкарыстоўваў іх у бітвах са сваімі ворагамі. У той час татары лічыліся выдатнымі коннымі стральцамі, вызначаліся адвагай і спрытам у бітвах. Да князя Вітаўта яны адносіліся з вялікай пашанай.

Як ужо было сказана, у большасці татар, асабліва у ваеннапалонных, не было з сабою жанчын, па гэтай прычыне вялікі князь Вітаўт і яго наследнікі дазвалялі ім жаніцца на тутэйшых дзяўчатах, з умовай, што кожны з іх павінен мець толькі адну жонку. У выніку чаго і да сённяшняга дня у беларускіх татараў захавалася звычай аднашлюбнасці.

У жніўні 1989 года пры абласным аддзяленні савецкага Фонду культуры створана татарскае грамадска-культурнае аб'яднанне «Кітаб», якім кіруе Алім Мустафавіч Крыніцкі. Ён паходзіць родам з вёскі Сандыкаўшчызна Шчучынскага раёна. Па нацыянальнасці — татарын, хця прозвішча яго нагадвае беларускае, так, як і яго аднавяскоўцаў-татар: Вільчынскі, Радалінскі, Хацьбіевіч, Мількамановіч, Рафаловіч, Айдараў, Мухарскі, Якубоўскі. Алім Мустафавіч Крыніцкі вучыўся ў татарскай прыватнай школе. Настаўнікам яго быў мула Вільчынскі. Ён чытае па-арабску. Ведае асобныя часткі Карана напамяць, гісторыю свайго народа, яго традыцыі, культуру.

У аб'яднанні 50 членаў. Мэта грамадска-культурнага аб'яднання — паўсядзённа садзейнічаць вывучэнню і развіццю духоўнай і матэрыяльнай культуры пражываючых на тэрыторыі Гродзеншчыны татар. Вялікае значэнне прыдаецца вывучэнню роднай мовы. З гэтай мэтай прыцягваюцца ў аб'яднанне карэнныя татары, якія прыехалі сюды і добра ведаюць татарскую мову. Статутам аб'яднання прадугледжана выконваць нацыянальныя абрады і традыцыі татар, выяўляць і захоўваць помнікі культуры і архітэктуры. Запланавана пабудаваць у прыгарадзе Гродна, у Ласосне, мячэць, на тым месцы, дзе яна некалі была.

“Гродненская правда”, 1990 г., 5 верасня.

Хан Тахтамыш і Вітаўт Вялікі

Паяўленне татараў ў нашых мясцінах мае сваю даўнюю гісторыю, якая адносіцца да часоў паходу хана Батыя (1236— 1241 гг.). Шмат можна пазнаць аб татарах з рукапісу мулы Сцяпана Паўтараковіча з паселішча Сорак-Татары з-пад Вільні. (Рукапіс знаходзіцца ў музеі Луцкевіча ў Вільні); з прац нашага земляка, заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі акадэміка Я. Ф. Карскага, з кнігі А. Мухлінскага «Даследаванне аб паходжанні і стане літоўскіх татар» і іншых.

Са старых хронік вядома, што князь Вітаўт у 1396 годзе ў ваколіцах Гародні пасяліў вялікую колькасць палонных татар. Шматлікія прозвішчы нагадваюць нам аб гэтым і сёння: Шайбак, Кірэй, Гірэй, Гардзей, Ажгірэй, Салей і іншыя. Неабходна сказаць, што і ў маёй роднай вёсачцы Кунцаўшчыне Індурскага сельсавета Гродзенскага раёна большасць жыхароў маюць прозвішча Салей. Можна меркаваць, што і яны далёкія патомкі былых татар, хаця ўсе яны пішуцца беларусамі.

Асаблівым прыстанішчам для татар быў Лідскі замак, пабудаваны ў 1323— 1325 гадах пры князі Гедыміне. Ён прызначыўся для размяшчэння гарнізона і навакольнага насельніцтва ў час варожай асады. Ён уваходзіў у лінію крапасных умацаванняў: Тракай, Мядзінкай, Навагрудак, Крэва. Замак перанёс шматлікія асады ў XIV, XV, XVII, XVIII стагоддзях, у выніку чаго быў разбураны.

У Лідскім замку з дазволу Вітаўта з 1396 па 1399 год жыў хан Залатой Арды Тахтамыш. Год яго нараджэння невядомы, а памёр у 1406 або 1407 годзе. Тахтамыш імкнуўся аднавіць магутнасць Залатой Арды пасля Кулікоўскай бітвы. У 1382 годзе ўварваўся ў Паўночна-Усходнюю Русь, спаліў Маскву і прымусіў плаціць даніну. Зрабіў паходы ў Азербайджан і іншыя краіны.

Пасля паражэння яго войск на рацэ Церак змушаны быў бегчы ў Вялікае Княства Літоўскае. З ім князь Вітаўт доўгі час рыхтаваўся да паходу на Залатую Арду, у якой у тых часы працягваў кіраваць хан Цімур-Кутлай са сваім родзічам, разумным і хітрым Эдыгеем. Вітаўт сабраў больш як 70 тысяч войска, у тым ліку і татарскія войскі пад камандай хана Тахтамыша, але паход на Залатую Арду не ўдаўся. У бітве 12 жніўня 1399 года на рацэ Ворскле Вітаўт з Тахтамышам па-неслі страшнае паражэнне, у выніку якога ім ледзьве ўдалося ўцячы ад пагоні хана Цімура-Кутлая і Эдыгея.

У снежні 1409 года Вітаўт з Ягайлам, польскім каралём, сустрэліся ў Брэсце, дзе абмяркоўвалі план паходу на крыжакоў. На гэтую нараду быў запрошаны і сын Тахтамышы, якому падпарадкоўвалася шматлікае залатаардынскае войска. З ханам быў заключаны дагавор, што ён павядзе на крыжакоў сваю конніцу, а за гэта пасля вайны Вітаўт дапаможа Джэлаалэдзіну вярнуць бацькоўскі трон у Залатоў Ардзе. Пасля ўдалага паходу на Арду Вітаўт пасадзіў Джэлаалэдзіна на ардынскі трон, што Вялікаму княству Літоўскаму было выгадна. Гэта забяспечвала яго паўднёвыя граніцы ад татарскіх набегаў.

Наш зямляк вялікі вучоны Я. Ф. Карскі вельмі цікавіўся беларускімі татарамі. Вывучаў іх быт, культуру, аналізаваў рэлігійныя кнігі аль-Кітабы, у тым ліку прааналізаваў два ярлыкі хана Тахтамышы і даў характарыстыку іх пісьма. Яны былі напісаны да польскага караля Ягайлы.

Татары ў Вялікім Княстве Літоўскім карысталіся прывілеямі, дапамагалі абараняць дзяржаву ад ворагаў, неслі вайсковую службу, займалі адказныя пасады. Яны стагоддзямі пражывалі разам з беларускім народам, дзялілі з ім радасць і гора. Да сённяшняга часу захавалі сваю культуру, звычаі, святы.

Яшчэда Вітаўта, князя гарадзенскага, вялікага князя літоўскага, былі пасяленні татару Літве, але самай бліскучай эпохай для беларускіх татар з'яўляецца эпоха княжання слаўнейшага з ўсіх тагачасных кіраўнікоў дзяржаў у Паўночнай Еўропе князя Вітаўта. Адораны геніем, ваенным духам, вопытам, князь Вітаўт стаў грозным для суседніх дзяржаў. Ён здолеў зрабіць моцны ўплыў на справы Рускай зямлі, Ордэна і Залатоў Арды. На працягу васьмі гадоў вёў бесперапынныя кровапралітныя вайны. Надзяліўшы татар шырокімі правамі і прывілеямі, забяспечыўшы ім будучыню, Вітаўт як быццам прывязаў іх да сябе і выкарыстоўваў іх у бітве са сваімі ворагамі. Да князя Вітаўта яны адносіліся з вялікай пашанай. Яго імя праслаўлялі ў песнях, маліліся за яго здароўе. Лічылі яго самым моцным, «найсільнейшым з усіх князёў».

Як вядома, у большасці татар, асабліва ў ваеннапалонных, не было ў паходах жанчын. Па гэтай прычыне вялікі князь Вітаўт і яго нашчадкі дазвалялі ім жаніцца на тутэйшых дзяўчатах з умовай, што кожны з іх павінен мець толькі адну жонку, у выніку чаго і да сённяшняга дня ў беларускіх татараў захавалася звычай аднашлюбнасці.

Вітаўт быў жанаты тры разы. Першая жонка яго была Марыя, дачка князя лукомскага і старадубскага. Другая — Ганна Святаславаўна, князеўна смаленская. І трэцяя, якая перажыла Вітаўта, Юльяна — княгіня альшэўская. Дзяцей у яго не было. Вітаўт захварэў нейкім злаякасным нарывам паміж плячэй. У пачатку кастрычніка ён з усім сваім дваром пераехаў ў Трокі, у свой замак, і там 27-га кастрычніка ў прысутнасці Ягайлы і маскоўскага князя памёр.

Пахаваны ён у віленскім каталіцкім саборы святога Станіслава. Над магілаю зараз ёсць надмагільная пліта, а над ёю ікона Багамацеры, прысланая Вітаўту ў 1386 годзе грэчаскім імператарам Мануілам.

Якім быў Вітаўт? Вось вытрымкі з дзённіка нямецкага пасла Кібурта. Калі Кібурт уступіў у аўдыенц-залу Вітаўта, то перад яго вачыма прадставіўся «вельмі багаты пакой, пасярод якога на ўзвышшы, пакрытым малінавым аксамітам, стаяла залатое крэсла, на якім сядзеў Вітаўтус, адзеты ў жоўты камзол (камізэльку), зашпілены да самага горла залатымі гузікамі, на залатых пятліцах. На ногі ў яго былі надзеты ружовыя порткі і чырвоныя скураныя боты з залатымі шпорамі. Вітаўт быў падпяразаны дарагім поясам, шытым золатам, з-за якога выглядала ручка кінжала, уся ўсыпаная дарагімі брыльянтамі. Зверху камізэлькі быў накінуты кароткі каптан гранатовага колеру, літоўскага пахрою. Галава яго была пакрыта капялюшам у выглядзе гішпанскага самбрэра. Вітаўт добра мог гаварыць па-нямецку. Па вонкавым выглядзе ён быў даволі прыгожы мужчына: сярэдняга росту, моцнага і поўнага складу цела, твар яго быў малажавы. Барады і вусоў не насіў. Рысы свае ён атрымаў у спадчыну ад маткі Бірутэ».

Нямецкі пасол абрысаваў вялікага князя літоўскага вельмі прывабнымі рысамі. Са слоў пасла Вітаўт, як і яго дзядзька Альгерд, не любіў ні палявання, ні шумных балаў, ні неразумных забаваў і пацехаў. З алкагольных напіткаў амаль нічога не піў. Умераны быў у харчаванні. У абыходжанні Вітаўт быў вельмі ўстрыманы і нават халодны. Мала смяяўся. Усялякае паведамленне, добрае ці дрэннае, да канца выслухоўваў з бястрасным тварам. Для свайго народа быў вельмі даступным, простым у абыходжанні. Вітаўт быў разумным і дзейным чалавекам. За кароткі час свайго кіравання дзяржавай ён

Замалеўкі і артыкулы

змог поўнасьцю ўстанавіць парадак, парушаны папярэднімі смутамі і забойствамі, узбагаціць дзяржаўную казну. Ён сам аб'язджаў уладанні сваёй магутнай дзяржавы, назіраў за кароннымі памесцямі, наведваў васальных князёў. І такім чынам збіраў у карысьць дзяржавы значныя даходы. У мірны перыяд, калі не было вайны, Вітаўт увесь час праводзіў у Новых Троках, у замку на возеры Гальва, або ў Старых Троках у сваім драўляным утульным палацы.

“Гродзенская праўда”, 1994, 4 студзеня.

Ласасянскія татары

Паводле даных перапісу 1989 года на тэрыторыі Беларусі жыло 12,5 тысяч татар. У залежнасці ад месца жыхарства іх называюць беларускімі, польскімі ці літоўскімі. Але гавораць яны ў асноўным па-беларуску.

Узаемаадносіны паміж беларускімі татарамі і беларусамі заўсёды былі мірнымі. Яны настолькі зжыліся з мясцовым насельніцтвам, што часта нават выступалі супраць сваіх адзінаверцаў — крымскіх татар. У актах Літоўскай Метрыкі знаходзім цікавы адказ беларускіх татар, які быў дадзены імі сваім аднаверцам, што чынілі тады рабункі на граніцах: «Ні Бог, ні Прарок, — пісалі яны, — не прадпісваў вам грабіць, а нам быць няўдзячнымі. Мы лічым вас, як драпежнікаў, і шаблямі нашымі паражаем рабаўнікоў, а не братаў нашых...».

З’яўленне ў Вялікім Княстве Літоўскім татар стала вынікам безупынных і разнастайных зносін у мінулым з Залатой Ардой. Татарскае насельніцтва ўзнікла ў Беларусі з трох элементаў: аселых наёмнікаў і саюзных воінаў татарскіх орд, з улусаў, што трапілі ў палон, і выхадцаў з Залатой Арды і Крыма, што, стаміўшыся ад нязгоды і смутаў у сваёй дзяржаве, самі дабрахвотна перасяліліся ў Вялікае княства Літоўскае.

Татараў пасялілі ў Вялікім Княстве Літоўскім таму, што яго правіцелі цанілі іх ваенны вопыт, баявыя якасці, імкнуліся прыцягнуць спрытных, лоўкіх стэпавых коннікаў да сябе на службу. Самай бліскучай з’яўляецца эпоха княжання Вітаўта. Надзяліўшы татар шырокімі правамі і прывілеямі, забяспечыўшы ім будучыню, Вітаўт быццам прыцягнуў іх да сябе і выкарыстоўваў ў бітвах са сваімі ворагамі.

Татар надзялілі зямлёй, плацілі грошы, прываблівалі падарункамі. Яны знаходзіліся нібы за рамкамі феадальна-ўласніцкай структуры ардынскай супольнасці. У іх радах не толькі былі простыя воіны, але і выхадцы са знаці, царэвічы, якія дзейнічалі самастойна, на свой страх і рызыку, рабілі набегі. У Попісах войска татарскага 1528-1567 гадоў упамінаюцца атаманы, якія ўзначальвалі слаўныя сцягі ласасянскіх татар-казакоў. Размяшчаліся яны ў ваколіцы цяперашняй вёскі Ласосна Баранавіцкага сельсавета Гродзенскага павета, у басейне ракі Ласасянкі і яе прытокаў: з правага боку — Прорвы, Падліпкі, Каменкі,

з левага — Круцішкі і Татаркі з Нуркай, або Папіліяй. Даўжыня ракі Ласасянкі з яе прытокамі — 45 км. На ўсёй гэтай тэрыторыі, пакрытай лесам, некалі размяшчаліся і жылі татары-казакі, якія былі прыпісаныя да ўласнага харунжства. У 1631 годзе ўзначальваў іх славуты атаман Ясінскі Кульзімановіч. Найбольш слаўнымі з гэтага роду былі князі Уланы-Асанчуковічы, нашчадкі князя Асанчука-Улана.

Татарскіх пасяленняў у басейне ракі Ласасянкі і яе прытокаў было многа. Гэта былі пасяленні ў асноўным хутарскога тыпу, на адну-дзве сям'і. Усе землі ўваходзілі ў Гарадзенскую каралеўскую эканомію. У тыя часы да пасяленняў хутарскога тыпу адносіліся: Кульбакаўшчына, Абердоўшчына, Багдаўшчына, Качаноўшчына, Казакоўшчына, Жыдоўшчына, Ласосна Алінская і іншыя. Недалёка ракі Ласасянкі знаходзіліся і татарскія вёскі: Дайлідкі, на левым прытоку ракі Нурэц, зараз Татаркі, вёскі Караліно, Тарусічы (зараз Баранавіцкага сельсавета) і вёскі Гневеншчызна (зараз Каробчыцкі сельсавет). Найбольш старымі татарскімі пасяленнямі на тэрыторыі сённяшняга Гродзенскага раёна былі вёскі Чортэк і Кадыш на рацэ Чорная Ганча і вёска Малое Дзямідкава, недалёка ракі Ласасянкі, а таксама Свяцк.

У архіўных паперах значацца і прозвішчы татараў, былых жыхароў паселішчаў: Ізмаіл Сяхновіч, Кульзіман Аразовіч, Кульзіман Касімовіч, Джанчук Фатлыгодзіч, Асан Бузіновіч, Урус Улан і іншыя. Значацца прозвішчы князёў, якія занімали адказныя пасады, у тым ліку мусульманскіх святароў, мулаў былой Ласасянскай мячэці, якія паходзілі з прадстаўнікоў княжацкага роду — Фатлагодзічаў і Бузуловічаў.

Ласасянскія татары ў асноўным займаліся земляробствам, конегадоўляй, кушнерствам, агародніцтвам і гадоўляй рыбы, асабліва ласося (ад ўстарэўшай назвы рыбы лох — фарэль, адсюль назва рэчак і населенных пунктаў — Лоша, Лаша). Для гадоўлі пароды гэтых рыб адпавядалі ўмовы — вада ракі Ласасянкі і яе прытокаў была чыстая, крынічная.

Апрача гэтага асобныя з татар-казакаў служылі ў тыя часы ў канцылярыях вялікіх князёў талмачамі, татарскімі пісарамі, ездзілі ў Вялікую арду і Крым. Выконвалі адказныя даручэнні.

Але праходзілі гады, змяняліся ўмовы іх жыцця. І ўжо ў сярэдзіне ХХІ стагоддзя беларускія татары, у тым ліку і ласасянскія, не маглі

размаўляць па-арабеку, сталі ведаць і карыстацца іншымі мовамі, у асноўным беларускай і польскай. Яны ўжо не маглі размаўляць з жыхарамі мусульманскіх краін. Адбыліся працэсы моўнай асіміляцыі татар па прычыне таго, што гэтаму паспрыялі галоўным чынам мяшанья шлюбы. У многіх татар не было сваіх жанчын, па гэтай прычыне вялікі князь Вітаўт і яго нашчадкі дазвалялі ім жаніцца з тутэйшымі дзяўчатамі з умовай, што кожны з іх павінен мець адну жонку.

Апрача ваеннай службы, татары, што жылі ў ваколіцах Ласосны, выконвалі і іншыя функцыі. У кнізе Ю.Ядкоўскага «Гродна» (1928) указана, што татары ў 1508 годзе звярнуліся да караля з просьбай, каб ён іх вызваліў ад нясення вартаўнічай службы ў Гародні, да якой іх прымушаў стараста князь Гальшанскі. Кароль задаволіў просьбу татараў, таму што яны гэтага заслужылі, пачынаючы ад часоў Кейстута. І яны карысталіся шматлікімі прывілеямі, шляхецкімі вольнасцямі.

Найбольш кампактна і прывольна жылі татары ў Гродзенскім і Лідскім паветах. Асаблівым прыстанішчам для татар, апрача Гародні, Ласосны, Скідаля, быў Лідскі замак, пабудаваны ў 1323-1325 гадах пры князю Гэдыміне. З дазволу князя Вітаўта з 1396 па 1399 год у ім жыў хан Залатой Арды Тахтамыш, які пасля паражэння яго войск на рацэ Церак змушаны быў бегчы ў Вялікае княства Літоўскае. З ім князь Вітаўт доўгі час рыхтаваўся да паходу на Залатую Арду, у якой у той час працягваў кіраваць хан Цімур-Кудлай з хітрым Эдыгеём.

Вялікую дапамогу татары аказалі ў бітве з крыжакамі пад Грунвальдам у 1410 годзе. Вялікае княства Літоўскае выставіла супраць крыжакоў сорок харугваў, з іх трыццаць на сцягах мелі Пагоню. Да гэтага далучылася і конніца хана Джалалэдзіна, сына Тахтамыша, якая ў бітве з крыжакамі паказала мужнасць і спрыт. У ардынскіх хроніках напісана, што ў гэтай бітве вялікі крыжацкі магістр Ульрых фон Юнгінген загінуў ад рукі татарскага хана Багардзіна.

Неабходна адзначыць, што ў перыяд падзей паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам Т.Касцюшкі на Беларусі беларускія татары прымалі самы актыўны ўдзел. Паўстанцкім корпусам камандаваў першы генерал з беларускіх татар Юзэф Бемяк. Палкамі камандавалі Аляксандр Ахметавіч, Якуб Азіюлевіч, Мустафа Ахметавіч.

Наш зямляк, выдатны вучоны, заснавальнік беларускага мовазнаўства і філалогіі Я.Карскі вельмі цікавіўся беларускімі татарамі. Вывучаў іх побыт, культуру. Аналізаваў рэлігійныя кнігі аль Кітабы. Я. Карскі першы з беларусаў пачаў вывучаць гэтыя пісьмовыя помнікі. Ён прааналізаваў два ярлыкі хана Тахтамыша і даў характарыстыку іх пісьма. Рукапіс мулы Паўтараковіча ўпершыню быў таксама прааналізаваны акадэмікам Карскім, паказаны пераклад яго і чытанне па-беларуску. Беларускія татары у вусна-паэтычнай творчасці вельмі блізкія да фальклору беларусаў, а такія жанры, як прыказкі, прымаўкі, песні, прыпеўкі і загадкі наогул амаль нічым не адрозніваюцца ад беларускіх. Пакінулі свой след беларускія татары і ў тапаніміцы — назвах мясцовасцей, дзе яны жылі і цяпер жывуць, асабліва ў назвах рэк. Шматлікія прозвішчы нагадваюць нам былых татар: Шайбак, Ажгірэі, Мамай, Турбай, Хамбак, Салей і іншыя. І ў маёй вёсачцы Кунцаўшчына Індурскага сельсавета Гродзенскага раёна больш як палова жыхароў маюць прозвішча Салей. Можна меркаваць, што і яны далёкія патомкі былых татар, хаця ўсе пішуцца беларусамі.

Сёння наступнікі татарскіх пасяленняў, выхадцаў з даўно забытых ордаў, складаюць унікальны народ. Але, на вялікі жаль, шмат чаго з нацыянальнага здабытку татараў загінула. Змрочныя, цяжкія гады сталінскіх рэпрэсій парушылі ход развіцця татарскай культуры. Многія прадстаўнікі нацыі, баючыся, што іх можа напаткаць лёс крымскіх татар, пакінулі Беларусь, выехалі ў іншыя краіны. Неўрадлівыя землі па цяжэнні ракі Ласасянкі і яе прытокаў, судовыя прэтэнзіі магнатаў і буйнай шляхты на татарскія землі — усё гэта выклікала масавы адцёк татар з пасяленняў з раёна ракі Ласасянкі. Большая частка татараў з раёна Ласосны эмігравала ў Турцыю і ў іншыя вобласці Беларусі, асабліва многа выехала ў горад Слонім. Многія татарскія сем'і пакінулі наседжаныя прыгожыя мясціны ў раёне ракі Ласасянкі і пераехалі ў Гародню, пасяліліся ў дамах па вуліцы Баніфратэскай, якая была пазней перайменавана ў Татарскую вуліцу. Зараз яна называецца вуліца Свярдлова. Такім чынам адбылося паступовае, а затым і поўнае знікненне татар і татар-казакоў з раёна ракі Ласасянкі і яе прытокаў. У гутарцы са старажыламі вёскі Ласосна я даведаўся, што ў Ласосне ў 1995 годзе жыла яшчэ адна сям'я з тых шматлікіх ласасянскіх татараў, але і тая пакінула яе. Сёння, калі пачаўся працэс адраджэння нацыянальнай

свядомасці, нельга мірыцца з забыццём духоўнай спадчыны. Абавязак кожнага — захаваць тое, што ўцалела, зберагчы для нашчадкаў. Захаваць гісторыю беларускага народа, у тым ліку і беларускіх татар.

Вясной 1996 года мусульманская суполка Гародні запланавала распачаць у лесапарку Румлёва будаўніцтва мячэці. Узнікае пытанне, а чаму ў лесапарку Румлёва, а не ў Ласосне пад Гародняй, дзе да 1915 года і была мячэць? Румлёва з гісторыяй беларускіх татар нічога супольнага не мае.

Я як краязнавец лічу неабходным аб’явіць ваколіцы Ласосны, па цячэнню ракі Ласосны і яе прытокаў, гістарычным запаведнікам былой татаршчыны. Узяць пад ахову дзяржавы, ушанаваць памяць былых людзей, чые магілы знішчаны, узвядзеннем мячэці не ў Румлёве, а ў Ласосне. Выказаць меркаванні аб будаўніцтве ў гэтай гістарычнай зоне школы-музея, гасцеўні, нацыянальнай кавярні і іншых устаноў беларускіх татар.

Газета “Гродненская неделя”, 1997, 13-20 і 20-27 чэрвеня.

Основоположник белорусского книгопечатания

В августе 1967 года исполняется 450 лет белорусскому книгопечатанию. Его основоположником является Франциск (Георгий) Скорина — талантливый ученый — гуманист, белорус «из славного города Полоцка, сын Луки Скорины», имевшего торговые дела в Белоруссии, Литве, Польше и «в немцах». Скорина родился около 1485 года, год смерти его неизвестен.

Франциск (Георгий) Скорина является крупнейшим общественным и культурным деятелем XVI столетия. Он был высокообразованным человеком, одним из передовых мыслителей своего времени. Кроме родного языка, он хорошо говорил, читал и писал на польском, чешском, немецком и латинском языках.

В то время мир окутывала свинцовая мгла средневековья. На городских площадях пылали костры инквизиции. Алхимики в мрачных лабораториях искали философский камень, способный превращать вещество в драго-ценный металл. Астрологи по звездам, предсказывали течение человеческой жизни. В университетах властвовала схоластическая наука, смиренно именующая себя служанкой богословия. Но, вместе с тем, над миром звучало уже слово гуманизм. Закипала великая битва, поединок разума и глупости, науки и изуверского аскетизма. Новые идеи начали объединять людей, говорящих на разных языках, носящих разную одежду. Папские проповедники, извергая проклятия отступникам и еретикам, бессильны были сдержать стремительный натиск животворной мысли. Она проникала в университеты, на церковные кафедры, в монастырские кельи — в незыблемые твердыни средневековой схоластики. Вот в какое время начал свой путь великий скиталец Франциск (Георгий) Скорина.

Еще будучи юношей, он понял, что без просвещения трудно ему будет оказать помощь своему простому люду, выпутаться из мрака невежества. Поэтому он покидает Полоцк, уходит тайно из дома, едет в Краковский университет «постичь науки не для себя одного, а для всех». Почти без денежных средств, на маленькой крестьянской лошадке Скорина проселочными дорогами, через поля, леса, болота, пески пробирается на запад. Чтобы не попасть в руки княжеским стражам, он старался объезжать крупные населенные пункты. Проехал Вилен-

ский тракт, оставил по правую руку г. Гродно, хотел заехать в Брест, где проживал знакомый купец, у которого он рассчитывал пополнить свои скудные запасы и расспросить о дороге, но попал на засаду сторожевых людей князя Радзивилла и чуть не поплатился жизнью. Миновав Брест, Скорина выехал к реке, отделявшей земли Литвы от Польского королевства. Проехал Люблин, Сандомир, Корчин, Праствице и наконец перед ним показался желанный город Краков, центр польской культуры, столица польских королей. Сердце его тревожно билось в груди. Он не знал, как этот город его примет, исполнятся ли его заветные мечты.

Недоброжелательно встретили юношу в Краковском университете. В приёме ему отказали, так как по уставу в университет принимались только лица католического вероисповедания. Страшная тоска и обида овладели Скориной. Все пропало. Мечты его развеялись как дым. Но у Скорины был настойчивый характер, он не падал духом, не терял надежды поступить в университет. В этом деле ему случайно помог немец Иоган фон Рейхенберг, имеющий большое влияние на архиепископа-попечителя Краковского университета. Скорина после больших испытаний был зачислен в университет под условием, что он в дальнейшем отречется от своей веры. «С этого дня, — сказал архиепископ, — ты будешь наречен Франциском».

С большим интересом слушал он лекции польского профессора Яна Глаговского — выдающегося ученого того времени. Глаговскому очень понравился Скорина. Он в нем видел будущего талантливого ученого. Кроме занятий в университете, Скорина занимался в кружке профессора на квартире. Занятия проходили очень интересно. Здесь он познакомился со знатными людьми, в частности, с польским выдающимся ученым, астрономом Николаем Коперником, который полюбил Скорину и в дальнейшем спас его от преследования немецких монахов-иезуитов.

В 1506 году Скорина в Краковском университете получил степень бакалавра. Яростно против Скорины выступал Иоган фон Рейхенберг, стараясь не допустить его до экзаменов как неблагонадежного человека, иноверца, еретика. Но Скорину поддержали друзья. На экзаменах Скорина открыто разоблачил Иогана фон Рейхенберга как злейше-

го врага славян. После этого оставаться ему дальше в Кракове было опасно. Николай Коперник вручил ему письмо, с которым Скорина покидает Краков и едет в Италию в Падуанский университет. Здесь Ф. Скорина длительное время занимался учебой и экстерном, в присутствии коллеги докторов искусств и медицины, блестяще сдает экзамены на высшую ученую ступень в «лекарских науках доктора». Имя Скорины стало широко известным в Италии. Ему предлагали остаться в Падуанском университете, выгодный брак. Но Скорина категорически отказался. Он не хотел ни почёта, ни богатства. Он говорил, что оставил свою родину для того, чтобы найти знания, необходимые не только ему, но и для просвещения братьев Белой Руси. Что наступила пора возвращаться домой. Ни годы странствований, ни красота чужих земель, ни вершина достигнутой цели не могли заставить Скорину не любить свою родину.

Скучно было в городах Белой Руси. Смутно было и на душе жителей Полоцка. Часто через город водили закованных в цепи, голодных и оборванных людей. Скорине тяжело было на это смотреть. Об организации типографии не приходилось и думать. Скорина думал, что в организации печатного дела окажут помощь братства. С этой целью он выслал им письма, однако они были перехвачены и отправлены в великокняжескую тайную канцелярию. Скорину обвинили, что он занимается подрывной деятельностью. По этой причине он вынужден был покинуть родной Полоцк и бежать в Прагу. При помощи своих близких учёных в Праге ему удалось открыть типографию. В 1517—1520 годах он издал более 20 церковных книг, переведенных им на белорусский язык. Издавая «Библию», «Апостол» и другие церковные книги, Скорина, в первую очередь, имел ввиду, что по ним можно учиться грамоте. К книгам он давал предисловия, в которых старался изложить некоторые научные сведения. «Псалтырь», переведенный на белорусский язык, являлся в то время основной учебной книгой при изучении грамоты.

В августе 1517 года «Псалтырь» был уже пущен Скориной в продажу. Эта была первая книга, изданная на белорусском языке.

В печатном деле Скорине большую помощь оказывало Виленское братство. Неоднократно помогало ему деньгами, материалами и в распространении печатных книг среди населения.

В октябре 1523 года Скорина переезжает из Праги в гор. Вильно и перевозит туда часть уцелевшего оборудования своей типографии, которую разгромили королевские сатрапы. Жители Вильно очень приветливо встретили первopечатника.

При помощи собранных средств Скорина в Вильно открывает типографию и продолжает печатать книги. С большим вниманием за печатанием книг следили члены Виленского братства. Но католические монахи, иезуиты не спали, в том числе Иоган фон Рейхенберг, уполномоченный польского короля. Они всякими мерами старались помешать Скорине. Обвиняли его в ереси, в том, что он выступает против католической церкви, в протестанстве. Занимались всяческой травлей, впутали его в судебные дела, держали некоторое время в заключении. В результате этого материальное положение его с каждым днем ухудшалось, не было средств на книгопечатание.

По предложению прусского герцога он едет в Кенигсберг и там печатает книги на немецком языке, с целью заработать денег для дальнейшей организации печатного дела в Вильно. Узнав о злонамеренных целях прусского герцога, он покидает Кенигсберг и увозит с собой книгопечатника доктора Товия, который находился в крайне тяжелом положении. Впоследствии он стал первым помощником Скорины в печати и оформлении книг, в резьбе по дереву. Скорина его очень ценил и относился к нему с большим уважением. Он стал самым близким ему человеком. Но в скором времени враги по доносу прусского герцога узнали, что Товий работает в типографии Скорины. Ночью напали на типографию, схватили Товия и увезли. Типографию и дома членов Виленского братства подожгли. Пожар охватил весь город. Сгорели типография и все книги Скорины. Католические монахи, иезуиты и немец Иоган фон Рейхенберг оклеветали Скорину в том, что пожар, якобы, возник по его вине.

Для организации печатного дела в Вильно у Скорины не было никаких возможностей. Положение его было крайне тяжелым. Он вынужден был оставить свою родину и уехать в Прагу. В Чехии он и умер.

Франциск Скорина горячо любил свою родину и самоотверженно служил ей. Он не противопоставлял белорусский народ другим народам. Свои книги он предназначал на пользу «братии всей Руси».

Изданные Скориной книги широко распространялись не только в Белоруссии, но и в России, на Украине и во многих странах Западной Европы. Они содействовали укреплению культурных связей между братскими народами.

450 лет белорусского книгопечатания — великая и славная дата, которая наполняет сердце каждого белоруса гордостью за свой талантливый народ, за его высокую культуру. Нам, наследникам Франциска Скорины - необходимо развивать белорусский язык, белорусскую культуру, нести миру свое печатное слово. Будем же достойными продолжателями тех, кто в тёмные ночи бесправия и недоли зажѣг над родной яркий факел разума и просвещения.

«Сельская новь», 1967, 27 жніўня.

Астраном, асветнік, гуманіст

Беларускі астраном, асветнік і гуманіст Марцін Пачобут-Адлянцікі нарадзіўся 30 верасня 1728 г. ў збяднелай шляхецкай сям’і ў в. Саломенка былой Горніцкай воласці (цяпер Капціўскі сельсавет Гродзенскага раёна). У маёнтку сваіх бацькоў, ад якога збырогся толькі адзін мураваны дом і некалькі фундаментаў, атрымаў пачатковую адукацыю. Магчыма, менавіта ў Саломенцы ён скіраваў упершыню свой позірк у бязмежныя прасторы Сусвету, да неведомых нябесных свяціл, сузор’яў, якія народ называў па-свойму: Давыдаў Воз, Коўшык, Пояс, Каромысел, Цмок, Сітца...

Калі Марціну мінула дзесяць гадоў, бацькі аддалі яго ў школу езуітаў у Гродне. Тут ён вучыўся сем гадоў і паказаў выдатныя здольнасці. Потым працягваў вучобу ў Вільні, Празе. Удасканальваў свае веды ў Германіі, Італіі і Францыі.

Вярнуўшыся з-за мяжы, вучоны некаторы час выкладаў матэматыку і астраномію ў Полацку, потым у Віленскім універсітэце, дзе ўдзельнічаў у стварэнні астранамічнай абсерваторыі. З 1765 г. да 1807 г. быў яе першым дырэктарам. У 1764 г. ён стаў прафесарам Віленскай езуіцкай акадэміі, якая ў 1780 г. была рэарганізавана ў Галоўную школу Вялікага княства Літоўскага; узначальваў яе да 1803 г. Тут ім былі напісаны кнігі «Пачатак геаметрыі», «Астранамічныя назіранні» і іншыя, у якіх вучоны абагульніў свае навуковыя даследаванні і ў даступнай форме растлумачыў заканамернасці развіцця навакольнага свету. Трыццаць дзевяць гадоў ён веў назіранні зорак і планет. Вельмі цікавіўся «паводзінамі» Юпітэра і Меркурыя. Вызначыў геаграфічныя каардынаты Вільні, Гродна і іншых гарадоў. Вынікі напружанай работы Марцін Пачобут-Адлянцікі фіксаваў у спецыяльных рукапісах — «Журналах назі-ранняў», якія потым старанна захоўвалі яго паслядоўнікі Я. Снядэцкі, М. Глушневіч, П. Славінскі, П. Смыслоў і інш. Пасля закрыцця Віленскага універсітэта ў 1832 г. «Журналы назіранняў» былі вывезены ў Пецярбург, дзе доўгі час блукалі па розных інстанцыях, а потым трапілі ў Пулкаўскую астранамічную абсерваторыю. У наш час усе рукапісныя матэрыялы за-хоўваюцца ў архіве Акадэміі навук СССР у С.-Пецярбургу. У «Журналах назіранняў» М. Пачобута-Адлянціцкага сабраны матэрыялы з 1769 г. да 1808 г. Запісы ў «Журналах» вяліся

на французскай мове. Усяго дзённікі яго назіранняў з 1772 г. да 1806 г. складаюць трыццаць чатыры тамы.

Як рэктар Галоўнай школы, М. Пачобут-Адлянціцкі выказваў ідэі аб неабходнасці ўзмацнення ролі навукі ў жыцці грамадства, лічыў, што галоўнымі ўмовамі росквіту дзяржавы з'яўляюцца шырокае развіццё народнай асветы і навукі, адмова ад апусташальных войнаў, якія нясуць смерць людзям і разбурэнне гаспадарцы. Гэтыя ж думкі ўвасобіліся ў одзе вучонага, якую ён напісаў на адкрыццё Віленскага універсітэта.

Памёр М. Пачобут-Адлянціцкі 20 лютага 1810 г.

Ён належаў да найбольш вядомых прадстаўнікоў асветніцкай думкі Беларусі. Навукова-даследчая і педагагічная дзейнасць Марціна Пачобута-Адлянціцкага, яго школа адыгралі значную ролю ў распаўсюджванні прыродазнаўчых ведаў, у развіцці астранамічнай навукі і народнай асветы. Пра яго, як выдатнага астранома, успамінаў польскі паэт Адам Міцкевіч у паэме «Пан Тадэвуш», падзеі якой адбываюцца на тэрыторыі Беларусі.

Зб. “Памяць. Гродзенскі раён”.

Паэт і педагог

Вядомы польскі і беларускі паэт, педагог Ігнат Сямёнавіч Легатовіч нарадзіўся 10 жніўня 1796 г. ў в. Малая Капліца недалёка ад Гродна ў збяднелай дробнапамеснай шляхецкай сям’і. Яму не было і года, як не стала бацькі. Маці Ігната выйшла замуж за Якуба Вішнеўскага — небагатага, вельмі сумленнага чалавека. Пазней у сваіх успамінах Ігнат Легатовіч назваў яго «ўзорам найлепшага айчыма». І сапраўды, Якуб Вішнеўскі замяніў хлопчыку роднага бацьку, акружыў яго ўсемагчымымі клопатамі і ўвагай. Імкнуўся даць адукацыю і, як толькі Ігнат падрос, паслаў яго вучыцца ў Гродна ў дамініканскую школу, якая ў той час карысталася шырокай папулярнасцю, мела выдатныя вучэбныя кабінеты, у тым ліку кабінет фізікі і мінералогіі, сваю лабараторыю і батанічны сад. А школьная бібліятэка налічвала больш за 20 000 кніг.

Пасля сканчэння Віленскага універсітэта ў 1817 г. Ігнат Легатовіч выкладаў лацінскую мову і літаратуру ў розных навучальных установах, у тым ліку ў Мінскай гімназіі, працаваў наглядчыкам павятовых гучылішчаў у Лепелі, Полацку і Вількаміры.

Страціўшы зрок, Легатовіч пакінуў службу і пераехаў у Мінск. Да таго часу ён быў добра знаёмы з беларускім паэтам, драматургам і тэатральным дзеячам В. Дуніным-Марцінкевічам. Яны вялі перапіску, сустракаліся, сябравалі, шчыра спачувалі прыгнечанаму народу.

І.С. Легатовіч — аўтар кніг на польскай мове «Эпіграмы» (Вільня, 1848), дыдактычных двухрадкавых максімаў «Апафтэзмы» (Вільня, 1854), павучальных кніг для дзяцей і юнацтва. Апафтэзмы — гэта кароткія, трапныя, дасціпныя выслоўі, афарызмы, маленькія вершы сатырычнага зместу. Многія з іх былі накіраваны супраць прыгоннага ладу, што, вядома, выклікала да паэта варожасць улад. Напрыклад, за публікацыю верша на беларускай мове «Скажы, вальможны пане...» віленскі альманах «Воіа» («Баян») у 1838 г. быў канфіскаваны.

У сваіх эпіграмах І.С. Легатовіч высмейваў агульначалавечыя заганы. Антыпрыгонніцкія погляды выявіліся ў эпіграме на смерць мінскага губернскага маршалка шляхты Оштарпа. Нягледзячы на тое, што яго творы напісаны ў старамоднай форме, ён стаў любімцам «літоўскіх братаў», як падкрэсліў У. Сабоўскі ў сваім артыкуле ў варшаўскім часопісе «Tygodnik ilustrowany» («Тыгоднік ілюстраваны»), 1885. № 134.

І.С. Легатовіч быў вядомы і як бібліёграф, выдавец гісторыка-літаратурных помнікаў, перакладчык, збіральнік афарызмаў. Меў багаты кнігазбор з унікальнымі выданнямі.

Памёр 10 кастрычніка 1867 г. На вялікі жаль, творы паэта апублікаваны толькі часткова. Але ўсё напісанае ім захоўваецца ў рукапісах. Яго творчасць чакае яшчэ свайго даследчыка.

36. “Памяць. Гродзенскі раён”

Автор «Монгольской хрестоматии»

Отечественное востоковедение богато именами выдающихся ученых. Среди них и имя нашего земляка, профессора Казанского университета, друга польского поэта Адама Мицкевича и белорусского поэта-фольклориста Яна Чечота — Осипа Михайловича Ковалевского. Родился он 9 января 1801 года в деревне Большая Берестовица Гродненской губернии в семье униатского священника, происходившего из мелкопоместных дворян. Когда Осипу исполнилось семь лет, родители определили его учиться в Свислочскую гимназию. Осип хорошо учился. У него возник интерес к античной истории и филологии, что в дальнейшем и определило выбор им будущей специальности классической филологии.

После окончания Свислочской гимназии Осип Ковалевский поступил на факультет литературы и свободных искусств Виленского университета. Большинство студентов здесь было настроено враждебно к царизму и крепостничеству, они много читали, следили за происходящими событиями в мире.

Годы учебы О. Ковалевского в Виленском университете совпали с подъемом освободительного движения. Среди студентов университета стали возникать нелегальные организации. Такая тайная организация под названием «Общество филоматов» (друзей науки) была создана в 1817 году Адамом Мицкевичем и Томашем Заном. В обществе видное место стала занимать конспиративная политическая деятельность. О. М. Ковалевский был девятым членом общества филоматов. Его приняли по рекомендации Адама Мицкевича. Сперва Ковалевского избрали секретарем, а затем и председателем.

Одновременно правлением филоматов ему было поручено организовать филологическое общество «Союз друзей», что и было им сделано весной 1819 года. Затем появилась тайная студенческая организация — «Общество филаретов» (друзей добродетели). О. М. Ковалевский сразу вступил в общество филаретов и стал его бессменным председателем.

В 1821 году О. М. Ковалевский окончил Виленский университет со степенью кандидата философии и был назначен заместителем преподавателя польской словесности в одну из местных гимназий. В это время выходят в свет его первые переводы и учебные пособия. Он издает на

латинском языке первые шесть книг «Метаморфоз» Публия Овидия. Одновременно продолжает работать над переводом на польский язык «Истории» Геродота, «Жизнеописаний» Плутарха и «Римской археологии» Дионисия Галикарнасского.

В мае 1823 года один из учеников Виленской гимназии на классной доске написал: «Да здравствует Конституция 3 мая!». Это послужило поводом для репрессий царских властей. В ночь с 23 на 24 октября было арестовано более 100 филаретов, которых разместили в кельях восьми монастырей. Среди арестованных был и О. А. Ковалевский. Его поместили в базилианский монастырь, где уже находились Адам Мицкевич, Томаш Зан и другие. По делу филаретов проходило 166 человек. Во время второго допроса О. М. Ковалевский признал свою принадлежность к филаретам и филоматам. Царизм жестоко расправился с ними. 20 человек подлежали высылке в отдаленные губернии России. Трое (Зан, Чечот, Сузин) приговаривались к различным срокам заточения в Оренбургской крепости и поселению. Шестеро отправлены в Казань, трое из них — Вернековский, Ковалевский и Кулаковский — должны были заняться, будучи приписанными к Казанскому университету, изучением восточных языков. 24 октября 1824 года филареты обязаны были покинуть Вильно. Накануне своего отъезда они собрались у филарета Масальского на прощальный ужин. О. М. Ковалевский решил сохранить на память ав-тографы своих друзей и близких. Так родился «Альбом филомата», который О. М. Ковалевский хранил всю жизнь, привез его в Казань, брал с собой в Сибирь и Китай.

В Казанском университете О. М. Ковалевский стал изучать тюркские, арабский и персидский языки. Он быстро овладел татарским языком, стал читать татарские летописи, исторические и литературные сочинения, начал составлять татарский словарь.

В мае 1827 года произошли изменения в жизни университета. Ректором стал выдающийся математик Н. И. Лобачевский, который сумел превратить Казанский университет в одно из лучших учебных заведений. Здесь развернулись исследовательские работы. В начале апреля 1828 года министр народного просвещения утвердил представление Казанского университета об отправке О. М. Ковалевского и А. В. Попова в Иркутск для изучения монгольского языка. 15 июля 1828 года посланцы Казанского университета прибыли на место.

О. М. Ковалевский, имевший солидную лингвистскую подготовку, за два месяца овладел основами нового для себя языка и приступил к созданию своей грамматики монгольского языка, работал над ней в течение четырех лет.

Срок пребывания О. М. Ковалевского и А. В. Попова в Сибири истекал в мае 1832 года. Они обратились с просьбой, чтобы им продлили срок командировки еще на год. О. М. Ковалевский одновременно изучает несколько языков: монгольский, тибетский, маньчжурский, китайский и санскрит. Почти пять лет он провел в Сибири, включая поездку в Китай. Из них четыре года — в Забайкалье, среди бурят и монголов. Здесь началось его формирование как монголоведа. О. М. Ковалевский стремился не только понять особенности истории жизни и культуры бурят и других народов Сибири, но и поднять их культурный уровень.

В 1833 году О. М. Ковалевский и А. В. Попов выехали из Иркутска в Казань. Рассмотрев отчет О. М. Ковалевского и А. В. Попова, совет университета постановил все собранные О. М. Ковалевским материалы издать на казенный счет.

В мае 1833 года О. М. Ковалевский попадает в Петербург. Здесь кабинет министров рассмотрел представление об открытии кафедры монгольского языка. Такое решение было принято. О. М. Ковалевский был утвержден адъюнктом Казанского университета и поставлен во главе монгольской кафедры. В 1834 году Ковалевского избрали экстраординарным, а в августе 1837 года ординарным профессором кафедры монгольского языка Казанского университета.

11 сентября 1833 года О. М. Ковалевский впервые в высших учебных заведениях Европы начал преподавание монгольского языка. Казанские монголоведы О. М. Ковалевский и А. В. Попов являлись лучшими знатоками монгольского языка в России. Их занятия проходили живо и интересно. В 1835 году монгольская грамматика О. М. Ковалевского вышла в свет. Вторым учебным пособием, созданным О. М. Ковалевским, стала знаменитая «Монгольская хрестоматия» из 4-х томов. Российская Академия наук отметила этот труд полной Демидовской премией, которая считалась в России весьма почетной наградой. Грамматика и хрестоматия О. М. Ковалевского быстро стали известными далеко за пределами России.

Однако основным трудом О. М. Ковалевского в области языковедения является «Монгольско - русско - французский словарь», не потерявший своего значения и до настоящего времени. О. М. Ковалевский был одним из первых русских востоковедов, занимавшихся комплексным изучением истории и культуры Востока. Его заслуги в области востоковедения высоко оценены учеными России и Западной Европы. Академия наук дважды отмечала его труды полной Демидовской премией, признав его наиболее тон-ким и глубоким специалистом по монгольским языкам и монгольской литературе.

Свыше 20 лет Ковалевский являлся секретарем издательского комитета «Ученых записок Казанского университета», был правой рукой Н. И. Лобачевского.

22 октября 1854 года последовал указ сената о прекращении деятельности восточных кафедр в Казанском университете и 1-й Казанской гимназии. Только в гимназии было сохранено преподавание татарского языка. Преподаватели восточных кафедр Казанского университета переводились в Петербургский университет. Однако О. М. Ковалевский остался в Казанском университете в качестве исполняющего обязанности ректора. Но в феврале 1860 года он, как не сумевший предотвратить волнения среди студентов, был отстранен от должности ректора и уволен из университета с причислением к министерству, но о переводе его в Петербург уже не вспоминали. О. М. Ковалевский ещё два года провел в Казани без службы, на пенсии. Наконец, он принимает решение покинуть Казань. Первоначально хотел вернуться в город своей юности — Вильно, но ему предложили должность профессора кафедры всеобщей истории Варшавской Главной школы. С монголоведением пришлось расстаться навсегда.

В 1869 году школа в Варшаве была преобразована в Варшавский университет. О. М. Ковалевский был избран деканом историко-филологического факультета.

Весной 1878 года ученые Варшавского университета отметили 50-летие научной и педагогической деятельности О. М. Ковалевского, Совет Казанского университета избрал его почетным членом университета. В этом же году 9 октября О. М. Ковалевский скоропостижно скончался.

Большой ученый и патриот О. М. Ковалевский заложил в России основу для дальнейшего развития монголоведения, научного изучения

Монголии, Тибета и Китая. Казанская школа монголоведов, созданная О. М. Ковалевским, была ведущей в России на протяжении всего XIX столетия. В европейских университетах долго изучали монгольские языки и монгольскую литературу по учебникам нашего земляка О. М. Ковалевского, а его словарь не утратил своего значения и до настоящего времени.

Газета «Гродненская правда», 1987, 8 студзеня.

Заснавальнік першай народнай бібліятэкі

У невялікай глухой вёсачцы Атрамечавы Брэсцкага павета Гродзенскай губерні (цяпер Лышчыцкага сельсавета Брэсцкага раёна) восенню 1905 г. на сродкі вядомага прагрэсіўнага кнігавыдаўца Фларэнція Фёдаравіча Паўленкава была адкрыта адна з першых на Беларусі бясплатных народных бібліятэк.

Ф.Ф. Паўленкаў выдаў больш за 700 кніг агульным тыражом тры з палавінай мільёны экзэмпляраў, у тым ліку «Паходжанне сям'і, прыватнай уласнасці і дзяр-жавы» Ф. Энгельса, творы Дз.І. Пісарава, В.Р. Бялінскага, класікаў рускай і замежнай літаратуры для дзяцей. За распаўсюджванне ідэй рэвалюцыйных дэмакратаў ён праследаваўся царскімі ўладамі. Дзесяць гадоў правёў у ссылцы і турмах. У 1868 г. за выданне твораў Дз.І. Пісарава быў вязнем Петрапаўлаўскай крэпасці, а потым сасланы ў Вятку.

Усе свае сродкі ад выдавецкай справы Ф.Ф. Паўленкаў завяшчаў на арганізацыю 2000 народных сельскіх бібліятэк у найбольш аддаленых месцах Расіі. Вось на гэтыя сродкі і была адкрыта народная бясплатная бібліятэка ў в. Атрамечавы. Яе першы бібліятэкар наш зямляк Антон Паўлавіч Зянкевіч. Ён нарадзіўся ў 1874 г. ў в. Дольная Свіслач Лашанскай воласці (цяпер в. Свіслач Квасоўскага сельсавета Гродзенскага раёна) у беднай сялянскай сям'і. Яго бацька Павел Зянкевіч пасля 25-гадовай рэкруцкай службы ў царскай арміі вярнуўся дадому і неўзабаве памёр. У яго засталася тры сыны. Старэйшы з іх, Аляксей, вырашыў братоў вучыць, бо жыць усім на гаспадарцы не выпадала. А.П. Зянкевіч паспяхова скончыў Свіслацкае двухкласнае вучылішча, а потым і Свіслацкую настаўніцкую семінарыю. У тыя часы настаўнікаў не хапала, а 78 працэнтаў насельніцтва было непісьменным. Яго накіравалі працаваць у глухую вёску Атрамечавы, якая, дзякуючы яго беска-рыслівай і высакароднай дзейнасці, стала вядома на ўсю Беларусь.

Згодна з завяшчаннем Ф.Ф. Паўленкава, выкарыстаць яго фонд было магчыма толькі ў тым выпадку, калі для бібліятэкі мелася адпаведнае памяшканне, і каб да пачатку арганізацыі ў ёй было не менш за 50 кніг. Вялікую дапамогу атрымаў Антон Паўлавіч ад студэнтаў — членаў беларускага гуртка Пецябургскага універсітэта. Яны сабралі

неабходную колькасць кніг, дабіліся ад улад памяшкання. Вельмі каштоўнай была і падтрымка саміх сялян. Яны аддавалі на набыццё кніг свае невялікія сродкі.

Хутка расла папулярнасць народнай бібліятэкі ў Астрэмечаве і ў суседніх вёсках. У яе цесны пакойчык прыходзілі моладзь і старыя, пераважна — непісьменныя. Антон Паўлавіч чытаў ім уголос, тлумачыў незразумелыя словы. У 1907 г., дзякуючы яго намаганням, фонд бібліятэкі налічваў больш за 1037 экзэмпляраў кніг. Імі карысталіся 220 чытачоў. Пра Астрэмечавскую народную бібліятэку і яе арганізатара пісала ў той час газета «Наша ніва» (1908. 9 кастр.).

А.П. Зянкевіч вёў сістэматычную перапіску з многімі пісьменнікамі, якія прысылалі ў Астрэмечаву па яго просьбе свае кнігі. Асабліва радаснай і памятнай падзеяй стала пасылка ад Максіма Горкага.

Шмат сваіх кніг перадаў для Астрэмечавскай бібліятэкі і Янка Купала.

Народная бібліятэка камплектавалася творамі рускіх, беларускіх і замежных пісьменнікаў. Праз бібліятэку сяляне змаглі пазнаёміцца з кнігамі А. Пушкіна, М. Лермантава, Л. Талстога, А. Серафімовіча, Ф. Багушэвіча, В. Дуніна-Марцінкевіча, Цёткі і іншых рускіх і беларускіх пісьменнікаў, з газетай «Наша ніва». Тут захоўвалі і распаўсюджвалі нелегальную палітычную літаратуру.

Царква і мясцовыя паліцэйскія ўлады вялі нагляд за дзейнасцю Антона Паўлавіча і тых, хто яму дапамагаў.

Ішоў час. Рос уплыў і аўтарытэт народнай бібліятэкі. Пашырылася кола яе чытачоў, павялічыўся кніжны фонд. У нядзелю і святы тут дэманстраваліся «туманныя карціны», як у той час называлі кінематограф, праводзіліся гутаркі. Астрэмечавская бібліятэка дапамагала сялянам і ў іншай важнай справе — распаўсюджвала медыцынскія веды, вяла санітарна-асветную работу.

Сем гадоў, з 1905 г. да 1912 г., кіраваў наш зямляк са Свіслачы А.П. Зянкевіч шматбаковай дзейнасцю бібліятэкі ў Астрэмечаве. У 1912 г. ён паехаў паступаць у Пецябургскі універсітэт, аднак з-за «неблаганадзейнасці» не быў прыняты.

Пасля яго ад'езду бібліятэка праіснавала да 1915 г., а потым была разрабавана кай-зераўскімі войскамі, якія акупіравалі Гродзенскую гу-

берню. У канцы 1920-х гадоў па ініцыятыве жыхароў в. Астрэмечава яна аднавіла сваю дзейнасць, але ў 1934 г. была разгромлена пілсудчыкамі. У 1939 г. пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР Астрэмечаўская бібліятэка адрэзлася. Але ўспыхнула вайна. Брэстчыну акупіравалі фашысты, і бібліятэка спыніла сваю дзейнасць.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны Астрэмечаўская бібліятэка, тройчы знішчаная і тройчы адроджаная, атрымала сапраўднае жыццё. Цяпер яна знаходзіцца ў новым, добра абсталяваным памяшканні. У ёй клапатліва захоўваецца ўсё, што звязана з яе гісторыяй. На сцяне першай залы — вялікі стэнд з партрэтамі Янкі Купалы, Фларэнція Фёдаравіча Паўленкава і яе арганізатара Антона Паўлавіча Зянкевіча.

36. “Памяць. Гродзенскі раён”

Легендарной судьбы человек

В семье генерал-майора Ксаверия Викентьевича Булатовича, выходца из Гродненщины, нашего земляка, в городе Орле 26 сентября 1870 года родился сын Александр. Отца своего мальчик не помнил. Отец умер, когда ему было три года. Его мать Евгения Андреевна Булатович рассказывала своим детям об отце, который; был на военной службе Мать иногда доставала и показывала детям отцовские ордена - Станислава, Владимира, Анны.

После смерти мужа она с тремя детьми переехала в имение своей тетки в Луцьковку Марковской волости Лебединского уезда Харьковской губернии. Луцьковка для всех Булатовичей стала родным домом. В имении Александр провёл детские годы, часто приезжал и позже. Мальчик любил военные игры. С ранних лет он прекрасно ездил верхом на больших и резвых лошадях. Взрослые дивились его смелости и выносливости.

В 1884 году, после смерти тетки, которая имение завещала племяннице, Евгения Андреевна Булатович с детьми переехала в Петербург. Александру в то время шел 14 год. Мальчик поступил учиться в Александровский лицей. В 1891 году он в числе лучших учеников окончил лицей, и определился на службу в «Собственную его величества канцелярию по ведомству учреждений императрицы Марии». Но гражданская служба его не устраивала. Александр подает прошение о выдаче ему документов и зачисляется рядовым в лейб-гвардии гусарский полк 2-й кавалерийской дивизии. В этом полку раньше служил его двоюродный брат по матери, который отличился в бою. В казарме висел его портрет.

Через некоторое время А. К. Булатович получает первый офицерский чин - корнета, позже Александр направляется в фехтовальную команду. В процессе службы был очень строг, но справедлив. Жил в небольшой квартире в Царском Селе.

В 70-х годах минувшего века европейские державы: Англия, Франция, Германия, Бельгия, Испания и Португалия начинают; борьбу за раздел Африки, т.н. Черного континента. На рубеже нового столетия в колонии было превращено девять десятых ее территории. Независимость сохранила лишь только одна Эфиопия. Попытка овладеть Эфиопией мирным путем не удалась. Тогда Италия в 1894 году перешла её

границу и оккупировала часть территории, положив этим начало итало-абиссинской войне. Но абиссинские войска дали решительный отпор. Они наголову разгромили итальянскую армию. Им досталось огромное количество винтовок и патронов, вся артиллерия и весь обоз. Италия подписала невиданный в истории колониальных захватов Африки мир, безоговорочно признавала независимость Эфиопии, возвращала ей захваченную территорию и обязывалась выплатить контрибуцию.

5 марта 1896 года Российское общество Красного Креста уведомило военного министра о том, что оно командует в Эфиопию санитарный отряд и ассигнует для этой цели сто тысяч рублей. Решено было снарядить два отряда. Один — для оказания помощи раненым и больным эфиопам, второй — для оказания помощи раненым и больным итальянцам. Узнав об этом, подает ходатайство о включении в отряд и А.К. Булатович. Ходатайство его было удовлетворено. Никто не мог сказать, что толкнуло А.К. Булатовича на этот шаг. Незнание языка и местных условий, непривычный для европейца способ передвижения, резкая перемена климата — всё это давало поводы для сомнений в благополучном исходе путешествия. Булатовичу предстояло преодолеть триста семьдесят километров на почтовом верблюде. Но это А.К. Булатовича не пугало. На трёх верблюдах было нагружено всё необходимое: запасы еды, один мех воды, оружие, одежда. Как раз в то время стояли почти безлунные ночи. Верблюд, на котором ехал А.К. Булатович, был украшен, а седло покрыто куском трехцветной материи. Езда на верблюде была неприятная и утомительная. Через два часа езды к горлу подступала тошнота: двойная качка — вперёд-назад и из стороны в сторону — была подобна качке на море. Солнце даже сквозь зонтик обжигало Булатовичу лицо, руки. Едущий сзади проводник всё время отставал и отставал, а затем и совсем исчез из виду. А проводник в этой пустыне знал все дороги и вполне мог уйти. Без него продвижение вперёд было бы невозможным. И А.К. Булатович повернул своего верблюда назад и погнал его рысью. Он убедился, что верблюд проводника лежал на дороге, не мог дальше идти...

Наконец необыкновенно трудный переход А.К.Булатовичем был совершён. До этого времени ни один европеец не решался в сопровождении всего лишь двух проводников ехать по местности, где вдоль

караванной дороги тянулся длинный ряд могил европейцев, погибших от рук кочевников. Путь от Джибути до Харара был проделан А.К. Булатовичем за девяносто часов, на восемнадцать часов быстрее, чем это удавалось профессиональным курьерам .

Негус Менелик, все время следивший за продвижением русских из Харара в Аддис-Абебу, распорядился о том, чтобы встреча была торжественной. Он очень был благодарен русским, говорил: «Россия далеко, она одна прислала мне помощь. Я искренне благодарен России и никогда этого не забуду».

После экспедиции А. К. Булатович в Россию не возвратился. Он ходатайствует о дозволении совершить ему путешествие в малоисследованные и вовсе не изученные районы Западной Эфиопии, особенно Каффу. Его просьба была удовлетворена. Перед отправлением в новое путешествие император Эфиопии пожелал А.К. Булатовичу счастливого пути и вручил ему письмо правителям, через чьи владения он должен был проезжать. А.К. Булатович с небольшим отрядом выехал из Аддис-Абебы на запад. Негус в знак признания его смелости пожаловал ему боевой плащ из львиной шкуры и головную повязку с львиной гривой. С первого дня Булатович качал вести дневник. Вскоре была завершена эта экспедиция. 21 апреля французский пароход «Амазон» отошел из Джибути, на котором Булатович покинул Африку.

После экспедиции в России А.К. Булатовича ожидало радостное известие. Он был произведен в поручики, а за помощь отряду Красного Креста и за успешную экспедицию награжден орденом Анны 3-й степени. Итогом его первого путешествия стала книга « От Энтото до реки Баро. Отчёт о путешествии в юго-западные области Эфиопии империи», изданная в 1897 году.

В то время в Петербурге полным ходом шла подготовка к установлению официальных дипломатических отношений с Эфиопией. 14 июня 1897 года из Берлина пришло письмо Шведова, бывшего главы отряда Красного Креста, который рекомендовал включить в миссию поручика Булатовича как знающего амхарский язык, имеющего опыт в организации и ведении караванов в пустыне ... Итак, впереди была снова Африка, знакомая и полная загадок, новая экспедиция. В состав конвоя второй экспедиции Булатович рекомендовал назначить казаков

из кавказских войск, которые были привычны к горным дорогам. Все просьбы Булатовича были удовлетворены, и 10 сентября 1897 года он выехал из Петербурга в Париж, чтобы затем через Марсель и Джибути отправиться в Эфиопию. А.К. Булатович благополучно прибыл в Аддис-Абебу 15 октября и предстал перед негусом Менеликом. Для обоих встреча была радостной. Императору нравился этот отчаянно храбрый и умный офицер.

Было совершено и второе путешествие. И после второй экспедиции на родине высоко оценили заслуги А.К. Булатовича. Он стал штабс-ротмистром, а к его наградам прибавился орден Станислава 2-й степени. 30 июня, сразу после возвращения в Петербург, Булатович представил министру иностранных дел обстоятельный доклад, охарактеризовал положение в Эфиопии.

Менелик высоко оценил искренность Булатовича и его преданность интересам Эфиопии. Закончилось и третье путешествие. В феврале 1900 года Булатович возвратился в Россию. Но пребывание его на родине было недолгим. 23 июня 1900 года по личному указанию царя Николая II его направляют в Порт - Артур в распоряжение командования, к одной из кавалерийских или казачьих частей, действующих в Китае. А. К. Булатович был прикомандирован к Хайларскому отряду, которым командовал генерал Н.А. Орлов. Здесь Булатович вновь проявил бесстрашие и энергию, участвуя в сражениях и командуя конными разведчиками. Но вскоре Булатович заразился тифом от освобождённого им из плена французского миссионера и тяжело заболел. Для поправки здоровья его отправили в Японию. Но пароход, на котором плыл Булатович, попал в сильный шторм. Булатович неосторожно вышел на палубу и простудил свои больные глаза. Воспаление глаз преследовало его всю жизнь.

По завершении военных действий в Китае 8 июня 1901 года Булатович возвращается в свой полк. Через месяц он был назначен сначала временно, а затем постоянно командовать пятым эскадронном. А 14 апреля 1902 года его производят в ротмистры, награждают орденами Анны 2-й степени с мечами и Владимира 4-й степени с мечами и бантом. 21 августа 1902 года последовало разрешение принять и носить пожалованный ему французским правительством орден Почетного легиона.

Блестящая военная карьера ожидала умного, талантливое и отважного гвардейского офицера. Но после возвращения Булатовича из Китая жизненный путь его круто меняется. У 1902 году Булатович сдает командование эскадромом и с 27 января 1903 года по семейным обстоятельствам увольняется в запас. С военной карьерой было покончено. Он решил постричься в монахи. Весь светский Петербург этим был изумлен. Самые близкие друзья Булатовича не понимали, чем был вызван его поступок. Он уволился в отставку 30 марта 1906 года и стал послушником Важезерской Никифоро-Геннадиевской пустыни за Невской заставой, а затем уехал в Грецию на «священную гору» Афон, где в 1907 году принял схиму — высшую степень монашества, требующую выполнения аскетических правил — и стал называться отцом Антонием.

В начале 1911 года, будучи уже монахом, он отправляется в четвёртый раз в Эфиопию, чтобы повстречаться со своим воспитанником Васькой.

В марте 1913 года в газетах появилось сенсационное известие, что на горе Афоне взбунтовались русские монахи. Причиной бунта было то, что монахи, вышедшие из низов, были недовольны существовавшими в церковном управлении порядками и ненавидели монахов - интеллигентов. Простецы взбунтовались, отец Антоний Булатович встал на сторону простецов и защищал их позиции. Противоречия между враждующими сторонами обострились, и монахи от слов перешли к делу. Об этих событиях вспоминает один из участников: «Был великий бой с обеих сторон. Сперва кулаками, а потом один другого таскали за волосы. Это было чудесное зрелище! Внизу руки, ноги, туловища, а сверху виднелась одна шерсть (т.е. волосы)».

Газета «Русское слово» писала 12(25) марта 1913 года, что на заседании Синода обсуждался вопрос об изыскании мер для воздействия, на монаха Афонского монастыря Антония Булатовича, который способствовал возникновению беспорядков на святой горе. Многие доказывали, что Булатович где-то скрылся, но он жил в Петербурге у своей сестры М.К. Орбеллиани. Затем он выехал в Сумы, где жила его мать. Бывший гвардейский ротмистр и в монашестве оставался борцом. Он, как только была объявлена война с немцами, покидает Луцковку, направляется в Москву и Петербург. Подает ходатайство «о разрешении посвятить себя на обслуживание духовных нужд христианских воинов».

Ходатайство Булатовича было удовлетворено. Но здоровье его после перенесённого в Карпатах возвратного тифа совершенно расстроилось, не говоря уже о глазах, сердце, ревматизме. Войны отняли у него последнее здоровье ...

Очень мало известно о последних годах его жизни. Неизвестно, как встретил он крушение старого мира и установление народовластия...

В ночь с 5 на 6 декабря 1919 года в маленькую келью отца Антония Булатовича, которую он собственноручно выстроил в саду Луцыковской усадьбы, ворвались бандиты, которые были далеки от политической борьбы тех лет. Ими всеми руководила лишь корысть, надежда на богатую добычу. Крестьяне утром нашли Антония Булатовича на пороге кельи. Он был убит бандитами.

На местном кладбище находится скромная могила сына нашего земляка, выходца из Гродненщины, выдающегося путешественника и далеко не обычного человека, человека легендарной судьбы, воина.

Недавно силами местных краеведов могила была приведена в порядок, установлена ограда и временный памятник.

15 декабря 1985 г. Машынапіс

Беларускі ксёндз

Людзі не трацяць надзеі, што нашая мова будзе дзяржаўнай, што ў касцёлах і цэрквах будзем маліцца ўсявышняму

Богу на роднай, матчынай мове, так, як маліліся нашыя выдатныя дзеячы беларускай культуры, славуць святары. Неабходна згадаць імёны былых святароў-паэтаў Кастуся Стаповіча (Казіміра Сваяка), Язэпа Германовіча (Вінцука Адважнага), Янку Семашкевіча (Янку Быліну) і асабліва ксяндза, выдатнага грамадска-палітычнага дзеяча, вучонага, асветніка, публіцыста Адама Станкевіча, які за Беларусь, яе мову, культуру аддаў самае дарагое — жыццё ў перыяд сталінскіх рэпрэсій.

Адам Станкевіч нарадзіўся 24 снежня 1891 года ў беднай сялянскай сям’і ў вёсцы Арляняты Смагонскага раёна, недалёка былой рэзідэнцыі вялікіх князёў літоўскіх — Крэва. Гэты край даў нам не аднаго беларускага святара, а шмат. Будучы ксёндз дзіцячыя і юначыя гады правёў у сваёй роднай вёсцы, вучыўся ў Барунскай школе, а затым у гарадскім вучылішчы ў Ашмянах. Яму пашанцавала: у яго быў добры духоўны настаўнік — айцец Адам Лісоўскі. Пад ягоным уплывам 19-гадовы юнак вырашыў аддаць сябе на службу Богу. У 1910 годзе ён паступіў вучыцца ў Віленскую духоўную семінарыю. Гэта быў перыяд адраджэння, перыяд «Нашай Нівы», час высокага ўзлёту паэзіі Янкі Купалы і Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Алеся Гаруна, час станаўлення таленту Максіма Гарэцкага, перыяд дзейнасці Івана Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага. У той час беларускае адраджэнне не магло не паўплываць на каталіцкі касцёл, таму што амаль усе тадышнія дзеячы культуры былі выхаваныя і ўзгадаваныя ў каталіцкіх сем’ях і з’яўляліся нашчадкамі тагачасных уніятаў. Да іх адносіліся і дзеячы культуры, якія былі выхаваныя ў праваслаўных сем’ях, як, напрыклад, дзяк Іван Карскі, дзядзька заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі Яўхіма Карскага. У тыя часы ў духоўных семінарыях вучыліся беларускія хлопцы, для якіх мова бацькоў была бліжэйшаю, чым афіцыйная мова касцёла ці царквы. У Віленскай духоўнай семінарыі Адам Станкевіч заснаваў беларускі гурток і беларускую бібліятэку.

А яшчэ да паступлення ў семінарыю Адам Станкевіч стаў актыўным аўтарам газеты «Наша Ніва». І быў вядомы шырокаму колу вучоных. Калі Адама Станкевіча, як выдатнага вучня, у 1914 годзе рэкамендавалі для

вучобы ў С.-Пецяярбургскай каталіцкай духоўнай акадэміі, ягосустракаў Браніслаў Эпімах-Шыпіла, беларускі вучоны і грамадскі дзеяч, які выкладаў у каталіцкай духоўнай акадэміі старажытнагрэцкую мову.

Першая сусветная вайна адрэзала яго ад бацькоўскіх парогаў.

Петраград напоўніўся бежанцамі з Беларусі. Жыццё беларусаў было абмежаванае. Урад дазволіў дзейнічаць толькі Беларускаму камітэту дапамогі ахвярам вайны. У той час пачалося палітычнае фармаванне беларускіх каталікоў. На з'ездзе беларускіх святароў у Мінску 24-26 траўня 1917 года была заснавана Беларуска-Хрысціянская Злучанасць. Ксёндз Адам Станкевіч бярэ ў ёй удзел, становіцца адным з заснавальнікаў партыйнай газеты «Крыніца». Беларуска-Хрысціянская «Крыніца» пачала выходзіць з 21 кастрычніка 1917 года ў Петраградзе. З 7 верасня 1919 года выдавалася ў Вільні. Газета праіснавала да 12 ліпеня 1940 года дзякуючы дзейнасці і энтузіязму Адама Станкевіча.

У жыцці ксяндза Адама Станкевіча было некалькі перыядаў. Ён быў беларускім святаром касцёла святога Мікалая ў Вільні, дзе служыў з 1919 года. Да касцёла прыходзілі беларусы - католікі, адпраўлялася святая імша для вучняў Віленскага беларускага гімназіі. Апрача таго ксёндз Адам Станкевіч выкладаў рэлігію католікам у гімназіі. Душпастырская дзейнасць Адама Станкевіча сустракала супраціўленне з боку польскіх уладаў і польскай касцельнай адміністрацыі.

Яшчэ да таго, як у заходняй часцы нашай краіны ўстанаўлівалася польская ўлада, касцельная іерархія, якая амаль складалася з палякаў, пераводзіла з парафіі ў парафію ксяндза Аляксандра Астравіча, які вядомы як паэт Андрэй Зязюля, ксяндза Кастуся Стаповіча, які вядомы таксама як паэт Казімір Сваяк. А калі ж пасля Рыжскай мірнай дамовы заходняя частка Беларусі аказалася перададзена Польшчы, становішча беларускіх святароў стала яшчэ горшым, асабліва пасля таго, як віленскую катэдру ў 1926 годзе заняў арцыбіскуп Ялбжыкоўскі. Дзеля яго ў астрог трапіў ксёндз Вінцэнт Гадлеўскі, за мяжу вымушаны быў уцячы ксёндз доктар Ян Тарасевіч, прымусова ў Маньчжурыю камандзіраваў ксяндза Язэпа Германовіча.

У 1938 годзе з Вільні ў Слонім быў высланы і ксёндз Адам Станкевіч. Вядома, што першай яго трыбунай была амбона, але аўдыторыя была абмежаваная. Таму ксёндз Адам вымушаны быў займацца палітыкай,

брацца за пярэ. Як лідар Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі, як яе ідэйны правадыр, ён глядзёў на беларускую справу шырока: стаў весці барацьбу за беларускую школу, за правы беларускіх сялян, за беларускае прадстаўніцтва ў ворганы ўлады і за аўтаномію Заходняй Беларусі. У аднолькавай меры ён выступаў супраць закрыцця праваслаўных храмаў.

Калі ў 1922 годзе ў лістападзе былі прызначаны выбары ў сойм і сенат Польскай рэспублікі, Беларуская Хрысціянская Дэмакратыя разам з Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыяй незалежных сацыялістаў і іншымі палітычнымі згуртаваннямі ўвайшлі ў Беларускі Цэнтральны Выбарчы камітэт, а ксёндз Адам стаў скарбнікам гэтага камітэту. Сярод беларускіх паслоў у Сойм быў выбраны і Адам Станкевіч. Соймавая трыбуна дала магчымасць прамаўляць да ўсяго народу Заходняй Беларусі, да ўсіх народаў Польшчы.

Пасольскі мандат спатрэбіўся айцу Адаму не толькі, каб прамаўляць з соймавай трыбуны. З яго ініцыятывы былі заснаваныя Беларуская друкарня імя Францішка Скарыны і Беларускае каталіцкае выдавецтва. БХД мела і сваю навуковую ўстанову-Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, які быў зачынены польскімі ўладамі ў 1926 годзе. Ён быў у ліку заснавальнікаў і фундатараў часопіса «Хрысціянская думка», які выдаваў сваю бібліятэчку, а таксама часопісаў «Шлях моладзі», «Самапомач» і «Калосьсе». У апошніх трох друкаваліся людзі розных поглядаў: сацыял-дэмакрат Антон Луцкевіч, камуністы Максім Танк і Міхась Васілёк, беспартыйная Наталля Арсеньева і тады вясковы юнак Янка Брыль. Дзякуючы гэтым выданням беларускае слова жыло і не памірала. І сам Адам Станкевіч быў актыўным аўтарам:

пачаўшы з допісаў у «Нашу ніву», ён напісаў каля двух тысяч артыкулаў і выдаў 18 кніг! Высланы ў 1938 годзе з Вільні ў Слонім, Адам Станкевіч пражыў там да часу падзення Польскай Рэспублікі. Увосень 1939 года ён вяртаецца ў сталіцу Літвы.

Адам Станкевіч стаў гуртаваць беларускіх дзеячоў, якіх не паспеў арыштаваць НКВД, і стварае Беларускі Цэнтр у Літве. З дазволу літоўскіх уладаў адчыняецца беларуская прагімназія, а ксёндз Адам Станкевіч становіцца яе дырэктарам.

Улетку 1940 года ў Літве адбываецца так званая рэвалюцыя. Калі ў Вільню прыйшла савецкая ўлада, Адам Станкевіч быў у касцёле...

У ліпені 1944 года ў Вільню зноў прыйшла Чырвоная Армія. Менавіта ён ў снежні напісаў мемарандум савецкаму ўраду, у якім выклаў план арганізацыі каталіцкага касцёла на Беларусі. Пасля гэтага яго арыштавалі. Пратрымаўшы непрацяглы час у турме, органы яго выпускаюць. У той час у Вільні ўжо не было ні беларускіх выдавецтваў, ні гімназій, ні газет. Таму Адам Станкевіч вёў толькі душпастырскую дзейнасць. Але яго хвалюе пытанне: што будзе з каталіцкім касцёлам на Беларусі?

Ці будзе ён беларускім? У 1949 годзе Адама Станкевіча зноў арыштавалі. Яму прышллі шпіёнскую дзейнасць на карысць... Японіі! Абвінавачванне было настолькібеспадстаўнае, што судзіць яго не адважыліся. 31 жніўня 1949 года Асобая нарада пазбавіла Адама Станкевіча волі на 25 гадоў. З Вільні па этапе ён быў адпраўлены ў Азёрлаг, дзе праз тры месяцы, 4 снежня 1949 года, Адам Станкевіч памёр ад У 1990 годзе супрацоўніца музея гісторыі рэлігіі ў Гародні Н.Ляшчонак атрымала з МУС СССР паведамленне наступнага зместу:

«Сообщаю, что по учетам НЦ УВД есть Станкевич Адам Викентьевич 1891 г. рождения, осуждён Особым Совещанием МГВ СССР 31/VIII 1949 года по ст. 58 УК РСФСР на 25 лет лишения свободы. Умер 4/XII- 1949 г. от ожирения сердца. Похоронен на кладбище Озерлага вблизи дер. Шевченко Тайшетского района в Иркутской области. Могила N 3-48».

Вось так закончыў свой жыццёвы шлях наш славетны асветнік. Сваю трагічную канчынну ён адчуваў даўно. Гэта відаць з яго ліста:

«Мая апошняя воля

На выпадак прымусовага майго выезду з Вільні, або на выпадак смерці майёй, усю рухомую маёмасць (бібліятэчку, адзежу, хусце, пішучую машынку і ўсё іншае) перадаю Мар'яне і Галіне Шутавічанкам (Вільня, Полацкая вуліца) на іх поўную ўласнасць. Гэта мая ім скромная падзяка (асабліва Мар'яне Ш.) за іх даўгалетнюю працу і апеку. Адносіны нашы заўсёды былі самыя чыстыя і шчырапрыязныя. У майёй даўгалетняй працы на ніве Божай і беларускай народнай, мае слёзы і мая радасць былі таксама іх слёзамі і іх радасцю. Сэрца маё да іх поўнае ўдзячнасці і прыязні.

Паручаю іх Боскай апецы і сам паручаюся іх малітвам і іх мілай

памяці. Паручаю таксама іх памяці сваю дарагую старушку-матку і дачушку маёй сястры Ганны — маленькую Вальцю.

Святар Адам Станкевіч уласнаручна.»

Без хвалявання і без слёз ліст яго нельга чытаць. Відаць, як сціпла жыў Адам Станкевіч, як адносіўся да сваіх служачых, як любіў старэнькую матулю, якая дала яму жыццё. Перажываў за дачушку сваёй нябожчыцы сястры...

Адам Станкевіч спачывае далёка ад сваёй роднай вёсачкі, ад сваіх родных, блізкіх, землякоў, ад сваіх радзімых мясцін, на чужыне. Ніхто з беларусаў, з яго родных і блізкіх не наведвае яго магілу, у знак удзячнасці не паложыць на яе кветкі з яго родных палёў, але памяць аб ім жыве і будзе вечна жыць у душах і ў сэрцах шчырых і сапраўдных сыноў нашай Беларусі.

Святар Адам Станкевіч заслужыў, каб яго імя было ўвекавечана так, як і іншых славутых дачок і сыноў Беларусі. Добра было б аб жыцці і дзейнасці святара выдаць гісторыка-біяграфічны нарыс, паказаць яго літаратурную творчасць. Пажадана было б, каб адна са школ на яго радзіме і адна з вуліц Смаргоні ці Ашмян насілі яго імя.

Газета “Гродненская недела”, 4-18 красавік.

Наркам асветы з вёскі Балічы

У адной з беларускіх народных песень спяваецца: «У Беларусі — дзве дачушкі Свіслачы, дзве старэйшыя — Бярозы...» І сапраўды, у Беларусі дзве ракі Свіслачы. Над адной з іх размясцілася сталіца нашай Рэспублікі Беларусь горад-герой Мінск, а на другой, заходняй Свіслачы — вёсачка Балічы. Назва яе, відаць, паходзіць ад прозвішча яе першых пасяленцаў — Баліцкіх.

Мяне даўно цікавіў раздзел лексікалогіі, які вывучае гісторыю, этымалогію, правапіс назваў гарадоў, мястэчак, вёсак, рэк, таму што ўсё гэта з'яўляецца важнай крыніцай для вывучэння майго народа. Працуючы школьным інспектарам, наведваючы самыя далёкія, закінутыя куточки роднай мне Гродзеншчыны, я меў магчымасць непасрэдна сутыкнуцца з жыхарамі населеных пунктаў, асабліва са старэйшым пакаленнем і запісаць усё тое каштоўнае, што захавалася ў памяці. Асабліва ў мяне праявілася цікавасць да ракі Свіслач, яе прытокаў, да невялічкай вёскі, якая дала нам славу тага педагога, вучонага, наркома асветы Антона Васільевіча Баліцкага.

Антон Васільевіч Баліцкі нарадзіўся ў вёсцы Балічы, якая знаходзіцца недалёка ад маёй Кунцаўшчыны, у двух кіламетрах ад вёскі Лаша, радзімы заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Нарадзіўся ў беднай сялянскай сям'і 4 верасня 1891 года. У шматлікай сям'і ён быў восьмым. Старэйшыя браты і сёстры як самага малодшага любілі, даглядалі. Хлопец рос, цягнуўся да ведаў. Пасля сканчэння Лашанскага народнага вучылішча (нядаўна былая школа імя Я. Ф. Карскага), ён паспяхова здаў уступныя экзамены ў Свіслацкую настаўніцкую семінарыю. У 1910 годзе скончыў яе з выдатнымі адзнакамі і паступіў у Віцебскі настаўніцкі інстытут, у 1916 годзе атрымаў званне народнага настаўніка. Прафесію народнага настаўніка Антон Васільевіч выбраў не выпадкова. У тыя часы большасць насельніцтва Беларусі была непісьменнай, выкладанне на беларускай мове было забаронена.

Будучы настаўнікам, Антон Васільевіч не забываў родных мясцін. Любіў сваю родную вёску Балічы. У ёй ён праводзіў зімовыя і летнія канікулы. Не забываў яе і калі праходзіў вайсковую службу. На ўлонні прыроды ён адпачываў, набіраў новых сіл, бадзёрасці для працоўных

дзеянняў. Любіў і родную раку Свінач, якая тут, сустрэўшы на сваім шляху перашкоду — плаціну са старым млыном, быццам злавалася, бурчала, гаманіла нешта, пенілася... Прыцягваў да сябе Антона Васільевіча і загадкавы стары млын. Любіў ён назіраць, як да яго з усіх навакольных вёсак, шляхецкіх ваколіцаў, якіх ля Баліч было шмат, панскіх маёнткаў, хутароў на фурманках, грузаных збожжам, ехалі людзі. На плошчы перад старым млыном збіраліся людзі са сваімі фурманкамі і коньмі. Чакаючы сваёй чаргі памолу збожжа, яны часамі прастойвалі па двое і трое сутак. Начавалі пад адкрытым небам. Збіраліся групамі каля сваіх фурманак, расказвалі аб розных здарэннях, навінах, аб сваім жыцці-быцці. Антон Васільевіч любіў пабыць разам з гэтымі людзьмі, пагутарыць, пачуць ад іх старую легенду, казку, трапную прымаўку ці прыказку. Ён цікавіўся мясцовым бытам, культурай, традыцыямі сваіх землякоў. З прагнасцю ўслухоўваўся ў жывую іх гаворку і запісваў трапныя выслоўі. Усё гэта ў цэлым садзейнічала яго духоўнаму росту, прывівала любоў да простага, працоўнага сялянскага народа, яго самабытнай культуры.

У 1916-1917 г.г. А. В. Баліцкі праходзіў службу ў царскай арміі. Ён быў афіцэрам 300-га палка, які некаторы час дыслацыраваўся ў гор. Бендэры. У кастрычніку 1917 г. ён быў пасланы ў камандзіроўку ад палка ў Петраград і аказаўся ўдзельнікам штурму Зімяга палаца.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі Антон Васільевіч узначальваў адзел народнай асветы ў г. Вазнясенску. Нягледзячы на цяжкае становішча ў краіне, голад, разруху, усе школы працавалі бесперапынна, дзеці атрымлівалі гарачыя абеды, настаўнікі пайкі, зарплату.

У 1921 годзе яго адклікалі ў Мінск. Антон Васільевіч Баліцкі быў прызначаны намеснікам камісара асветы БССР і неўзабаве быў камандзіраваны ў Берлін для ўдзелу ў педагагічным тыдні-канферэнцыі з мэтай вывучэння народнай асветы ў Германіі. У 1926 годзе Антон Васільевіч быў назначаны народным камісарам асветы БССР.

Ён часта выязджаў у раёны адкрываць сельскія і гарадскія школы. Шмат зрабіў для арганізацыі прафнавучання, тэхнікумаў, рабфакаў і вышэйшых навучальных устаноў, для падбору кадрў.

Антон Васільевіч быў цесна звязаны з беларускімі пісьменнікамі, паэтамі, кампазітарамі: Янкам Купалам, Міхасём Чаротам, Цішкам Гартным. Яны часта бывалі ў яго доме, чыталі свае творы. Баліцкі быў

таксама вялікі прыхільнік выяўленчага мастацтва, драматургіі і музыкі. У яго кватэры збіраліся артысты, спевакі. Яго жонка Тамара Паўлаўна, па прафесіі — урач, была здольнай музыканткай, іграла на піяніна. Яна акампаніравала спевакам. У іх доме праслухоўваліся новыя творы беларускіх кампазітараў, у тым ліку тады яшчэ маладога, зараз усім вядомага кампазітара Аладава і іншых.

Антон Васільевіч прымаў актыўны ўдзел у рабоце інстытута беларускай культуры. На чале аб'яднанай секцыі беларускай мовы і літаратуры быў прэзідыум, старшынёй якога доўгі час быў Антон Васільевіч Баліцкі. Пад яго кіраўніцтвам секцыя беларускай мовы і літаратуры правяла значную работу па падрыхтоўцы акадэмічных выданняў твораў беларускіх пісьменнікаў.

Калі ўспамінаеш гісторыю развіцця народнай асветы ў Беларусі, міжволі на памяць прыходзіць імя аднаго з першых беларускіх наркомаў асветы Антона Васільевіча Баліцкага. Сын беднага беларускага селяніна з вёскі Балічы, гарачы патрыёт Бацькаўшчыны, ён імкнуўся ў тых часы падняць на адпаведную вышыню народную асвету, культуру і родную мову. Ён нёс святло навукі ў самыя закінутыя і цёмныя куточки нашай шматпакутнай Беларусі... Як нарком асветы Беларусі Антон Васільевіч Баліцкі надаваў вялікае значэнне праблемам беларусізацыі. Але над ім неўзабаве сталі згушчацца чорныя хмары. Пачалася кампанія па выкрыццю так званага нацыянал-дэмакратызму. У выніку гэтага 31 жніўня 1929 года Антон Васільевіч Баліцкі быў вы-звалены ад абавязкаў народнага камісара асветы БССР. Адначасова была вынесена пастанова аб забароне Баліцкаму займаць адказныя кіруючыя пасады на два гады і пасылцы яго на нізавую работу.

Некаторы час ён быў без работы, затым яму ўдалося неяк уладкавацца настаўнікам у сельскай школе на Гомельшчыне, але не надоўга. 3 верасня 1930 года ён быў арыштаваны. А праз паўтара месяца пастановай Бюро ЦК КП(б)Б ён быў выключаны з партыі. Разам з тым яшчэ раней былі арыштаваны намеснік наркома земляробства БССР А. Адамовіч, намеснік старшыні «Белпаігандлю» П. Льючонак, а потым і нарком земляробства БССР З. Прышчэпаў. Разам з Баліцкім усе яны праходзілі па справе, па якой было прыцягнута каля 90 чалавек, галоўным чынам работнікаў навукі, культуры, мастацтва. Пастановай

калегіі АДПУ усіх іх прызналі вінаватымі у тым, што яны на працягу шэрагу гадоў нібыта належалі да контррэвалюцыйнай арганізацыі беларускіх нацыянал-дэмакратаў, якая называлася «Саюзам адраджэння Беларусі». Усе абвінавачваемыя былі кінуты ў канцлагер на 10 гадоў кожны.

Антон Васільевіч Баліцкі адбываў пакаранне ў Беларуска-Балтыйскім лагера НКУС. Але гэтага органам паказалася недастаткова. 25 верасня 1937 года Антону Васільевічу было прад'яўлена новае абвінавачанне, на гэты раз у тым, што ён з'яўляецца адным з кіраўнікоў нацыянал-фашысцкай арганізацыі у Беларусі, вёў актыўна дыверсійна-шкодніцкую работу ў сельскай гаспадарцы, прамысловасці і савецкім апаратах і на глебе шпіёнскай дзейнасці быў звязаны з польскім консулам у Мінску. А 30 кастрычніка 1937 года Баліцкі быў прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Прыгавор быў прыведзены ў выкананне 31 кастрычніка 1937 года. Ёсць падставы для меркавання, што спачывае ён разам з іншымі пакутнікамі ў вядомых Курапатах.

Лёс сям'і Баліцкіх страшна трагічны. Калі Антон Васільевіч па ілжывым абвінавачанні быў арыштаваны і расстраляны, даведаўшыся пра гэта, ад разрыву сэрца раптам памерла яго жонка Тамара Паўлаўна. Асірацеў іх адзіны сыноч Антон, якому было тады толькі 4 годзіка. Яго ўзяла на выхаванне сястра жонкі З. П. Завадская. Лёс Антона Антонавіча Баліцкага таксама трагічны. Падлеткам ён эвакуіраваўся з Мінска. Давялося яму пакачаваць. Жыў у Сталінградзе, Ташкенце, Кіргізіі... У 1943 годзе ён быў прызваны ў армію. Уздзельнічаў у баях. Увесь час у анкетах пісаў, што яго бацька памёр, а не расстраляны як вораг народа. Яму ў 1958 годзе ўдалося закончыць Кіеўскае вышэйшае ваенна-інжынернае вучылішча. Даслужыўся да звання падпалкоўніка, але ў партыю не ўступаў. Баяўся, што пачнуць пытацца пра бацьку. Ён быў адзіным беспартыйным падпалкоўнікам сярод афіцэраў акругі. Зараз Антон Антонавіч Баліцкі ў адстаўцы, жыве са сваёй сям'ёй у Мінску. Але з прапіскай яму было вельмі цяжка. Давялося за дапамогай звярнуцца да Пятра Міронавіча Машэрава, які дапамог. Давялося праз суд даказваць, што ён сапраўды з'яўляецца родным сынам былога наркома Антона Васільевіча Баліцкага. Раней аб небяспечным радстве трэба было памоўчаць. Адным словам, давялося і сыну за роднага бацьку шмат адпакутаваць, перажыць.

Зараз у вёсачцы Балічы з родных Баліцкіх нікога не засталася. Нядаўна памёр апошні пляменнік Пракоп Аляксандравіч Баліцкі. На былой сядзібе Баліцкіх стаіць чужая хата, на сцяне якой у 1985 годзе была ўстаноўлена мемарыяльная дошка з надпісам; «Тут, у вёсцы Балічы, нарадзіўся і правёў дзіцячыя і юначыя гады будучы нарком асветы Беларусі Антон Васільевіч Баліцкі (1891-1918)».

Славуты сын нашага Прынямоння трагічна загінуў, але памяць аб ім вечна будзе жыць у сэрцах беларусаў. Ён сваім шматпакутным жыццём, змаганнем за шчасце і лепшую долю свайго народа, за яго родную мову, культуру, гісторыю заслужыў, каб яго імя было ўвекавечана так, як і яго земляка, заснавальніка беларускага мовазнаўства і філалогіі акадэміка Яўхіма Фёдаравіча Карскага.

Ад шырокай грамадскасі Гродзеншчыны, настаўнікаў і вучняў сярэдніх школ, студэнтаў і выкладчыкаў ВНУ і асабліва педагагічнага калектыву і вучняў Луцкаўлянскай сярэдняй школы ў кіруючыя органы пададзена хадаініцтва у сувязі са 105-й гадавінай з дня нараджэння Антона Васільевіча Баліцкага прысвоіць яго імя Луцкаўлянскай сярэдняй школе і назваць яго імем адну з вуліц горада Гродна.

Пры гэтым падаю копію даведкі аб яго рэабілітацыі:

Справка

Дело по обвинению Балицкого А. В. бывшего наркома просвещения БССР, пересмотрено Военной Коллегией Верховного Суда СССР 25 марта 1958 г.

Приговор Военной Коллегии от 30 октября 1937 года в отношении Балицкого А. В. по вновь открывшимся обстоятельствам отменен, и дело за отсутствием состава преступления прекращено. Балицкий А. В. по данному делу реабилитирован посмертно.

Начальник секретариата Военной Коллегии Верховного Суда полковник (Потоцкий)

Газета “Гродзенская праўда”, 1996, 5 верасня.

У часы санацыйнай Польшчы

Паводле ўмоваў Рыжскага мірнага пагаднення 1921 году Заходняя Беларусь адышла да Польшчы. Буржуазна-памешчыцкая ўлада ўстанавіла на ёй жорсткі акупацыйны рэжым. Беларуская мова не прызнавалася. Былыя заправілы Польшчы неаднаразова паўтаралі, што праз дзесяць гадоў на так званых «усходніх красах» не застанецца ніводнага беларуса, беларускае насельніцтва будзе апалячана. У 1919 годзе ў Заходняй Беларусі спачатку было адкрыта 400 беларускіх школ. А да 1935 году іх засталася толькі шаснаццаць. Найстарэйшай беларускай навучальнай ўстановай з’яўлялася Віленская беларуская гімназія, заснаваная ў 1918 годзе. Былі адкрыты і рэгулярна працавалі беларускія гімназіі ў Слуцку, Радашковічах, Наваградку, Нясевіжы, Клецку і Горадні. Гарадзенская беларуская гімназія, як сьведчыў мой добры знаёмы Павел Аляксандравіч Тамашчык, які ў тых часы працаваў у ёй школьным інспектарам, праіснавала два гады. Яны размяшчаліся на цяперашняй вуліцы Горкага, дзе зараз знаходзяцца старыя будынкі Гарадзенскага дзяржаўнага медінстытуту.

Апрача спецыяльных сярэдніх беларускіх, навуковых устаноў у тых часы ў Польшчы існавалі пачатковыя школы. З іх у Вільні была ўрадавая беларуская школа, якая размяшчалася на вуліцы Вострабрамскай, 9. У школе было 7, аддзяленняў, у якіх навучаліся 150 вучняў. Да 1925-1926 навучальнага году існавала і рэгулярна працавала беларуская школа і ў Горадні (беларуская сямігадовая школа №4), кіраўніком якой быў Уладзімір Федарук. У ёй налічвалася 170 вучняў. Яна размяшчалася па вуліцы Паўночнай, тм, дзе знаходзілася Музычнае вучылішча. Па загадзе польскай улады школа была закрыта ўвосень 1926 году. Усе вучні былі накіраваныя на вучобу ў польскія школы горада. У розных мясцовасцях Заходняй Беларусі існавалі і прыватныя пачатковыя беларускія школы, але весткі захаваліся толькі аб дваццаці.

Апрача беларускіх школ, якія ў канчатковым выніку былі закрыты, у Горадні існаваў адзіны беларускі дзіцячы прытулак, якім да апошняга часу кіравала сястра паэтэсы Канстанцыі Буйло Станіслава Буйло. Прытулак гэты размяшчаўся ў будынку былога Барысаглебскага мужчынскага манастыра. Зараз на тым месцы знаходзіцца гарадзенскі драмтэатр. У той час манастыр быў агароджаны каменнай сцяной.

Вокны кельляў манастыра выходзілі на Нёман. Каля яго быў невялікі сад, у якім стаяла чатыры калоды пчол, якія даглядаў стары манах па імені Іона. Я ў той час вучыўся ў Гарадзенскай польскай настаўніцкай семінарыі. Будынак семінарыі размяшчаўся недалёка ад Барысаглебскага манастыра. І я добра памятаю гэтага старога манаха, які не падпарадкоўваўся польскім уладам, працягваў жыць адзін у кельях Барысаглебскага манастыра, хаця ён афіцыйна быў зачынены.

Вядомы польскі гісторык, краязнаўца Юзэф Ядкоўскі, у сваёй кніжцы «Гродна» (1923 г.) пісаў аб Барысаглебскім манастыры: «Кляштар гэты ў 1864 годзе быў ператвораны ў Барысаглебскі праваслаўны. Зараз у ім знаходзіцца для дзяцей беларускіх прытулак, а на браме яго ў сьвяточныя дні разьвіваюцца сьцягі неіснуючай беларускай дзяржавы».

У 1937 годзе ў Заходняй Беларусі не засталася ніводнай беларускай школы, ніводнага дзіцячага беларускага прытулку. Але працоўныя Заходняй Беларусі вялі барацьбу за свае сацыяльныя і нацыянальныя правы. Актыўна працавала Таварыства беларускай школы. Кіраўнікамі і актыўнымі дзеячамі ТБШ ў той час былі Б.А.Тарашкевіч, І.С.Дварчанін, Р.В.Шырма, П.В.Мятла, С.К.Паўловіч і іншыя. Сяляне Заходняй Беларусі патрабавалі ад польскіх уладаў навучаньня сваіх дзяцей на роднай мове. Пратэставалі, не пускалі дзяцей у польскія школы. За гэта іх штрафавалі, саджалі пад арышт, адпраўлялі на прымусовыя работы.

Польскія ўпады замест закрытай Гарадзенскай беларускай гімназіі адкрылі ў Горадні аж дзьве польскія гімназіі - дзяржаўную і прыватную. Апрача гімназій была адчынена дзяржаўная польская мужчынская настаўніцкая семінарыя, у якой, пасля здачы конкурсных уступных экзаменаў, мне давялося вучыцца. Трэба зазначыць, што ў ёй у тыя часы вучыліся амаль адны палякі, часткова дзеці рускіх эмігрантаў. Беларусаў было зусім мала. На ўсіх курсах чалавек да дзесяці, а на другім курсе было толькі двое - я і мой шчыры сябра.

Прозьвішча яго рэдкае, незвычайнае - Хоха. Адкуль паходзіць і што азначае - цяжка высветліць. Імя чыста беларускае - Макар. У сваёй біяграфіі ён пісаў: «Нарадзіўся я 29 верасня 1912 году ў паселішчы Бабіна Берштаўскай гміны. Бацькі мае бедныя сяляне. Ад 1921 да 1926 году вучыўся спачатку ў Новай Рудзе, пасля ў Азёрскай школе. Па сканчэнні пяці класаў вытрымаў уступныя экзамены і

быў прыняты на першы курс Гарадзенскай дзяржаўнай мужчынскай настаўніцкай семінарыі.

У 1930 годзе адбыўся падзел гаспадаркі паміж бацькам і дзядзькам. Умовы матэрыяльныя, і бяз гэтага вельмі цяжкія, яшчэ больш пагоршыліся. Бацька ня меў магчымасці мне дапамагчы. Я вымушаны быў даваць прыватныя урокі, зарабляць сабе на кавалак хлеба. Стыпендыі мне не далі».

Вось у такім цяжкім становішчы апынуўся мой сябра Макар Хоха. Але духам ён не ўпаў. З вялікімі цяжкасцямі яму ўдалося скончыць Гарадзенскую польскую настаўніцкую семінарыю і атрымаць ў 1932 годзе дыплом настаўніка. Але працы ў школе не атрымаў. Вымушаны быў вярнуцца да бацькоў, на гаспадарку. У верасні 1933 году яго прызвалі ў армію, у школу «падхаронжых», але і пасля заканчэння вайскавай службы працы ў школе яму не далі. Вось што ён пісаў у сваёй заяве школьнаму куратару: «27 жніўня 1934 году... па выйсьцю з радыў войска я апынуўся літаральна без кавалку хлеба. Яшчэ раз вельмі прашу Вас не адмовіць у маёй просьбе, даць мне працу настаўніка ў адной са школ раёну». Лёс майго школьнага сябра цяжкі і трагічны. Працу ён атрымаў толькі перад самай вайной. Працаваў настаўнікам у Жарослаўскай і Жарноўскай школах. Пасля вызвалення раёну ад палякаў Макар Хоха працаваў настаўнікам у Навасёлкаўскай школе Малькаўскага с.с. Мастоўскага раёну. Гаспадыня, у якой ён жыў на кватэры, паведамляла: «У мяне на кватэры перад самай вайной быў настаўнік Макар Рыгоровіч Хоха. У першыя дні вайны ён па ўласным жаданні пайшоў у армію, але на шосты дзень вайны наша мясцовасць была акупавана немцамі. У час акупацыі Макар Рыгоровіч прыйшоў да мяне з ружжом. Зьбіраўся некуды ісьці. Лёг адпачыць, але ноччу немцы пастукалі ў дзверы, загадалі адчыніць. Я спалохалася, ружжо схавала пад печку, адчыніла дзверы. Пасля вобыску немцы знайшлі ў Макара Рыгоровіча нейкія паперы. Забралі яго і, мусіць, застрэлілі. Больш я яго ня бачыла, нічога ня ведаю».

Ніхто ня ведае, дзе ён пахаваны. Бедныя яго бацькі каля сваёй хаты паставілі яму помнік. Я палічыў сваім абавязкам напісаць аб ім, каб імя яго жыло ў памяці людзей.

Газета “Пагоня”, 1996, 9-15 лютага.

Жыццёвы і творчы шлях Клімента Якаўчыка

Беларускі савецкі паэт і перакладчык Клімент Марцінавіч Якаўчык належаў да пакалення савецкіх літаратараў, пісьменніцкі лёс якіх пачаў складвацца пасля Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі ў бурныя 20—30-я гады ў Маскве, у перыяд росквіту літаратурнага жыцця так званага Дома Герцэна, дзе ў той час цягнуліся самыя разнастайныя літаратурныя групы і групы, яшчэ не аб'яднаныя ў Саюз пісьменнікаў.

Нарадзіўся ён на Гродзеншчыне ў невялікай вёсцы Дольная Свіслач Лашанскай воласці (цяпер в. Свіслач Квасоўскага сельсавета Гродзенскага раёна) у 1896 годзе ў беднай сялянскай сям'і Якаўчыкаў, «Кундзішаў», як іх называлі аднавяскоўцы. Родная вёска яго размясцілася на правым беразе ракі Свіслач, пры ўпадзенні яе ў Нёман, сярод багатай беларускай прыроды. На поўдзень ад вёскі — цудоўны парк з велічным палацам графіні Красінскай, пабудаваны прыгоннымі сялянамі з каменняў і цэглы. Гэтыя мясціны часта любіла наведваць польская пісьменніца Эліза Ажэшка. Упершыню яна тут пабывала ў 1878 годзе.

Тут Клімент Якаўчык вучыўся, скончыў Свіслацкае двухкласнае вучылішча. Марыў паступіць у Свіслацкую настаўніцкую семінарыю, але перашкодзіла вайна. Тэрыторыя Беларусі, у тым ліку і Гродзеншчына, стала тэатрам ваенных дзеянняў супраць кайзераўскай Германіі. Насельніцтва вымушана было эвакуіравацца ў глыбіню Расіі. Пакінулі свае родныя мясціны і сяляне вёскі Свіслач, у тым ліку і Клімент Марцінавіч са сваімі родзічамі, братамі і сястрой.

Клімент Якаўчык рана асірацеў. Памёр бацька. Ён жыў у сям'і старэйшага брата Мікалая, затым — самастойна. Займаўся самаадукацыяй. Пры садзеянні і дапамозе аднаго знаёмага настаўніка яму ўдаецца паступіць у настаўніцкую семінарыю ў горадзе Самары. Потым ён пераехаў у Маскву, дзе паступіў вучыцца ў Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя Брусава. У 1925 годзе паспяхова скончыў яго, пасля чаго актыўна ўключаецца ў літаратурную дзейнасць. Робіць пераклады твораў беларускіх пісьменнікаў на рускую мову, піша вершы. У 1934 годзе ў сааўтарстве з Н. Каўрычавым перакладае вершы беларускіх паэтаў А. Звонака і А. Зарыцкага «На варце» і «Перабежчык». У гэтым жа годзе яго прынялі ў члены Саюза пісьменнікаў СССР.

Аб ім як аб чалавеку вельмі добра сказаў у сваёй кнізе «Хрусталь» (1977) вядомы рускі пісьменнік Фёдар Георгіевіч Каманін, які ўпершыню спаткаўся з Якаўчыкам у час паступлення яго ў інстытут. Ён успамінае: «...падшоў да мяне ўсмешлівы хлопец, будучы мой прыяцель, беларускі паэт Клімент Якаўчык... Пачаў даваць мне парады: «Сёння прымае прафесар Рачынскі, ён добры стары. Ты толькі заўваж, ён спец па нямецкай літаратуры. Ціні больш на немцаў. Ты хоць каго з іх чытаў?.. Ды мацней кажы, ён на вуха тугаваты. Пайшлі да старога», — і пацягнуў мяне ў прыёмную камісію...»

Аб супольнай рабоце і вучобе ва Усесаюзным Таварыстве пралетарскіх пісьменнікаў «Кузница» Ф. Г. Каманін успамінае: «Чацвяргі «Кузницы» я пачаў наведваць з зімы 1922 года, завёў мяне туды мой інстытуцкі сябрук Клімент Якаўчык, надзвычай добры чалавек, які ўмеў лёгка знаёміцца. Быў я з ім да гэтага ў Пралеткульце... Вадзіў ён мяне і на вечары Лефа, і ў Саюз паэтаў, і нават у «Стойло Пегаса», кабачок на Цвярскай, звадзіў. Вось і ў «Кузницу» ён, Якаўчык гэты, мяне зацягнуў...»

— Ты ў якой-небудзь групе значышся? — запытаў неяк вечарам у інстытуце, куды рэдка, але ўсё ж заглядваў.

— Значуся ў «Крестьянских», але амаль не хаджу, няма часу.

— І няма табе туды чаго хадзіць. Ты, брат, уступай у іншую групу. Ну хоць у «Кузницу». Паглядзі, хто там ёсць. Празаікі: Ляшко, Гладкоў, Бахмец'еў, Новікаў-Прыбой, Нізавой. Паэты: Абразовіч, Александроўскі, Казін, Саннікаў, Берднікаў. Ёсць у каго вучыцца! А ў «Крестьянских» у каго ты будзеш вучыцца? У наступны чацвер пойдзем туды, сам паглядзіш і пераканешся».

У сваёй літаратурнай дзейнасці Клімент Якаўчык непасрэдна быў звязан з вядомым беларускім паэтам Уладзімірам Мікалаевічам Дубоўкам, пад уплывам творчасці якога ў той час уваходзілі ў літаратуру многія маладыя паэты. Гэта і П. Глебка, і П. Трус, і шмат іншых. Творчасць У. Дубоўкі прыцягвала да сябе літаратурную моладзь таго часу свежымі для беларускай паэзіі матывамі, сваёй задушэўнасцю і арыгінальнасцю.

Клімент Якаўчык, будучы далёка ад сваёй роднай Беларусі, пісаў вершы, друкаваў іх у газетах і часопісах Масквы і Ленінграда.

Літаратурна-крытычныя артыкулы і рэцэнзіі ў беларускім друку падпісваў псеўданімам К. Кундзіш. Ён пераклаў з беларускай мовы на рускую «У палескай глушы» Я. Коласа, «Аповесці і апавяданні» і «Язэп Крушынскі» З. Бядулі, «Спалох на загонах» і «Праз гады» П. Галавача, зборнік апавяданняў Я. Нёманскага «На зломе», паасобныя творы К. Чорнага, Ц. Гартнага, М. Чарота і іншых.

У бібліятэцы Цэнтральнага дзяржаўнага музея — архіва літаратуры і мастацтва БССР — захоўваюцца часопісы «Узвышша», якія выдаваліся ў Мінску ў 1927—1931 гадах. За 1927—1928 гады ў іх апублікаваны матэрыялы (крытычныя артыкулы) К. Кундзіша «Без гневу і бясстраснасці», агляд паэзіі Цішкі Гартнага (1927, № 3) і «Альбо грай, альбо скрыпку аддай» (пра зборнік вершаў А. Александровіча «Угрунь», 1927, № 5).

У часопісе «Узвышша» (1928, № 1), у раздзеле «Хроніка па БССР» ёсць заметка аб тым, што ў Маскве пры Цэнтральным беларускім клубе была арганізавана асацыяцыя па вывучэнню беларускай мастацкай літаратуры, ініцыятарамі-заснавальнікамі якой былі У. Дубоўка, М. Дуброўскі, К. Якаўчык і іншыя. Члены асацыяцыі Бязозка і Якаўчык, апроча работы па даследаванні народнай творчасці, апрацоўваюць серыю літаратурных партрэтаў сучасных беларускіх пісьменнікаў. Партрэты будуць надрукаваны ў часопісе «Узвышша». К. Якаўчык закончыў літаратурныя партрэты М. Чарота і апрацоўвае партрэты Я. Купалы, К. Чорнага, У. Жылкі, М. Гарэцкага.

З той пары, як Клімент Марцінавіч Якаўчык пакінуў сваю родную вёску Свіслач, прайшло больш паўстагоддзя. За гэты час яна змяніла сваё аблічча. Стала непазнавальнай. Аднавяскоўцы яго жывуць заможна, у прасторных і светлых хатах. Толькі сядзіба Якаўчыкаў («Кундзішаў») асірацела: памёр старэйшы брат Клімента — Мікалай Якаўчык. Ад былых гаспадарчых будынкаў засталася адна хата, у якой жывуць чужыя людзі, а побач з ёю некалькі адзінокіх, самотных дрэў, пад якімі ў летні час любіў адпачываць Клімент Марцінавіч. Але памяць аб мастаку слова да сённяшняга дня жыве ў сэрцах аднавяскоўцаў, землякоў...

У Маскве жыве яго жонка Наталля Сяргееўна Бязозка з сынам. Дзякуючы пошукавай рабоце работнікаў Дзяржаўнага музея — архіва Літаратуры і мастацтва БССР, асабліва яго былога дырэктара

К. С. Жоравай, была ўстаноўлена з ёй сувязь, атрыманы матэрыялы, якія адносяцца да жыццёвага і творчага шляху паэта, перакладчыка, яго фатаграфію.

У сваіх успамінах Наталля Сяргееўна Бязозка піша: «Муж мой рана асірацеў. Да 13 год жыў у сям’і старэйшага брата. Ведаю, што ў яго была сястра, але яе ніколі не бачыла... У чэрвені 1941 года мой муж добраахвотна ўступіў у народнае апалчэнне (даведка ваенкамата). Апошні ліст мужа датаваны кастрычнікам 1941 года...»

Гэтыя скупыя радкі ўспамінаў жонкі паэта пра многае нам гавораць. Клімент Якаўчык быў гарачым патрыётам сваёй Радзімы, паэтам-воінам, які, абараняючы Маскву ад нямецкіх захопнікаў у самы крытычны для яе час, аддаў за яе самае дарагое — жыццё.

Працоўныя і грамадскасць Гродзеншчыны, асабліва Гродзенскага раёна, захоўваюць памяць аб сваім слаўным сыне. У Дзерачынкаўскай сярэдняй школе, у якой ён некалі вучыўся, ствараецца куток-музей. Збіраюцца матэрыялы пра жыццёвы і творчы шлях паэта-воіна.

Зб. “Краю мой – Нёман”.

Бесстрашный воин-герой

В Гродненском районе есть небольшая деревенька Малые Коваличи. Здесь в 1897г. родился выдающийся военачальник Герой Советского Союза генерал-майор Михаил Флорович Григорович.

Детство героя прошло в нищете. На долю отца приходилось лишь 1,5 десятины пахотной земли. С рождением второго сына, Филиппа, жить стало еще труднее. После смерти отца все хлопоты по хозяйству легли на плечи старшего сына. Но несмотря на тяжелое материальное положение, Михаил мечтает об учебе, его тянет к знаниям. Он поступает в Лашанское двухклассное училище, которое заканчивает с хорошими результатами. Мечтал поступить в Свислочскую учительскую семинарию, но материальные условия не позволили этого сделать. И он вынужден был, как и отец, работать на помещика. Однако ему каким-то образом удалось попасть в Белосток и устроиться рабочим на частное текстильное предприятие. Но работать долго не пришлось. В мае 1916 года его мобилизуют в царскую армию.

Михаил Флорович Григорович с радостью встретил Октябрьскую революцию. С октября 1917 года он в Красной гвардии. Сначала в должности младшего командира, командира взвода, затем — военкома бригады. В 1920 году его принимают в большевистскую партию.

В гражданскую войну М. Григорович активно участвует в борьбе против врагов Советской власти. Отличился в боях против восстания Антонова па Тамбовщине, басмачей в Средней Азии. Принимает активное участие в боях на Западном фронте, в разгроме частей армии Булак-Балаховича.

С февраля 1923 года был военкомом стрелкового полка, затем слушателем курсов «Выстрел». Позже занимал ряд высоких должностей: командира батальона, командира стрелкового полка, помощника командира дивизии, начальника Омского пехотного училища.

Боевой опыт, накопленный в гражданскую войну, пригодился Михаилу Флоровичу Григоровичу в годы Великой Отечественной войны. Он был командиром стрелкового корпуса.

М. Ф. Григорович участвовал в освобождении Чехословакии, части под его командованием прорвали оборону немцев на Сандомирском плацдарме и освободили город Моравска Острава и столицу Чехословакии Прагу.

Активное участие принимал в освобождении Венгрии.

За умелое руководство корпусом, за проявленные мужество и героизм Михаилу Флоровичу Григоровичу Указом Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1945 года было присвоено звание Героя Советского Союза. Кроме того он был награжден еще орденами Красного Знамени (трижды), орденами Ленина, Суворова 2-й степени и др.

Трудящиеся Гродненщины чтут память о своем земляке. В поселке Южный, недалеко от г. Гродно, его именем названа одна из улиц и установлена мемориальная доска.

Прошло много времени с того дня, когда Михаил Флорович Григорович оставил свою родную деревушку Малые Коваличи, в которой прошло его безрадостное детство. Там не сохранилась ветхая избушка, в которой родился будущий герой, от неё остались только следы каменного фундамента и рядом старый клен, который крестьяне до сих пор называют кленом Григоровича.

Очень хотелось бы, чтобы на родине Героя Советского Союза Михаила Флоровича Григоровича была установлена мемориальная доска, в Лашанской школе имени Е. Ф Карского, где он учился, оборудован уголок-музей, собраны для экспозиции его личные вещи, боевые награды.

Газета “Гродненская правда”, 1981, 30 ліпеня.

Ваеначальнік са Скідзельшчыны

Выдатны военачальнік, удзельнік грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў Васіль Лаўрынавіч Гуліда нарадзіўся 23 верасня 1893 г. у беднай сялянскай сям'і ў в. Белякоўшчына Скідзельскага сельсавета Гродзенскага раёна.

Бацька яго меў невялікую гаспадарку, якая складалася з шасці дзесяцін ворнай зямлі. У яго было шасцёра сыноў і дзве дачкі. Васіль — сярэдні ўзростам сярод братоў. Яму было чатыры гады, калі памёр бацька. Жыццё было цяжкае, сямігадовым хлопчыкам Васіль ужо пазнаў, як зарабляецца хлеб на палях князя Чацвярцінскага.

Школы ў вёсцы не было, і хлопчык вучыўся па хатах: адзін дзень у аднаго гаспадара, другі дзень у другога.

За год да пачатку імперыялістычнай вайны Васіля Гуліду прызвалі на абавязковую службу ў царскую армію, а з пачаткам вайны накіравалі на фронт, дзе ён камандаваў аддзяленнем, потым узводам, паказаў сябе бястрашным воінам.

У 1914 г., восенню, у чыне падпаручніка ўдзельнічаў у ваенных дзеяннях у перадгор'ях Карпат. У адным з начных баёў быў кантужаны і трапіў у палон да немцаў.

Разам з іншымі палоннымі ўдзельнічаў у наладжванні ўцёкаў вялікай групы салдат.

У лістападзе 1917 г. В.Л. Гуліда вярнуўся на радзіму, а ў студзені 1918 г. добраахвотна ўступіў у Чырвоную Армію. Яму даручылі камандаваць адной з часцей Заходняга фронту. У красавіку 1918 г. В.Л. Гуліда ўступіў у партыю бальшавікоў, а калі на Паволжжы ўспыхнуў антысавецкі мяцеж, яго накіравалі туды і даручылі камандаванне аб'яднанымі чырвонаармейскімі і партызанскімі атрадамі на чыгунцы Арзамас — Свіяжск.

У той час белагвардзейцы вялі наступленне на Казань. Атрымаўшы з Сімбірска падмацаванне, яны пачалі ціснуць чырвонья войскі да Свіяжска. Каб умацаваць свае пазіцыі, камандаванне Чырвонай Арміі тэрмінова стварыла Усходні фронт. Сярод тых, хто прымаў актыўны ўдзел у яго фарміраванні, быў і В. Гуліда.

Неўзабаве пачалося наступленне Чырвонай Арміі на Казанскім і

Самарскім напрамках. Жорсткія баі разгарэліся за Сызрань — важны чыгуначны вузел. Непадалёк ад станцыі Пільна белагвардзейцы некалькі разоў контратакавалі баявыя парадкі Чырвонай Арміі. Байцы атрадаў В. Гуліды трымаліся стойка, сам ён быў паранены, але заставаўся ў страі.

У час баёў за Іжэўск і Воткінск В. Гуліда быў кантужаны і адпраўлены на лячэнне ў Казань. Але ён не стаў чакаць поўнага выздараўлення, пакінуў шпіталь і вярнуўся ў сваю брыгаду.

У сакавіку 1919 г. В. Гуліда атрымаў новае заданне — ахоўваць чыгуначныя камунікацыі ад белагвардзейцаў, якія дзейнічалі ў тыле войск. Байцы В. Гуліды вялі баявыя дзеянні за чыгунку на ўчастку Сызрань — Батракі і Самара — Арэнбург, у адным з баёў адбілі чыгуначны мост цераз Волгу. Мост быў разбураны, але гулідаўцы адбудаваў яго. З наступленнем Калчака абвастралася становішча вакол Сызрані. Стаяла задача абараніць горад і адначасова трымаць ахову на чыгунцы. У гэтых умовах В. Гуліда праявіў жалезную волю і цвёрды характар, каб выканаць баявое заданне. З камуністаў, камсамольцаў і беспартыйных быў сфарміраваны баявы атрад, які потым склаў чацвёрты полк брыгады. Гэтыя войскі пад камандаваннем В. Гуліды ва ўпартых баях авалодалі станцыяй

Старая Рачэйка. Пасля расфарміравання паўднёвай групы Усходняга фронту па хадайніцтву камандарма В. Гуліда быў назначаны начальнікам войск абароны чыгунак 2-й арміі. На яго ўскладаліся адказныя баявыя заданні. Асабліва вызначыўся В. Гуліда ў час ліквідацыі налётаў мяцежнікаў на стокіламетровым участку чыгункі Перм — Екацярынбург, а ў канцы 1919 — пачатку 1920 г. — у баях за г. Царыцын (цяпер Валгаград).

Пасля грамадзянскай вайны Васіль Гуліда займаў пасаду ўпаўнаважанага РВС Приволжскай ваеннай акругі, потым працаваў у розных ваенных установах.

Баявы вопыт, назапашаны ў час грамадзянскай вайны, спатрэбіўся яму ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Васіль Гуліда быў камандзірам 8-й Польскай пяхотнай дывізіі. За баявыя заслугі ў барацьбе супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў В.Л. Гуліда ўзнагароджаны двума ордэнамі Леніна, двума ордэнамі Чырвопага Сцяга, медалямі і пяццю польскімі ордэнамі.

Васіль Лаўрынавіч Гуліда памёр 23 верасня 1968 г. Пахаваны ў Сызрані.

Былы заштатны горад Адэльск

У мінулыя часы Адэльск не вёскай быў, а заштатным горадам. Ён займаў выгаднае геаграфічнае становішча. Праз яго праходзіў гасцінец, бойкая дарога, якая злучала Гродна з Беластокам. На гасцінцы заўсёды было людна: днямі і начаю на фурманках ехалі сяляне па сваіх справах, часта праязджалі купцы з таварамі. Яны прыпыняліся ў Адэльску, прадавалі тавары або мянялі іх на іншыя. З кожным годам горад рос, развіваўся матэрыяльна і духоўна. На гасцінцы з Адэльска ў Гродна і зараз бачна невялікая вёска Путна, жыхары якой у Вялікім Княстве Літоўскім у 15-16 ст. былі путнікамі, г. зн. неслі паштовую службу на гасцінцы і ў самым Адэльску, як і баяры. Сачылі за парадкам на дарозе, ахоўвалі купцоў ад небяспекі.

Але геаграфічнае палажэнне Адэльска змянілася з таго часу, як была пракладзена магістральная шаша Гродна — Ваўкавыск. У выніку гэтага заштатны горад Адэльск застаўся ў баку ад галоўнага транспартнага тракту і пачаў паступова прыходзіць у заняпад але ўсяроўна заставаўся горадам. Меў гарадскую планіроўку, гандлёвую плошчу, шмат крамаў. Адбываліся таргі, на якія з'язджаліся з навакольных вёсак сяляне. Некалі ў ім было 265 двароў, 1400 жыхароў, больш як 100 яўрэйскіх сем'яў, што сведчыць аб тым, што гэта сапраўды быў горад. Яўрэі займаліся гандлем, мелі свае крамы, існавала яўрэйская сінагога. Яны былі выдатнымі рамеснікамі, асабліва выдзяляліся сярод іх стэльмахі. Яны майстравалі вазы, якія вызначаліся сваёй высокай якасцю. Сярод адэльскіх яўрэяў-рамеснікаў былі выдатныя кавалі, ганчары, рымары і іншыя майстры.

Да сённяшняга дня ў Адэльску захаваліся старыя архітэктурныя помнікі: драўляны касцёл, пабудаваны пры каралі Жыгімонце III у 1630 годзе і адноўлены ў 1784-1874 г.г.; старыя могілкі з даўнімі надмагіллямі і крыжамі. І ўсім надзіва захаваўся адзіны на Гродзеншчыну вятрак. Перажыў ён не адну вайну, выстаў перад лютымі бурамі і ўраганамі. Не дабраліся да яго рукі гора-будаўнікоў новага ладу жыцця, партыйныя кіраўнікі, якія разбурылі і пахавалі не толькі ўсе ветракі, але і ўсе вадзяныя млыны. Адных ветракоў у Адэльску налічвалася аж дванаццаць. На Беларусі атрымалі распаўсюджанне ветракі казловы і шатровы. Казловы вятрак лічыўся найбольш старажытным. Асновай яго з'яўляецца слуп-вось, трывала замацаваны ў крыжавіне — казлах.

Млын свабодна паварочваўся вакол восі ў залежнасці ад напрамку ветру пры дапамозе дышла. Такія млыны шырока распаўсюдзіліся ў заходняй Беларусі. Казловыя ветракі былі і ў Адэльску. Якую прыгажосць надавалі яны беларускаму пейзажу, у тым ліку і гораду Адэльску! Хацелася знайсці хоць які-небудзь здымак Адэльска з 12 ветракамі, але захады мае былі дарэмныя. Ніхто з былых фатографіў панарам гарадка ў тэя часы не зафіксаваў. Ветракі стаялі на ўзгорках, дзе заўсёды дзьмуў вецер, у адзіноце або нават па некалькі. Яны былі бачны здалёк, служылі своеасаблівымі арыенцірамі падарожніку.

Ветракі ў Адэльску належалі яго жыхарам Яну Звяржэвічу, Уладзіміру Ашкеневічу, Ігнату Будрэвічу, Дамініку Навацкаму, Альбіну Будрэвічу, Іосіфу Звяржэвічу, Браніславу Шупіцкаму, Антону Міхаловічу, Ясю Міхаловічу, Казіміру Локіцю, Ігнату Райскаму і апошні, што стаіць за Адэльскам, на ўзвышшы — Будрэвічу. Стаіць ён, бедны, з паднятым адным крылом, быццам просіць у неба паратунку, просіць у людзей дапамогі. А людзі, асабліва начальнікі, як заўсёды, не чуюць яго голасу, не звяртаюць увагі на старую крылатую пабудову. Сам выгляд яго навёў на мяне журбу, спачуванне, натхніў мяне на напісанне верша “Вятрак” (Дзе калоссяў жывы перазвон...).

Былы заштатны горад Адэльск славіўся не толькі ветракамі, але вядомы і выдатнымі сваімі сынамі, культурай. Дакументы называюць Адэльску 1551 годзе, і яму зараз 443 гады. Назва яго, відаць, паходзіць ад рэчкі Одла, ад літоўскага слова “іодас”, корань якога “ода” мае значэнне “чорны”. Гэтую думку пацвярджае і прозвішча Іудаль, якое захавалася ў Адэльску да сённяшняга дня.

З архіўных дакументаў вядома, што жыхары Адэльска прымалі актыўны ўдзел у паўстанні пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага. Па гэтай прычыне тут 14 студзеня 1863г. была створана і дзейнічала спецыяльная камісія па барацьбе з паўстанцамі, для выяўлення асоб, якія ў гэтай мясцовасці распаўсюджвалі газету “ Мужыцкая праўда “. На чале камісіі стаяў генерал Абрамовіч. Распаўсюджвалі газету Мацей Цюхна, Казімір Станкевіч і Іосіф Гарчак, член польска-беларуска-літоўскага студэнцкага таварыства, адасланы на радзіму ў вёску Скраблякі. Па прыгаворы ваенна-палявога суда 6 чэрвеня 1863 года Мацей Цюхна быў расстраляны ў мястэчку Саколцы, а Іосіф Гарчак высланы ў Пермскую губерню.

У наш час Адэльск выдзеліў са свайго асяроддзя выдатнага сына — вядомага святара Тадэвуша Ігнатавіча Кандрусевіча, які быў епіскапам Гродзенскай дыяцэзіі, з'ўляўся Апостальскім адміністратарам Мінскай дыяцэзіі для католікаў Беларусі. А зараз Тадэвуш Кандрусевіч узначальвае Маскоўскую дыяцэзію для еўрапейскай часткі Расіі.

Жыхары Адэльска — католікі, добра ведаюць польскую мову, але ў асноўным размаўляюць паміж сабой на чыстай беларускай мове. Яны не падаліся русіфікацыі. Выдатна валодае і карыстаецца беларускай мовай і святар Тадэвуш Кандрусевіч. Ад жыхароў Адэльска я запісаў у свой час шмат беларускіх прыказак і прымавак. Вось прыклады:

Быў бы дождж, быў бы гром — не патрэбен аграном.

Век жыві, век вучыся, а дурнем памрэш.

Вочы відалі, што купавалі, а цяпер плачце, хоць павылазьце.

Дзе чорт сам не зможа, туды бабу пашле.

І мясаед прайшоў, а ніхто не зайшоў.

Люлі, люлі, дзіця, спаць, адна матка — бацькоў пяць.

На Мацяя — зіма пацее.

Ні з музыкі, ні з маляжа век не будзе гаспадажа.

Пакуль з багатага пух, та з беднага выйдзе дух.

Панэ сварацца, а ў мужыкоў чубэ траіццаць.

Свае дзіця не кацяня, за плот не выкіняш.

Як куму не выдусіш — та на тым свеце мусіш.

Гэтыя прыказкі і прымаўкі паказваюць, што жыхары Адэльска цесна звязаны з багатым беларускім фальклорам, з вуснай творчасцю і культурай беларускага народа з незапамятных часоў.

1994 год, машынапіс.

**Інтэрв'ю, прысвечэнні,
успаміны**

ІНТЭРВ'Ю З АПАНАСАМ ЦЫХУНОМ

Народ, які здраджвае мове, не варты маці свае.

Сёння Апанасу Пятровічу Цыхуну, заслужанаму настаўніку РБ, вядомаму краязнаўцу, няўрымсліваму даследчыку гістарычнай спадчыны, споўнілася 90 гадоў. Напярэдадні свайго юбілею, які, дарэчы, супаў з Днём друку, Апанас Пятровіч даў інтэрв'ю «Сельскай навiне» — газеце, з якой у мінулым на працягу доўгага часу быў звязаны яго творчы лёс.

— **Апанас Пятровіч, ці ўдалося вам рэалізаваць тыя мэты, якія ставiлі вы перад сабой яшчэ ў маладосці?**

— Так. Складаным было маё жыццё. З малых гадоў я застаўся сiратой: маці памерла, калі мне было толькі сем. Бацька другі раз ажанiўся, прывёў мачаху. Пры ёй, самi ведаеце, якое жыццё... У той час школ беларускіх не iснавала — толькі польскія. Мой дзядзька быў царкоўна-прыхадскім настаўнікам. Часта ён мне казаў: «Вучыся, хлопец, вучыся!» Скончыўшы Лашанскую школу, я прадоўжыў вучобу ў Індурскай, што за 15 км ад дому знаходзілася. Пехатою хадзіў.

— **Такая прага была да ведаў?**

— Я выконваў дзядзькаў наказ і, дарэчы, вучыўся добра. Пазней паступіў у польскую настаўніцкую семiнарыю. Памятаю, як бацька прывёз мяне на ўступныя экзамены. Першы прымаў прафесар Юзаф Франчэк, вядомы польскі музыкант. Ён спытаў у мяне: «Спеваш? (Спяваеш?)». «Спевам», — адказаў я. Голас у мяне добры быў, і я зацягнуў вядомую патрыятычную песню. Прафесар, было відаць, прыемна здзiвіўся, паглядзеў на маё беднае ўбранне і вельмі задаволена паставіў пяцёрку з плюсам. Можна сказаць, гэта быў прахадны бал на здачу наступных экзаменаў.

— **Здаецца, вы адказалі ўжо на маё пытанне: хто быў вашым духоўным настаўнікам?**

— Так, я вельмі ўдзячны прафесару Юзафу Франчэку за яго навуку. Ён нават у хор свой мяне запрасіў. Я спяваў Фарным Касцёле.

— **Што стала найбольш цяжкім выпрабаваннем у вашым жыцці?**

— Самы цяжкі, безумоўна, ваенны час. Другая сусветная вайна

застала мяне пад Аўгустовам. Служыў я тады наводчыкам у артылерыі. Аднойчы ледзь не трапіў у фашысцкае акружэнне. Крыху нават быў паранены ў адным з баёў. Затым лёс прывёў мяне на абарону Варшавы. Стрымлівалі мы тады націск варожых танкаў, але сілы былі няроўныя. Варшава капітулявала, пачалася анархія, і немцы схапілі нас у палон. Прышлося перажыць выпрабаванне канцлагерам у г. Кальварыя. Вось дзе хлебнуў гора: ні есці, ні піць не давалі. А калі Сталін з Гітлерам дамовіліся аб абмене ваеннапалоннымі, нас павезлі з нямецкага ў савецкі лагер. У раёне Ласосны, на шчасце, мне ўдалося ўцячы. Зусім нядоўга папрацаваў настаўнікам у Лашанскай школе — выбухнула Вялікая Айчынная. Зноў вінтоўка замест пяра. Зноў ледзь не трапіў у фашысцкі палон пад Беластокам, калі немцы акружылі. Адным словам, прыйшлося перажыць і пабачыць такія пакуты ў час вайны, якіх нікому не пажадаў бы.

— **Не такім ужо простым, відаць, быў і пасляваенны ваш шлях?**

— Было на ім усяго. Але галоўнае — я займаўся любімай справай. Працуючы ў Лашанскай, Капцёўскай, Калбасінскай школах, паралельна займаўся зборам фальклору. Занятак гэты дастаўляў мне асаблівае задавальненне. Урэшце атрымаўся нядрэнны падручнік для студэнтаў універсітэта «Скарбы народнай мовы». У свой час я нават 20 гадоў кіраваў літаб'яднаннем пры вашай газеце. Слаўныя былі дні, іншы раз да паўночы абмяркоўвалі творы, спрачаючыся, сядзелі. Пад уплывам таго творчага асяроддзя і сам пачаў пісаць вершы, літаратурныя нататкі. Так з'явіліся ў мяне «Легенды і балады Гродзеншчыны», напісаў я і кнігу пра свайго славутага земляка акадэміка Я. Карскага. Нядаўна выйшла яшчэ адна мая кніжка «З народных глыбіняў». Складзена яна з песень, якія давялося сабраць у розныя гады.

— **Які ваш любімы жанр?**

— Хутчэй за ўсё — гэта дакументальная публіцыстыка. Шмат напісаў артыкулаў аб гістарычным мінулым сваёй бацькаўшчыны. Краязнаўчы накірунак творчасці мяне больш за ўсё цікавіў. Пашчасціла нават музей Карскага адкрыць. Шчыра кажучы, мяне мала разумелі тады партыйныя кіраўнікі і працы маёй не цанілі.

— **А калі б вам давялося пісаць жыццё з чыстага ліста?..**

— Займаўся б тым жа. Пісаў бы аб старажытнай маёй Радзіме.

Мяне заўсёды цікавілі назвы тых ці іншых населеных пунктаў, людзі якіх нацыянальнасцей жылі ў іх. Назвы рэчак Гаўя, Шчара, Татарка — паходзяць з татарскага, значыць, насялялі нашу Гродзеншчыну і татары. Калісьці я ад сваёй непісьменнай цешчы запісаў 48 песень. Кожны народ павінен даражыць сваёй моваю. Калі ж ён ёй здраджвае, дык не варты маці сваёй.

— **З вышыні вашага ўзросту, Апанас Пятровіч, якім бачыцца вам будучае Беларусьі?**

— Вельмі і вельмі жадаў бы, каб Беларусь была вольнай і самастойнай дзяржавай. Каб развівалася ў ёй нацыянальная культура. Шкада мне людзей, якія не разумеюць гэтага.

Гутарыў з юбілярам Станіслаў Маеўскі. 2000год.

Беларусы - гэта назаўжды

Нядаўна згадалася, як «больш за дзесятак гадоў таму у Браціславе вядомы прафесар, аўтар «Граматыкі славацкай мовы» - настольнай кнігі для славістаў — Йозеф Містрык пры першым знаёмстве з намі, рознамоўнымі навучэнцамі “Studia academica Slovaca», якой ён кіраваў, пры слове «Беларусь» уклікнуў: «О, Карскі!» І хаця было зразумела, што сам сьлыны вучоны з нашым незвычайным земляком не сустрэкаўся (ды і не мог), але ж як праніклена было ўспрымаць, што імя бацькі «Беларусаў» не забыта ў свеце славянскага мовазнаўстаа. А зрэшты, ні для каго і не сакрэт: быў і такі час, які, не скажаш, каб з ахвотай разгортваў старонкі біяграфіі і творчай спадчыны акадэміка і члена некалькіх акадэміі. І невядома, чья віна, што некаторым з нас давялося пачуць пра Яўхіма Карскага даволі запознена - ўжо на студэнцкай лаўцы. І відаць, толькі тым, хто хадзіў сапраўднымі сцежкамі малага Яўхіма, пашчасціла трохі больш.

Гэтымі днямі на жыццёвую дарогу Яўхіма Фёдаравіча Карскага з асаблівай пашанотай аглядаюцца ягоныя наступнікі. А мемарыяльная дошка на будынку былога двухкласнага вучылішча ў вёсцы Лаша Гродзенскага раёна сведчыць між тым, што менавіта тут упершыню 1 студзеня 1861 года глянуў на свет і падаў голас вялікі беларус. І нездарма потым праз далеч гадоў ягоная дачка сведчыла: «Бацька горача любіў сваю

радзіму - Беларусь. Перад смерцю ён часта ўспамінаў пра Беларусь, прыгадваў мясціны, дзе правёў гады свайго нярадаснага маленства...»

Славуты сын Прынёмання Я.Ф.Карскі па праву лічыцца заснавальнікам беларускага мовазнаўства, філалогіі і фалькларыстыкі. Мовазнаўства само сабой стала асноўным абсягам, дзе знайшліся лепшыя здабыткі сусветнавадомага вучонага. Але не трэба забываць, што ён быў яшчэ літаратуразнаўцам і этнографам, палеографам і паліглотам, бібліёграфам і выдаўцом, гісторыкам народнага лёсу ўвогуле. Адна «арыфметыка» ягоных пісьмовых прац і кнігадрукаў сама па сабе захапляе і ўражвае. Яго пяру належаць каля сотні кніг, напісана 700 бліскучых артыкулаў - і ўсё гэта трывала легла ў падмурак беларускай нацыі. Што і казаць, агромністая і ўсеабдымная праца Я.Карскага «Беларусы» - гэта не толькі доказна і грунтоўна, гэта - назаўжды. Над згаданай манаграфіяй аўтар працаваў каля чатырох дзесяткаў гадоў, і складаецца яна з трох тамоў «Уводзіны ў вывучэнне мовы і народнай славеснасці», «Мова беларускага племені», «Нарысы славеснасці беларускага племені». Напамнім, што першы том «Беларусаў» быў выдадзены ў 1903 годзе ў Варшаве. Нават беглы перагляд зместу манаграфіі дае падставы меркаваць, што аўтар вельмі абгрунтавана і дасканалы акрэсліў пэўнае месца беларусаў у славянскім свеце. І не пабаімся таго - і свае таксама! Тая ж дачка вучонага Наталля Яфімаўна Баркоўская згадала: «Калі я ўяўляю сабе бацьку, дык бачу яго седзячым за пісьмовым сталом. Не толькі нас, членаў сям'і, але і чужых здзіўляла выключная працаздольнасць бацькі. Ён не шкадаваў свайго багатырскага здароўя...»

Постаць Яўхіма Карскага, ягоная незвычайна багатая спадчына не маглі і не могуць не вабіць да сябе даследчыкаў, вучоных, патрыётаў роднай зямлі. Такім з'яўляецца і заслужаны настаўнік Рэспублікі Беларусь Апанас Цыхун - адзін з аўтараў матэрыялаў, прысвечаных Я.Ф.Карскаму ў БелСЭ, чатырохтомнай «Энцыклапедыі літаратуры і мастацтва Беларусі», аўтар краязнаўча-біяграфічнага нарыса «Акадэмік з вёскі Лаша».

Звернемся да яго.

—Апанас Пятровіч, вы па сутнасці сталі своеасаблівым біёграфам акадэміка Я.Карскага, напісалі і выдалі кнігу аб ім. Рабілі

тое з зямляцкіх пачуццяў ці памкненняў больш высокіх?

— Неяк няёмка, а можа, і сорамна пра тое казаць, а тым больш пісаць, што сярод нашых землякоў, у большасці сваёй нават беларусаў, недзе прыблізна да пачатку 60-х гадоў імя заснавальніка айчыннага мовазнаўства і філалогіі Яўхіма Фёдаравіча Карскага згадвалася куды як рэдка, а то і зусім было занядбана. Ніхто аб ім амаль не гаварыў, не пісаў... І не толькі сярод простага люду, але і, як ні прыкра, сярод людзей адукаваных, інтэлігентаў.

Мне, як блізкаму земляку выдатнага сына нашай зямлі (кажу не для самапахвалы), гэтае дзіўнае замоўчванне віднелася з горкім дамешкам патаемнай крыўды. І я набраўся рашучасці, наколькі мог і здолеў, стаў выпраўляць, здавалася б, непараўнае становішча, хаця б і ў нашым абмежаваным рэгіёне.

— Акрамя напісанага пра Карскага, вы шмат сіл, як вядома, уклалі ў стварэнне музея вучонага. Які ягоны лёс?

— Тут я дазволю сабе трохі адхіліцца. Яшчэ будучы падлеткам, упершыню пачуў аб Я.Ф.Карскім ад свайго бацькі Пятра Гаўрылавіча, калі мы з ім (як зараз помню) ехалі на возе сена праз вёску Лашу. Праязджаючы каля мясцовай царквы, бацька чамусьці прыпыніў каня і сказаў: «А ці ведаеш, сынку, што ў гэтай Лашы нарадзіўся хлопчык - Яўхімам яго клікалі. Калі вырас, дык стаў вучоным, напісаў шмат розных кніжак. Пра яго і бацюшка ў царкве казаў». Аб тым, што пачуў ад бацькі, я часта думаў. Хто ж гэта такі Яўхім, наш зямляк...

Ішоў час. Я вучыўся, а потым сталася так, што і на працу настаўнікам прыйшоў у тую ж Лашу. Аднаго разу на курсах у былым Гродзенскім педінстытуце зноў пачуў пра Карскага ад выкладчыка беларускай мовы Гурло. Ён паведаміў слухачам, што ў Маскве жыве дачка Карскага з мужам, акадэмікам Баркоўскім. Нават паведаміў мне іх маскоўскі адрас. Я напісаў ім ліст, і ў хуткім часе яны прыслалі мне ліст у адказ з фатаграфіяй Я.Ф. Карскага. У Лашанскай школе настаўнікі і вучні былі вельмі радыя і ўзрушаныя, што нарэшце ўбачылі на здымку свайго знакамітага земляка. Неўзабаве я выкарыстаў лісты Наталлі Яўхімаўны Баркоўскай і абсталяваў у школе невялікі куток - музей Я.Ф. Карскага. Тое ў школе сталася падзеяй: цешыліся ўсе. Дачка Я. Карскага паведаміла нам, што ў Ленінградзе жыве ўнучка Яўхіма Фёдаравіч — Таццяна Сяргееўна.

Яна таксама даслала ліст са здымкамі свайго дзеда. Усім гэтым і іншымі экспанатамі куток-музей быў значна пашыраны. Праз некаторы час пра яго даведаўся вядомы вучоны, прафесар Мінскага педагагічнага інстытута Ф.М. Янкоўскі. Ён наведаў Лашанскую школу і параіў нам стварыць сапраўдны музей Я.Ф. Карскага. Нашы намаганні не прапалі дарма - музей быў створаны. У яго экспазіцыі былі кнігі Я.Ф. Карскага, асабістыя рэчы вучонага, кнігі з аўтаграфамі пісьменнікаў і даследчыкаў роднага слова. Штогод музей, пачынаючы з 1964 года, наведвалі экскурсанты не толькі з нашай рэспублікі, але і госці з іншых краінаў, пабывалі ў ім і родзічы Яўхіма Фёдаравіча.

І тут я падыходжу да самага балючага. Справа ў тым, што Лашанская школа, у якой месціўся музей, была, на вялікі жаль, зачынена. Будынак аддалі пад кватэры спецыялістам сельскай гаспадаркі, і такім чынам там, дзе была музейная экспазіцыя, загучалі будзённыя галасы зусім не экскурсантаў...

Тут мы часова перапынім нашу гутарку з А.Л. Цыхуном. Так, з 1991 года адзіны ў рэспубліцы музей Я.Ф. Карскага ў Лашы фактычна перастаў існаваць. Можна было б расказваць пра далейшыя горкія вандроўкі музейных прадметаў і цікавейшых па свайму зместу дакументаў па розных адрасах і ўстановах, пра зразумелыя перажыванні і пачуццё шкодабы іх збіральніка. Але ў 140-ю гадавіну Я.Ф. Карскага усё ж адзначым, што ашчадна сабраная краязнаўцам экспазіцыя ўсё ж выжыла і зараз асталявалася ў музеі калгаса імя Дзеншчыкова Гродзенскага раёна. Як распавядаў яго кіраўнік, мясцовы настаўнік Уладзімір Козыраў, там можна ўбачыць тое, што прадметна і ўвачавідкі набліжае і наблізіць людзей да феномена Яўхіма Карскага.

Але звернемся да нашага папярэдняга суразмоўцы.

— **Апанас Пятровіч, якім вам бачыцца далейшы лёс «Беларусаў»?**

— Я так зразумеў, што маецца на ўвазе менавіта выданне Я. Карскага. Упэўнены, лёс яго - неўміручы! І яшчэ для мяне прывёз прыемную навіну са сталіцы сын Генадзь, доктар філалагічных навук, задчык адзела славянскага і тэарэтычнага мовазнаўства Інстытута мовазнаўства НАН. Міжнародная грамадская арганізацыя «Беларускі кнігазбор» рыхтуе да друку кнігу Яўхіма Карскага «Беларусы». У яе ўвойдуць матэрыялы і спасылкі на маю кнігу «Акадэмік з вёскі Лаша».

— Яшчэ і цяпер жывуць сваякі Я.Ф. Карскага. Ці трымаеце з імі сувязь?

— Так, і зараз жывуць сваякі Карскага. Унучка Таццяна Сяргееўна Карская - у Санкт-Пецярбурзе па вуліцы Новабудоўляў, д. 33, кв. 30, праўнук Аляксандр Аляксандравіч Карскі - у тым жа горадзе па бульвары Колпіна, вуліца Працоўных, д. 6, кв. 82. З імі я і зараз трымаю сувязь, вяду перапіску, якую мяркую перадаць у музей. Вось, напрыклад, і ў мінулым кастрычніку атрымаў ліст ад Карскіх. Дазволю сабе агучыць вытрымку з яго: «Вельмі парадавалі Вы нас апошнім сваім пісьмом. Радасна, што ўвянчаліся вялікім поспехам аднаўленне і адбудова мемарыяла Карскіх на Лашанскіх могілках. І як прыгожа! Цудоўныя помнікі - камяні Я.Ф. Карскаму, з любоўю і разуменнем аформлены крыжы Івана Ануфрыевіча (дзядзькі Я.Ф. Карскага - аўт.). Мы з Сашам вельмі задаволены. Спадзяюся, што ён калі-небудзь здолее прыехаць у Гродна і пакланіцца сваім продкам...

Перадайце ад нас вялікую падзяку старшыні калгаса Васілю Апанасавічу Свірду за яго вялікую дапамогу ў давядзенні да парадку мемарыяла Карскім на Лашанскіх могілках і за памяць пра нас. Мы таксама яго памятаем і паважаем. Прывітанне таксама і работнікам Гродзенскага раённага аддзела культуры. Мы ўсіх памятаем і любім...»

У дні, што праходзяць пад адухоўленым знакам Яўхіма Карскага, хочацца яшчэ раз глянуць на постаць волата вачыма яго наследніцы. «Ён быў вельмі рослы, з шырокімі грудзямі, галаву трымаў высока і крыху набок. У яго быў адкрыты славянскі твар, разумны погляд, высокі лоб чалавека, умеючага думаць... Мой дзед ганарыўся сваёй прыналежнасцю да беларускага племені і на ўсё жыццё захаваў многія народныя звычаі.

Юры ГОЛУБ.

“Я зноў жыву, мінулае праходзіць прада мной”

Аб ім даўно не скажаш радком Рансара замест : “Палову века за плячыма таўкуцца світы”, - але і на дзевяноста пятым вітку вакол сонца, ён захоўвае жывую бадзёрасць духа, светлую памяць, “кулацкі” гумар і маладзецкі поціск рукі. Усё ім зробленае, ён перадае людзям. Шлях Апанаса Пятровіча — гэта не жыццё па Лао-цзы. Душа Апанаса Цыхуна застаецца ў ягоных кнігах, у паэтычных вершах, у запісаных песнях. Нават ягоная скрыпка, якая абышла шматлікія вяселлі і вечарыны, захоўваецца ў гродзенскім музеі Максіма Багдановіча. Яго імя навечна занесена ў “Энцыклапедыю гісторыі Беларусі” у гісторыка-дакументальную хроніку “Памяць” і іншыя кнігі.

“Што вышэй жыцця, вышэй смерці ёсць?”

Апанас нарадзіўся ў Расейскай імперыі ў 1910 годзе. . . І вось самае страшэннае: пылае на яго вачах родная Кунцаўшчына, а ён з мамай уцякае далей ад вайны — да дзяцкі Максіма ў Пецярбург. А сам змагаўся ў 39-ім, у 41-ым. Абараняў Варшаву, трапіў у палон, там галодныя мужчыны рвалі на кавалкі яшчэ жывых коней. Цыхун бачыў смерць, бачыў павешаных, магчыма, і сам каго забіў як артылерыст-наводчык, але і нарадзіў траіх сыноў.

Вучыўся Апанас у польскіх школах Лашы, Індуры, у Гродзенскай настаўніцкай семінарыі, завочна — ў педагагічным інстытуце на Ажэшка. Адмовіўся ад паланізацыі, ад русіфікацыі, ад партыйнага білета камуніста. Быў “кулаком” — бацька і мачыха, пераехалі ў Гродна, перадалі яму гаспадарку. Пасля вайны настаўнічаў, працаваў дырэктарам і інспектарам раённага аддзела народнай адукацыі. Цяпер за плячыма Апанаса Пятровіча “світа” статоддзя, але ўсё па Камэнсу:

Загадак нераскрытых не злічыць,

Хоць да здагадак розум наш імкнецца.

І вось яшчэ загадка падаецца:

Жыццё і смерць — вышэй што можа быць?

На пытанне Лабановіча “чаго мы на свеце жывём?” знахарка з коласаўскай трылогіі “На ростанях” так адказала маладому настаўніку: “Каб вы запыталіся ў дрэва, чаму яно расце, дык хіба ж бы яно вам адказала?. . Жывём покi жывецца, бо жывы ў зямлю не палезеш, а

прыйдзе смерць, тады пахаваюць”. А што скажа мудрэц Цыхун?

- Толькі Усявышні ведае, - кажа Апанас Пятровіч, - навошта стварыў ён свет і чаму мы жывём. А я так лічу: чалавек павінен пакінуць пасля сябе след. Трэба жыць для людзей, і не толькі есці хлеб, але і вырошчваць яго... Без Бога не да парога. Я зараз праваслаўны, а раней мы былі ўніятамі. Самая найлепшая малітва — у тваіх учынках. Я жыву для адраджэння, каб беларус быў беларусам, быў разумным, культурным — не горш другіх народаў — і называўся чалавекам. Хто сумленна жыве, будзе вечна жыць у садзе, а хто неправільна жыве, будзе ў пекле... Пасля гэтых слоў гаспадар хаткі весела засмяяўся.

“Ваша панства – вашы вёскі”

Звернемся да працы акадэміка Я. Ф. Карскага «Белорусы». Цытуем: «Быт беларуса... ўяўляе шмат перажыткаў глыбокай даўніны... Знаёмячыся з імі, неяк спантанна забываешся, што справа адбываецца ў ХХ ст. : перад намі бачыцца жыццё дагістарычных жыхароў вярхоўя Дняпра, Заходняй Дзвіны і Нёмана. Вёскі — сапраўднае “панства” (Вобраз Янкі Купалы) беларускага этнаса. Яго гарады — тое ж Гродна — маглі быць “польскімі”, “яўрэйскімі”, “рускімі”, але вёскі захоўвалі мову, быт, веру, культуру беларуса (крывіча, ліцвіна, тутэйшага). І пагэтакі нам асабліва дарагі Цыхун, як з’ява духоўная.

- Гэта апошні з магікан беларускай інтэлігенцыі ранейшай загартоўкі, ранейшага выхавання — даваеннага, заходнебеларускага, — прызнаў професар Гродзенскага ўніверсітэта імя Янкі Купалы Аляксей Пяткевіч. — Апанас Пятровіч не проста любіць свой край. Ён глыбока перажывае тое, што адбываецца з яго народамі і нясе адказнасць перад імі.

Апанас Цыхун — інтэлігент у першым пакаленні; гэта селянін, адшліфаваны культурай. За польскім часам, ідучы следам за бацькам, ён стаў “панам сахі і касы”, цягнуўся за плугам, вырошчваў хлеб; ён увесь ад зямлі, ад народа... Зараз заслужаны настаўнік Беларусі сее жыта на агародзе каля гарадской хаткі. У тым жыцце хаваюцца залатыя русалкі яго дзяцінства, а вартаўнік тут — страшэнны Русы дзед, аб якім распавядала бабуля Явуся. Замест васількоў у тым жыцце — блакітныя вочы дзядулі Апанаса.

Сёння ў “кулака” дзве курыцы, сучка Фаня, ды ў старым садку сціплая пасека, дзе шчыруюць пчолы. Так і Цыхун. У якіх толькі садах жыцця — вайны і міра — ён збіраў нектар уражанняў. А мёд ведаў, паэзіі ён раздае людзям, бо, як пісаў Кірыла Тураўскі, “...салодка — медзяной сот, і добра — цукар, абедзвюх лепш кніжныя веды: таму што яны — скарбы вечнага жыцця”.

Збіральнік і сейбіт слоў

Хто аўтар слоў “маці”, “агонь”, “жыта”, “Бог”? Гэтага ніхто не ведае. Існуюць мёртвыя мовы, але ж ёсць людзі, якія не даюць знікнуць словам-гукам. Занітаваныя ў кнігах, яны будуць жыць вечна. Гэтае можна сказаць аб кнізе “Скарбы народнай мовы (з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну)”. Дадзім слова навуковаму рэдактару гэтай кнігі — загадчыку кафедры беларускага мовазнаўства Гродзенскага ўніверсітэта прафесару Паўлу Сцяцко:

— Уклад Апанаса Цыхуна ў скарбніцу беларускай культуры вельмі вялікі, мала хто з вядомых дактароў навук можа параўнацца з ім. Самародак-даследчык, ён прадоўжыў справу свайго земляка акадэміка Карскага. Асабліва вялікая заслуга А. Цыхуна ў вывучэнні народнага быту і культуры Гродзенскага раёна, што ўкладзена ў яго трохтомнай працы “Скарбы народнай мовы” (частка працы апублікавана). Рысы таленавітага пісьменніка яскрава выявіліся ў кнізе А. Цыхуна “Пройдзеныя шляхі-пуцявіны”.

У “Скарбах...” — сорак год жыцця збіральніка слоў, (выразаў) народнай мовы. Няма вёскі ў Гродзенскім раёне, дзе не пабываў Цыхун. Тут ён здабываў “руду”, на якой выплаўляюцца дыялекты. З якой радасцю чытаў “Скарбы...” Ніл Гілевіч! У архіве Цыхуна захоўваюцца пісьмы Янкі Брыля, Васіля Быкава. У хатку па вуліцы Бертэля прысылаў лісты з Нямеччыны Барыс Кіт і дачка, і ўнучка Я. Карскага і інш.)

Пад зоркай акадэміка Карскага

Удаўнінуехаўзбацькам праз Лашухлопчыкзсуседняй Кунцаўшчыны. Везлі сена; і тут Пётр Гаўрылавіч кажа Апанасу: “Глядзі, сыноч, у гэтым доме жыў вялікі чалавек...” У 1964 годзе ў той вёсцы быў адкрыты музей

акадэміка Я. Ф. Карскага. Яго стваральнік — Апанас Цыхун, аўтар кнігі “Акадэмік з вёскі Лаша” і аўтар альбома, прысвечанага заснавальніку беларускага мовазнаўства. Неапублікаваны, з багатай калекцыяй здымкаў, гэты альбом захоўваецца ў Нацыянальнай Акадэміі навук, дзе працуе доктар філалагічных навук Геннадзь Апанасавіч Цыхун-сын.

У 90-ыя гады мінулага веку па “аб’ектыўных” прычынах музея не стала. Каштоўныя экспанаты музея, сабраныя Апанасам Цыхуном, раскінуты, яго рэшткі апынуліся ў цяперашняй гімназіі №1 г. Гродна. Там знайшліся людзі, якія стварылі музей Я. Ф. Карскага. Дырэктар гімназіі Валянціна Макарава і намеснік дырэктара Віталь Карнялюк пазнаёмілі мяне з экспанатамі музея. Апанас Цыхун аказваў дзейсную дапамогу ў адкрыцці музея.

Калі Апанас вучыўся ў семінарыі, адзін прафесар ламаў галаву над прозвішчам Апанаса. І дапытваўся: “Хто ты такі? Японец ці кітаец?”. На самой справе Цы-хун — у гэтым гуку ёсць нешта кітайскае (Кун-цы — ніхто іншы, як “настаўнік Кун”, Канфуцый). Але настаўнік Апанас — беларус, хоць і лічыць, што ў Цыхунах, Салеях, Баламутах з Кунцаўшчыны цячэ не толькі славянская, але і старажытная татарская кроў, праўда, людзі забыліся пра гэта. Татарскай мовы Цыхун не ведае, а яўрэйскай мове вучыў жyd Іршка, карабейнік-анучнік, які выдатна іграў на яго скрыпцы. А Цыган здолеў прышчапіць да лексікі Апанаса словы свайго племя.

Япона-кітайскі матыў — масток да новага сюжэту. У музеі Я. Ф. Карскага гімназіі №1 пабывалі немец, француз, амерыканец. А з якім захапленнем разглядаў чарніліцу, ручку, прэс-пап’е акадэміка-беларуса Мотакі Номачі, прафесар Такійскага ўніверсітэта. У кнізе водгукаў ён запісаў: «Вялікае дзякуй за тое, што мне паказалі музей акадэміка Я. Ф. Карскага, якога я глыбока паважаю за яго працы. Спадзяюся, што зноў вярнуся ў Гродна. Няхай жыве Гродзенскае славянскае мовазнаўства, хай квітнее гасцінны горад Гродна!!»

І зноў пабываў японец у Гродні і зноў наведаў гімназію! На філфаку ўніверсітэта ёсць партрэт Карскага і таксама музей Зофы Налкоўскай, польскай пісьменніцы. Яго арганізавала прафесар Святлана Мусіенка. Калі ёсць асоба, адухоўленая ідэяй, - музей з’яўляецца. Відаць, настаў час рабіць прафесарам Апанаса Цыхуна, на “Скарбах народнай

мовы” якога абаронена не адна дысертация; тады і музей на філфаку з'явіцца. Дарэчы, яшчэ па-сапраўдному не ацэнена дзейнасць народнага акадэміка Цыхуна, як збіральніка песень, надрукаваных у яго кнізе “Песні з народных глыбін” (рэдактар — гісторык Ян Лялевіч).

“Як хлопчык паднімаюся на стрэмнях”

Аб пятай кнізе сваёй — “Пройдзеныя шляхі-пуцявіны” — Апанас Пятровіч кажа “апошняя”, а паднімаючы чарку — “Дай Бог не апошняя!” (чарка). Гэты чалавек моцнай сілы. Рэдактар “Пройдзеных шляхоў...” малады гісторык Андрэй Вашкевіч прызнаецца: “Я губляю адчуванне ўзросту ў Цыхуна”, — а мне ў той хатцы прыпомніліся радкі Арсенія Таркоўскага:

Я і цяпер ў бягучым часе,

Як хлопчык, паднімаюся на стрэмнях.

У сэрцы Цыхуна яшчэ бурліць маладое віно. Зараз ён мяркуе выдаць другую кнігу сваіх вершаў. У прадмове да яго “Легендаў і баладаў Гродзеншчыны” паэтэса Данута Бічэль-Загнетава пісала: “Апанас Цыхун — паэт народны. Гэта — не званне, гэта стан душы яго.” І яшчэ: “...яму, паэту і падарожніку, шмат ніколі не трэба было, ні цяпла, ні багацця... Абы вятрак круціўся на ветры ў Адэльску...”

Знік той вятрак, і няма больш ветраных млыноў у раёне. І няма музея акадэміка Я. Ф. Карскага ў вёсцы Лаша. І не нараджаюцца дзеці ў Кунцаўшчыне, на ўсю вёску засталася некалькі бабуль. Малая радзіма без будучыні — гэта драма не толькі Апанаса Цыхуна, гэта драма беларускага народа.

А зараз паслухаем Яўгена Петрашэвіча. Ён і Аляксандр Шыдлоўскі — абодва кампазітары — шмат разоў бывалі ў хатцы Апанаса; яны і паклалі на музыку яго вершы. І калі былі разам — скрыпка спявала, і песня “Ты не кукуй, зязюленька” гучэла, і паэтычнае слова звінела, і творчая палеміка працягвалася. І глядзеў на іх “Дуб — Апанас” з карціны мастака Аляксандра Ліпеня, а са старой фоткі — маладая мама Апанаса Юлія Фёдараўна...

— З бацькам Цыхуном мы склалі чатыры песні. У гутарцы з ім душы не цесна, — кажа кампазітар Петрашэвіч. — Да яго не заходзіш па-

ражняком і паражняком не выходзіш. Цыхун - мой настаўнік, а вёска — кансерваторыя.

Вясковая хатка Апанаса Цыхуна ў Гродні — не келля Пімена-летапісца з Чудава манастыра, але радкі Пушкіна, укладзеныя ў вусны манаха, і тут гучаць з спрадвечным сэнсам: “На старасці я зноў жыву, мінулае праходзіць прада мною. ” Нядаўна напісаў Апанас Пятровіч успаміны пра Васіля Быкава, і гэта не апошняя яго задума, як і чарка, выпітая з удзячным суразмоўцам.

Вадзім Жураўлёў, “Біржа інфармацыі”, 2004 год.

Пераклад з рускай мовы Івана Сухоцкага.

Казачнік з вёскі Кунцаўшчына

Апанас Цыхун — паэт народны. Гэта — не званне, якое прысвойвалі паэтам БССР за верную службу, гэта — стан душы, спосаб мышлення і манера рыфмавання. У неабдымнай як мора Беларусі нічога зашмат не бывае. Адзін Купала. Адно возера Свіцязь. Адзін такі горад Гародня. Адзін Нёман. Адна Каложа. Адзін — краязнавец, збіральнік сказаў, скарбаў і словаў, скрыпач-музыка — самавук Апанас Цыхун. Ягоныя вершы-казкі нельга мерыць меркамі Барадуліна-Цвіркі-Свіркі ды Лукшы-Прокшы. Ён іх сапраўды падслухаў ды запісаў. Недзе атрымалася прафесійна, а недзе самапальна. Як натхніў Бог.

Апанас Пятровіч шмат бадзяўся па ваколіцах Гародні, знаўся з навакольнымі філосафамі-гультаямі, выпіваў з майстрамі, скакаў полечкі на вяселлях ды сам іграў на скрыпцы ў імправізаваных капэлах. Ён працаваў настаўнікам ды кіраваў настаўніцтвам. Цыхун знаёмы з цікавымі асобамі ў Гродзенскім рэгіёне: ці то пляменнікі, нашчадкі паэта Міхася Васілька ды Макара Краўцова, ці то нашчадкі татараў, ці то нашчадкі нібыта яцьвягаў. Ён перачытаў груды старых кнігаў, дачакаўся нарэшце, што ўсё, сабранае ім па слязінцы, дойдзе да вачэй, у цяпле якіх яму было не надта ўтульна, і няўтульна цяпер, на парозе старасці, бо ўсе тут глядзяць уважліва толькі кожны ў сябе, а яму, паэту і вандроўніку, шмат ніколі не трэба было, ні цяпла, ні багацця... Абы вятрак круціўся на ветры ў Адэльску...

На тым трымаецца дух гэтага краю — усім тут холадна, беспрасветна і самотна. І кожны іншага трымае толькі няшмат часу і не ў сур'ёз. Між гэтае няўтульнасці ёсць запушчаная сядзіба безабароннага ў сваёй дабрыні Музыкі, куды хочацца заскочыць мядку лізнуць, бо ён і пчаляр, дакрануцца злёгка да легенды... Толькі, як дома зловіш гаспадары. Ён — у вандроўках: са значком «Выдатнік народнай асветы», са значком Пагоні на лацкане, у капелюшы... А медаль за ўдзел у абароне Варшавы ў 1939 годзе, якую яму ўручылі праз 50 гадоў, хавае недзе ў куфэрку з вёскі Кунцаўшчына, побач Лашы, роднай вёскі Карскага, аб якім напісаў кніжку «Акадэмік з вёскі Лаша».

На руінах камуністычных рэжымаў уладу перанялі інтэлігенты — паэты, драматургі, гісторыкі, музыказнаўцы. Ды слесары. У нашым

закутку — гэтаксама, але не ўсе маюць за душою сабраны плён. Апанас Пятровіч збіраў, нібы руплівая пчолка, легенды, казкі, слоўнікі, гісторыю. Ён заставаўся ўбаку ад вострай палітыкі, але займаўся культурным жыццём. Дык няхай спадчына Апанаса Цыхуна дойдзе да спадкаберцаў, стане ўсялюднаю.

Данута Бічэль

Жыццёвы і творчы шлях А. Цыхуна

Калі ў абласной навуковай бібліятэцы імя Я.Карскага адбывалася прэзентацыя кнігі ўспамінаў Апанаса Пятровіча Цыхуна “Пройдзеныя шляхі - пуцявіны” (2003), падумалася, што шануюны аўтар неўзабаве парадзе чарговай кнігай. Гэта вынікала з расповеду самога літаратара.

Апанас Пятровіч Цыхун (нар. 5 мая 1910) - асоба сціплая, як і кожны сапраўдны Беларус. Рабіў сваю справу як настаўнік, дырэктар васьмігодка, інспектар Гродзенскага раённага аддзела народнай асветы. Апантаны краязнаўца, падчас паездак і паходаў па родных мясцінах пакрысе назапашваў фактычны матэрыял, адлюстравваў вынікі сваіх пошукаў у шматлікіх газетна-часопісных публікацыях.

Неўзабаве быў выдадзены краязнаўча - біяграфічны нарыс “Акадэмік з вёскі Лаша Я.Ф.Карскі” (1992). Уласныя вершы і прэзаічныя творы змясціў у зборніку “Легенды і балады Гродзеншчыны” (1995). Усё жыццё запісваў беларускія народныя песні Гродзенскага раёна. Яны былі змешчаны ў кнізе “Песні з народных глыбінняў” (2000).

Яго творчасць насычана сыноўняй любоўю да роднай вёскі Кунцаўшчына, гісторыі роднай зямлі. У гэтых мясцінах бывала Элаіза Ажэшка і на падставе тамтэйшых падзеяў напісала аповесць “Дзюрдзі”. Апанас Цыхун ведае свой радавод да чацвёртага калена. Ці можа пахваліцца гэтым кожны з нас? Паціснем плячыма, развядзём рукамі, маўляў, няма часу займацца вывучэннем. А вось чалавек далёка не першай маладосці, Апанас Пятровіч, знайшоў архівы, завітаў у бібліятэкі. Знойдзеныя старанна занатаваў. Хіба яму не цікава было даведацца, што стрыечны брат Казімір Рагачэўскі быў вядомым у Заходняй Беларусі рэвалюцыянерам - падпольшчыкам часоў даваеннай Заходняй Беларусі? Каб не трапіць у рукі паліцыянтаў, ён знайшоў мужнасць застрэліцца...

У маладыя гады навуку Апанас спасцігаў у польскай сямігодцы, Гродзенскай польскай настаўніцкай семінарыі. Беларусаў там вучылася ўсяго чалавек шэсць. За паўгоддзе патрабавалася заплаціць 80 злотых. Грошы па тым часе немалыя. Таму давучыцца не ўдалося. Прыйшла позва ў войска. Служыў артылерыстам у Вільні. Пасля дэмабілізацыі, ажаніўшыся, працаваў на гаспадарцы.

Апанас Пятровіч - добры апавядальнік. Яго памяць выдатна захавала імёны і прозвішчы, драбнейшыя падзеі. Пераказ святкавання рэлігійных

і народных святаў дае магчымасць сённяшняму чалавеку нібыта самому папрысутнічаць на славытым вясковым фэсце. Даведацца пра дзейнасць гурткоў Беларускай сялянска - работніцкай Грамады, выступленне ў мястэчку Алексшыцы лідэра БСРГ Браніслава Тарашкевіча...

Апанас Цыхун удзельнічаў у абарончай вайне 1939 года падчас нападу фашысцкай Германіі на Польшчу, бараніў Варшаву, трапіў у палон да гітлераўцаў. Паводле савецка — нямецкага пагаднення салдат польскай арміі, якія нарадзіліся на далучанай да СССР тэрыторыі, вярталі Савецкаму Саюзу. Калі Апанас Цыхун пачуў, што вязуць зноў у лагер, цяпер ужо савецкі, то ўцёк з эшалона. Вярнуўся з-пад Кенігсберга паранены брат Іван — без нагі.

У 1944 годзе пачалася педагагічная работа. Не было спакою і Апанасу. Работнікі КДБ Шаляпін і Іваноў арыштавалі яго як шпіёна, якога нібыта скінулі на парашуце.

Значнай вяхой у жыцці стала літаратурнае аб’яднанне пры гродзенскай раённай газеце “Сельская новь”, работай якога кіраваў 20 гадоў. Блізкім па духу калегам быў Міхась Васілёк - славыты паэт - самародак Заходняй Беларусі. Письменнік Аляксей Карпюк, кіруючы аддзяленнем Саюза пісьменнікаў, запрашаў Апанаса Пятровіча на літаратурныя імпрэзы.

Гісторык і краязнаўца Генадзь Каханоўскі прысвяціў дзейнасці Апанаса Пятровіча некалькі газетных артыкулаў. Янка Брыль рэгулярна перапісваўся з гродзенскім даследчыкам мінуўшчыны. У прыватнасці, Народны пісьменнік Беларусі адзначыў: “...прыслаў мне “Песні з народных глыбін” з цікавымі запісамі, і ў сваю чаргу перагукнуўся шчырасцю ў аўтографе, шчодро напісаным, дай Бог здароўя, яшчэ зусім паслухмянай рукою...”. Іншыя запыты Янкі Брыля тычыліся постаці Макара Краўцова - аўтара ваяцкага гімна “Мы выйдзем шчыльнымі радамі”. Пра гэтую асобу спадар Апанас сабраў багаты матэрыял.

Цікавыя звесткі ёсць пра Аляксея Кішкеля, асветніка Паўла Тамашчыка, Антона Валынчыка- дырыжора і кампазітара, былога выкладчыка беларускай Клецкай гімназіі... Апанасу Пятровічу шанцавала на знаёмства з добрымі людзьмі. Гэта пісьменнікі Васіль Быкаў і Юрка Голуб, самадзейныя кампазітары Аляксандр Шыдлоўскі і Яўген Петрашэвіч,

педагог Іван Здановіч і мастак Аляксандр Ліпень, навуковец Аляксей Пяткевіч і Народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч. Зборамі вуснай народнай творчасці зацікавіўся вядомы вучоны Фёдар Янкоўскі, які спецыяльна прыязджаў у Гродна, каб асабіста пазнаёміцца з Апанасам Цыхуном. Доктар філалагічных навук, прафесар Юльян Пшыркоў даваў каштоўныя парады падчас збору і апрацоўкі матэрыялаў пра жыццё і дзейнасць акадэміка Карскага. У 1967 годзе Апанаса Пятровіча зноў наведалі работнікі КДБ. На курсах павышэння кваліфікацыі ў Мінску настаўнік запатрабаваў выкладаць лекцыі па-беларуску. Ён бачыў, як пагардліва ставіліся да роднага слова даваенныя польскія ўлады, пасля савецкія, асабліва ў 50-я — 70-я гады мінулага стагоддзя. Склаў нават табліцу школ Гродзенскага раёна, якія былі беспрычынна пераведзена на рускую мову выкладання.

Вершамі Апанас Пятровіч захапляўся заўсёды. Паэтычным радком ён перадае блізкія сэрцу вобразы роднага краю. У яго творчасці не трэба шукаць захаплення прыгажосцю далёкіх мясцін. Ён патрыёт сваёй старонкі. Дастаткова зірнуць на назвы вершаў, каб пераканацца ў гэтым. Мастацкімі сродкамі малое знаёмыя з дзяцінства карціны, пераасэнсоўвае перажытае. Маленькая рачулка, сосны, травы, высокае неба, хмарная восень, вясновае адраджэнне ці зімовы снегапад пастаянна прысутнічаюць у яго творчасці. Але гэта не проста пераказ стану прыроды, а прыдатны матэрыял для далейшага асэнсавання жыццёвай з'явы, правядзення паралеляў і параўнанняў.

Хораша, з любоўю піша аўтар пра блізкіх яму людзей - знаёмых і аднавяскоўцаў, моладзь. Гаворачы аб вядомых постацях мінулага, абавязкова падкрэсліць патрыятызм герояў, іх нязломны характар, які ва ўсе часы можа служыць прыкладам. Увогуле, паэтычны абшар паэта - жыццёвыя уражання, адданасць роднай Беларусі, крыштальная чысціня думак, разважлівая надзея і непахісная ўпэўненасць у непазбежную лепшую долю землякоў. Колеры фарбаў выкарыстоўваюцца някідкія, спакойных ураўнаважаных тонаў, якімі багата наша прырода. Калі прачытана апошняя старонка кнігі, адчуваеш, што прасякнуўся тым, аб чым піша Апанас Пятровіч Цыхун - чалавек таленавіты і назіральны, як і належыць быць паэту. Гэта неаднойчы падкрэслівалі яго патрабавальныя чытачы і крытыкі.

Валерый Задаля
(Антон Лабовіч)
2005 г.

Успаміны пра сябра і настаўніка

Наведала яго 17 лютага ўжо дома. Апанас Пятровіч усцешыўся, як мяне ўбачыў. Сеў на канапе і пачаў апавядаць мне пра сваё доўгае жыццё. . .

5 мая 2005 года Апанасу Цыхуну споўнілася 695 гадоў. У студзені Апанас Пятровіч захварэў і яго паклалі ў бальніцу. З бальніцы ён хутка выпісаўся. «Мяне там не лячылі і не адпускалі дадому. Пайшоў бы сам, але на вуліцы холадна, а шапку забралі. Як ты пойдзеш у холад без камашаў і без шапкі. Поўны тупік».

. . . Асірацеў у 9 гадоў. Маці Юля памерла ад сухотаў, пакінула траіх сіратаў — Апанаса, Івана і Ніну. Неўзабаве бацька ажаніўся. Мачаха праклінала не сваіх дзяцей, але яны выраслі, а яе дзеці паміралі — з траіх выжыў адзін.

Калі вучыўся ў польскай настаўніцкай семінарыі, спяваў у хоры касцёла імя святога Францішка Ксаверыя. Яго і ў семінарыю прынялі, таму што меў добры голас.

Прафесар спеваў Станіслаў Франчак, які кіраваў касцёльным і семінарыйным хорам і аркестрам і першы прымаў уступны экзамен, паставіў абітурыенту Афанасію «выдатна», а пасля яго і іншыя выкладчыкі ставілі добрыя адзнакі, хоць падрыхтоўку ён меў слабую — шчыра прызнаўся сам.

З 1928 да 1931 года Апанас з сынам прафесара выконвалі ў хорах сольныя партыі. Праўда, за семінарыю трэба было плаціць па 80 злотых за паўгода, да таго ж кожная струна ў скрыпцы каштавала 50 грошаў, а струны часта ірваліся. Грошы дасылаў дзядзька Максім Краўцэвіч, родны брат маці, з Пецярбурга. Апанас неяк выслаў дзядзьку свой фотаздымак, але выйшла так, што гэбісты прыдраліся да нагруднага значка — крыжа, і за тую фотакартку добрага дзядзьку Максіма саслалі ў ГУЛаг на 10 гадоў.

У хоры ўдзельнічалі і сябры па семінарыі: Ян Зяленскі, які пісаў пасля вайны лісты з Варшавы, Уладзімір Баран, які скончыў Варшаўскі ўніверсітэт і працаваў у Гародні дырэктарам СШ № 1, дарэчы, бацька Аляксандра Мілінкевіча. Гэта сябры ўсяго жыцця Апанаса Пятровіча.

Семінарыю Апанас Пятровіч не скончыў: з IV курса яго забралі ў Польскае войска. Служыў у Вільні, Сувалках «цалюнічым» гарматы, якую цягалі коньмі.

У 1934 годзе Апанас вярнуўся з войска і ажаніўся з Марыяй Зянковіч з вёскі Свіслач Дольная. Пачалі гаспадарыць у вёсцы Кунцаўшчына, мелі каня і кароўку.

У 1937 годзе яны прадалі гаспадарку, за 40 пудоў жыта купілі дамок і ўчастак у Гародні і заняліся дробным гандлем на ганачку свайго дома. І добра ў іх выходзіла, але ў ліпені 1939 года Апанаса забралі на вайсковыя зборы.

Іх полк стаяў пад Гданьскам, калі пачалася вайна. Тады Апанас Цыхун ваяваў «цалаўнічым» у супрацьтанкавай заслоне Варшавы, але хутка трапіў у нямецкі палон — у лагер у Гуры Кальварыі. Узгадвае, як палонныя польскія салдаты зранку пачыналі дзень спевам малітвы.

Пасля нямецка-савецкага пагаднення палонных, якія паходзілі з крэсаў, пасадзілі ў эшалон і павезлі на ўсход. На станцыі Ласосна іх не выпускалі, але Апанас Цыхун вылез з вагона і міма вартавога пабег у лес. Маглі забіць, але чамусьці не стралялі.

Дабраўся дадому, убачыў выбітыя шыбы. Жонка з сынам перабра-лася да сваякоў у вёску.

Апанас Пятровіч пайшоў на працу ў Лашанскую сямігадовую шко-лу. У 1941 годзе яго забралі на зборы, і тут ізноў пачалася вайна. У вайну нарадзіўся сын Пеця.

У канцы вайны польскі чыноўнік выехаў у Варшаву і пакінуў свой дом на вуліцы Манюшкі, 21, Цыхунам, якіх лічыў добрымі людзьмі. Але саветы адабралі дом. Апанас Цыхун з сям'ёй вярнуўся ў свой маленькі дамок на Бертэля, 41, дзе Цыхуны жылі ўвесь час, а апошнія 15 гадоў Апанас Пятровіч жыве адзін.

Яго бацька Пятро памёр у вайну ад заражэння крыві — адсек кончык пальца.

Пасля заканчэння вайны Апанас Пятровіч завочна вучыўся ў настаўніцкім інстытуце і працаваў настаўнікам у Лашанскай, Капцёўскай, Батароўскай школах. Працаваў таксама настаўнікам пачатковых класаў у польскай школе, але на гэтай працы не прыжыўся. . .

З 1949 да 1968 года ён быў школьным інспектарам у райана. У 1964 годзе ён адчыніў музей Яўхіма Карскага ў Лашы. У гэты музей, на радзіму дзёда, прыязджала ўнучка Карскага з Піцера. Вядома, правя-

раць іншых настаўнікаў лягчэй, але ён быў не строгім інспектарам. Ён хадзіў пешкі па вясковых школах, часам начаваў у вясковых хатах. Так, хадзячы, ён пачаў збіраць адметныя словы, легенды, песні.

Апанас Цыхун збіраў адзін і прычым тое, што не мела матэрыяльнага эквівалента. Яму дапамагалі настаўнікі роднай мовы, выпадковыя знаёмыя і сябры — Вячаслаў Губар, Аляксандр Шыдлоўскі, Сяргей Бандарэнка, Міхась Васілёк.

Збіраў дыялекты гэтага самабытнага беларускага краю на польска-літоўскім сумежжы, дзе яшчэ там-сям захаваліся яцвяжскія сляды. У вёсцы Ятвязь на рацэ Чорнай Ганчы вокны ў хатах рабілі авальныя (зверху), а на магілах крыжы стаўлялі на пірамідку — з каменя, з грудаў. Апанас Пятровіч і ў мове знайшоў яцвяжскія назвы, і ў прыладах працы, і ў выглядзе людзей.

За рэчкай Кусёнкай, прытокам Пыры, якая ўпадае ў Малочнае возера ля Парэчча, стаяў дуб, якому было 800 гадоў. У яго вялікім дупле знаходзілася распяцце, і да таго дуба людзі прыходзілі маліцца святы Ружанец, як да каплічкі. Тое месца называлася «Панскі гарод».

На хутары каля дуба жыла гаспадыня, якая ўмела размаўляць па-літоўску і па-беларуску, лекавала зёлкамі. У яе Апанас Пятровіч збіраў назвы зёлак, грыбоў і дрэваў. Дуб упаў у 2002 годзе, і каплічку перанеслі на хутар.

Апанас Пятровіч збіраў назвы ветракоў, хутароў, пагоркаў і балотаў, мастоў і брадоў, паромаў і валуноў — тут мова ўзаемна ўзбагачаецца сумежнымі мовамі, гэтак жа, як перамешваецца людская кроў. . .

*Дай, Божа, плёну
З Твайго загоны,
Дай, Божа, мовы
З Твайёй дубровы!*

*Крыніца студзіць —
Вада Хрыспгова.
Палююць людзі.*

Расце дуброва.

Пад сэрцам-дубам

Алтар прыбраны.

А ў ім Пан Езус

Укрыжаваны.

У жнівень сейбіт

Збірае збожжа.

Набраў я песень

Табе, мой Божа!

У Апанаса Цыхуна былі дзве скрыпкі сапраўдных невядомых майстроў. Адну скрыпку яму пакінуў на сабе як спадчыну беларускі настаўнік Павел Аляксандравіч Тамашчык (1889-1978 гг.). Гэтую скрыпку Апанас Цыхун падараваў музею Максіма Багдановіча ў Гародні як ілюстрацыю да першага апавядання пісьменніка «Музыка», якое было апублікавана ў газеце «Наша Ніва» 6 ліпеня 1907 года. І Апанас Цыхун, і Максімаў музыка-самавук гралі на скрыпках, а настаўнік Павел Тамашчык быў на 2 гады старэйшы за Максіма Багдановіча!

Апанас Цыхун граў на скрыпцы нават на вялікіх сцэнах, але найболей граў для сяброў, для душы.

У 90-я гады з'явіліся ў Апанаса Пятровіча выдаўцы і спонсары. Ён выдаў кнігі: «Акадэмік з вёскі Лаша Я. Ф. Карскі. Краязнаўча-біяграфічны нарыс», «Легенды і балады Гродзеншчыны», «Песні з народных глыбіняў», «Пройдзеныя шляхі-пуцявіны».

Пакуль я слухала Апанаса Пятровіча, ён некалькі разоў падыходзіў да кніжак, да шафы, паказваў мне тое, пра што апавядаў, паціху перабіраючы сваё жыццё. . . І раптам кажа: «Міша, збегай у краму, купі добрага віна — да нас жа прыйшла Данута. Міша адказвае: «Не пайду я ў краму, у нас ёсць добрая гарэлка. «Дык нясі. . .» Выпіў. Кажа: «Пячэ». Закусіў бананам. А Міша кажа: «Наш татка стаў афрыканцам, аднымі бананамі закусвае. . .»

. . . Пакідала я бацьку і сына, іх садок у снезе, у вуллі пчолак, якія
вясны чакаюць, з добрымі, чыстымі думкамі. . .

Апанас Пятровіч памёр ноччу з 9 на 10 сакавіка на руках траіх сыноў. . .

У годзе яго нараджэння, 1910-м, нарадзіліся Ларыса Геніюш і бла-
гаславёная Маці Тэрэза з Калькуты. . . Ён нарадзіўся 5 мая, а яны — 9
і 16 жніўня.

Вяртаецца сейбіт? . . . Не, вяртаецца Музыка мелодыяй і мовай. І
дыханнем дуброваў. Дыханнем дрэваў. Вяртаецца мовай. . .

Данута Бічэль

Руплівец на роднай ніве

Усё стаіць перада мною яго постаць - нізкая, ды моцная, ладна скроеная, цесна «збітая» фігура, круглы прыязны твар з шэрымі вачыма, што свяціліся заўсёды зычлівым і праніклівым позіркам. Настаўнік, краязнавец, літаратар, журналіст, грамадска-культурны дзеяч на беларускай патрыятычнай ніве, ён быў ад прыроды адоранай натурай, узгадаванай традыцыйнай народнай культурай тутэйшых мясцінаў. Таму шмат ведаў. І не столькі з кніг, а больш з гэтага ж народнага жыцця. Меў багатую шчодрую душу. З ім прыемна было сустрэцца, размаўляць, бавіць час.

Мы блізка зналіся з пачатку 60-х гадоў і да апошніх яго дзён захоўвалі сардэчныя сяброўскія адносіны, нягледзячы на вялікую розніцу ва ўзросце. Радніла ж нас найперш ідэя беларускага нацыянальнага адраджэння, якой Апанас Пятровіч быў адданы ўсё сваё жыццё.

Пачалося ўсё з таго, што ён, працуючы інспектарам Гродзенскага райана, стаў запрашаць мяне, выкладчыка беларускай літаратуры, выступіць на секцыі настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры. Паступова такія выступы сталі рэгулярнымі. А ў 1964 г. калі адкрываўся ў Лашанскай школе створаны Апанасам Пятровічам музей Я. Ф. Карскага, прапанаваў паехаць на адкрыццё і сказаць слова на ўрачыстай цырымоніі.

З той пары мы з ім не раз наведвалі Лашу, каб пацікавіцца справамі музея. І хоць А. Цыхун быў ужо на пенсіі, яго сустрэкалі настаўнікі, вяскоўцы вельмі цёпла і гасцінна. Адчувалася, што яго педагогічны, ды і ўвогуле чалавечы аўтарытэт быў высокім у раёне, дзе ён аб'ездзіў вёскі не толькі па доўгу службы, але і з-за глыбокай цікавасці да жыцця людзей, іх гаворкі, песень, побыту. Асабліва любіў Лашу, дзе нядоўга сам настаўнічаў і дзе нарадзіўся акадэмік Я. Карскі, жыццё і дзейнасць якога вывучаў вельмі грунтоўна не адзін дзесятак гадоў.

Аднойчы, дзесьці ў 80-я гады мы выправіліся ў чарговую вандроўку на радзіму Я. Карскага.. Даехалі да Індуры, а адтуль у Лашу рэйсавага аўтобуса, як высветлілася, чамусьці не было. І мы пайшлі пешшу. Гэта 7 кіламетраў дарогі. І мяне ўразіла, як лёгка і нават весела кроць у побач са мной гэты немалады ўжо чалавек. Што ж, А. Цыхун кіраваўся ў музей, які быў тварэннем яго розуму і сэрца, быў яго вялікай любоўю, справай яго жыцця. А. Цыхун добра разумеў, што значыць Я. Карскі

для Беларусі, для беларускай культуры. Таму так старанна збіраў пра яго ўсякія матэрыялы.

Урэшце выдаў кніжку «Акадэмік з вёскі Лаша», якой няма цаны, бо пабудавана яна на канкрэтных фактах жыцця вучонага. А адшукаць іх змог толькі ён, А. Цыхун. Што да музея, то гэта быў і гонар і працяглы боль стваральніка. Не збераглі мясцовыя ўлады гэты асяродак культуры. Ён закрыўся ў 1997 г. у сувязі з закрыццём Лашанскай школы. А праз музей прайшлі ж тысячы людзей з розных куткоў Беларусі, з замежжа. А. Цыхун вельмі цяжка перажываў гэту страту.

Побач з ёю разгортвалася яшчэ адна драматычная падзея жыцця Апанаса Пятровіча, таксама звязаная з ушанаваннем вялікага беларуса Я. Карскага. Яна таксама не рэалізавалася і пакінула ў душы пачуццё глыбокага жалю і крыўды, ды яшчэ дадала мудрай развагі пра беларускую савецкую і постсавецкую рэчаіснасць, у якой не знайшлося месца для памяці пра Карскага і яго спадчыну. Маецца тут на ўвазе вялікі альбом, прысвечаны акадэміку-земляку, што быў падрыхтаваны Цыхуном, а ў друк так і не трапіў. Над альбомам ён працаваў дзесьці з сярэдзіны 70-х гадоў. Прынамсі з гэтай пары часта прыходзіў да мяне ў вечаровы час, каб параіцца. Мы садзіліся за малы столік, Апанас Пятровіч раскладваў свае матэрыялы, і мы доўга абмяркоўвалі, як размясціць здымкі, шукалі найлепшы да іх тэкст. Шмат спрачаліся. Характэрна, што мой суразмоўца цяжка падаваўся на ўгаворы, уступкі. Заўсёды меў сваю цвёрдую думку і не хацеў яе мяняць. Нават пачынаў злавацца, калі я настойваў на нейкім іншым варыянце. Даводзілася шукаць асабліва сур'ёзныя аргументы, каб яго пераканаць. Гэта праца працягвалася гадамі, бо Апанас Пятровіч знаходзіў усё новыя матэрыялы, якія з цяжкасцю ўключаліся ў гатовую ўжо структуру. Нарэшце альбом быў падрыхтаваны. Атрымаў добрую ацэнку салідных беларусістаў /К. Крапіва, І. Навуменка і інш. / Але далей гэтага не пайшло, выдаваць ніхто не браўся: «дарагі», «несвоечасовы» і г. д.

Паражэнні і страты А. Цыхун пераносіў стойка: як і ўсякі сапраўдны беларускі інтэлігент успрымаў іх як непазбежнасць. Па натуре быў ён бадзёрым, нават вяслым чалавекам, хоць гэта якасць схавана была за тыповай беларускай знешняй стрыманасцю. Меў добрае пачуццё гумару і любіў удалы жарт. Любіў паспяваць у застоллі. Увогуле, па душы

яму быў людскі гурт, асабліва сваіх, нацыянальна ўсвядомленых людзей. Без Апанаса Пятровіча не абыходзілася ніякая гарадская нацыянальная імпрэза - навуковая, культурніцкая, мастацкая - усюды ён паспяваў і пры нагодзе мог сказаць сваё важнае слова. У апошнія гады жыцця абавязкова завяршаў выступ уласным вершам «Родная мова», баявым, тэмпераментным, прасякнутым гневам супраць «ворагаў беларушчыны».

Вершы, увогуле літаратура — вельмі значная частка жыцця А. Цыхуна. Ён скончыў літаратурны факультэт Гродзенскага педінстытута, выкладаў у школе беларускую мову і літаратуру і даўно пісаў вершы, апавяданні, нарысы. Друкаваўся ў шмат якіх газетах і часопісах. У літаратуру прывяла любоў да роднага слова, адчуванне яго характара і багацця. Вядома, Апанас Пятровіч не пісаў на прафесійным узроўні. Але лепшыя яго творы, а такіх нямала, арганічна паэтычныя і сапраўды мастацкія. Не выпадкова А. Карпюк, В. Быкаў, Д. Бічэль не раз запрашалі яго разам выступаць перад чытачамі. Ён умеў прачытаць верш не проста выразна, а з душою, перажываючы напісанае. Абавязкова пры гэтым дадаваў нейкае слова пра беларускую свядомасць, нацыянальны патрыятызм. У 70-80-я гады я веў на абласным тэлебачанні штомесячную перадачу «Кнігарня», у якой знаёміў з кніжнымі навінамі. І нярэдка клікаў А. Цыхуна паўдзельнічаць. Тэлекамера яго не бянтэжыла, ён трымаўся натуральна і пры гэтым умеў знайсці патрэбныя аргументы па карысць новай кнігі.

Увогуле ж быў Апанас Пятровіч цікавым суразмоўцам. Колькі намі было перагаворана пра тое, што балела, пра нацыянальны лёс беларусаў. Не раз згадваў пра здзекі, што чыніліся над ім энкавэдыстамі ў першыя паваявныя гады. Як забіралі яго нярэдка з класа ці вясковай хаты і вялі невядома куды, брудна лаючыся, падганяючы кулакамі ці ботамі, пагражаючы ў любы момант застрэліць, п'яныя нахабна-бесцырымонныя тагачаснія «гаспадары» /гэта усё абыдзена ў мемуарах «Пройдзеныя шляхі-пуцявіны».

Сустракаліся мы і ў мяне, і ў яго дома. З задавальненнем заходзіў заўсёды ў невялічкі драўляны домік на вул. Берталя. За домам быў такі ж невялічкі дагледжаны сад, у глыбіні стаялі вуллі. Гаспадыня, пакуль трымалася, нешта рыхтавала на скорую руку, і на стале заўсёды з'яўляўся мёд. Нязменным сябрам і спадарожнікам жыцця гэтай хаты

быў маленькі дварняга Жучок, які сустракаў мяне прывычным радасным віскатам, хаця, паводле меркавання гаспадара, быў вельмі строгім у адносінах нават да суседзяў.

Калі ж мы з Апанасам Пятровічам садзіліся за стол, гэтае чорнае мілае, стварэнне становілася каля мяне на заднія лапы і, выцягнуўшы прарэдня, цярпліва чакала пачастунку. Гэта таксама была часцінка атмасферы Цыхуновай хаты. Апанас Пятровіч, не маючы сталых суразмоўцаў, стараўся выгаварыцца. Не, ён не быў з ліку тых занадта гаманлівых старых, што не даюць другому слова ўставіць. Ён пачынаў звычайна гаворку пра тое, што мела грамадскае значэнне, хвалявала многіх, але было і ягоным асабістым клопатам. Калі людзей яго пакалення турбавалі, як правіла, уласныя хваробы, стан надвор'я ды справы на лецішчы, то А. Цыхуна - грамадскія навіны, новыя кнігі, цікавыя краязнаўчыя публікацыі, задумы чарговых артыкулаў ці асобных выданняў, людзі беларускай культуры. Як ён цешыўся і ганарыўся, хаця пры гэтым не выстаўляўся, што атрымліваў лісты ад Б. Кіта, В. Быкава, Ф. Янкоўскага, Н. Гілевіча. Ён заўсёды працаваў за сталом, хаця быў ужо і ў вельмі шанюным узросце. Не выпадкова выпусціў гэты былы настаўнік аж 5 кніжак /жыццёпіс Я. Карскага, свае мастацкія творы, запісы народнай лексікі, тэксты народных песень, успаміны/. Доўгі час ён самааддана даглядаў цяжка хворую жонку, не выказваючы ні каплі скаргі на гэты сумны лёс. А калі яе не стала застаўся зусім адзін у сваім дамку на ўскраіне горада. З жалем гаварыў, як аддаліліся ад яго многія, што дзялілі, здаецца, разам радасці і нягоды. Але зноў жа не скардзіўся: такое яно жыццё на нашай грэшнай зямлі. І калі я, заходзячы, пытаўся, як ён маецца, гэты жыццялюб, што меў за плячыма больш, чым 90 гадоў, з усмешкай адказваў: «Калі вып'ю чарку то - як найлепш». У апошнія гады жыцця адзначаў дні народзінаў у коле сяброў. Прыязджаў з Мінска сын Генадзь Апанасавіч, доктар філалогіі, які, між іншым, звяртаўся да бацькі толькі ў форме «татко» /зрэшты і два другія сыны гэтак жа называлі бацьку/. Абавязкова сярод запрошаных быў яшчэ адзін «апошні з магіканаў» заходнебеларускай культуры Аляксандр Шыдлоўскі. Былі школьныя педагогі, што ў маладосці працавалі з Цыхуном. Было некалькі навукоўцаў з Гродзенскага ўніверсітэта. Былі маладзейшыя, звязаныя з гаспадаром блізкасцю нацыянальна-культурных інтарэсаў. Жарты, песні, успаміны-апаведы рабілі гэтыя камерныя імпрэзы цёплымі і сардэчнымі.

Адышоў ён у лепшы свет неяк раптоўна. Раптоўна цяжка, захварэў і хутка стаў занемагаць. Забралі ў бальніцу, але там доўга не патрымалі. Даведаўшыся, што ён дома, зайшоў. . . У хаце гаспадарыў малодшы сын Міхась Апанасавіч, які жыве ў Гродне. Апанас Пятровіч ляжаў на знаёмай канапе, на якой мы з ім столькі прасядзелі побач. Ён ужо не мог гаварыць. Я прынёс свежы нумар «Нашай нівы» з яго вершамі і здымкі з яго апошняй вечарыны. Прачытаў яму вершы з газетнай паласы.

Затым перадаў у рукі здымкі. Апанас Пятровіч узіраўся ў іх доўга-доўга, і стваралася ўражанне, што ён бачыць у іх нешта такое, чаго мы ўжо заўважыць не зможам. Пра што думаў цяпер гэты нястомны араты роднай нівы, шукальнік беларускай ідэі, якога так цанілі ў Гродне і так цесна згуртаваліся вакол яго на тым апошнім калектыўным здымку? . . . Тымчасам Міхась Апанасавіч сабраў нейкі пачастунак, і мы прыселі. Ды тут я чую, як Апанас Пятровіч шэпча, мабыць, нешта хоча нам сказаць. Я нізка нахіліўся і пачуў, што ён паўтарае радкі свайго верша «Кунцаўшчына» - пра родную вёску. Ён вяртаўся у самае дарагое, чым жыве на гэтым свеце. Што ж, кожны чалавек выпрацоўвае за жыццё свае каштоўнасці. У Апанаса Цыхуна гэта былі свой род, свая бацькаўшчына і яе здабыткі, якія ён бяро і памнажаў.

Аляксей Пяткевіч

Разам з А. П. Цыхуном (Успаміны пра майго сябра)

Упершыню я пачуў прозвішча Цыхуна Апанаса Пятровіча ў пачатку 50-х гадоў, калі працаваў інспектарам Мастоўскага раёна і ў “Гродзенскай праўдзе” прачытаў надрукаваныя яго артыкулы пра партызанку Вольгу Соламаву і акадэміка Я. Карскага.

Асабіста пазнаёміліся з Апанасам Пятровічам на абласным семінары інспектароў школ, дзе нам прапанавалі наведць урок рускай літаратуры і даць яго пісьмовы аналіз. Метадыст інстытута ўдасканалення настаўнікаў Н. С. Белінсон, якая правярала інспектарскія аналізы, адзначыла ў ліку лепшых работ Апанаса Пятровіча і маю. Тады і сышліся мы бліжэй, расказалі адзін аднаму пра свае родныя мясціны. З тых пор ён запомніўся мне як чалавек адкрыты, фізічна моцны, з прыгожым тварам.

А праз пару гадоў мы сустрэліся ў Гродзенскім раённым адзеле адукацыі, куды мяне перавялі на працу пасля скарачэння Мастоўскага раёна. Сустрэліся і пасябравалі, разам ездзілі ў школы, сустракаліся ў выхадныя дні. Чым бліжэй знаёміўся, тым больш я захапляўся прастатой, добразычлівасцю і бескарысліваасцю Апанаса Пятровіча. Ён быў сярэдняга росту, каранасты, фізічна добра складзены. Заўсёды хадзіў у капелюшы, нават у марознае надвор’е абуваўся ў туплі і быў без рукавіц, упадабаў аблівацца халоднай вадой. Выхадзец з Гродзенскага раёна, ён добра ведаў яго вёскі і мястэчкі, многіх жыхароў, хутка знаходзіў з імі агульную мову, бо размаўляў па-беларуску.

Ён многа чытаў, ведаў гістарычнае мінулае краю, цікавіўся паходжаннем назваў вёсак, рэчак, прозвішчаў людзей і выказваў свае меркаванні пра ўплыў на гэты працэс розных старажытных плямён. Я нават пажартаваў:

- Вас паслухаць, дык атрымоўваецца, што тут нічога беларускага няма!

Толькі пазней я зразумеў, што гэтак выказваў ён напрамкі сваіх навуковых пошукаў.

У Гродне ён жыў дружнай сям’ёй з жонкай Марыяй Аляксееўнай і трыма сынамі — Тенадзем, Міхаілам і Пятром — у невялікім утуль-

ным доміку на ўскраіне горада. З часам сыны падраслі, вывучыліся і пакінулі роднае гняздо, дзе засталіся двое бацькоў. На падворку каля хаты раслі некалькі высокіх груш і яблынь. У цяністай частцы двара стаялі некалькі вулляў, на агародзе і падворку корпаліся тры — чатыры курыцы і прыгожы важны певень; усю гэтую гаспадарку каравуліў юркі дасціпны сабачка, які гучна апавяшчаў гаспадара аб прыходзе гасцей.

Любімым заняткам Апанаса Пятровіча каля дома было пчалярства. Неяк у ліпені ў час водпуску мы з ім паехалі на маё лецішча, дзе я хацеў паказаць яму свой самаробны плужок, якім можна працаваць аднаму без дапамогі. Плужок яму спадабаўся, і ён з задавальненнем гнаў ім адну баразну за другой. Калі сонца ўжо схілілася на захад, мы вярнуліся ў Гродна. Падышоўшы да хаты, заўважылі на верхавіне грушы пчаліны рой. Апанасу Пятровічу не хацелася займацца пчоламі на парозе ночы, і ён дабрадушна прамовіў:

- Хай бы ўжо ляцелі яны далей.

Але звычка горш няволі. Ён павольна зняў абутак і, узяўшы рэшта-та, як кот, пакарабкаўся ўверх па дрэве. Назаўтра з задавальненнем паведаміў мне па тэлефоне:

- Добра, што не паленаваўся. Харошым аказаўся рой!

А потым, пад восень, ён частаваў мяне духмяным залацістым мёдам. І, наогул, быў ён гасцінным, хлебасольным чалавекам, запрашаў то на мёд, то на грушы.

Па сваёй натуры Апанас Пятровіч быў вясёлым, здольным на нечаканыя ўчынкі. Адно з такіх гісторый ён раскажаў у час нашых сумесных паездак у школы раёна. У пачатку жніўня адзел адукацыі звычайна правяраў падрыхтоўку школ да новага навучальнага года. Папярэдзіўшы некалькіх дырэктароў школ, што намерваецца прыехаць, Цыхун на наступны дзень выправіўся у дарогу. Наведаўшы дзве школы, пасля абеда ён паявіўся каля Дзерачынкаўскай васьмігодкі. Паліла сонца, а ён адчуваў такую стомленасць, што не ўтрымаўся, убачыўшы недалёка ад школы прывабныя воды ракі Свіслач. Так прыемна было б акунуцца ў ваду і зняць дзённую стому, пакуль не падышоў дырэктар! І ён хуценька распрануўся, склаў вопратку кучкай на беразе, прыкрыўшы зверху светлым саламяным капелюшом, і даў нырца. А потым бачыць, што да ракі ідзе дырэктар школы Шляхтаў і пасвітвае сабе пад нос.

- Мяне ахапіў нейкі дзіцячы азарт, - расказваў пазней Апанас Пятровіч. - Я схваўся пад альховы куст, які навис над вадой, і затаіўся. Шляхтаў спакойна падышоў да маёй вопраткі і агледзеўся вакол, а потым занепакоена пачаў клікаць: “Пятровіч! Пятровіч!!” Але я не адгукаўся. І ён, і я ведалі, што на Свіслачы ёсць глыбокія ямы, нырнуўшы ў якія, плыўцы патанаюць. Шляхтаў нервова забігаў па беразе, прыгаварваючы: “Няўжо мог патануць?!” Мне шкада яго стала, і я прыкметна вылез на бераг, пачаў апранацца. Ён не адразу гэта заўважыў. А калі ўбачыў, забігаў яшчэ шпарчэй, але ўжо ад радасці.

Пазней успамінаючы гэты выпадак, Апанас Пятровіч ужо не смяяўся, а перажываў, што прынёс чалавеку непрыемныя хваляванні. Мне лёгка было ўявіць, што адбывалася на беразе Свіслачы, таму што я добра ведаў і гарачы характар Шляхтава, і схільнасць да гумару Цыхуна.

Гэта быў жарт, на якія ён быў добры мастак. А вось у другі раз з-за яго нестандартных паводзін мы па-сапраўднаму пачалі турбавацца за яго здароўе. Было гэта ў час фронтальнай праверкі Прывалкаўскай васьмігодкі, куды мы накіраваліся ўсім інспектарскім саставам. Закончыўшы праверку, правялі педсавет, на якім адзначылі станоўчыя вынікі работы педкалектыва. У той час яшчэ не было школьных сталовак, таму дырэктар школы запрасіла нас да сябе на абед. На падворку дырэктарскай хаты нас сустрэў злосным брэхам вялікі сабака на ланцугу. Мы пастараліся хутка дайсці да парога сенцаў. А Апанас Пятровіч накіраваўся да сабакі. Ён выставіў перад сабой правую руку, немігаючым пазірмак упёрся ў вочы жывёліне і павольна рухаўся да яе. Сабака заліваўся брэхам. Нашы жанчыны крычалі: “Што вы робіце! Ён вас парве!” Але Апанас Пятровіч працягваў моўчкі, павольна наступаць. І вось настала хвіліна, калі пачаў сціхаць брэх, усё ніжэй апукацца сабачы хвост, а сам грозны вартаўнік — адступаць да буды. Нарэшце, ён залез у яе, але працягваў непрымірыма варчаць, нібыта не прызнаючы над сабой перамогі. Апанас Пятровіч пастаяў з хвіліну каля буды і далучыўся да нас. Загадкава-вінавата гледзячы на нас, быццам гаварыў: “Я зрабіў справу, а вы думайце, што хочаце. ” Ад яго нібы праянілася нейкая магнетычная сіла.

- Вы маглі б дрэсіроўшчыкам працаваць, - выказалася адна з нашых супрацоўніц.

У адказ ён толькі ўсміхнуўся.

Па адукацыі Апанас Пятровіч быў настаўнік беларускай мовы і літаратуры і ў адзеле адукацыі адказваў за стан вывучэння гэтых прадметаў у школах. Як інспектар ён быў вельмі адказны і працавіты работнік. Калі патрэбна, ён мог працаваць у адзеле да позняга вечара і часам браў тэрміновую работу дадому. Ён добра ведаў раён, школы, настаўнікаў і таму кіраўніцтва адзела даручала яму пісаць справаздачы, даклады, даведкі. Гэта ўвайшло ў звычай, ён ніколі не працівіў такім даручэнням, і ўсе лічылі гэтую работу яго абавязкам. І, безумоўна, найбольш увагі ён надаваў сваім прадметам — беларускай мове і літаратуры. За кароткі час ён здолеў абсталяваць у кожнай сярэдняй і васьмігадовай школе кабінет беларускай мовы і літаратуры. Для гэтай мэты былі цэнтралізавана набыты партреты беларускіх пісьменнікаў, наглядныя і метадычныя дапаможнікі.

Доўгі час Апанас Пятровіч займаўся вывучэннем жыццёвага шляху і навуковай дзейнасці акадэміка Я. Ф. Карскага, які нарадзіўся і правёў дзяцінства ў в. Лаша. Тут у мясцовай сямігодцы А. П. Цыхун працаваў пасля вайны завучам і зацікавіўся творчым шляхам вучонага. А стаўшы інспектарам райана, ён многа працаваў у архівах і бібліятэках, збіраючы пра яго матэрыялы. Вёў ліставанне з дачкой вучонага Наталляй Яўхімаўнай Баркоўскай і ўнучкай Таццянай Сяргеёўнай Карскай, якая жыла ў Ленінградзе. Ён загарэўся ідэяй стварыць у Лашанскай васьмігадовай школе музей вучонага і, адшукваючы экспанаты для яго, ездзіў у Ленінград да Т. С. Карскай. Яго намаганнямі музей у школе быў адкрыты ў 1964 г. Па просьбе Апанаса Пятровіча я зрабіў некалькі малюнкаў для музея і альбома пра вучонага. Гэта — “Хата, у якой нарадзіўся Я. Карскі”, “Лашанская школа, дзе працаваў бацька Я. Карскага”, “Кудзельніцы”, “У карчме” і інш. Я разумеў, што я не прафесійны мастак, але з усёй адказнасцю аднёсся да просьбы свайго сябра. На карысць справе паслужылі і нашы гутаркі ў Лашы з старымі кыхарамі, якія яшчэ памяталі канец 19 ст.

У маёй памяці А. П. Цыхун застаўся як чалавек дапытлівы, творчы. Акрамя даследніцкай, збіральніцкай працы ён пісаў вершы, апавяданні. Толькі аб навуковай дзейнасці акадэміка Я. Ф. Карскага ён надрукаваў звыш дваццаці артыкулаў і кніжку

“Акадэмік з вёскі Лаша Я. Ф. Карскі”, сабраў і выдаў слоўнік мясцовай гаворкі “Скарбы народнай мовы”, выпусціў паэтычны зборнік “Легенды і балады Гродзеншчыны”.

Мне заўсёды было цікава ездзіць з Апанасам Пятровічам у аддаленыя школы, куды мы дабіраліся або рэйсавым аўтобусам і пешшу, або на матацыкле. Тут я быў вадзіцелем, а ён — пасажырам і не абы якім пасажырам, а цікавым і нястомным расказчыкам. Ён дзяліўся ўражаннямі ад сустрэч з вядомымі вучонымі, дзеячамі культуры, ад літаратурных вечароў у школах з удзелам пісьменнікаў. Аднойчы ён разам з Васілём Быкавым накіраваліся па запрашэнні ў Каменскую сярэдняю школу. В. Быкаў быў добра вядомы чытачам сваімі апавесцямі “Трэцяя ракета”, “Альпійская балада”, іншыя запрошаныя гродзенскія літаратары па нейкіх прычынах не паехалі. Сустрэча прайшла цікава, школьнікі і госці былі вельмі задаволены. Аднак пасля дырэктар школы расказваў, што настаўнікам давялося нямаля рахвалявацца, таму што ў школу даволі позна паведамілі аб сустрэчы. Гасцей трэба было прыстойна прыняць, пачаставаць, а ў Гродна ехаць было позна. Выхад з становішча знайшоў настаўнік фізкультуры, прапанаваўшы налавіць галубоў, якіх мноства вялося на школьным гарышчы, і добра зажарыць. Так і зрабілі. Калі пад вечар скончылася сустрэча, у настаўніцкай на стале з’явіліся румяныя, духмяныя птушыныя тушкі, якія лічыліся курапячымі. Прыемна прайшла і гэтая частка сустрэчы. Апанас Пятровіч пасля здзіўлена гаварыў:

- Такую колькасць курапатак можна было ўбачыць на стале толькі ў школе, якая стаіць у полі.

Каменская СШ сапраўды стаяла ў полі на ўскраіне вёскі. А астатняга — што зажарылі і чым частавалі — ніхто не ўдакладняў і не выпраўляў.

Назаўсёды засталіся ў маёй памяці паездкі з маім калегам на радзіму Э. Ажэшка ў вёску Мількаўшчыну і ў Багатырэвічы, дзе на працягу некалькіх гадоў у летні час яна жыла і працавала. Апанас Пятровіч з вялікай павагай адносіўся да творчасці знакамітай пісьменніцы, захапляўся яе творамі, вывучаў яе творчы і жыццёвы шлях. Вясной 1966 г. мы з ім пабывалі ў Мількаўшчыне, і ён пакінуў на фотаздымку свой аўтограф:

*Кудльнуўшы чарку на дарогу,
Мы ходзім, браце, па мурогу,*

Сляды шукаем, дзе сцяжынкай

Эліза бегала дзяўчынкай.

Яшчэ ў 1937г. , калі я вучыўся ў польскай паўшэмнай школе, прачытаў раман Э. Ажэшка “Над Нёманам”. Наша настаўніца расказвала многа цікавага пра жыццё і родныя мясціны пісьменніцы. Мне вельмі хацелася пабываць у гэтых месцах, і вось праз трыццаць гадоў маё жаданне збылося. У мяне быў цудоўны экскурсавод, які не раз пабываў у Багатырэвічах і меў што расказаць. Калі я цяпер пабываў у наднёманскім лесе каля Багатырэвіч, убачыў магілу легендарных Яна і Цэцыліі, мне цяжка было ўявіць, што тут калісьці шумела пушча, дзе цяпер раскінуліся палі. Апа-нас Пятровіч аднукаў непадалёку хату, у якой жыў адзінокі стары па прозвішчу Багатырэвіч. Ён цікава расказаў нам аб жыцці і занятках у гэтых месцах Элізы Ажэшка ў часы, калі яна прыязджала з Гродна на летнія месяцы. Апанасу Пятровічу вельмі спадабаўся гэты куточак Гродзеншчыны, абраны пісьменніцай, яе родная вёска Мількаўшчына. І хутка пасля паездкі ён чытаў мне “Баладу пра Элізу Ажэшка”:

І ціха да роднага Нёмана ідзе,

Ідзе, як калісьці, сцяжынкаю вузкай

Туды, дзе на хвалі пускала вянкi,

Дзе краскі збірала з палёў беларускіх

І ў косы ўплятала сабе васількі.

Калі мы вярталіся назад, ён расхвальваў урадлівае зямель, што раскінуліся на абодвух берагах ракі Свіслач.

- Тут глеба багатая, тлустая, як ва Украіне. Утыкні галінку – і вырасце дрэва.

Што тут багатая не толькі зямля, прырода, я пераканаўся, калі ён папрасіў накіраваць наш матацыкл у Свіслач Дольную да Хрысціны Міхайлаўны Зянкевіч. Гэта была ягоная цешча. Яна сустрэла нас вельмі прызна, ласкава, частавала яешняй. А пасля па просьбе свайго зяця спявала нам беларускія народныя песні. Голас яе быў чысты, мілагучны, спевы мякка клаліся нам на душы. Пазней яе песні, занатаваныя і выдадзеныя Апанасам Пятровічам, я знайшоў у кнізе “Песні з народных глыбіняў”.

Ён збіраў і запісваў не толькі народныя песні, прыпеўкі, забаўкі, але

і прыказкі, трапныя народныя выразы. У час нашых паездак так і сыпаў прыказкамі:

- Каб мы жылі і капялюшам водку пілі.
- Відаць пана па халявах.
- Дзе чорт не справіцца, туды бабу пашле.
- Лепш сініца ў руках, чым журавель у небе.
- Як ні круці, адавядзецца памярці.
- Маем — не шкадуем, а згубім — плачам.
- Не дай Бог свінні рог, а мужыку панства.
- Каб цябе качкі патапталі.

Гэтым самым дэманстраваў багацце і трапнасць народнай мовы.

Як верны сын сваёй зямлі, ён шчыра любіў і абараняў беларускую мову. Ён ніяк не мог зразумець, чаму чыноўнікі называюць яго нацыяналістам за тое, што ён любіць сваю зямлю і родную мову. Выступаючы ў абарону беларускай мовы, ён быў непрымірымы і нават рэзкі. Так было, калі ён перадаваў дырэктарства ў Батароўскай васьмігадовай школе новаму дырэктару Бахановічу С. Ф. былому абкамаўскаму функцыянеру, спушчанаму па партыйнай лесвіцы ўніз. Школьную маёмасць, дакументацыю перадалі спора, засталася толькі пячатка, якую Апанас Пятровіч забыўся ўзяць з сабой. Давялося ехаць да А. П. Цыхуна дамоў. Атрымаўшы пячатку, Бахановіч прамовіў:

- Тэпер с беларускай мовай в школе будет покончено раз и навсегда!

Апанас Пятровіч пачырванеў і рэзка выпаліў:

- Бяры пячатку і ўматвай з маёй хаты!

Ён быў вядомы ўсім як стрыманы, добразычлівы чалавек, але тут не ўтрымаўся, не мог дапусціць знявагі роднай мовы. Пазней Бахановіч, апраўдваючыся, гаварыў, што ён хацеў толькі пажартаваць і не думаў, што А. П. Цыхун так блізка да сэрца прыме яго словы пра мову, атрыманая ўсё няўдала. Батароўская васьмігодка засталася беларускамоўнай.

А вось у другім выпадку ўзнікла рэальная пагроза пераводу ўжо іншай школы з беларускай на рускую мову навучання. У сярэдзіне 60-х гадоў у раённы аддзел адукацыі прыйшло пісьмо з Міністэрства асветы БССР, да якога быў прыкладзены зварот жыхароў в. Гліняны, бацькоў

вучняў мясцовай васьмігодкі, з просьбай перавесці выкладанне ў школе на рускую мову. Міністэрства прапанавала разабрацца па сутнасці пісьма на месцы, пагутарыць з бацькамі.

Мне як куратару школы было даручана правесці гэтую работу. Даведаўшыся аб пісьме і маім заданні, Апанас Пятровіч не мог застацца ў баку ад такой важнай справы і прапанаваў сваю дапамогу. З бацькамі ў школе мы вялі доўгую размову. Маю прамову яны сустрэлі недаверліва і нават непрымірыма. Апанас Пятровіч у сваёй гутарцы знайшоў мяккія, пераканаўчыя доказы таго, што мы не можам быць здраднікамі сваёй маці, як і мове, з якой мы прыходзім у свет. Ні адзін народ у свеце не адмаўляецца ад сваёй роднай мовы, а вывучае іншыя і тым абагачае сябе, што патрэбна і карысна. Ён гаварыў спакойна, са спачуваннем у голасе, з сумам у вачах. . .

Яго прамова ўзрушыла бацькоў. Яны перасталі пярэчыць і ўрэшце рэшт адмовіліся ад свайго звароту ў Міністэрства.

Успамінаючы гэтыя выпадкі, я бачу цяпер, як не хапае нам непрымірымага і перакананага, мяккага Апанаса Пятровіча Цыхуна ў часы, калі нашу старажытную мову ганьбуюць і топчуць на ўсіх узроўнях. А ў гэты час у суседніх краінах дзяржаўныя ўлады прымаюць разгорнутыя праграмы па абароне, развіццю і пашырэнню сваіх моваў у свеце.

2007г. Вячаслаў Губар

Слова пра А. П. Цыхуна

Калі не стала Апанаса Пятровіча, пачынаеш па-новаму ацэньваць, асэнсоўваць яго ўчынкi, выказванні, заўвагі. Заўважаеш, што яны былі не выпадковымі, а з'яўляліся істотнай рысай яго натуры. Я ў гэтым пераконваюся, калі ўспамінаю шматлікія з ім сустрэчы.

Моцнае ўражанне зрабіў на мяне і прымусіў па-новаму ацаніць некаторыя з'явы жыцця яго прыезд ў сярэдзіне 60-х г. мінулага стагоддзя ў Капцёўскую сярэднюю школу, дзе я ў той час працаваў заучам. Я крыху ведаў яго і раней, сустракаючы ў раённым адзеле адукацыі. Звярталі ўвагу яго сур'ёзны выгляд, дзелавітасць, пастаянная заклапочанасць нейкімі справамі і — адкрытае дэманстратыўнае карыстанне беларускай мовай. Аж няёмка станавілася: усе навокал размаўляючы па-руску, а ён па-беларуску.

Пры яго наведванні школы мы з дырэктарам П. М. Ганчарэвічам убачылі ў ім дзяржаўнага кантралёра, начальніка, інспектара, які правярае ўзровень нашага кіраўніцтва і стан выкладання беларускай мовы і літаратуры. Мы адчувалі сябе як на экзамене. Мы і настаўніца беларускай мовы Богдзель Г. У. пастараліся паказаць патрэбныя дакументы, дыдактычныя матэрыялы, прадметны кабінет і даказаць, што не дарэмна ямо дзяржаўны хлеб.

Апанас Пятровіч паводзіў сябе вельмі добразычліва, дружалюбна, што нам падавалася непрывычным для інспектара-кантралёра; яго цікавілі не толькі урокі беларускай мовы і літаратуры, але і тое, як у школе падтрымваецца беларускі дух навучання: пазакласная работа па гэтых прадметах і гісторыі, заняткі краязнаўствам, творчыя работы вучняў. Яго ўвагу прыцягнулі фальклорныя зборы, якія зрабіла настаўніца беларускай мовы і якім мы не прыдавалі значэння. З яго слоў да нас, яшчэ маладой адміністрацыі, дайшло разуменне важнасці гэтай справы і каштоўнасці сабраных матэрыялаў. Ён мяккаю просьбай прыцягнуў і нас да гэтай справы:

- Пацікаўцеся ў вёсцы Караневічы. Мне падаецца, што там ведаюць песню пра Казіміра Рагачэўскага, былога сакратара Індурскага райкама КПЗБ. Добра было б яе запісаць. Хіба я туды схаджу.

Нам з дырэктарам школы ў той час было мала вядома пра захапленні Апанаса Пятровіча вывучэннем мінулага свайго краю, пра зборы на-

родных песень, гаворак, прыказак, і мы толькі падзівіліся, што яго хвалюе адна песня, дзеля якой ён гатовы ісці пешшу чатыры кіламетры. Паабяцалі яе запісаць. Пакідаючы школу, ён шчыра пажадаў:

- Трымайце, хлопцы, беларускі дух у школе!

Праз некалькі дзён, пагрузіўшы ў школьны аўтамабіль магнітафон, накіраваліся ў в. Караневічы, дзе адшукалі жанчыну па прозвішчу Зайка і запісалі тую песню, перадалі А. П. Цыхуну. Далейшы лёс яе невядомы. У яго кнізе “Песні з народных глыбіняў” (2000г.) яна адеутнічае.

У канцы таго ж навучальнага года Апанас Пятровіч яшчэ раз наведаў Капцеўскую СШ і цяпер ён трапіў на выпускны экзамен па хіміі ў 11 класе. У вучняў і экзаменацыйнай камісіі страху па завязку, але ён, інспектар райана, паводзіў сябе вельмі далікатна. Запомнілася, як ён умеў знешне непрыкметна і пачуць адказы вучняў, і весці са мной, старшынёй экзаменацыйнай камісіі, гутарку:

- Бярыце сшытак і будзем пісаць пьесу. . . Пішыце заглавак: “На крэсах усходніх”. Так. . . Далей. . . Драма ў 3-х актах. Дзеючыя асобы.

Усё гэта я старанна занатаваў на першых лістах сшытка, нават першую дзею напісалі. Але далей справа не пайшла: я не адчуваў у сабе ні дастаткова ведаў аб “ крэсах усходніх”, ні часу, ні схільнасці да драматургіі. І ляжыць той сшытак з пачатай драмай па сённяшні дзень як наказ Апанаса Пятровіча вывучаць мінулае роднага краю. Чаму навучыў ён сваімі заданнямі, то гэта цікавасці да вывучэння гісторыі малой радзімы, таму што ў ёй адлюстроўваецца гісторыя ўсёй краіны, як у кроплі вады заключаны ўсе ўласцівасці яе.

Тут будзе дарэчы сказаць некалькі слоў пра Апанаса Пятровіча як інспектара адзела адукацыі. За час працы настаўнікам, а потым інспектарам мне даводзілася сустракаць і працаваць з рознымі па кампетэнтнасці і чалавечых якасцях людзьмі на гэтай пасадзе. Апанаса Пятровіча адрознівала дзелавітасць, глыбокае веданне школьных праблем, патрабавальнасць у спалучэнні з мяккасцю, чалавечнасцю. Не прыпамінаецца ні аднаго выпадку, каб ён абразіў, зняважаў настаўніка, беспадстаўна пакрытыкаваў каго-небудзь з школьных работнікаў. Выяўляючы недахопы ў рабоце настаўнікаў або кіраўнікоў школы, ён не спяшаўся дакладваць начальству, каб паказаць сваю прыныповасць, а стараўся дапамагчы чалавеку пераадолець недахопы. Здава-

ляся, што яму самому было няёмка за выяўленыя недапрацоўкі. Ён імкнуўся ўбачыць у чалавека яго поспехі, падбздзёрыць і падтрымаць у пошуках і творчасці і ў той жа час не дараваў гультайства, хлусні, несумленнасці. У адносінах з работнікамі школ ён трымаўся проста і даступна. Апанас Пятровіч добра ведаў стан спраў у школах, якіх у раёне было звыш сотні, не заседжваўся ў кабінце, а накіроўваўся ў школы пешкі з-за адсутнасці транспарту, таму ён утрымваў у памяці сотні імён настаўнікаў, класных кіраўнікоў, завучаў, дырэктараў. І нездарма яму часта даручалі ў райана складаць справаздачы і пісаць даклады на жнівеньскую канферэнцыю — галоўную перад пачаткам навучальнага года. Доклады гэтыя былі цікавымі і змястоўнымі, абавязкова была і крытыка, але заслужаная, і ніхто за яе не крыўдзіўся. Таму і карыстаўся Апанас Пятровіч павагай і аўтарытэтам сярод настаўніцтва раёна і нават тады, як ужо пайшоў на пенсію.

Ён сам многа працаваў і падаваў прыклад захаплення народнай культуры, вывучэння гісторыі Гродзеншчыны. Па яго ініцыятыве і настаянню ва ўсіх сярэдніх і васьмігадовых школах ствараліся краязнаўчыя куткі па матэрыялах гісторыі раёна, афармляліся стэнды і альбомы аб ветэранах вайны і працы, дзеячах беларускай культуры. Стараннямі Апанаса Пятровіча ў Лашанскай васьмігодцы ў 1964 г. створаны музеі акадэміка Я. Ф. Карскага і партызанкі Вольгі Соламавай, якія жылі ў свой час у вёсцы Лаша. Яго вызначала нястомная працавітасць. Ён быў настаянна заняты пошукам то ў гістарычных архівах, то ў бібліятэках, то ў музеях, а то спяшаўся на сустрэчы з школьнікамі або работнікамі культуры. У абласной газеце “Гродзенская праўда” і раённай “Сельскай нові” і іншых выданнях рэгулярна з’яўляліся артыкулы А. П. Цыхуна аб знакамітых людзях Гродзеншчыны: вучоных Я. Ф. Карскім і М. Пачобуце-Адлянніцкім, літаратарах Э. Ажэшка, М. Краўцове, К. Якаўчыку, паэце і педагогу І. Легатовічу, наркамасеты БССР А. Баліцкім, рэвалюцыянеру-падпольшчыку К. Рагачэўскім, генералах М. Грыгаровічу, І. Юскавічу, В. Гуліду, аб далёкіх насельніках вобласці — яцвягах, аб пасяленнях татар на тэрыторыі раёна і іх культурнай спадчыне — кнізе аль-Кітаб і інш. Вынікам падзвіжніцкай працы стала выданне пяці яго кніжак, дзесяткаў асобных артыкулаў, вылікай колькасці вершаў, поўнаасцю пакуль не сабраных у кнігу.

Апанас Пятровіч цяпер уяўляецца мне чалавекам адной вялікай ідэі — служэння беларушчыне: беларускай мове, культуры, гісторыі,

незалежнасці краіны, дзеля чаго ён працаваў усё жыццё. Яго пастаянна хваляваў стан беларускай мовы, беларускамоўнага навучання ў раёне і краіне. І калі ў 1989 г. пачало стварацца ў раёне Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, ён стаў самым актыўным яго прыхільнікам, стваральнікам і сябрам, перажываў творчы ўздым. Ён па-маладому адгукаецца на ўсе запрашэнні адзела адукацыі, культуры, раённай арганізацыі Таварыства ўдзельнічаць у канферэнцыях, вечарынах, паседжаннях. Яго актыўнасць прышлася не да спадабы некаторым звышпільным чыноўнікам, і яны залічылі яго ў нацыяналісты. Так адбылося на адной канферэнцыі раённай арганізацыі Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, дзе прысутнічаў адзін з раённых начальнікаў. Толькі нядаўна прайшоў сумнавядомы рэферэндум 1995 г. Апанас Пятровіч з запалам гаварыў аб недапушчальнасці згортвання беларускамоўнага навучання, прачытаў свой верш “Родная мова”:

*О, матчына мова! Крывіцкая мова!
У роднай старонцы красуй, маладзей!
Хоць нелюдзі сыкаюць, ладзяць аковы,
А ты нам на славу звiні, прыгажэй!*

Потым выступіў гэты чыноўнік, заатэхнік па адукацыі, і заявіў, што беларуская літаратура бедная, што Ніл Гілевіч нічога значнага не стварыў, а ў А. Цыхуна гучаць нацыяналістычныя ноткі. Што тут пачалося! Зала ўскіпела абурэннем. Чыноўніка ледзь не выгналі з канферэнцыі. Апанас Пятровіч востра перажываў такую несправядлівую ацэнку яго дзейнасці, хаця ў паняцці “нацыяналіст” ніякой абразы не існуе. Гэта — патрыёт сваёй краіны, свайго народа, якім ён і быў на самой справе.

Пасля прыняцця закона “Аб мовах у Беларускай ССР” (1990 г.) Апанас Пятровіч часта наведваўся да нас у адзел адукацыі і цікавіўся планами па пераходзе школ на беларускую мову навучання і іх рэалізацыяй. Яго радавала інфармацыя, што ўжо ў 1994 г. Усе сярэднія, базавыя і пачатковыя школы ў раёне, дзіцячыя садкі працуюць на беларускай мове, што беларуская мова стала рабочай у адзелах адукацыі і культуры, у раённым савеце народных дэпутатаў. Ён гаварыў:

-Мяне ўсцешыла тое, што хоць на закаце жыцця я ўбачыў дзяржаўнае адраджэнне нашай мовы.

Дзесьці ў гэты час мы ў раённай арганізацыі Таварыства беларускай

мовы імя Ф. Скарыны арганізавалі пры падтрымцы аддзелаў адукацыі і культуры прэзентацыю яго кнігі “Скарбы народнай мовы”, якая нядаўна вышла з друку. Апанас Пятровіч быў усцешаны тым, ягоная шматгадовая праца выклікала вялікую зацікаўленасць у настаўнікаў і работнікаў культуры. А народны паэт Беларусі Ніл Гілевіч у сваіх нататках пра кнігу адзначаў, што з задавальненнем чытае яе кожны вечар і акунаецца ў стыхію роднай мовы. Апанас Пятровіч раскажаў, што “скарбы народнай мовы” збіраў усе гады інспектарскай працы і толькі наступіўшая перабудова дала магчымасць надрукаваць кнігу. Ён з натхненнем чытаў свае вершы, прысвечаныя роднаму краю і мове. З добрым гумарам сустрэў маё прысвячэнне яму з нагоды выдання кнігі:

*Цыхун зважваў кожнае слова,
Як бы правяраў на зубок —
І “Скарбы народнае мовы”
Знайшлі ў кожнай хаце куток.*

*Здабытае слова у “Скарбах”
Іскрыцца, нібы дыямант.
З буянства вясёлкавых фарбаў
Цяпер вы — прафесар і гранд.*

Ён цаніў і любіў не толькі роднае слова, але і народныя мелодыі, песні, якія з задавальненнем слухаў, запісваў і сам добра спяваў і іграў на скрыпцы. Запомнілася вечарына з нагоды аднаго юбілею Апанаса Пятровіча, якая праводзілася ў Доме народнай творчасці. Адметнай падзеяй на ёй быў удзел трох вясковых жанчын, якія добра ведалі яго з тых часоў, калі ён збіраў і запісваў народныя песні ў іх выкананні. Яны пранікнёна праспявалі некалькі народных песень, ім удала падыгрываў на скрыпцы сам юбіляр. Усё гэта так прыгожа стасавалася з яго народнай, беларускай сутнасцю.

З сярэдзіны 90-х гадоў пачаўся адкат беларусізацыі, і Апанас Пятровіч перажываў гэта як асабістую паразу. Моцна перажываў за лёс музея акадэміка Я. Ф. Карскага, калі паўстала пытанне аб закрыцці Лашанскай васьмігодкі як малакамплектнай. Прыходзіў у раённы аддзел адукацыі, дзе мы раіліся, якія прыняць меры па яго захаванні, хадзілі разам у райвыканкам, даказвалі. Як заўсёды ў савецкія часы, тут не хапала грошай. Удалося дамагчыся толькі адтэрміноўкі яго закрыцця

ця на год, а школа была закрыта. Экспанаты музея часткова папалі ў суседнюю Луцкаўлянскую сш, часткова — ў Гродзенскі гісторыка — краязнаўчы музей, часткова — у гродзенскую гімназію. Асабістай знявагай ён палічыў старанні дырэктара Капцёўскай сш Л. М. Санюковіч па пераводу навучання ў школе на рускую мову: дырэктар школы растаптала ўсе здабыткі беларускамоўнага навучання, дасягнутыя папярэднімі дырэктарамі, у тым ліку і Апанасам Пятровічам, калі ён тут працаваў дырэктарам пасля вайны.

І ўсё такі ён верыў, што справа, якой ён аддаў многа сіл, не загіне, будзе жыць беларускае слова, таму што паўстаюць новыя пакаленні, якія цікавяцца гісторыяй і культурай роднага краю, разумеюць неабходнасць вяртання беларускай мове статуса адзінай дзяржаўнай мовы.

Іван Буднік

Памятныя сустрэчы з настаўнікам і асветнікам А. П. Цыхуном.

З Апанасам Пятровічам Цыхуном мяне пазнаёміў В. Сухі на пачатку 90-х гадоў мінулага стагоддзя. Як потым высветлілася, вядомы краязнавец і асветнік жыў недалёка ад мяне, на вул. Бертэля. Адрозна пасля першай сустрэчы я зразумеў, які шматгранны талент мае гэты чалавек! Як ён прыцягваў да сябе сваёй жыццёвай сілай, хоць было яму ўжо за 80 гадоў! Ветлівы і гасцінны Апанас Пятровіч стаў для мяне духоўным настаўнікам, старэйшым сябрам. Тое, што ён быў творчым настаўнікам, інспектарам РАНА, дырэктарам школы, этнографам, паэтам, добра граў на скрыпцы, спяваў — гэта вядома шмат каму. Я ж хачу расказаць не толькі пра ягоныя выдатныя чалавечыя якасці, але і некаторыя справы, што характарызуюць Апанаса Пятровіча яшчэ як патрыёта і грамадзяніна. Апанас Пятровіч, цвёрда перекананы ў сваіх пачынаннях, звычайна ішоў да канца, нават калі іншыя, страціўшы цярпенне, ўжо амаль не дапамагалі, а часам і перашкаджалі.

Ад Апанаса Пятровіча я даведаўся эпэпею вяртання з забыцця нашага славутага земляка Я. Карскага, адкрыцця музея акадэміка 19 снежня 1964 года ў в. Лаша, надання імя акадэміка Лашанскай васьмігадовай школе, немагчымасці надрукаваць матэрыялы з фотаальбому пра акадэміка на працягу 20 гадоў. Апанас Пятровіч быў своеасаблівай энцыклапедыяй па нашаму рэгіёну, я да сёння здзіўляюся ягонай памяці, яго ўспамінам пра цікавыя падзеі мінулага. Дзякуючы А. Цыхуну была названа імя акадэміка вуліца, абласная бібліятэка таксама стала насіць яго імя. У абласной бібліятэцы і у Гродзенскім універсітэце былі абсталяваны стэнды, прысвечаныя Я. Карскаму. Гарадзенская культурная прастора павольна напўнялася і беларускімі постацямі, што замацоўваліся ў візуальнай прасторы Гародні.

А. П. Цыхун і музей Я. Карскага. Лаша (19. 12. 1964-1992).

У 1991 годзе ў Лашы былі адзначаны 130-я ўгодкі з дня нараджэння Я. Карскага, куды з’ехаліся пераважна беларускія філолагі, савецкія і партыйныя работнікі. А менш як праз год, ужо ў незалежнай Беларусі стала вядома, што Лашанская школа і музей у ёй будуць зачынены. З

болем у сэрцы напісала ў 1992 годзе ліст ў газету “ Гродзенская праўда” унучка Я. Карскага з Санкт-Пецярбурга Таццяна Сяргееўна пра неда-рэчнае закрыццё музея. Адзін з нешматлікіх людзей, хто з Гародні “біў у званы”, быў А. П. Цыхун. Але гэтага было мала. Музей Я. Карскага пасля амаль 30-гадовага існавання быў зачынены. Пазней у школе і музеі пасялілі мігрантаў з былога СССР. Тамтэйшыя жыхары потым казалі, што пасля закрыцця школы, дзе знаходзіўся музей, не было на-лежнай аховы, таму некаторыя карысныя рэчы з музея праз пабітыя шыбы былі расцягнутыя. . . Астатнія музейныя экспанаты сёння зна-ходзяцца ў Луцкаўлянскім музеі пад кіраўніцтвам яго стваральніка Уладзіміра Козырава.

Прыкладна ў гэты ж час у школе-гімназіі №30 (сёння гімназія №1) адбываўся сход педагагічнага калектыва. Вырашалася пытанне, якое імя надаць навучальнай установе. Выкладчыца гісторыі Г. С. Ба-бахавя прапанавала надаць школе-гімназіі імя П. М. Машэрава. Пад уражаннем ранейшых размоў пра Я. Карскага з А. П. Цыхуном я адра-зу прапановаў імя акадэміка. Настаўніца беларускай мовы Т. І. Еўтух вельмі аргументавана падтрымала прапанаваную мной кандыдатуру Я. Карскага (ці ўсё выпадкова, але яе карані былі з Лашы, і яна добра ве-дала і пра музей, і пра Я. Карскага). Пераважная большасць педкалек-тыва падтрымала ініцыятыву надаць школе-гімназіі №30 імя акадэміка Я. Ф. Карскага. Сённяшняя шыльда на беларускай мове пры ўваходзе ў гімназію сведчыць аб тым выбары настаўнікаў. Гэта былі часы, калі на-ват паветра спрыяла беларускім ініцыятывам, уся краіна чакала іх, але іх тады яшчэ было замала, а калі пазней з’явілася больш ініцыятываў, то сталі неспрыяльнымі “кліматычныя ўмовы”. Наша правінцыйнае мысленне не дазваляе вызначыцца з больш значнымі справамі на пер-спектыву. . . Мы яшчэ як дзеці, непаўналетнія. . . Пакуль што. . .

Хутка паўстае новы музей Яўхіма Карскага — ужо ў Гародні па прасп. Янкі Купалы.

З ініцыятывы ўжо дырэктара школы-гімназіі Р. І. Можджар, вя-домага вучонага А. Майсяёнка і пры актыўным удзеле настаўнікаў Т. І. Еўтух, В. С. Шаровай, іншых выкладчыкаў і гімназістаў утварылася ядро аргкамітэта па стварэнні новага музея Я. Ф. Карскага ў школе-гімназіі №30. Спачатку А. Цыхун да гэтай ідэі па некалькіх прычынах

паставіўся з насцярогай. Ён лічыў, што музей павінен быць ўсё ж такі на радзіме Я. Карскага, па-другое, ніхто не мог даць гарантыі, што лёс новага музея будзе лепшы. Таму шмат прышлося пераконваць А. Цыхуна ў адваротным. Паступова сам ці праз мяне ён перадаў у новы музей большую частку здымкаў і матэрыялаў, што захоўваліся ў яго архіве. Пазней музею перадалі матэрыялы і з іншых устаноў. А. Цыхун у тая гады быў жаданы госць на розных агульнашкольных мерапрыемствах, у асобных класах школы-гімназіі №30, у іншых навучальных установах. Калі яму дазваляла здароўе, я часта падвозіў яго і суправаджаў на такія мерапрыемствы, дзе ён раскажваў пра Я. Карскага, пра стварэнне першага музея ў Лашы, пра II Сусветную вайну, ўдзельнікам якой ён быў, з вялікім задавальненнем напамяць чытаў уласныя вершы. Фактычна ў любой аўдыторыі дзеці яго слухалі з вялікай цікавасцю. Яго добра пастаўлены голас мог трымаць амаль любую аўдыторыю працяглы час. Шмат праблемных пытанняў, звязаных з новым музеем, арганізатарам даводзілася пастаянна карэктаваць, улагоджваць. Не хапала матэрыяльных сродкаў на афармленне памяшкання, якое было першапачаткова выдзелена і пераабсталявана ў холе на першым паверсе навучальнай установы.

4 лютага 1995 года новы музей Я Карскага расчыніў свае дзверы перад наведвальнікамі. Безумоўна, першая экспазіцыя музея, стэнды былі зроблены зыходзячы з выдзеленых матэрыяльных рэсурсаў. “Беднаваты, - казаў А. Цыхун, - але ёсць нейкі пачатак». Кожная дэлегацыя, замежныя госці, экскурсанты пры наведванні школы-гімназіі не забываюць паслухаць экскурсію гімназістаў у школьным музеі, створаным пры непасрэдным ўдзеле Апанаса Пятровіча, пакінуць цёплыя словы ў кнізе наведвальнікаў музея. Некалі яго наведаў і былы міністр адукацыі Васіль Стражаў. Здымала тэлебачанне. Праз пэўны час, дзякуючы Аляксандру Мілінкевічу, адміністрацыі школы-гімназіі былі выдзелены сродкі на абсталяванне музея. Пазней на другім паверсе “Гроднаэнерга” за свае сродкі зрабіла капітальны рамонт новага памяшкання, дзе з 2006 года, ужо ў больш пашыранай экспазіцыі, музей знаходзіцца і сёння. У час адкрыцця новай экспазіцыі перарэзаць стужку даверылі А. Майсяёнку і намесніку старшыні выканкама Кастрычніцкага раёна Ж. Грыцкевіч. На жаль, ужо адеутнічаў А. П. Цыхун, які пакінуў гэты свет у сакавіку 2005 года. Мастак-каваль Юрась Мацко адмыслова зрабіў і

падараваў для новага памяшкання прыгожы жырандоль. Новы куратар музея намеснік дырэктара школы-гімназіі Віталь Карнялюк унёс новы струмень ў прадаўжэнне музейнай справы, распачатай ў 90-я гады. Быў зроблены стэнд, прысвечаны стваральніку першага музея ў Лашы А. П. Цыхуну. Прадаўжаецца работа ў пашырэнні ведаў і кантактаў з людзьмі, што спрычыніліся да стварэння і папаўнення матэрыяламі першага музея ў Лашы. Краязнаўцы-гурткоўцы наведалі кіраўніцу першага музея ў Лашы спадарыню Марыю Якімовіч. З'ездзілі ў Луцкаўлянскі музей (загадчык — Уладзімір Козыраў), дзе азнаёміліся з музеем у цэлым і асобнымі часткамі, прысвечанымі Я. Карскаму, А. Цыхуну, А. Баліцкаму. Куратар музея Я. Карскага ў гімназіі №1 Віталь Карнялюк працягвае падтрымліваць кантакты з роднымі Я. Карскага, распачатыя яшчэ А. Цыхуном. 24 верасня 2008 годзе праўнук Я. Карскага піцёрскі літаратар Аляксандр Карскі прыслаў новыя цікавыя звесткі пра свайго прадзеда аб яго знаходжанні ў Мігове і Панямуні.

У гімназіі №1 ўжо з першай паловы 90-х склалася традыцыя ўшанавання памяці пра Я. Карскага, закладзеная яшчэ з першых часоў амаль штогадовай прысутнасці А. Цыхуна — праводзяцца “Дэкады Я. Ф. Карскага”, у час якіх лепшыя вучні гімназіі ганаруюцца стыпендыяй імя Я. Карскага.

Помнік-валун Давыду Гарадзенскаму.

Апанас Пятровіч напісаў верш, прысвечаны славутаму гарадзенскаму князю Давыду, які быў па-збздраніцку забіты. А. Цыхун вельмі спадзяваўся, што чатыры радкі з гэтага верша будуць выбіты на будучым помніку-валуне славутаму князю. . .

*Над Гародняй праходзяць, стагоддзі,
А ты спіш у кургане, князь любы!
Помніць вораг твой меч. . . Чуюць людзі,
Як гудуць гарадзенскія трубы.*

У сярэдзіне 90-х давялося ў нечым дапамагчы ягонаі ініцыятыве па ўвекавечанні памяці гэтага воя. Ён склаў адпаведны ліст і пачаў (пры ўзросце больш 80 гадоў) збор подпісаў сярод гарадзенскай інтэлігенцыі за ўсталяванне помніка Давыду Гарадзенскаму. Меркавалі, што яго трэба ўсталяваць ці на вуліцы яго імя непада-

лёку ад драмтэатра, ці там, дзе яго, па легендзе, пахавалі. Трэба сказаць, што адзін сябра СП Беларусі, выказаў папрок А. Цыхуну: “Што вы носіцеся з легендай пахавання Давыда Гарадзенскага, якую прыдумаў М. Ткачоў!”

Чыноўнікі гарвыканкама, чытаючы ліст з подпісамі, не адмаўлялі ініцыятыве, але і не загараліся думкай аб яе ажыццяўленні, спасылаючыся як заўсёды на фінансаванне праекта. На гэта А. Цыхун, заслужаны настаўнік Беларусі, “трымаў у кішэні” наступны аргумент: “Дайце толькі дазвол, а сродкі мы самі знойдзем!” Не дапамагло. . .

Ужо быў знойдзены вялізны прыгожы валун на сотках аднаго беларуса, каля лецішча кампазітара Я. Петрашэвіча. А. Цыхун ужо дамовіўся з транспартам для яго дастаўкі ў Гародню. Мяне Апанас Пятровіч папрасіў завесці яго з Я. Петрашэвічам да таго валуна.

Ён сапраўды быў цудоўны: высокі, патрабаваў мінімальнай апрацоўкі. Мы ўсе сфатаграфаваліся каля яго, выслухалі гісторыю пра немалыя грошы, што запатрабаваў уласнік сотак, і адправіліся ў Гародню. . .

. . . Праз некалькі год, да юбілейнай 875-й гадавіны Гародні, улады “успомнілі” пра Д. Гарадзенскага. 20 верасня 2003 года непадалёку ад Барысаглебскай царквы ўрачыста быў адкрыты памятны валун у гонар вялікага князя Давыда Гарадзенскага (скульптар Уладзімір Панцялееў) з надпісам: “Ад удзячных нашчадкаў”. Чатырохрадкоўе А. Цыхуна забыта, самога ініцыятара ўсталявання памятнага валуна на адкрыццё ўлады не запрасілі. Памятаю, як моцна перажываў Апанас Пятровіч з гэтай нагоды. . . Але ініцыятыва, як бачым, марна не прапала. Дзякуем і за гэта.

Дзядзька Я. Карскага Іван Карскі.

Вядома, што сам акадэмік пахаваны ў Санкт-Пецярбургу на Смаленскіх могілках. А яго родны дзядзька, вядомы этнограф і фалькларыст Іван Карскі са сваімі роднымі пахаваны на Лашанскіх могілках. Крыж, падобны на уніяцкі, як піша А. Цыхун, Іван Карскі паставіў будучы дзядком Лашанскай царквы па сваіх родных. На ім напісана: “Онуфрыя, Фёклу, Игнатія, Стефана, Марью. Сооружон июля 1880 г. тщанием скорбящего сына И. О. Карского”. Пазней пахавалі зле-

ва пад падобным крыжом і самога Івана Карскага. У свой час Апанас Пятровіч казаў мне, што ён не менш за Я. Карскага зрабіў для Беларусі, але незаслужана забыты. І вось недзе ў другой палове 90-х вырашылі сабраць групу валанцёраў і прывезці ў належны стан месца пахавання Івана Карскага. Адразу далі згоду дапамагчы тады яшчэ студэнты, а сёння ужо ўсім вядомыя тэлежурналіст і краязнаўца Павел Мажэйка і Янка Лялевіч. Мой стрыечны брат Юры Капіца дапамог з транспартам, узялі неабходны інструмент для вырубкі высокага хмызняка і упарадкавання зямлі. Добра папрацаваўшы інструментамі, вярнулі ў належны стан закінутым магілам. Увечары вярнуліся ў Гародню. У газеце "ЛіМ" А. Цыхун надрукаваў грунтоўны артыкул пра Івана Карскага. Зрабілі копіі. Выслалі старшыні калгаса імя Дзяншчыкова (Лашанскія землі адносяцца да гэтага калгаса) з просьбай аб дапамозе ў рэстаўрацыі помніка і агароджы. У 1992 годзе старшыня калгаса Васіль Свірыд ужо дапамог у выданні кнігі А. Цыхуна "Акадэмік з вёскі Лаша", на гэты раз ён таксама не адмовіў. Пазней з Апанасам Пятровічам ездзілі на яго малую радзіму ў вёску Кунцаўшчына і зрабілі на Лашанскіх могілках некалькі здымкаў фактычна адноўленага пахавання Івана Карскага і яго родных. . .

... У 2007 годзе гімназісты-краязнаўцы гімназіі №1 ездзілі на экскурсію-практыку ў Лашу, фатаграфавалі вёску, помнік Вользе Соломавай (кажуць, што яе прозвішча было Салома), былую школу імя Яўхіма Карскага з памятнымі шыльдамі Вользе Соломавай, генералу Міхаілу Грыгаровічу, наведалі магілы Івана Карскага і яго родных, а напалалі магілу Юліі Фёдараўны - маці Апанаса Цыхуна.

Ліст ад гарадзенскіх настаўнікаў прэзідэнту.

Ужо пасля першага тура выбараў падсвядома адчувалі, які курс у дачыненні да беларускай мовы і культуры абярэ будучы прэзідэнт. Але некаторыя беларусы не пераставалі цешыць сябе нейкімі ілюзіямі. Восенню 1994г. , калі многія не вышлі з паслявыбарнага шоку, мы вырашылі напісаць ліст ад людзей, якія думалі па іншаму, чым новаабраны прэзідэнт. З Апанасам Пятровічам накідалі першапачатковы варыянт тэкста. З Курчэўскім Янкам і Курбатам Юркам дапрацавалі і сабралі каля 230 подпісаў настаўнікаў і выкладчыкаў Гародні ў пад-

трымку беларускай мовы і культуры. Тэкст ліста і подпісы перадалі адрасату, дзе першую подпіс пад зваротам па праву паставіў А. Цыхун. Вясной 95-га — вар’яцкі рэферэндум, адно з пытанняў якога было пра “роўнасць моў”. За гэтыя 15 гадоў агульная культура ў цэлым, а беларуская ў прыватнасці адкінута як чужая.

. . . Часцяком, калі пасля працы са школы заходзіў у госці да Апанаса Пятровіча, галоўнае пытанне да мяне было: “Ну, што там робяць настаўнікі па захаванні беларускай мовы?” Расказваў, як было - добрае і не вельмі. І хоць іншым разам ён рабіў песімістычныя высновы, але ўнутраны голас здавацца не збіраўся. І ён тады чытаў свой верш “Гімн беларускай мове”. Сёння большасці з нас нехапае “ін’екцыі” па захаванні аптымізму ў неспрыяльных умовах.

Апанас Цыхун і пчолы.

Тое, што А. Цыхун яшчэ і пчаляр, які амаль кожны год меў і свой мёд, і праполіс, ведалі шматлікія яго сябры. Праўда, мёду ён атрымліваў не надта шмат, было ў яго да 7 вулляў. А зямлі на прысядзібным участку ўсяго соткі 2-3. Апанас Пятровіч акрамя дагляду за пчоламі нават ў 90-гадовым узросце садзіў пад рыдлёўку і бульбу, і іншыя агародныя культуры. Ён быў чалавекам справы не толькі з асадкай ў руках, не цураўся і гаспадарчых клопатаў. Недзе напрыканцы 90-х пасля марознай зімы бачу: моцна засумаваў Апанас Пятровіч. Аказваецца, “прапалі пчолы”. Праз колькі часу ён просіць мяне падвесці яго на лецішча да яго сябра Вячаслава Губара, былога інспектара РАНА, каб забраць вялікую пчаліную сямейку і прывесці на прысядзібны ўчастак. Па прыездзе да Вячаслава Адамавіча пад час пераносу некалькі пчол паспелі ўджаліць Апанаса Пятровіча, на што ён заўважыў: “Гэта вельмі карысна. Бо каб не пчаліны яд і мёд, то я ніколі не пражыў бы столькі год! Мае нешматлікія равеснікі даўно кіёчкам па пяску млююць, а я яшчэ і кніжкі пішу!”

27 ліпеня – Дзень незалежнасці.

Аднаўленне незалежнасці Беларусі шмат гадоў і ўлады, і апазіцыя адзначалі ў Гародні 27 ліпеня, школьнікам пра гэта ўжо памяць”адбілі”. Які дзень Незалежнасці 3 ліпеня, калі Гародню ад немцаў вызвалілі

толькі 16 ліпеня! Пад час ранейшых святочных канцэртаў, што афіцыйна адбываліся ў драмтэатры 27 ліпеня, людзі прыносілі кветкі, паветраныя балончыкі, дзесяткі нацыянальных сцягоў, а на канцэртах па-беларуску, памятую, выступалі яшчэ толькі пачынаючыя спевакі Звяровіч і Галіна Шышкова. Перад канцэртам дэмсілы звычайна ладзілі святочную дэманстрацыю. Неяк напярэдадні свята тэлефануе ўвечары Апанас Пятровіч і пытаецца, ці збіраюся я заўтра пайсці на святочную дэманстрацыю. Атрымаўшы станоўчы адказ, ён спытаў, ці не мог бы я з раніцы зайсці да яго, каб пайсці разам. Раніцою я ўбачыў Апанаса Пятровіча ў поўным парадзе: у касцюме з ветэранскімі медалямі і ў саламяным капялюшы. Сёння іх носяць шмат людзей розных фасонаў, а тады саламяны брыль насілі адзінкі. А тут яшчэ эксклюзіўны экзэмпляр, зроблены сям'ёй Блудавых. У цэнтры Гародні мы сустрэлі Я. Курчэўскага і ўтрох далучыліся да святочнай калоны. Як заўсёды, "операторы" здымалі ўсіх на стужку. Калона рухалася даволі хутка, і мы з Янкам трохі прытарможвалі, каб ісці разам з Апанасам Пятровічам, даганяючы астатніх. А ён у сваю чаргу стараўся ісці хутчэй, за што пара маладзёнаў на абочыне, убачыўшы ветэрана з медалямі ў эксклюзіўным брылі, з вялікай пашанай заапладзіравала. . . Ён быў найстарэйшы ў калоне. . .

Калі пасля дэманстрацыі Апанаса Пятровіча падвезлі пад самую хату, то ён, запрашаючы да сябе, кажа: "Такое свята трэба адзначыць, хлопцы! Хоць па кілішку!"

Пройдзеныя шляхі-пуцявіны.

Пад такой красамоўнай назвай у 2003 годзе выйшла новая, пятая па ліку кніга А. Цыхуна. Але спачатку рукапісы будучай кнігі ў 1998 годзе друкавала беластоцкая газета "Ніва". Кожны раз, калі прыносілі новы экзэмпляр газеты з яго жыццёвымі ўспамінамі, узрушаны Апанас Пятровіч спачатку даваў мне пачытаць, а потым любіў спытаць, ці спадабалася. А ўжо да 94-й гадавіны з дня яго нараджэння адбылася прэзентацыя кнігі ў залі гарадзенскай абласной бібліятэкі імя Я. Карскага. Над ёй працавалі рэдактар А. Вашкевіч, а таксама Я. Лялевіч, Ю. Седзянеўскі, М. Пракопчык, У. Ляўшук. Больш за 60 чалавек, людзей розных пакаленняў сабраліся на вечарыну-прэзентацыю ў

былы каралеўскі палац. Усіх прысутных аб’ядноўвалі любоў да беларускай мовы і культуры і павага да чалавека, які ўсё сваё жыццё збіраў скарбы гэтай мовы. Дзесяткі выступаў вучоных, пісьменнікаў, паэтаў, журналістаў, краязнаўцаў, настаўнікаў, студэнтаў. Яны чыталі вершы, спявалі песні, гаварылі словы ўдзячнасці за вялікую працу. Калі аўтару было 82 гады, выйшла першая кніга, а ў 93 гады – ужо 5 кніг! Пазней Апанас Пятровіч прызнаўся: “Не думаў, што дажыву да такога дня, што збярэцца столькі людзей і скажуць такія прыемныя і шчырыя словы на мой адрас!” (артыкулы ў газетах “Наша Слова” 9. 06. 2004г. і “Біржа інфармацыі” 23. 09. 2004г.)

Не забуду таксама, як запрасіў Апанас Пятровіч наведаць разам з ім афіцыйную вечарыну ў тэатры лялек, прысвечаную яго сябру кампазітару Аляксандру Шыдлоўскаму. Як радаваўся за свайго сябра Апанас Пятровіч, калі чуў словы ўдзячнасці на яго адрас ад шматлікіх выступоўцаў! А знаёмства Апанаса Пятровіча з Аляксандрам Канстанцінавічам адбылося яшчэ напачатку 50-х гадоў. У 90-я не раз даводзілася сустрэкаць Аляксандра Канстанцінавіча ў Апанаса Пятровіча, які прыходзіў часта са сваімі маленькімі ўнучкамі. Абодвум было пад 90 гадоў, калі яны яшчэ стваралі музычныя творы на вершы А. Цыхуна, спрачаліся, бо вершы і песні пісаў і Аляксандр Шыдлоўскі, радаліся творчым знаходкам.

Апанас Пятровіч, як вядома, ліставаўся з многімі вучонымі, пісьменнікамі, паэтамі. Даволі часта пры сустрэчах ён прасіў, каб я пачытаў новы ліст ад ягонага аднагодка сусветнавядомага вучонага Барыса Кіта ці ад Васіля Быкава, Янкі Брыля. Некалькі разоў даводзілася чытаць выдатны артыкул Ніла Гілевіча “Подзвіг Настаўніка” пра самахварную працу па зборы матэрыялаў і саму кнігу Апанаса Пятровіча “Скарбы народнай мовы”. У 2004г. Павел Сцяцко на вечарыне-прэзентацыі кнігі “Пройдзеныя шляхі-пуцявіны” казаў, што кнігу А. Цыхуна “Скарбы народнай мовы” выпусцілі ў скарочэ і што некалі будуць выдадзены не менш 4-х тамоў гэтай выдатнай кнігі, матэрыялы да якой Апанас Пятровіч збіраў па нашых мясцінах дзесяткі гадоў.

Застаўся ў памяці і расказ Апанаса Пятровіча, пра паездкі з выступамі па вёсках з маладым Васілём Быкавым. Пасля адной адной такой сустрэчы, калі Васіль Уладзіміравіч часам пераходзіў на рускую мову, Апанас

Пятровіч неяк тактоўна звярнуў увагу пісьменніка, што ён усё ж такі ўжо вядомы беларускі пісьменнік і выказвацца трэба па-беларуску. Мудры Васіль Быкаў падзякаваў Апанасу Пятровічу за гэтую заўвагу. . .

У знамянальныя гады незалежнасці Беларусі пачалі выходзіць кнігі Апанаса Пятровіча. Першая кніга выйшла ў 1992 годзе. . . пасля шматгадовага “рэдагавання” у савецкі перыяд. Пятая, апошняя, - у 2003. Матэрыялаў, сабраных Апанасам Пятровічам пры жыцці хопіць, яшчэ на некалькі кніг. . .

Апошнія вечарыны.

Апошнія адкрытыя гарадскія мерапрыемствы, у якіх актыўны ўдзел прымаў А. Цыхун, былі вечарына, зладжаная В. Задалём ў 2004 годзе ў ТБШ і прысвечаная памяці Васіля Быкава, і вечарына да 15-й гадавіны ТБМ ў вялікай майстэрні Зміцера Іваноўскага, якую мне разам са Святланай Тарасавай давялося рыхтаваць і якую адкрыць сваім выступам я запрасіў 28 верасня 2004 года Апанаса Пятровіча. Каля двух дзесяткаў выступаў паэтаў, выкладчыкаў, музыкаў, пісьменнікаў, студэнтаў пакінулі вельмі добрае ўражанне ў Апанаса Пятровіча ад гэтай апошняй на яго веку гарадской беларускай імпрэзы, дзе сабралася каля сотні удзельнікаў і слухачоў. . .

5 траўня.

Апошнія гады Апанас Пятровіч жывё адзін. Жонка памерла, дарослыя сыны раз'ехаліся, але штогод на 5 траўня яны стараліся заўсёды сабрацца пад бацькоўскім дахам і адзначыць дзень нараджэння. Якія людзі ў гэты дзень тут толькі не бывалі! У маленькай хатцы ў невялічкім пакойчыку іншым годам збіралася амаль 20 чалавек. Філолагі, мастакі, кампазітары, пісьменнікі, настаўнікі. Можце сабе ўявіць, як пад лёгкім шафэ некаторыя напоўніцу раскрывалі свае таленты. Вясёлы Яўген Петрашэвіч прыносіў адмыслова напісанья на вялікім ватмане паэтычныя радкі і пад музычнае суправаджэнне адзін ці з Верай Кунцэвіч выконваў творы, прысвечаныя імянінніку. Аляксей Пяткевіч таксама паказваў свае музычныя здольнасці, у тым ліку і пад гітару. Калі прыходзілі Юрка Голуб ці Данута Бічэль, то яны расказвалі

цікавыя гісторыі, зрэдку читалі свае вершы. Памятаю, як да позняга вечара спявалі прыгожыя песні удзельніцы хору “Бацькаўшчына” Вера Кунцэвіч з Святланай Юська. А якія цікавыя жыцёвыя гісторыі можна было пачуць ад сур’эзнага Паўла Сцяцко, Івана Лепешава, Геннадзя Цыхуна, Мікалая Даніловіча, Алеся Ліпеня, Вячаслава Губара. . . Экспромтам нараджаліся новыя песні на вершы Апанаса Цыхуна і музыку Яўгена Петрашэвіча, Аляксандра Шыдлоўскага. Зачытваліся віншаванні ад тых, хто не змог па тых ці іншых прычынах прыйсці ці прыехаць, а таму дасылалі паштоўку. Гэта былі незабыўныя вечары на вуліцы Бертэля. Нават жыццёвыя спадарожнікі - сабаккі (на маёй памяці за 15 гадоў іх было тры), якіх моцна любіў Апанас Пятровіч, нека асабліва радаваліся з нагоды дня нараджэння свайго гаспадара. Шкадую, што не занатаваў цікавыя аповеды, вершы некаторых ўдзельнікаў тых апошніх сустрэч на 5 траўня, бо яны былі вартыя доўгай памяці...

11 сакавіка 2005 года...

Увосень 2004 Апанасу Пятровічу ўрачы паставілі невылечны дыягназ... Менш, як два месяцы не хапіла дажыць яму да свайго 95-гадовага юбілею...

Праводзіць настаўніка, патрыёта і асьветніка ў апошні шлях пад спева хора “Бацькаўшчына” з’ехаліся дзесяткі людзей. Апанаса Пятровіча пахавалі каля жонкі на старых могілках бліз ВА “Азот”...

Некалькі гадоў, як няма ўжо з намі шаноўнага дзядулі Апанаса, але памяць пра яго живе ў яго творах, у шматлікіх артыкулах, прысвечаных асьветніку, ў кнігах, якія яшчэ пішуцца. У музеі Я. Карскага гімназіі №1 ёсць стэнд з рэчамі, фотаздымкамі і дакументамі, прысвечаны А. Цыхуну. У Луцкаўлянскім музеі таксама захаваны ягоныя рэчы. У абласной бібліятэцы імя Я. Карскага захоўваюцца шматлікія матэрыялы ў фондзе А. Цыхуна. Там матэрыялаў хопіць для здольных філолагаў на некалькі кніг. Ёсць матэрыялы, што захоўваюцца і ў сыноў Апанаса Пятровіча. Дзякуючы Фонду імя Л. Сапегі ў асобе У. Хільмановіча і В. Сазонава паспелі зняць невялікі фільм пра А. Цыхуна...

Апанас Пятровіч пакінуў глыбокі след чалавека, патрыёта, асьветніка ў гісторыі і культуры нашай Гарадзеншчыны. Сваёй высака-

Інтэрв'ю, прысвячэнні, успаміны

роднай працай ён заслужыў таго, каб адной з вуліц нашага горада было прысвоена ягонае імя.

5 траўня 2005 года, на 95-гадовы юбілей Апанаса Пятровіча, ў Гародні без перастанку цэлы дзень ліў дождж ... Хай лёгкай будзе яму родная зямелька, якую ён так моцна любіў.

Алесь Крой

Настаўнік чатырох пакаленняў

Бягучы год у беларускім календары адзначаны сотымі ўгодкамі з дня нараджэння вялікай паэткі і патрыёткі Ларысы Геніюш. А між тым гарадзенцам варта не забыцца на яе равесніка Апанаса Цыхуна, які таксама нарадзіўся ў 1910-ым годзе. Нараджэнец невяліччай вёсачкі Кунцаўшчына Гарадзенскага раёну доўгі час быў гэтакім сымбалам Гародні, таму што злучаў яе гісторыю і сучаснасць.

Апанаса Цыхуна не стала 10-га сакавіка 2005 году. Патрыярх беларушчыны ў горадзе над Нёманам не дажыў да сваіх 95-ых угодкаў два месяцы. Ён любіў жыццё ў розных праявах — пісаў мастацкія творы, граў на скрыпцы, даглядаў да апошняга вуллі з пчоламі. Цыхун усім, хто яго ведаў, здаваўся вечным, нават тады, калі адышлі ў іншы свет амаль усе яго сябры, таму доўга ніяк не верылася, што больш не пачуем яго звонкага “Віват!” у сяброўскім застоллі, ягонага эмацыйна-выразнага дэкламавання зычным голасам сваіх вершаў. Маленькі ростам чалавек, быў носьбітам велічнага духу. Напэўна таму і ацалеў праз віхуры войнаў, праз савецкія “зачыскі” і “наведзены канстытуцыйнага парадку”. А можа ацалеў яшчэ і таму, што нікога не баяўся і ўсё жыццё ўпарта і карпатліва працаваў на глебе беларускай адукацыі, культуры, крязнаўства. Апанас Пятровіч стаў настаўнікам ажно для чатырох пакаленняў гарадзенцаў. У многіх з патрыётаў Гародні ў горадзе над Нёманам ёсць ці было нейкае мясцовае, лакальнае жаданне — у каго бальшавіцкую зорку зняць з будынку Новага замку (пры саветах абкаму камуністычнай партыі), у каго ліквідаваць помнік крываваму правадару Леніну, у каго — ушанаваць беларускіх дзеячаў. Цыхун сваю лакальную мару здзейсніў. Многія гады ён абіваў парогі ўладных кабінетаў, пісаў лісты, дамагаючыся помніка Давыду Гарадзенскаму. Камень з памятнай шылдай цяпер стаіць паблізу Нёмана ля Каложскай царквы. Для мяне асабіста з тае пары імя легендарнага князя, кашталяна Гародні і імя Цыхуна стаяць побач. Каб не Цыхун, не было б і да сёння ля старой Каложы гэтага адметнага знаку. На адкрыццё помніка Цыхуна — галоўнага ініцыятара яго ўсталявання, ўлады не запрасілі.

Біяграфія Апанаса Цыхуна тыпова беларуская і разам з тым унікальная. Паваяваў ён у розных войсках, перажыў мноства

рэжымаў сама розных афарбовак. Служыў артылерыстам у Вільні, пазней у 1939-ым бараніў Варшаву, трапіў у палон да фашыстаў. Паводле савецка-нямецкага пагаднення салдатаў польскага войска, якія нарадзіліся на тэрыторыі Заходняй Беларусі, перадавалі ў СССР. На шчасце Цыхуну, які зразумеў, што яго вязуць з аднаго канцлагеру ў іншы, можа яшчэ больш жахлівы, удалося збегчы з цягніка. У 1944 годзе быў яшчэ адзін арышт — энкавэдысты хацелі даказаць, што ён шпіён, якога скінулі з парашуту. Але Бог і тут убярог. Апанас Пятровіч стаў працаваць на глебе беларускага школьніцтва, многія гады кіраваў літаратурным аб'яднаннем. І пры тым дапамагаў іншым беларусам — рыса не надта ўласцівая бальшыні нашай нацыі. Менавіта ён дапамог з працай вязню ГУЛАГу Уладзіміру Кісялю, калі той, выйшаўшы на волю, прыехаў у Гародню і ня меў дзе прыткнуцца. Многія пра такія факты не ведалі, ды і не ведаюць да гэтай пары.

Адметнасць і унікальнасць гэтай асобы яшчэ і ў тым, што першыя кнігі Апанаса Пятровіча сталі выходзіць, калі аўтару было ўжо за восемдзесят. Многія гады Цыхун папулярываваў асобу заснавальніка беларускага мовазнаўства Яўхіма Карскага. У 1992-ым годзе з друку выйшаў краязнаўча-біяграфічны нарыс “Акадэмік з вёскі Лаша”. Цыхун разам з аднадумцамі дамогся стварэння школьнага Лашанскага музея непдалёк Гародні. На жаль пазней гэты куточак быў занядбаны, экспанаты з радзімы акадэміка перанеслі ў адну з гарадскіх гімназій. Зараз музей Карскага нібыта аднаўляюць. З пад пяра Цыхуна выйшлі таксама зборнікі “Легенды і баллады Гродзеншчыны”, “Песні з народных глыбінь”, “Пройдзеныя шляхі-пуцявіны” (запіскі, успаміны, аўтабіяграфія). Апошняя кніжка, перш чым выйсці ў свет, урыўкамі друкавалася ў беластоцкай “Ніве”. Унікальнай працай стаў складзены Цыхуном слоўнік “Скарбы народнай мовы”, у якім адлюстраваныя характэрныя і адметныя высковыя мовы прынёманскай старонкі.

У апошні шлях праводзілі Апанаса Пятровіча ціха і сціпла. Людзі спявалі “Магутны Божа”, Яўген Петрашэвіч чытаў верш “Хаваюць беларуса”... Гарэзлівая снічка зляцела на крыж і порстка шуганула ўгару. Душа Чалавека паляцела ў Вечнасць...

Уладзімір Хільмановіч. 2010 год.

Стары і Малады

Яны пазнаёміліся ў час самай глухой гарадзенскай восені, калі дворнікі на вуліцах зграбаюць апошнія курганчыкі жжаўцелай лістоты, а Нёман ад бесьперапыннай плыні вады, што ліецца ў яго зверху, здаецца асабліва чорным і ненажэрным. Малады па апісаньні сябра адшукаў невялікі дамок на доўгай неасфальтаванай вуліцы, і ў двары яго сустрэў маленькі, але надта драпежны з выгляду сабачка, які, бегаючы на даўжэзным ланцугу, з захапленьнем дэманстраваў жаданьне пракусіць незнаёмаму госьцю нагавіцы.

Чалавек, які адчыніў дзьверы, выглядаў зусім не такім, якім чакаў яго ўбачыць Малады. Вядома, калі табе шаснаццаць гадоў, старасьць ня можа быць паняцьцем адносным. Для цябе аднолькава старымі будуць і шасьцідзесяцігадовы мужчына, і дзядок, якому стукнула дзевяноста. Але цяпер Малады адчуў выразную розьніцу. У кніжках і газэтах друкавалі партрэт Старога ня менш чым дваццацігадовай даўніны. Там ён пад гальштукам і ў касьцюме, са значкам заслужанага настаўніка рэспублікі на грудзях, а тут перад Маладым стаяў згорблены лысы дзядуля.

— Ну, то дзень добры і заходзьце, — гучным, неўласьцівым для свайго вонкавага выгляду голасам сказаў дзядок і працягнуў Маладому для поціску пакручаную шчопцу сваю руку.

Хата складалася з двух невялікіх пакойчыкаў і кухні. Паўсюль стаялі паліцы з кнігамі, на сьценах віселі партрэты акадэміка Карскага і нейкіх невядомых людзей.

— А гэта мая жонка, — паказаў стары на партрэт на сьцяне. — Памерла яна. Мы разам трох сыноў выхавалі. Ну, не зусім як у той казцы, усе разумныя і акуратныя.

Яшчэ Маладога здзівіла: Стары быў першым чалавекам, які так доўга распытваў у яго пра бацькоў, адкуль яны, калі прыехалі ў Горадню, дзе працуюць. Шмат пазьней Малады зразумеў — мяркуючы па жыцьцёвай дарозе бацькоў, па тым, што сын расказвае і ведае аб іх, Стары даведаўся аб ім самім усё, што яму было трэба.

Потым перайшлі да справы. Стары прыўзняўся, нешта падумаў і загадным тонам сказаў: «Станавіся на крэсла і цягні з шафы тья папкі».

Колькі гадзін праседзелі яны потым за сталом пад пранікнёным позіркам Яўхіма Карскага, ня ведае ніхто. Зязюля з гадзінніка шмат разоў кувала чвэрці і, калі Малады нарэшце ачомаўся, на стала ляжаў велізарны стос паперы, а да ад'езду апошняга тралейбуса застава-лася літаральна дзесяць хвілінаў. Малады, абы як развітаўшыся з суразмоўцам, выбег на вуліцу зь цьвёрдай упэўненасцю, што да ўсіх гэтых лісточкаў з прымаўкамі і загадкамі, нататкамі Старога, да старых кніжак і тэчак зь ліставаньнем ён яшчэ ня раз вернецца.

З гэтай сустрэчы пачалося здзіўнае сяброўства двух людзей, адзін зь якіх быў роўна ў пяць разоў старэйшы за другога. Раз на два тры тыдні, а калі размова ішла аб нейкіх выдавецкіх справах, то і часцей, Малады наведваў схаваную ў яблынавай гушчэчы хатку на ўскраіне гораду. Сядаў пры сталае ці на канапе і гадзінамі слухаў бясконцыя апавяданні аб жыцці Старога, яго вандроўках па Гарадзеншчыне, сустрэчах з тымі, хто даўно стаў легендай беларускай гісторыі. Бывала, Стары займаўся нейкімі сваімі справамі, і тады Малады проста сядзеў на канапе і, перагортваючы старонкі рукапісных нататкаў Старога (былі яны напісаныя бездакорным, выпрацаваным яшчэ ў польскай настаўніцкай сэмінарыі почыркам), услухоўваўся ў працу насыценнага гадзінніка.

Недзе пад канец жніўня Малады заўсёды чакаў, калі, падняўшы слухаўку свайго хатняга тэлефона, пачуе знаёмы голас: «Андрэй, давай заўтра з торбамі да мяне». І ўжо наступнай раніцай Малады сядзеў у самай гушчэчы аблепленага яблыкамі дрэва і спачатку трос, а пасля спорваў кіёчкам рэшту. Стары стаяў на вуліцы за плотам (адтуль было лепей бачна) і загадваў, дзе яшчэ засталіся яблыкі. Зрабіўшы гэтую працу, Малады запускаў зубы ў сакавітую папяроўку і, жуючы, адчуваў сябе абсалютна шчаслівым. Яблыкі тыя ніяк нельга было назваць экалагічна чыстым прадуктам, бо квартал прыватных дамоў знаходзіўся ў трохкутніку закаркаваных аўтамабілямі дарогаў, за якімі ўзвышаліся коміны гарадзкіх прадпрыемстваў. Аднак дома ў Маладога яблыкам заўсёды былі радыя, і Маці рабіла зь іх безьліч розных кампотаў і варэньняў.

Сустрэч было шмат, але асабліва запомнілася адна. Праз колькі дзён пасля нейкіх выбараў Малады па пільнай справе зазірнуў да Старога і, унурыўшы голаў, сядзеў на канапе, мэтанакіравана дабіваючы ў

свядомасьці парэшткі надзеі, якая была нарадзілася напярэдадні.

— Чаго ты такі недарэчны сёньня?

Пытаньне падалося Маладому зусім крыўдным, і ён ня вытрымаў.

— Як чаго? А то вы ня ведаеце? Вы што, тэлевізар не глядзелі: усё, канец, ізноў прайгралі. Нічога ня будзе, усё!

Стары памаўчаў, пасья, абапершыся на край стала, узьняўся: «Хадзем». Дастаўшы з шафы вязку ключоў, Стары бразнуў у сенцах клямкай, і Малады праз акно ўбачыў, як ён патупаў да невялікага хлёўчыка з дошчак, што стаяў у глыбіні двара. Малады таксама выйшаў на вуліцу.

У хлёўчыку было цемнавата, і Стары пакінуў дзьверы шырока адчыненымі. Колькі курачак, што сядзелі побач на жэрдакх, нават не паспрабавалі выбрацца на вуліцу. У куце стаяла нешта велізарнае, прыкрытае кавалкам брызэнту, ці то бочка, ці то нейкая вялікая скрыня. Малады ўсьміхнуўся краёчкам вуснаў: «Ага, тут Стары, мабыць, хавае яшчэ з часоў вайны сваю супрацьтанкавую гармату. Зараз пойдзем на вайну». Аднак калі Стары адкінуў тканіну, усьмешка імгненна зьнікла.

Прыкрытае брызэнтам было вялікім надмагільным каменем. Малады са здзіўленьнем зірнуў на Старога, пасья перавёў позірк на кавалак граніту. Прозьвішча, даты нараджэньня, даты сьмерці не было, і крыху ніжэй словы ў дзьвюхкоьсі: «Уладар пойдзе — ня вернецца, Ваяр пойдзе — ня вернецца, Сейбіт — заўсёды вяртаецца».

Стары маўчаў...

Дахаты Малады вяртаўся пешшу, хаця было яшчэ зусім ня цёпла, а дарога дадому ішла праз увесь горад. Спыніўся, як звычайна, на мосьце царз Нёман.

«Які ж ты ўсё такі смаркач, якая гануча», — соты раз падумаў ён пра сябе і, абапёршыся на парэнчы, пачаў углядацца долу.

Плынь вады, чорная, з шэравата белымі плямкамі крыгаў, супакойвала Маладога. Усё яго было ў гэтай рацэ, і, апроч гэтай ракі, гораду і людзей, якія жывуць на яе берагах, у яго не было нічога. Вяртаючыся зь любой паездкі, ён супакойваўся толькі тады, калі бачыў Сваю Раку і нават не ўяўляў сабе той сілы, якая магла б яго адсюль выгнаць. Ён ведаў дзясяткі вершаў і выказваньняў розных людзей пра Нёман, і выдатна ўсьведамляў, колькі пакаленьняў і лёсаў назаўсёды знітавала

гэтая рака. Рака не магла быць проста мёртвай субстанцыяй, на яе берагах штодзённа несці сваю варту душы продкаў.

Маладому ўспомніўся адзін з сяброў Старога, беларускі кампазытар, які васямнацацігадовым хлопцам проста з гімназічнай парты пад канвоем паліцыі быў адпраўлены ў польскую турму і правёў там некалькі наступных гадоў. Пасьля, працуючы ў Варшаве чорнарабочым, ужо перад самай вайной арганізаваў у польскай сталіцы беларускую арганізацыю і, нягледзячы ні на што, працягваў збіраць народныя песні і складаў кампазыцыі сам. Успомілася апошняя паштоўка, прысланая Старому знакамітым беларускім пісьменьнікам, які, сьмяротна хворы, пісаў з далёкага нямецкага гораду: «Прывітаньне майму дарагому гарадзенскаму арлу...» Успомілася, як яны з сябрам рыхтавалі да друку зборнік народных песень з родных мясцін Старога і цэлымі вечарамі вычитвалі набраныя на кампутары песні, прыказкі і загадкі. Успамінаў... Людзей і вобразаў было так многа, і яны так захапілі ўяўленьне, што Малады потым нават ня мог узгадаць, як дайшоў да дому.

Аб хваробе Старога ён даведаўся пры канцы зімы. Колькі дзён ня мог наважыцца патэлефанаваць, пасьлясхапіўсязаслухаўку. Падняўмалодшы сын Старога. Пачуўшы вестку, што надзеі няма, Малады зразумеў: «Усё, канец, ня будзе больш тых вечароў над кніжкамі Карскага і жаўцелымі старонкамі з прымаўкамі, якія стары збіраў дзесяцігодзьдзямі. Ня будзе размоваў у дамку на засьнежанай ускраіне вялікага гораду. Ня будзе цяпер да каго прыйсьці, паплакацца. Цяпер ты адзін».

Хавалі Старога завейным днём у пачатку сакавіка. Калі прыехалі на могілкі і пачалі разьвітвацца, сьнег перастаў. Амаль ніхто не прамаўляў, і тое было добра, шчыра. У ледзь ня самы апошні момант над труной, якую ўжо збіраліся зачыняць, зьявілася маленькая птушачка і, шчабечучы, пачала пераскокваць з труны на крыж. Сінічка, напэўна, проста хацела быць бліжэй да людзей. Раптам нехта дастане з кішэні кавалачак хлеба ці чаго іншага смачнага, а гэтая ежа дапаможа перажыць апошнія сьнежныя дні, бо каму хочацца паміраць у самым пачатку вясны.

Хаўтуры былі арганізаваныя ў сталёўцы на адной з цэнтральных вуліц гораду. Народ, узяўшы пару чарак, пачынаў весялецць, і Малады, разьвітаўшыся са знаёмымі, выйшаў у двор.

Ізноў ішоў сьнег. Старая вуліца адным канцом упіралася ў галоўную

плошчу гораду і пакручаста бегла долу, да парку.

— Недзе тут, яшчэ ў пачатку васемнацатага стагодзьдзя, была горадзкая брама, — усьміхнуўся Малады недарэчнасьці сваёй думкі.

Ён высмаркаўся, падняў каўнер палітона і, топчучы мокрую сьнегавую мяшанку, пайшоў наверх, туды, дзе ў лябірынце вузкіх вуліцаў і малых дворыкаў білася несьмяротнае сэрца Горадні.

Андрэй Павач, № 26 2007 Наша Ніва

* * *

Між хвояў і скалаў б'е дзікі пярун —
няма чаго тут бедаваць!
Паэт гэты хлопец вясёлы Цыхун,
гадоў яму, так, дваццаць пяць!

Тры арміі выбіў Цыхун Апанас —
вядомы гарматнік Сувалк.
Захоча калі — дык і кожнага з вас
шрапнэлем заб'е ў катафалк.

На скрыпачцы грае музыка Цыхун,
што школьным інспектарам быў.
Як нервы з людзей, не шкадуючы струн,
ён цягне тужлівы матыў.

І смерць, і гарэлку ён бачыў не раз.
І пчолы кусалі, і ў долі ён граз.
Але балбанэс добра гнаў Апанас
і гоніць па сённяшні час.

ДАНУТА БІЧЭЛЬ

А. ЦЫХУНУ НА 90-Я ЎГОДКІ

На скрыжаванні ўсіх дарог
Стаіце Вы ў мажной паставе,
А Бог Вам сілы прыбярог
І свечку щчасную паставіў.

Вас не палохаў злосны свіст,
Не акалпачыў чорт гарбаты,

Былы фарсісты гімназіст
І цэляўнічы ля гарматы.

Вы неслі ведаў ладны мех,
Няважна, што ў савецкім спектры,
Настаўнік школьны не на смех
І школьна-школены інспектар.

Не дзеля смешак і забаў
Схадзілі Вы ўшыркі і ўдоўжкі
Той край, які, о Божа, збаў,
Без сораму ўзялі “у рожкі”.

Не так, як сышчык ці агент,
Шукалі Вы шляхоў нязводных,
Збіральнік песень і легенд,
А, значыцца, і сіл народных.

Прыемна ведаць нам, аднак,
У краі, дзе сляды і краскі,
Для Вас Пачобут, як сваяк,
І акадэмік сьлыны Карскі.
Калі той-сёй мантачыў час,
А той здаваў пустую тару,
Тады маліліся за Вас
Паляк, яўрэй і нат татарын.

І вось цяпер за майскім шклом
Там нехта мэнчыцца у млюсці —
То, грэшны, я ў куце цішком

Зайздросччу Вашай маладосці.

ЮРКА ГОЛУБ

ПРЫЗНАННЕ А.П.ЦЫХУНУ

Дзякуй вам, маладыя нястомныя ногі,
Што па краі, як вольныя ветры, няслі,
Што ў жыцці вы шукалі не лёгкай дарогі,
А каштоўныя скарбы радзімай зямлі.

Дзякуй вам, працавітыя ўмелья рукі,
Што ў жыцці не цураліся чорных работ:
І як пчол гадаваць, знаць настаўніка мукі
І адольваць цяжар навуковых турбот.

Дзякуй вольнаму сэрцу, што вечна ў трывогах:
І за крышачку хлеба, што ўпала з стала,
І за роднае слова, што б'еца ў аблогах,
Каб навала чужынцаў украй не прышла.

Ваша праца ўздымае нямоглых з каленяў
І надзею сапраўдным сябрам падае,
Што чароўная мова не страціць карэнняў
І чужынцы свае не здратуюць яе.

Хай гады на плячах не ўздымаюць трывогу:
Яны волату-дубу не ўчыняць бяды.
І бясконца мы будзем удзячныя Богу,
Што Вы кнігі дарылі, як дуб жалуды.

ІВАН БУДНІК

НА АДЫХОД А.ЦЫХУНА

Вялікае сэрца спыніла палёт,
І страціла вернага сына айчына.
Яшчэ на байца пабяднеў наш народ,
У вечнасць аддаўшы нязломнага сына.

Ён скарбы народа збіраў не склад,
А ў добрую спадчыну ўнукам і дзецям,
Каб нашае слова высокі пасад
Знайшло сярод моваў, прызнаных у свеце.

ІВАН БУДНІК

ДАТА СВЕТЛАЯ, СЛАВНАЯ

Афанасій Петровіч,
Человек дорогой!
И поэт и прозаик,
Краевед наш большой.

Жму Вам руку как другу,
Обнимаю сто раз.
С датой светлой и славной
Поздравляю я Вас.

Я желаю здоровья
И терпения Вам,
Вместо капель сердечных
Ежедневно сто грамм.

И тогда Ваша скрипка
Будет петь веселей
Про любимый наш город
Про хороших людей.

Будут женщины Вам
Как всегда улыбаться,
И стихи, и рассказы
Будут снова рождаться.

Будзе ўсё, як жадаеце,
Будзе мова гучаць.
Афанасій Петровіч,
Продолжайте дерзать!

Жму Вам руку как другу,
Обнимаю сто раз,
С датой светлой и славной
Поздравляю я Вас!

ВИКТОР КУДЛАЧЁВ

1995 г.

Час ляціць расцуглянай пагоняй...
Ці чуеш ты нас, Апанасе?
Душа твая знойдзе прытулак сягоння
У сэрцах сыноў і сяброў Беларусі!

Пакінуў ў жыцці ты глыбокі свой след,
Паэт, патрыёт і настаўнік народны.

Здаецца, і пчолкі ў вуллях тваіх
Гудуць так жалобна...

Нажаль, не пачуем твой голас прывольны
Забьць мы яго, безумоўна, не ў стане
І песню, якая гучала ў застоллі:
“Ой, не кукуй, зязюленька так рана”.

Пад гоман ўспамінаў пра мір і вайну,
Пад полымя жаласнай знічкі
Я пасынкаў ў садзе тваім адшчыпну
Прывіць да маленькае дзічкі.

І ён назаўсёды не страціў надзеі
Ў жыцці, так складаным і спрэчным...
І не дачакаўся, жаль, вербнай няззелі,
Каб там разгавецца чырвоным яечкам.

Усе мы паслушны закону прыроды —
Так і Цыхуна Апанаса не стала...
Мы страцілі флагман, часцінку народа —
Беларускага аксакала!
Сягоння зляцеліся ў гэту буслянку
І шлём сваю распач табе, Апанас...
Памянем цябе мы з гранёнаю шклянкай,
Мо, хтосьці і ўспомніць калісьці пра нас.

ЯЎГЕН ПЕТРАШЭВІЧ

Змест

Пройдзеныя шляхі-пуцявіны.....	5
Легенды і баледы Гродзеншчыны.....	109
Акадэмік з вёскі Лаша.....	173
Замалёўкі і артыкулы.....	227
Інтэрв'ю, прысвячэнні, успаміны.....	309

Ад выдаўцоў

“...Улюбёны я ў сваю зямлю” Апанаса Цыхуна – гэта 11-я кніга заснаванай намі ГА-РАДЗЕНСКАЙ БІБЛІЯТЭКІ. На старонках кніг, якія яе складаюць, прадстаўлена забытая гісторыя Гародні, традыцыя суіснавання розных народаў і культур, памяць пра гістарычную спадчыну, культурніцкія і літаратурныя дасягненні твораў горада на працягу стагоддзяў.

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА – гэта яшчэ адзін напамін гарадзенцам, што лёс горада ў іх руках. Толькі агульнымі намаганнямі мы здолеем перанесці ў наступныя стагоддзі непаўторнасць гістарычнай Гародні, зберагчы яе ўнікальнасць для нашчадкаў.

ГАРАДЗЕНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА прысвячаецца той Гародні, якой мы можам ганарыцца. Дзякуем усім, хто з намі.

Выйшлі з друку:

Юры ГАРДЗЕЕЎ “Магдэбургская Гародня”

Данута БІЧЭЛЬ “Хадзі на мой голас”

Пётр СЯЎРУК “Небыцця не існуе. Невядомыя старонкі беларускага нацыянальнага руху”

Аляксей КАРПЮК “Развітанне з ілюзіямі”

“Зрабаваны народ. Размовы з беларускімі інтэлектуаламі”

Алесь КРАЎЦЭВІЧ “Рыцары і дойліды Гародні”

Сяргей ШАПРАН “Васіль Быкаў. Гісторыя жыцця” Т. 1-2

Гарадзенскі палімпсест 2008

Гарадзенскі палімпсест 2009

Рыхтуюцца да друку:

Віктар ШАЛКЕВІЧ “Рэквіем па непатрэбным рэчам”

Аркадзь ЖУКОЎСКІ “Галс”

Віктар САЗОНАЎ “Маленькія гісторыі з вялікай палітыкі”

Сяргей АСТРАВЕЦ “Статуэтка свабоды”

“Гродназнаўства”

Гарадзенскі гадавік

Па ўсіх пытаннях, звязаных з ГАРАДЗЕНСКАЙ БІБЛІЯТЭКАЙ, звяртацца zasvabodu.hrodna@gmail.com

*З’яўленне серыі сталася магчымым дзякуючы шчыльнаму супрацоўніцтву з **Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego***

ГРАДЗЕНСКАЯ
БИБЛИОТЕКА

ISBN 978-83-61617-94-5

9 788361 617945 >

Гарадзенскі рух

ГАРАДЗЕНСКІ РУХ

ГАРДЗЕНСКАЯ
БІБЛІАТЭКА

ISBN 978-83-61617-94-5

9 788361 617945 >

Ананас Цыхун

“... Улюбёны
я ў сваю зямлю”

Ананас Цыхун

Нарадзіўся 5 траўня 1910 года ў вёсцы
Кучынавіцкія Тарагзенскага раёна.
Педagog, краязнавец, публіцыст. Усё сваё
жыццё аддаў змаганню за беларускае
нацыянальнае на Тарагзеншчыне.
Даследваў жыццё і ўзросты Літвіна
Кафэска. Вывукаў Тарагзеншчыну –
з’яўляўся народнага кабары, драматурга,
эміяграфічна літаратура, з’яўляўся пра
вагольскіх моўнай рэспект, пра яго
історыянае лічыцца.

Ананас Цыхун ніколі не казаў пра
несправядлівасці або, наадварот,
благабытнасці беларусаў, не лічыў
патрыятызм і сымалі праекцыі ў аднас
судовай, але аднагодова быў часткова
перакананы ў святасці словаў
«незаможнасць, мова, дыяграфія», што
гаспа і можа было падраўняць, быццам ён жыў
у незалежнай Беларусі не з 1991-га, а як
лічыцца з 1918-га года.

Планёр у Тарагні ў 2005 годзе.

Ён належыў да тых нешматлікіх старых
інтэлектуалаў з беларусаў-заходнікаў,
што назаўсёды застануцца часткаю
Тарагні.